JAN MYRDAL

la răspîntia civilizațiilor

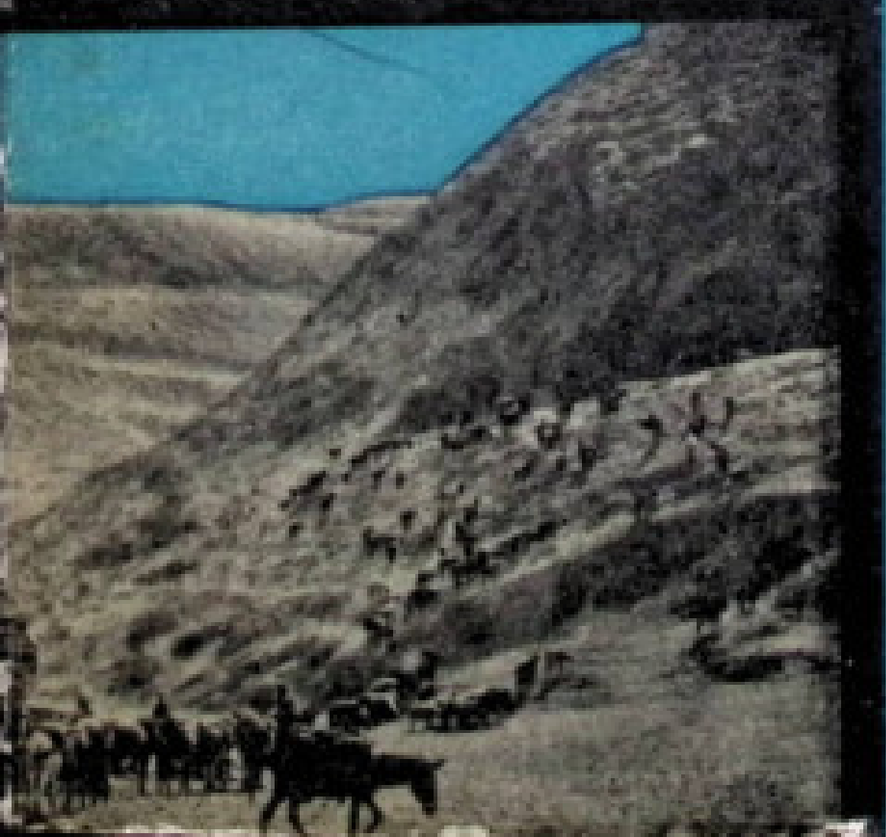

JAN MYRDAL

la răspîntia civilizațiilor

JAN MYRDAL

la răspîntia civilizațiilor

Afganistan

EDITURA TINERETULUI

Traducere din limba suedeză
de CONST. A. GĂDEI

Fotografii : GUN KESSLE

Titlul original :
Kulturers korsväg
P. A. Norstedt & Söners Förlag
© Jan Myrdal 1960, Stockholm

Doctorului K. Lindberg
Prieten, medic și om de știință.
Discipol al lui Linné care s-a
străduit să ne învețe să pricepem

O noapte de vară, anul 1958. Călătorim spre Afganistan. Cu toate că a trecut o jumătate de an de cînd am plecat din Suedia, simţim mereu prezenţa patriei, iar tot ce-i în jurul nostru ni se pare străin.

Cînd ieşim din albia seacă a rîului, pietrele hîrşîie în apărătorile de oţel ale motorului. Farurile luminează urmele roţilor care au trecut pe aici înaintea noastră. În fasciculul de lumină răsar mici tufişuri ţepoase. Se spune că în pustiurile şi stepele din Podişul Iranian există peste cinci sute de specii de mărăcini. Urmele lăsate de roţile care au trecut înaintea noastră sînt adînci şi automobilul merge ca pe valuri. Întorc farurile în jos în aşa fel ca să lumineze calea : vreau să descopăr din timp hîrtoapele şi bolovanii. Menţin viteza redusă şi încerc să preîntîmpin surprizele drumului. Automobilul e montat sus. La Teheran m-am băgat sub şasiu cu o trusă de chei şi i-am reglat înălţimea potrivită pentru mersul pe cîmp. Acum, maşina seamănă cu un măgar pe roţi în loc de picioare.

— Nu ajungem nici astăzi la graniţă, spune Gun[1]. Opresc motorul şi mă dau jos. Mergem de la 4,30 dimineaţa. Mai bine zis, am pornit la drum la 4,30 dimineaţa de la un mic post de jandarmi izolat în stepă, şi am cutreierat toată ziua în căutarea unor ruine, monumente şi mozaicuri.

Gun toarnă ceai din termos. Totul în jur e învăluit în liniştea nopţii. În atmosfera uscată, stelele par foarte aproape. Calea Lactee, mai mult ca oricînd, sugerează un drum alburiu ce brăzdează bolta cerească. Aprind o ţigară, iar Gun trece la volan. Pornim mai departe. Lumina farurilor se revarsă pe drum, şi prin geamurile lăsate pătrunde răcoarea nopţii.

— Numai de nu ne-am rătăci, spune Gun.

---

[1] Gun Kessle, graficiană, soţia autorului. (Notele de subsol aparţin traducătorului.)

Dar acesta e drumul mare către Herat. Pe aici circulă autobuzele poştale şi camioanele de marfă. Urmele lăsate de roţile lor aleargă mereu înaintea noastră — ele ne conduc spre Afganistan.

— De ce v-aţi gîndit tocmai la Afganistan ? am fost întrebaţi la plecarea noastră din Suedia. N-am fost în stare să dăm un răspuns precis la această întrebare. Căci mare era ignoranţa noastră ! De altfel, în ţara noastră se ştie în general prea puţin despre această parte a lumii. Ştiam că Afganistanul se află pe cumpăna apelor dintre Asia Centrală şi Oceanul Indian ; că există pe acolo munţii Hinducuş, mai ştiam cu aproximaţie că Afganistanul se învecinează cu Uniunea Sovietică, cu Pakistanul şi cu Iranul ; auzisem că se învecinează parcă şi cu China. Ştiam, de asemenea, că nu fusese niciodată sub stăpînirea vreunei puteri coloniale europene, că îşi păstrase independenţa şi că era considerat inaccesibil. Kipling cîntase în versuri „eroismul" britanic din timpul războaielor de frontieră :

„When you're wounded and left on Afganistan's plains
And the women come out to cut up what remains,
Jest roll to your rifle and blow out your brains.
And go to your God like a soldier.
Go, go, go like a soldier.
Go, go, go like a soldier.
Go, go, go like a soldier.
So-oldier of the Queen !" [1]

Iar cînd Sherlock Holmes l-a întîlnit întîia oară pe discipolul său Watson, acesta se întorcea din războaiele afgane.

În noaptea aceea am privit, desigur, Afganistanul cu pustiurile lui întinse şi cu munţii înalţi ca pe o ţară sălbatică, ba chiar exotică.

Poate că tocmai ignoranţa noastră era un răspuns la întrebarea care ne-a fost pusă la plecare. Voiam să vedem totul cu ochii noştri, să trăim emoţiile vii ale drumeţiei. Pornind

[1] „Cînd ai fost rănit şi lăsat pe cîmpiile afgane
Şi femeile ies să ciopîrţească ce-a mai rămas,
Pune mîna pe puşcă şi zboară-ţi creierii.
Şi du-te la Domnul ca un soldat.
Du-te, du-te, du-te ca un soldat.
Du-te, du-te, du-te ca un soldat.
Du-te, du-te, du-te ca un soldat.
So-oldat al Reginei !"

la drum, eşti ca un îndrăgostit : lumea îţi apare nouă. Recapeţi naiva sete a realităţii înconjurătoare, care se risipeşte atît de uşor în viaţa de toate zilele, în căminul tău. Pînă şi lucrurile cele mai banale şi şterse îţi apar colorate şi pure. Se prea poate să fi rostit în toamna aceea „Afganistan" într-un Stockholm mohorît şi ploios — cînd tocmai ne întorsesem dintr-o lungă călătorie şi ne străduiam să încropim un buget în vederea unei noi călătorii, şi mai lungi — pentru simplul motiv că ţara aceasta era atît de departe şi ştiam atît de puţin despre ea.

Mai erau, desigur, şi alte motive. Unul dintre ele era, ca să zicem aşa, „romantismul motorului". Voiam să conducem mica noastră „Ţiteră" [1] pe drumuri neumblate, pe unde nu mai trecuse nici un alt autoturism — şi speram să le găsim în Afganistan. Ne închipuiam că acolo — cu toate traseele lungi şi cu tot traficul auto — trebuie să mai existe şi drumuri străbătute numai cu jeepul. Presupunerea că undeva, dincolo de Antarctida, ar mai exista ţinuturi pe unde nu a circulat nici un autovehicul o socoteam cu totul iluzorie. Doream nespus să trecem peste ape năvalnice, să străbatem deşerturi, să biruim înălţimile munţilor. Să călătorim pe proprie răspundere şi pe măsura priceperii noastre, să cunoaştem bucuria exigenţelor împlinite, precum un alpinist la cea dintîi cucerire a culmilor. „Romantismul motorului", se îmbina pur şi simplu cu dorul de aventură, care face să ţi se pară încîntătoare pînă şi cele mai insuportabile condiţii tocmai pentru că sînt insuportabile.

Dar acestei atracţii a neştiinţei şi plăsmuirii „motoromantice" a unor căi neumblate, i se mai adăuga şi un sentiment de solidaritate cu acest meleag necunoscut. Doar era vorba de o ţară. Şi sentimentul acesta devenea cu atît mai puternic, cu cît citeam mai multe lucruri defavorabile despre ea. Auzisem despre acte de banditism şi cruzime, ziarele scriau că în ţara asta anvelopele auto înotau în baligă de cămilă, iar cutia de viteze se umplea cu lapte de capră. Noi însă făceam parte din generaţia care a învăţat în anii războiului să citească ziarele, cu reportajele şi tot felul de rapoarte publicate în ele cam aşa cum citeşte Dracul Biblia. Cînd o ţară este învinuită de banditism — învinuiri pe care le împroaşcă dominatorii împotriva celor ce nu se lasă dominaţi — eşti înclinat să faci front comun cu aceştia din urmă.

Şi această simpatie, din ce în ce mai pronunţată faţă de o ţară care a dat dovadă de atîta dîrzenie, era sporită de ima-

[1] „Ţiteră", microturism Citroën de 2 cilindri — 12,5 CP.

ginile de neuitat ale operelor de artă populară de un colorit aspru şi viguros, ca şi de amintirea unor fotografii ce ne-au dezvăluit configuraţia magnifică a solului acestei ţări.

A doua zi, dis-de-dimineaţă, am părăsit Iranul şi am trecut graniţa Afganistanului. Cu toate protestele grănicerilor iranieni, petrecusem noaptea în maşină. Eram mahmuri, cu ochii roşii, obosiţi de nesomn, iar praful ne scorojise pielea. Căldura era suportabilă, deasupra stepei pustii plutea un abur uşor. Urme adînci de roţi ne îndrumară spre pichetul de graniţă afgan : Islam Kalah (Fortăreaţa Islamului). Am intrat cu maşina în curte. Soarele se înălţa din ce în ce mai sus pe cer şi căldura creştea. Am urcat o scară de cărămidă şi am ajuns pe verandă. Am stat la umbră pe veranda pardosită cu cărămidă. În jurul nostru roiau muştele, în timp ce nişte oameni în haine largi, albe ne cercetau paşapoartele şi treceau datele reglementare în nişte registre groase cu scriere arabă. Ne poftiră la ceai. Şeful vămii ne prezentă pe fraţii săi. Ieşiseră din casă, unul cîte unul, apoi se traseră ceva mai la o parte, la umbră ; interveneau în conversaţie cumpătat şi politicos. Ne-au spus :

— Suedia e o ţară bună. Afganistanul e o ţară bună.

Ne-au tratat cu ceai, iar noi le-am oferit ţigări. Şeful vămii luă una, de complezenţă, ceilalţi fumau din narghilea. Ne zîmbirăm şi spuserăm şi noi că Suedia este o ţară bună şi liberă care nu poartă războaie şi că Afganistanul era o ţară bună. Nici nu s-au uitat la automobil sau la bagajele noastre. Înapoindu-ne paşapoartele, ne-au spus :

— Noi nu controlăm niciodată bagajele oamenilor cumsecade.

După ce am scos maşina din curte, bariera noduroasă s-a ridicat şi ne-am pomenit în mijlocul unei întinderi galbene, pîrjolite de soare. Gun spuse :

— Ei, va să zică aşa arată Afganistanul !

Am străbătut cîteva mii de mile prin această ţară. Voiajul proiectat de scurtă durată a fost, în realitate, o vizită îndelungată.

Acum, nimic din ceea ce vedeam în jurul nostru nu ni se mai părea străin. În vara aceea, după ce am mers pe drumul de nord, de-a lungul frontierei turcmene şi al fluviului Amu-Daria, am coborît spre sud trecînd prin munţii Hinducuş pînă la Kabul ; iar spre sfîrşitul iernii, ne-am întors în Afganistan, urcînd din valea Indului prin pasul Khyber şi pe lîngă Jalalabad ; am străbătut pe lapoviţă şi zloată trecătoarea Lataband

şi am ajuns la Kabul într-un amurg cu viforniţă. Opt luni a durat vizita noastră ; închiriasem o căsuţă în Kabul. (Primăvara înfloriseră piersicii din grădina noastră, în timp ce piscurile înzăpezite ale munţilor se profilau pe cerul albastru.) A fost un adevărat ocol al ţării : de la est spre nord de-a lungul văilor unor ape, de obicei închise pentru străini, pînă în Nuristan, Ţara Luminii ; apoi pe drumul care duce spre Acoperişul Lumii [1] ; am străbătut deşerturi, am trecut peste ape şi peste munţi înalţi.

Am cunoscut cu adevărat „romantismul motorului", parcurgînd peste douăzeci de mii de kilometri pe drumurile afgane şi de-a dreptul peste cîmp, cu autoturismul nostru, cel dintîi care şi-a croit drum pînă la Mundagal, din valea Bashgul ; am fost cei dintîi care am ajuns cu autoturismul pînă la Ish Kashim, acolo unde Ab-i-Panja coboară din Sarikul prin Wakhan şi cîrmeşte iarăşi spre nord, ca şi Amu-Daria. Wakhan este drumul iacilor [2] spre China, peste Pamir. Atunci a fost cu neputinţă să urcăm spre Pamirul Înalt. Am poposit pe pajiştile verzi ale Ish Kashimului şi am privit masivul muntos, dinspre răsărit, acoperit cu zăpezi veşnice. Am fost nevoiţi să ne întoarcem prin trecătoare tocmai în perioada cînd gheţarii se topeau. Vadul ajunsese lat de o milă. Apa ajungea pînă la parbriz, iar şuvoiul era atît de puternic, încît roţile nu mai atingeau fundul de bolovăniş şi automobilul se învîrtea la voia întîmplării. Gun rămînea în maşină şi ţinea zdravăn de volan, iar eu mă luptam cu apa înspumată, rece ca gheaţa, veghind să nu se rupă cablul. După o jumătate de an, cînd am demontat demarorul, am mai găsit apă în el.

Am învăţat să conducem pe fîşii înguste de uscat, deasupra torenţilor, am învăţat să conducem prin deşerturi nisipoase, unde roţile înaintează patinînd ore în şir. Arşiţa creşte şi din pricina ei suprafaţa maşinii se transformă într-un păienjeniş de zbîrcituri. Pe capota motorului poţi să prăjeşti ouă. De trei ori ni s-a rupt bara din spate în timp ce ieşeam din rîpe ; în cele din urmă, nici nu ne-am mai bătut capul s-o fixăm la loc. Rezervorul de benzină se burdusise ca o cutie veche de conserve, iar trei din cele patru arcuri ale automobilului se făcuseră piftie ; cu toate acestea, ne-am văzut mai departe de drum. Trecerea peste rîuri, pe drumuri neumblate, e o artă care cere o tehnică specială. Albia e pietroasă, malurile înalte

[1] Acoperişul Lumii, Pamirul Înalt.

[2] Iac, specie de bivol cu coada ca de cal. Trăieşte pe înălţimile Asiei Centrale.

și nisipoase. Gun conduce, iar eu stau alături gata să sar jos în orice clipă. Urcăm povîrnișurile patinînd, în plină viteză ; sucim de volan duduind de-a dreptul peste pietroaie, fără să ne mai pese de cauciucuri, de roți sau de arcuri, numai să nu pierdem din viteză ; o dublă apăsare rapidă de pedală și iată-ne într-a-ntîia : ambalăm motorul și urcăm. Cînd roțile din față sînt gata să înceapă a patina și pierd adeziunea cu nisipul liber, cînd duduitul motorului devine înfundat și panta apare ca un zid în fața radiatorului, sar din mașină și, opintindu-mă cu picioarele înfipte în nisip, împing de la spate ; apoi cînd ajungem pe culme, mă arunc iarăși în mașină. Gun trece la viteza a doua, motorul se mai domolește și pornim mai departe.

Ne-am săturat din plin de „romantismul motorului". Cu 12,5 CP ne-am croit drum, împreună cu bagajele noastre, prin locuri pe unde alții s-au împotmolit cu jeepurile. Ne-am oprit în deșertul îngrozitor de fierbinte în luna lui Cuptor ca să demontăm carburatorul, am revizuit instalația electrică pe creasta munților într-o noapte ploioasă, și aș fi putut să desfac mașina, ca un mecanic, și-n somn, piesă cu piesă. Nu pentru că automobilul ar fi fost prost, că ne-ar fi făcut șicane sau că n-ar fi vrut să mai meargă. El ne-a cărat tot timpul, chiar și după ce lagărele s-au tocit pieziș, arcurile plesniseră, buloanele de amortizor erau îndoite sau rupte, demarorul plin cu apă, saboții frînelor ruginiți, pîrghiile de direcție strîmbate și segmenții uzați pînă la refuz. Automobilul a fost destul de răbdător, îngăduindu-mi să mă formez ca mecanic în cei doi ani de călătorie fără acces la vreun atelier.

Și dorul de aventură, care își află bucuria în efort, în suprema epuizare, a fost împlinit cu vîrf și îndesat. Ne-am împotmolit în dunele de nisip de pe paraginile din Kara-Kum, la răsărit de Andkhoi. A trebuit să dezgrop mașina din nisip, lucrînd în plin soare ore în șir, cînd temperatura trece de 50° la umbră, cînd aerul încins te arde în gîtlej și în piept. În cel de-al doilea an de călătorie anvelopele și camerele se prăjiseră pînă într-atîta în arșița deșertului, cauciucul își schimbase culoarea și se muiase în așa hal, încît puteam să bag degetul chiar prin talon, cord și cameră. Punctul acela se afla la mii de kilometri peste munți și pustiuri, dincolo de Kabul, unde ne așteptau anvelope și camere noi. Atunci se întîmpla să avem pînă la paisprezece pene de cauciuc într-o singură zi de mers. Cricul se stricase și nu se mai desfăcea : trebuia deșurubat cu o cheie. În cele din urmă, am ajuns să ridic cricul, să desfac roata, să scot anvelopa, apoi camera, să depistez ruptura, să vulcanizez, să aștept ca peticul să se răcească, să controlez,

să pun camera la loc, să întorc cauciucul, să pompez, să fixez roata şi să desfac cricul într-un timp record : numai şaisprezece minute. Acolo, sus, în Badakshan, dorul nostru de aventură a fost satisfăcut la maximum. Puteam spune pe drept cuvînt : încă un pas, şi mă prăbuşesc. Dar ştiam că mai aveam mii de kilometri de străbătut. În clipa aceea, bolnav şi vlăguit, am fost silit să mă decid la un efort peste puterile mele şi după aceea să merg mai departe încă paisprezece zile. Marile satisfacţii se plătesc scump. Dar aventura trăită a meritat, poate, preţul.

Am aflat şi am simţit cu adevărat ce înseamnă frumuseţea naturii. Sus, pe munţii înalţi, cerul era atît de adînc, atît de senin şi de albastru, încît bătea în violet. Iar aerul era atît de limpede, încît fiecare contur se profila cu o limpezime neobişnuită, pînă în cele mai mici amănunte. Peisajul afgan nu oferă ochiului frumuseţi clasice. În schimb, e grandios. Nu vezi aici nici însoritele ceţuri teutone, atît de romantice, sugerîndu-ţi, pe alocuri, izvoarele artei gotice. Aici, peisajul e senin şi precis. Privelişte a ţinuturilor Asiei Centrale e aspră şi pură. Spectacolul naturii e atît de măreţ, încît toate celelalte par mici şi neînsemnate. În comparaţie cu el, peisajul alpin pare paşnic şi blînd. Pînă şi pustietatea munţilor suedezi, pînă şi măreţia tundrei par nişte lucruri copilăreşti în faţa acestei seninătăţi aspre, dure ca diamantul.

Şi nu e vorba de intensitatea luminii : am măsurat-o fotoelectric şi, în linii mari, e cam aceeaşi. Altceva deosebeşte peisajul de aici de toate celelalte : paleta culorilor şi limpezimea aerului. Aici, lumina e mai gălbuie, aerul mai limpede. În Suedia, bate în albastru şi verde, şi se apropie afectiv de culoarea suedeză tot mai dominantă : verdele viu, strălucitor. Deşi săracă în culori pure, ţara noastră e bogată în nuanţe şi perspective. Aici, culorile, luate izolat, sînt stridente, dar lumina absoarbe culoarea şi ceea ce în peisajul suedez ar fi fost perceput ca disonanţă, aici apare armonios. Nu e nevoie să faci apel la cine ştie ce formule mistice, pentru a explica aşa-zisa „lipsă de perspectivă" a miniaturilor persane. La pictorii de aici, aceasta însemna realism.

Prin deşerturi şi stepe aleargă mici vîrtejuri, ca nişte djini [1]. Se înalţă neogoite, legănîndu-se cu sutele în jurul nostru. Acum, spre sfîrşitul verii, stepa e nemărginită, văluroasă, galbenă şi pîrjolită. Din stepă, urcăm printr-o falie strîmtă, spre munţii întunecaţi, ale căror coaste se înalţă aproape ver-

[1] Djini, spirite rele, demoni, în mitologia arabă.

tical spre o fîşie îngustă de cer. Înaintăm sub pavăza acestei umbre. Duduitul motorului vibrează între pereţii stîncoşi, strălucind de umezeală, iar undele verzui ale unui rîuleţ împroaşcă în jurul nostru o pulbere albă. Munţi care se deschid, bătînd în albastru, în verde, alb, roşu, violet ; o cascadă sclipitoare de culori alcătuită din ţarini aride şi fierbinţi, curmate icicolo de stînci masive şi negre. Deodată răsare în faţa noastră un munte trandafiriu, ca un prag spre piscurile semeţe şi albe din Hinducuş ; şi atîtea trecători care se îngustează. Borduri de verdeaţă. Gîndul ne poartă la natura din Småland [1], cu ogrăzi împrejmuite cu brîie şerpuitoare de piatră şi pomi împovăraţi de fructe, la două mii de metri înălţime.

Dar am ajuns la realitate pe un alt plan. Mai temeinic, esenţial. Ţara care părea atît de mică pe harta lumii din proiecţiunea Mercator, un fel de Belgie a Asiei, ţara îngropată atît de adînc sub noianul datelor statistice internaţionale, despre care abia dacă se aminteau cîteva cuvinte la lecţiile de istorie şi de geografie din copilăria noastră, se dezvăluia mare nu numai ca întindere, dar şi ca importanţă. Ajunsesem într-o ţară cu o civilizaţie aparte, şi totuşi asemănătoare cu civilizaţia noastră. Călătoriile prin ţară au ajuns adevărate aventuri intelectuale. Căci aventura călătoriei în sine s-a transformat pe nesimţite într-o aventură intelectuală spre a fi aprofundată şi a deveni emoţională.

Acum, civilizaţiile, ca şi istoria în general, ne-au apărut într-o perspectivă mai justă : înlănţuindu-se ne deveneau familiare. Puteam să ne debarasăm de orice exotism şi de romantismul călătoriei. Căci exotismul pune sub cheie gînduri şi sentimente. El face pe străini doar interesanţi ; restul fundamental deosebit. Romantismul călătoriei ascunde dispreţul faţă de popor în cuvinte frumoase despre privelişti, moravuri şi obiceiuri.

E o foarte mică deosebire între mine şi un agricultor afgan. Există o deosebire în ceea ce priveşte dezvoltarea tehnică. Dar deosebirea e mai mică decît aceea dintre mine şi străbunicul meu. Nu există graniţe precise între un popor şi altul. Moravurile şi obiceiurile pot fi tot atît de deosebite în interiorul propriei noastre ţări ca şi între ţara noastră şi o ţară din Asia Centrală. Am ajuns să credem din ce în ce mai puţin în deosebirile naţionale în ceea ce priveşte moravurile. Felul meu de a mă comporta, care a făcut să fiu bine primit în satele noas-

[1] Småland, provincie în Suedia Centrală.

tre de munte din nord, m-a făcut acceptat şi în Afganistan. Deosebirea dintre un ţăran din Gustafs [1] şi un ţăran din Bamian e atît de neînsemnată, încît ea poate să rămînă neobservată pentru un ochi străin. Civilizaţiile pot fi diferite, oamenii însă nu. Dar şi civilizaţiile pot fi grozav de asemănătoare. Călătorul care nu simte profund această comunitate, nu poate scrie decît minciuni. Însemnările sale sînt nişte fantasmagorii. Singurul punct de plecare pentru a discuta deosebirile dintre noi este recunoaşterea asemănărilor noastre, a apropierii noastre. Numai comunitatea face ca deosebirile să fie semnificative şi rodnice. Numai astfel civilizaţia şi arta altor popoare înseamnă mult mai mult decît exotism şi etnografie.

Un general din Iran îmi spusese că Afganistanul este o ţară săracă şi înapoiată. Acelaşi lucru l-am auzit mai tîrziu de la un şef de poliţie din Pakistan şi din gura unui milionar din India. Şi aveau dreptate. Ţara este săracă. Foarte săracă. Dar — şi aceasta constituie esenţialul — agricultorul afgan trăieşte mai bine decît cel iranian şi mult mai bine decît cel pakistanez sau cel indian. Boierul afgan o duce mai prost. Reiese de aici că plugarul sau păstorul afgan are conştiinţa demnităţii sale de om şi totodată posibilitatea de a face şi pe alţii s-o respecte. Aceasta este adevărata deosebire.

Pare cam romantic, firesc. Dar lucrul acesta ar putea fi înţeles mai bine dacă ne-am gîndi la noi înşine. Torgni Lagman s-a simţit în Afganistan ca la el acasă. Şi acolo oamenii cunosc secretul de a alunga monarhii despotici. Libertatea nu se poate măsura prin parlament, iar oprimarea nu se exprimă prin numărul redus al avocaţilor. Ele se măsoară prin viaţa însăşi, prin proprietatea de pămînt, prin dreptul omului liber de a purta arme. E o ţară unde omul ţine la demnitatea sa de om ; unde nimeni nu se pleacă umil ; unde sînt cerşetori puţini, iar străinul e primit ca oaspete şi nu are ce căuta ca sahib [2] şi opresor ; nici un străin nu poate să-şi cumpere aici amabilitate, respect şi supunere cu bani. Un popor care nu s-a lăsat oprimat niciodată îşi păstrează pe de-a întregul respectul de sine. Afganistanul e o ţară săracă, dar cu mari posibilităţi în viitor, o ţară pe care generalii, poliţaii şi magnaţii industriei o consideră calică şi înapoiată.

---

[1] Gustafs, mică localitate din Dalecarlia, Suedia Centrală, lîngă lacul Siljan, cu o configuraţie geografică asemănătoare celei din Bamian.

[2] Sahib (din arabă), titlul dat în India de odinioară colonialiştilor europeni. Literal : domn, senior.

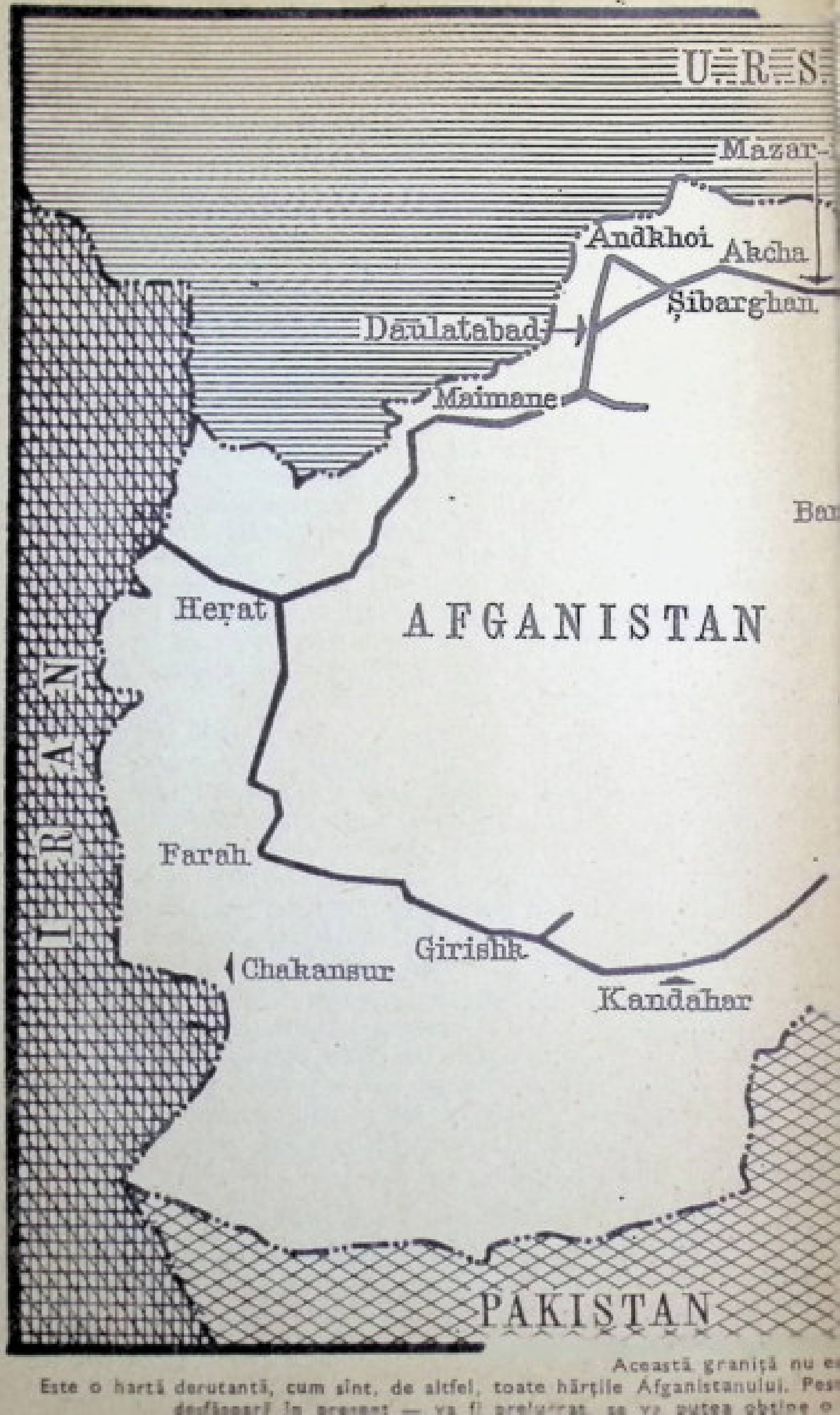

Această graniță nu e

Este o hartă derutantă, cum sînt, de altfel, toate hărțile Afganistanului. Pes
desfășoară în prezent — va fi prelucrat, se va putea obține o

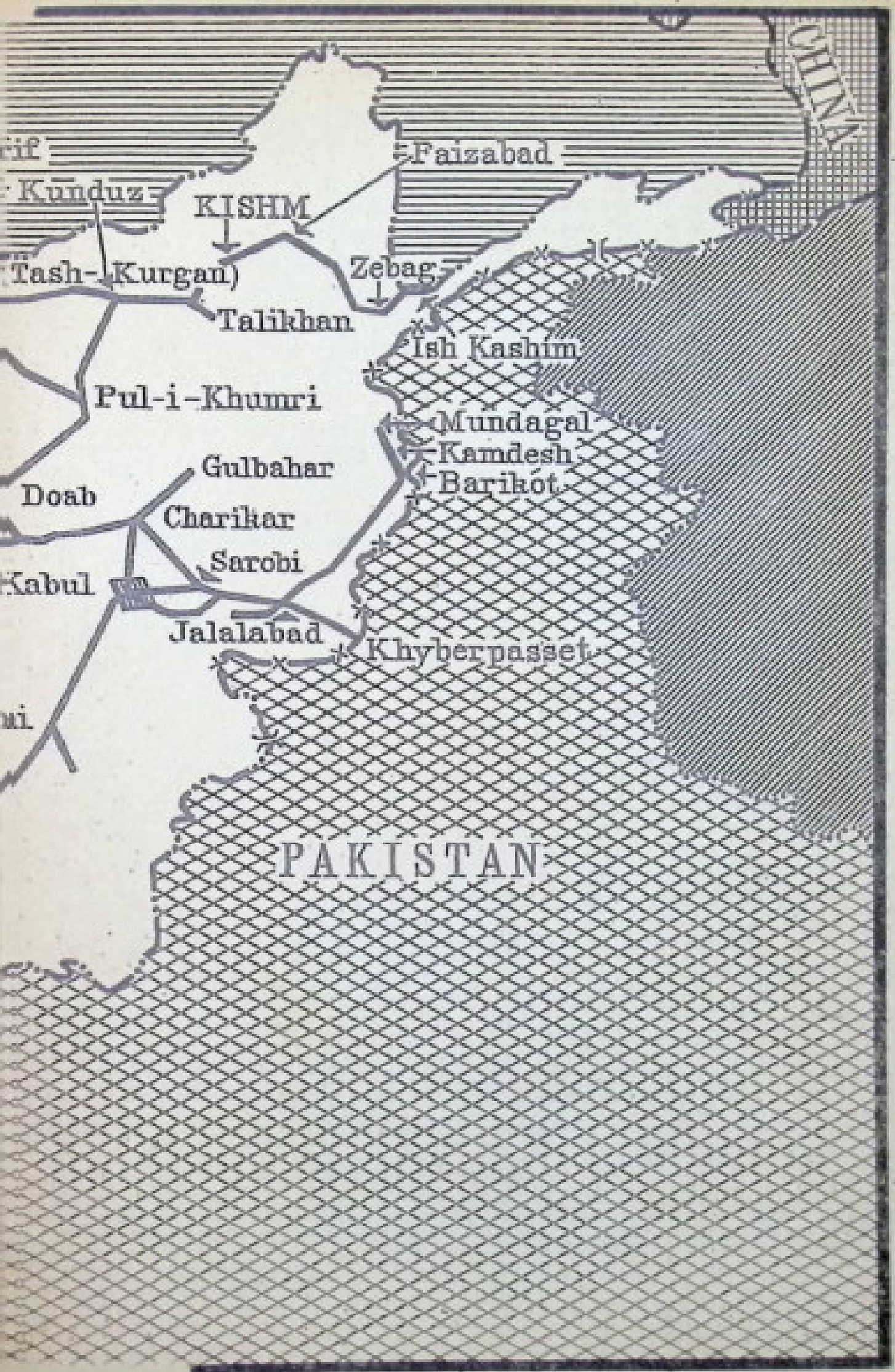

...oscută de Afganistan.
... ani, după ce materialul lucrărilor de ridicare a hărților din avion — care se ...
... trebuie să ne mulțumim cu unele aproximații.

O dată, cînd ne împotmolisem în pustiu şi nu mai puteam să ne descurcăm, a dat peste noi o caravană care venea din depărtări. Era îngrozitor de cald. Soarele arunca săgeţi de foc şi eram sleit de puteri. Zărindu-ne, caravana se îndreptă spre noi. Oamenii descălecară. Ridicară maşina şi o scoaseră pe teren solid. Ne-au propus să ne însoţească pînă la oraşul cel mai apropiat spre a ne putea fi de ajutor dacă s-ar întîmpla să ne împotmolim din nou. Le-am răspuns că nu era nevoie, întrucît, după cîte ştiam, durmul în continuare era mai bun. Le-am oferit ţigări. Dar cu toate că erau fumători n-au primit nimic. Au spus rîzînd :

— Sînteţi oaspeţi în ţara noastră. Ar fi necuviincios din partea noastră să vă luăm ţigările. Aveţi şi dumneavoastră nevoie de ele. Arătaţi obosiţi, nu sînteţi învăţaţi cu pustiul. Nu v-am scos maşina din nisip ca să ne plătiţi. E de datoria noastră să ne ajutăm unii pe alţii ; şi dumneavoastră ne-aţi fi ajutat dacă am fi fost la impas.

După aceea ne-au tratat cu apă şi pîine, căci noi eram oaspeţi în ţară ; apoi îşi văzură mai departe de drum, iar noi de-ale noastre.

CĂLĂTORII ŞI ITINERARII

Am făcut patru călătorii mai mari prin ţară. Timpul cît n-am călătorit l-am petrecut în casa pe care am închiriat-o la Kabul.

1) În vara anului 1958 am plecat din Islam Kalah spre Herat, apoi am urmat ruta nordică prin Kalah Nau, Bala Murghab, Maimana, Andkhoi, Sibarghan, Akcha, Mazar-i-Sherif, Tash-Kurgan (Chulm), Haibak, Pul-i-Khumri, Baghlan, Doab, Bamian, Charikar, pînă la Kabul. Mai tîrziu am ieşit din ţară pe ruta directă, prin Sarobi şi Jalalabad.

2) După ce, spre sfîrşitul iernii anului 1959, ne-am întors la Kabul, via Jalalabad, Lataband, am călătorit prin Charikar, Gulbahar, Panjshir, pe vechiul drum al mătăsii din Gulbahar prin Churchol pînă la Sarobi şi Jalalabad ; după aceea, am urcat de-a lungul văii Kunar prin Shevas, Chiga Serai, Asmar pînă la Barikot şi apoi în susul văii Bashgul, pe lîngă Kamdesh, pînă la Mundagal.

3) În vara anului 1959, de la Kabul prin Ghazni, Mukkur, Kalat-i-Ghilzai, Kandahar, Girishk, Dilaram, Farah, Shindand pînă la Herat.

4) De la Herat, pe ruta nordică, pînă la Mazar-i-Sherif. Am deviat de la ruta anului precedent, luînd-o de-a dreptul prin deşert, de la Daulatabad pînă la Şibarghan, în loc să mergem spre nord pînă la Andkhoi. De la Mazar-i-Sherif ne-am continuat călătoria pînă la Tash-Kurgan şi, după aceea, prin stepă, pînă la Kunduz. De acolo, prin Khanabad, Talikhan, Kishm, Faizabad, Barak, Zebag, pînă la Ish-Kashim.

N-am mai menţionat excursiile mai mici, pe care le-am făcut în diferite direcţii — o etapă de o zi ici-colo.

Urmărind harta şi rutele de călătorie, reiese limpede că n-am mai apucat să vizităm întinse regiuni din interiorul ţării. Motivul a fost boala care m-a doborît în Badakshan şi care,

după aceea, timp de vreo jumătate de an, m-a împiedicat aproape cu desăvîrşire de la orice fel de activitate şi de călătorii.

Din această pricină, n-am mai putut întreprinde călătoria plănuită şi atît de mult dorită către nord, pînă la lacul Shiva, împreună cu doctorul Lindberg. Doctorul s-a văzut nevoit să meargă singur. Nici călătoria care ar fi trebuit să urmeze, a cincea la număr, n-a mai avut loc : din Kabul, tăind de-a curmezişul masivul central, via Panjao pînă la Herat, şi de acolo spre sud, prin Farah, coborînd pînă la Chakansur şi urcînd de-a lungul rîului Hilmend prin Lashkari-Bazar şi mai departe pînă la Kabul, prin Ghazni şi Gardez.

Pe reţeaua gradelor, Afganistanul este situat între 29°21'—38°30' latitudine nordică şi 60°30'—75° longitudine estică. După o altă indicaţie, din anul 1936, ţara se află între 29°30'—38°35' latitudine nordică şi 60°50'—74°50' longitudine estică.

După 1800, în perioada de expansiune a Imperiului Britanic, englezii au cucerit mari regiuni afgane pentru dominionul lor indian şi au împins ţara spre nord-vest. În 1814 Elphinstone [1] scrie că Regatul Caboul se află între 24°—37° latitudine nordică şi 62°—77° longitudine estică.

Dacă ne-am închipui cercurile paralele ca pe nişte linii de cale ferată, întregul Afganistan de astăzi ar putea fi deplasat de-a lungul lor. El ar face, astfel, fie o mişcare de translaţie peste Kaşmir, Punjab şi Himalaia, ajungînd în interiorul Tibetului ; fie spre vest, şi atunci ar trece prin Iran, ar luneca mai departe peste Semiluna Fertilă [2] a Asiei apusene, ar ieşi în Mediterana de Răsărit (atingînd uscatul în Turcia de sud şi în Egiptul de nord) ; ar trece prin nordul Africii peste Tunisia, Maroc, Algeria, ar trece Atlanticul şi ar ajunge în America de Nord, intrînd prin Florida pînă cînd, după o călătorie de 175° spre vest, ar acoperi Arizona, New Mexico şi o parte din Podişul Mexican de nord.

Numai că cercurile paralele nu sînt şine de cale ferată, şi ţările nu pot fi împinse înainte şi înapoi ca nişte drezine. Dar, dacă stai cu harta lumii în faţă şi te distrezi cu gîndurile, jocul nu este cu totul lipsit de sens. Căci, atunci cînd laşi Afganistanul să circule înainte şi înapoi pe paralelele sale pînă cînd

---

[1] Elphinstone, Mountstuart, autorul lucrării *An account of the Kingdom of Caboul*, London, 1814.

[2] Semiluna Fertilă, Orientul Mijlociu.

îl fixezi din nou la mijloc, peste munții Hinducuș, înțelegi cîteva corelații destul de importante.

Țara s-a mișcat mereu în interiorul zonei aride de nord, cea mai mare centură continuă de uscăciune a lumii. Ea trece prin America și prin Africa, de o parte și de alta a Tropicului Racului pentru ca, ajungînd în Asia, să devieze spre nord. E o centură formată din stepe și deșerturi : deșerturi de piatră, deșerturi de nisip, stepe sărate și munți calcinați. În această regiune, culturile se dezvoltă pe văile apelor, prin oaze, se mută din loc în loc, ca nomazii, peste întinsele pășuni biciuite de vînturi. E o regiune care a oferit oamenilor condiții de viață mai grele decît acelea cu care sîntem obișnuiți noi, o regiune care a dat la iveală mari civilizații, dar mai tîrziu le-a păstrat doar ca pe niște sărmane vestigii învechite ale unei orînduiri sociale.

Țara se mai află, de asemenea, pe cumpăna apelor dintre Oceanul Indian și Asia Centrală. Priviți harta în relief a Lumii vechi. În sistemul muntos eurasic munții aceștia apar ca o coloană vertebrală. Din Pamir, munții se îndreaptă spre oceane. Spre vest, Hinducuș, ale cărui coame se scufundă în Podișul Iranian, cu puțin înainte de granița iraniană, pentru a urca din nou și a continua mai departe spre Caucaz, Asia Mică, Grecia, munții Balcani, Alpii Transilvani, Carpații ; întîlnesc munții Dinarici și se ridică în Alpi, care apoi se prelungesc spre Pirinei și ajung pînă la țărmul Atlanticului. Trei sisteme muntoase pornesc din Pamir către est. O ramură urcă prin Altai spre Strîmtoarea Bering. Alta trece prin Tianșan și China Centrală. A treia trece dincolo de Karakorum și Himalaia, spre Malaya, pentru a ajunge în Sumatra și Java.

Aici, continentul se cam zbîrlește, iar casa noastră din Kabul se zgîlțîie și se aude o hodorogeală ca și cînd niște căpcăuni ar rostogoli roți de fier peste munți. Afganistanul se află situat în locul unde uriașa centură de secetă se întretaie cu marele masiv muntos. Țara este — înăuntrul granițelor sale actuale — un stat „interior", fără ieșire la mare. Această așezare interioară este atît de pronunțată, încît numai provinciile central-răsăritene — 11% din suprafața țării — sînt incluse într-o regiune de scurgere în comunicație cu mările lumii. Și chiar dacă defalcăm și cele paisprezece procente ale țării care sînt drenate prin Amu-Daria și afluenții lui, contribuind oarecum la menținerea lacului Aral (al cărui caracter marin este discutabil), rămîn totuși 75% din suprafața țării care, în ge-

neral, nu fac parte din vreuna din marile regiuni de scurgere. Afganistanul este central-asiatic.

Dar hărţile pot spune mai mult despre această ţară. Dacă deschidem un bun atlas istoric şi privim graniţele regiunilor asiatice de civilizaţie clasică, aflăm că aici, în Afganistan, graniţele se întretaie şi regiunile se suprapun. Aceasta a fost regiunea sintezelor civilizaţiei. Aici s-au întîlnit, îmbogăţindu-se reciproc, civilizaţiile : indiană, chineză, persană şi central-asiatică. Pe aici treceau marile drumuri, iar cînd Cicero spune că nimic nu se poate întîmpla în Asia fără să influenţeze circulaţia monetară romană, el se referă la aceste căi de comunicaţie.

Există o mulţime de date statistice referitoare la Afganistan, frumos consemnate în enciclopedii. Nu lipsesc nici expertizele absolut sigure. Dar, mai înainte de a intra în cifre, ar trebui să cunoaştem procentul de incertitudine. Abia acum ţara e în curs de a fi transpusă pe hartă. Pînă cînd va fi realizată această ridicare pe hartă şi materialul prelucrat, *toate* datele sînt aproximative. În anul 1936 se considera în mod oficial că ţara avea o suprafaţă de 720 000 km² ; în 1951 Organizaţia Naţiunilor Unite dădea ca sigură cifra de 600 000 km², pentru ca în 1957 aceeaşi organizaţie să-şi schimbe părerea şi să ajungă la 650 000 km² ; în 1959 profesorul Humlum din Aarhus a făcut un calcul care s-a oprit la frumoasa cifră medie de 636 000 km² ; nouă luni mai tîrziu, în toamna anului 1959, Biroul de Informaţii al Ambasadei Regale Afgane din Londra a făcut cunoscut că ţara are o întindere de 800 000 km². Toate aceste date se referă la suprafaţa ţării în cadrul graniţelor ei actuale. Ele nu variază din cauza unor fixări diferite ale graniţelor afgane.

Numai diferenţa între cele două presupuneri ale Organizaţiei Naţiunilor Unite e atît de mare, încît, dacă ne-am gîndi la o comparaţie, ea depăşeşte ca întindere ţări ca Belgia, Danemarca, Olanda şi Elveţia luate laolaltă. Deosebirea dintre datele Organizaţiei Naţiunilor Unite şi datele ambasadei afgane e destul de mare pentru a putea absorbi o ţară de întinderea Angliei. Deocamdată nu se dă vreo hartă sau vreo lămurire de ordin geografic care să fie altceva decît aproximaţie bazată pe fel de fel de presupuneri şi date necontrolabile.

Hărţile care au cea mai bună reputaţie sînt cele militare britanice. Dar a călători după ele ar însemna cam acelaşi lucru ca şi a merge prin munţi după hartă şi busolă. Hărţile militare

britanice se află în acelaşi raport faţă de ţinutul afgan ca imbatabilii scriitori de romane poliţiste faţă de realităţile americane. În felul lor sînt poate interesante, dar nu te poţi orienta după ele.

Cauza acestei situaţii este voinţa dîrză de independenţă a afganilor. Şi, judecînd după hărţile militare englezeşti, Oficiul Britanic de Informaţii n-a avut prea mult succes în încercările sale de a pătrunde în Afganistan şi de a-i cunoaşte realităţile.

Din proprie experienţă, putem spune că ţara e mare. Foarte mare. Şi dacă luăm ca bază de discuţie cifra de 650 000 km², ar însemna că Afganistanul ar fi mai mare decît oricare ţară europeană, cu excepţia Uniunii Sovietice. Afganistanul nu este un Lichtenstein. Între hotarele lui ar încăpea ţări cu o suprafaţă ca a Franţei, Belgiei, Olandei şi Elveţiei. Se pare că ar mai rămîne loc şi pentru a încorpora tot restul de state cu adevărat mici : Andorra, Lichtenstein, Luxemburg, Monaco şi San Marino. Dar, în comparaţie cu ţările cu adevărat mari, chiar Afganistanul rămîne totuşi relativ mic. Pe suprafaţa Uniunii Sovietice ar încăpea 36 de ţări ca Afganistanul.

Guvernul afgan încearcă să realizeze o dezvoltare dirijată după un plan. Pentru aceasta e nevoie de fapte şi date certe. În acest scop, trebuie înfăptuit şi recensămîntul populaţiei. Dar atîta timp cît nu există aceste date, nu putem să ne orientăm decît după aprecieri. Cifrele cu privire la numărul populaţiei Afganistanului variază între 7 şi 15 milioane. Diferenţa dintre recensăminturi depăşeşte cifra la care se ridică populaţia Suediei.

Este inutil, desigur, ca, pe baza unei statistici atît de vagi, să prezentăm ca date certe informaţiile în legătură cu stările sociale din ţară. În linii mari, se poate spune că populaţia îşi cîştigă existenţa prin creşterea vitelor şi agricultură (în mare parte, agricultură irigată) ; se mai îndeletniceşte cu meseriile şi comerţul. Se socoteşte că, în general, o şesime din populaţia ţării (2 000 000 din 12 000 000) sînt nomazi. O bună parte din aceştia nu rămîn decît periodic în cadrul graniţelor ţării.

Potrivit unor surse demne de încredere, agricultorii sînt proprietari în comune ; după alte surse, ei ar fi şerbi, şi s-ar afla sub stăpînirea moşierilor. Impresiile pe care le-am cules personal m-au dus la concluzia că agricultorii din Afganistan sînt mai liberi, comunele mai puternice şi latifundiarii mai slabi, mai săraci şi mai puţini la număr decît în ţările învecinate : Iranul şi Pakistanul. Ceea ce întăreşte această concluzie este şi constatarea, admisă de toată lumea — de la experţii

Organizaţiei Naţiunilor Unite pînă la turişti — că populaţia din Afganistan este dîrză, demnă, omogenă şi ospitalieră. O asemenea ţinută nu poate fi decît expresia unei structuri sociale egalitare şi ar fi incompatibilă cu o aservire generală. O statistică a structurii sociale a populaţiei a fost făcută în anul 1956 de M. G. Pikulin. El a pornit de la o populaţie de 12 000 000 şi a ajuns la următoarea repartiţie :

Mari proprietari de pămînt şi mari comercianţi . .	1 %
Comercianţi	1,5 %
Clerul	1 %
Agricultori stabili	50 %
Nomazi şi seminomazi	30 %
Mici negustori şi meşteşugari	7,3 %
Angajaţi în ateliere	4 %
Angajaţi în comerţ şi transporturi	2 %
Funcţionari şi intelectuali	3,2 %
	100 %

În ultimele decenii, Afganistanul a început să-şi dezvolte o industrie proprie. Se pot vedea de pe acum contururile unei concentrate regiuni industriale sus, în Kathagan, la nord de Hinducuş. E de prevăzut extinderea unei zone industriale din Jalalabad, Sarobi, prin Kabul, spre nord de noul drum, pînă la Amu-Daria. Această industrializare aduce cu sine apariţia proletariatului industrial. În anul 1956, acesta era estimat de Donald N. Wilber [1] la aproximativ 10 000 de persoane. Astăzi, cifra ar putea să fie mai ridicată [2]. Fluctuaţia este mai mare. Muncitorii din industrie lucrează un timp, apoi pleacă. Dar nucleul unui proletariat industrial modern s-a şi cristalizat. Pentru localizarea industriei este caracteristic faptul că ea a fost amplasată, în cele mai multe cazuri, departe de marile oraşe de pînă acum. Este foarte posibil ca un călător să zboare la Kabul, Kandahar, Herat şi Mazar-i-Sherif fără să vadă nici urmă de industrie. Temeinicia observaţiilor sale asupra ţării, luată în întregime, se limitează la acestea.

În 1959, pornind de la un total al populaţiei de 12 000 000, profesorul Humlum a calculat că 6—8% din populaţia ţării

[1] Donald N. Wilber, autorul lucrării *Afghanistan*, New Haven, 1956.

[2] După datele presei afgane în 1964 în întreprinderi cu un număr mai mare de 20 muncitori — circa 20 000 muncitori. (*Survey of progress 1962—1964*, Kabul, p. 29).

locuieşte în oraşe numărînd peste 10 000 de locuitori. El dă, de asemenea, o listă cu cele 74 localităţi mai importante din ţară. Spre deosebire de profesorul Humlum, noi am vizitat marea majoritate a acestor localităţi. Estimaţia lui asupra numărului populaţiei pare să fie cam exagerată şi, adeseori, de-a dreptul greşită.

Dacă prin oraşe se subînţeleg localităţile de alt fel decît aşezările agricole şi tîrgurile fără populaţie stabilă, „parohii", fără a se stabili o limită inferioară a numărului locuitorilor, şi dacă se porneşte de la un număr al populaţiei de 12 000 000, aprecierea mea ar fi că cel mult 4% (în nici un caz mai mult de 6%) din populaţia ţării locuieşte în oraşe.

Cele cinci oraşe mai importante sînt : Kabul, capitala, Jalalabad în est, Kandahar în sud, Herat în vest şi Mazar-i-Sherif în nord. Apoi urmează cîteva oraşe de categoria a doua, ca : Maimana, Andkhoi, Kunduz şi Faizabad în regiunea de nord, Gardez şi Ghazni în sud-est, Girishk şi Farah în sud. Acum se dezvoltă noi localităţi industriale şi oraşe de irigaţie ca : noul Baghlan, Pul-i-Khumri, Gulbahar şi Lashkari-Bazar. Urmează apoi un şir de orăşele comerciale şi administrative.

Datorită culturilor irigate şi agriculturii în oaze, ţara poartă amprenta unei vechi civilizaţii de aşezări cu populaţie densă. Dacă s-ar lua drept unic criteriu pentru populaţia orăşenească aşezările cu populaţie densă, s-ar ajunge, desigur, la concluzia că majoritatea populaţiei ţării locuieşte în oraşe.

Afganistanul este un stat multinaţional, cu două limbi oficiale — pashtu şi persana — amîndouă aparţinînd grupului limbilor iraniene. În vocabularul Academiei Suedeze, ediţia a IX-a, apare, în afară de acestea, o a treia limbă :

afgan/i/ska-an s.l. limbă. 2 pl. — or fem. Se pare totuşi că această limbă este mai puţin recunoscută în afara Academiei Suedeze [1].

Vorbind schematic, se poate spune că ţara este împărţită în patru zone, locuite de naţionalităţi diferite. În sud şi sud-est locuiesc triburi afgane ; ele vorbesc pashtu şi alcătuiesc, de vreo două secole, naţionalitatea conducătoare a ţării. În masivul muntos central se află Hezarajat. Acolo locuiesc hezarienii — un popor, după toate probabilităţile, de origine mongolă. Ei vorbesc persana şi, spre deosebire de alţi locuitori ai ţării, sînt musulmani şiiţi, adică nu şi-au însuşit din civilizaţia

[1] O ironie a autorului ; nu există o limbă afgană.

persană numai limba, ci și religia lor schismatică. Partea centrală a țării este locuită de tadjici, care vorbesc persana. Ei sînt în cea mai mare parte suniți ortodocși. Atît la Herat, cît și la Kabul predomină limba persană și, mai ales la Herat, chiar cultura persană. Spre nord locuiesc diverse popoare turce : turcmeni, uzbeci, iar în nord-est chiar kirghizi. Acestora li se adaugă diferite grupuri răzlețe de naționalități răspîndite prin țară. Dar, după cum s-a spus, această împărțire este în mare măsură schematică. Rareori există granițe bine delimitate și în ultimele două secole cîrmuirile afgane au transferat grupuri de popoare dintr-o parte într-alta a țării, străduindu-se să afganizeze țara. Iar în ultimele zece milenii s-au perindat pe aici multe popoare și națiuni.

În cărți se fac referiri mai mult sau mai puțin exacte la mărimea grupurilor naționale. Dar în cele mai multe cazuri, această statistică este preluată de la un autor mai vechi care, la rîndul său, s-a bazat pe un precursor, și, pînă la urmă, ajungem înapoi, la statisticile care au fost întocmite la începutul secolului al XIX-lea. Astfel se vehiculează un mare număr de compilații, de multe ori în formă prescurtată, uneori însoțite de un impunător șir de note explicative în sprijinul lor, care nu întotdeauna au vreo legătură cu realitatea. Pînă la apariția datelor recensămîntului populației, se poate spune, așadar, că statistica întinderii grupurilor de limbi, întocmită de Donald N. Wilber în anul 1956, luînd ca bază mai ales compilațiile anterioare, la care a adăugat și observații personale, nu este în nici un caz mai eronată decît oricare altă statistică. El a pornit de la o populație de 8 000 000 și a ajuns la următorul rezultat :

Limbi iraniene

Persana	2 300 000
Pashtu	4 500 000
Beluchi	20 000
Limbile din Pamir	45 000
Alte limbi iraniene	2 000

Limbi dardice

Diverse limbi kafire	60 000
Alte limbi dardice	8 000

Limbi turce

Uzbecă	820 000
Turcmenă	200 000
Kirghiză	30 000

Alte limbi

	15 000

În general, se poate porni de la premisa că persana este înţeleasă în toate oraşele comerciale. Araba este limba ştiinţifică. Islamismul — religia.

Afganistanul ocupă un loc modest în coloanele statisticii comerţului mondial. Valoarea exportului produselor sale nu depăşeşte de obicei o sută de milioane de dolari pe an. Ţara exportă fructe proaspete şi uscate, nuci, plante medicinale, piei caracul, covoare, pietre semipreţioase şi maţe de oaie. Importă maşini, uleiuri, combustibil şi diferite produse industriale.

Ca stat independent, ţara are o istorie de peste două secole. Cititorul european n-ar trebui să se grăbească a aprecia această perioadă ca fiind prea scurtă ; dacă ar sta să socotească pe degete, şi-ar da seama cîte ţări din Europa sau din lume au o perioadă mai îndelungată de existenţă ca state independente.

Cred că în zilele noastre puțini mai sînt dispuși să-și piardă vremea încercînd să stabilească poziția geografică a paradisului. La noi, însuși termenul „paradis" a fost de multă vreme secularizat. El a ajuns să însemne vilegiatura de vară — o cabană roșie lîngă un lac albastru — sau multvisatul paradis tehnicolor exotic, o insulă de corali în Mările Sudului, cu palmieri și muzică, totul *made in U.S.A.* Din această pricină, însăși noțiunea de paradis n-a prea putut să prindă vreodată rădăcini la noi, în Nordul înghețat și mohorît de iarnă. Ideea de a petrece eternitatea stînd pe un nor de ploaie îmbrăcat doar într-o cămașă era prea puțin îmbietoare. Iadul era o văgăună mlăștinoasă, umedă și rece ca toamna, iar Walhala [1] o casă de țară mirosind a grăsime, cu pereții afumați pe dinăuntru de flacăra jucăușă a vreascurilor de mesteacăn. Bucuriile cerești erau întruchipate de halbe de bere veșnic pline, frigărui de purcel ce nu se mai isprăveau și încăierări în care nimeni nu se alegea cu vînătăi de durată.

Imaginea infernului ne-o dădeau nopțile înghețate de toamnă, cu vînt puternic, cu umezeală și cu bezna lor de nepătruns, după cum raiul nostru era iarmarocul de la Tingsryd [2] perpetuat în veșnicie. Faptul că mai tîrziu, într-o altă epocă și într-o altă ambianță, acest mit rustic a încăput pe mîini rele și a fost folosit în scopuri ciudate (Herr Schiklgruber, învelmîntat într-o manta de ploaie cenușie, ura drum bun lui Ludendorff [3] în călătoria acestuia spre Walhala) nu trebuie să

[1] Walhala, reședința eroilor morți în bătălii ; paradisul în mitologia scandinavă.

[2] Tingsryd, localitate suedeză în ținutul Småland, celebră pentru iarmaroacele sale tradiționale.

[3] Ludendorff, Erich (1865—1937) — general german. Sub influența soției sale, dr. Mathilde Ludendorff, a fondat o nouă religie „Aryana", un fel de neopăgînism german.

risipească visul mitului originar, avid de căldură, bere şi slănină de porc.

Dar abia în marile religii şi în ţările primitive ale vechilor civilizaţii întîlnim, în sfîrşit, adevăratele imagini ale paradisului ; în Biblie ele au căi de aur, iar în Coran sînt pline de hurii [1], de pepeni, struguri şi adieri răcoroase.

Este totuşi foarte puţin probabil ca turistul grăbit din zilele noastre să aibă răgazul necesar pentru a recunoaşte şi a pricepe aceste substraturi cereşti. El aterizează, poate, cu un avion, coboară în mijlocul unui deşert galben, măcinat de arşiţă şi răvăşit de vînt, e transportat spre o oază care i se înfăţişează ca una dintre cele mai triste aşezări omeneşti. Bazarurile sînt sărace. Pomii puţini şi încărcaţi de praf. Jgheaburile străzilor pline de lături. Soarele îşi revarsă dogoarea peste casele cenuşii clădite din chirpici ; albia murdară a rîului exală mirosuri pestilenţiale de duhoare de om. Foarte puţini călători sînt dispuşi să facă vreo apropiere între aceste locuri şi paradis.

Dar — după cum ar putea să peroreze orice teolog — se cere puritate sufletească şi sentimente neîntinate pentru a putea desluşi cele cereşti. Pentru a putea să vezi şi să simţi această civilizaţie, aşa cum a fost creată şi aşa cum a creat ea însăşi mai tîrziu mitul paradisului, trebuie să ajungi acolo după o lungă călătorie prin praf şi arşiţă. Numai atunci revine mitul la fondul său real, teologia îşi leapădă speculaţiile şi devine o poveste despre oameni ; la baia de aburi dogma despre reînvierea trupească ajunge să pară o întîmplare banală, de toate zilele, cînd corpul canonit şi vlăguit este stropit cu apă şi recapătă culoarea trandafirie a sănătăţii. Atunci paradisul devine un vis-dorinţă la fel de familiar şi uşor de înţeles pentru călătorii cu caravanele, ca şi focul de vreascuri de mesteacăn, halbele pline cu bere şi frigăruile de porc din care picură grăsime, pentru un drumeţ din munţii ţării noastre pe timp de iarnă.

Mergem prin Dasht-e-Hamado. Islam-Kalah a rămas în urmă. Soarele se înalţă din ce în ce mai sus pe cer şi vîntul se înteţeşte. „Vîntul celor o sută douăzeci de zile" [2] suflă fierbinte şi sărac în oxigen, din Turkmenistan, peste deşerturi şi stepe, către lacurile sărate din Seistan. Aerul este încins şi uscat şi foarte sărac în oxigen. Peisajul se desfăşoară în lungi

[1] Hurii, din arabă, lit. : cu ochi de gazelă, femei veşnic tinere care sînt făgăduite dreptcredincioşilor în paradisul mahomedan.

[2] „Vîntul celor o sută douăzeci de zile", musonul.

întinderi văluroase de coline aride şi cîmpii pîrjolite, bătute de vînt. Vîntul puternic presează caroseria automobilului şi-şi repede asupra noastră rafalele violente, fierbinţi. Ne umple cu praf urechile, nasul, gura şi ochii. Roţile patinează şi maşina se clatină ori de cîte ori o izbeşte vîntul. Înăuntru e cald, din ce în ce mai cald. Satele sînt departe, pierdute printre coline. Peisajul ne este deocamdată străin. Am mers mult prin coclauri de podiş, am dormit prin ceainării sau în automobil, pentru ca, în revărsatul zorilor, să ieşim într-un ţinut care oscilează mereu între deşert şi stepă, dar încă nu ne-am obişnuit cu el. Suferim de căldură. Apa din burduf este clocită. Ne turnăm apă pe ceafă, dar, înainte de a ne bucura de răcoarea evaporării, simţim fierbinţeala apei. Avem mîncărimi pe tot corpul. Înaintăm cu geamurile închise, şi totuşi praful pătrunde stăruitor în nări, iar aerul uscat ne zgîrie pe gît. Dacă încercăm să deschidem un geam, vîntul îşi trimite înăuntru limbile de foc.

Departe, în zare, peisajul se schimbă şi bate în verde. Pe cerul îngălbenit de praf şi arşiţă se profilează, rare, coşuri de fabrică. În curînd ne întîlnim cu primele canale de irigaţie. Ne ies în cale pomi. Ici şi colo automobilul se strecoară la umbra lor. Coşurile de fabrică încep să se desluşească : sînt minarete, strălucind în albastru, de mozaicuri. Ajungem pe o şosea străjuită de pomi. Prin coroanele lor legănate de vînt se zăreşte o cupolă timuridă [1], albastră ca seninul. În jurul nostru e acum verdeaţă, umbră şi aer proaspăt. Intrăm în Herat.

Vîntul, care mai adineauri urla atît de sfîşietor deasupra stepei şi învîrtejea nisipul pe povîrnişurile pîrjolite, acum susură molcom prin vîrfurile coniferelor şi înfioară apa iazurilor adumbrite. Rafalele fierbinţi de praf, care mai adineauri ne pătrundeau în toţi porii, s-au transformat într-o boare care ne răcoreşte fruntea. Aerul sărac în oxigen, care ne secătuia plămînii, acum e uşor umezit, proaspăt şi bogat în ozon. E plăcut şi înviorător, ca un vin de ţară, aspriu şi spumos.

Cînd ajungem în faţa scării hotelului şi păşim pe peronul de prundiş, pomii foşnesc deasupra noastră şi umbra e răcoroasă.

În lavabou ne turnăm unul altuia apă cu căuşul. Apa împroaşcă scîntei argintii, întindem braţele şi o lăsăm să curgă în voie pe corp : o răcoare voluptoasă. E un deliciu să te speli. Să te săpuneşti, apoi să laşi apa proaspătă să spele clăbucul de săpun şi să simţi această voluptate prelungită de apă pe piele.

[1] Timuridă, din epoca lui Timur — Timurlenk sau Tamerlan.

În cameră găsim pe masa scundă o tipsie mare, cositorită, plină cu struguri. Ne odihnim pe niște paturi englezești de metal, cu ferestrele deschise spre grădină ; printre coroanele pomilor admirăm cerul albastru, ascultăm freamătul frunzelor și murmurul apei, bem ceai, mîncăm struguri : struguri albaștri, struguri verzi, struguri violeți, struguri dulci, struguri acri, struguri mari, struguri mici, struguri care se topesc în gură, ca zahărul, și struguri care strepezesc dinții și gîdilă glandele salivare, struguri cu bobul oval, struguri cu bobul rotund. O adevărată beatitudine. Să ajungi la Herat, atunci înseamnă să ajungi în paradis.

Aș vrea să mă înțelegeți cum trebuie. Însemna să ajungi în paradis după definiția dicționarului : paradis, din grecește paradeisos, grădină ; la origine, un cuvînt din vechea limbă persană.

Ceea ce caracterizează Heratul sînt mai ales pomii, grădinile, parcurile. Orașul prăfuit, gata să se prăbușească în murdărie, așa cum îl descriu călătorii din secolul trecut, își schimbă mereu înfățișarea. În noul plan al orașului un loc foarte important îl dețin spațiile verzi. Reluîndu-se marile tradiții ale civilizației Heratului, vechile bazaruri, cu ulicioarele lor înguste și întortocheate, fac loc noilor artere comerciale umbrite de pomi. Parcuri întinse și noi edificii guvernamentale, în stil masiv, domină orașul cel nou. Perspectiva arhitectonică unitară este bogat încadrată de vegetație. Casele de locuit se pierd printre perdelele de arbori. Întîlnești străzi împodobite cu tufe de trandafiri, alei de conifere. Strada prunduită ce duce afară din oraș, spre podul care se va construi peste Heri-Rud, este un fel de Champs Elysées, printre ziduri vii de verdeață. O arhitectură mai impunătoare nu s-ar putea închipui nici în paradis.

Cînd o capitală de district dintr-o țară agrară săracă se transformă în felul acesta, avem toate motivele să credem că aceasta se face pe spezele agricultorilor. Arendașii și țăranii dijmași din regiunea agrară de nord trebuie să suporte cheltuielile noii reședințe a moșierilor, noua frumusețe a orașului de reședință. Din munca lor se construiesc noile esplanade, ei produc acel capital care transformă Heratul într-un paradis, într-o grădină. Iar dacă-l întrebi pe guvernator cît costă plantarea pomilor, el te privește nedumerit și spune :

— Cît costă ? Nu costă nimic ! E de ajuns să le spui oamenilor că aici trebuie să se planteze pomi. Că pomii au nevoie de apă. De altfel, toată lumea ține la pomi.

E feudal. Efortul cerut se cheamă corvoadă. Dar se clădeşte un oraş frumos şi primitor. Toată lumea ţine mult la pomi. Fără muncă nu s-a creat niciodată nimic frumos. De cele mai multe ori, a fost munca altora. Frumuseţea nu pierde nimic dacă i se recunoaşte originea.

Frumuseţea Heratului nu este totuşi o frumuseţe asocială şi exclusivistă. Este o frumuseţe pentru toţi locuitorii şi pentru toţi vizitatorii săi. Frumuseţea lui de grădină feudală nu este un domeniu rezervat doar pentru cei privilegiaţi, ca grădinile mogulilor [1] din India. Grădinile Heratului sînt pentru toată lumea.

Cu cîtă mîndrie mi-au arătat localnicii parcurile lor! Pomii umbroşi îşi plecau crengile asupra lacurilor îndiguite. Havuzurile ţîşneau, apa scînteia. Pe covoare, în jurul pepenilor şi narghilelelor, se odihneau familii întregi. Cînd m-am apropiat, femeile şi-au coborît vălurile. Afară din oraş ne-am scăldat în noile şi marile bazine de irigaţie şi înot; am găsit şi acolo umbră, o adevărată desfătare pentru ochi, flori şi multă însufleţire. Aceste parcuri, deschise şi primitoare, nu erau păzite de poliţie şi nici prevăzute cu bariere ori cu tăbliţe, cu tot felul de interdicţii. Toate acestea erau de prisos de vreme ce parcurile erau deschise pentru toţi şi toată lumea ţine mult la pomi.

Ciudate mai sînt şi prejudecăţile! În faţa unei miniaturi, înfăţişînd, bunăoară, pomi umbroşi, fîntîni arteziene, flori, oameni care se odihnesc pe covoare şi mănîncă pepeni, mulţi locuitori ai Nordului se vor indigna fără voie. Ei asociază noţiuni ca acestea: viaţă de lux, moleşeală, decadenţă, huzur. (Împrejurarea stranie că în zona civilizată din Nord cuvîntul „huzur" stîrneşte tot atîta repulsie ca şi expresia „to live by one's wits" [2] ar merita să ne gîndim a-i conferi în zona anglo-saxonă un înţeles propriu.) În schimb, o fotografie a domnului Spensson, în chiloţi de baie albaştri, tolănit pe o plajă cu nisip auriu şi înfulecînd la sandvişuri cu şuncă nu stîrneşte nici un fel de indignare. Privind-o te înveseleşti, te gîndeşti la vacanţă, la vară, la zilele de odihnă.

Dar în ţările toride şi secetoase, această grădină persană este mult mai importantă pentru o viaţă omenească demnă decît sînt plăjile pentru noi. Omul sărac, care nu are nici un arbore al său, poate, oricum, de joi seara pînă vineri, să eva-

[1] Mogul (din persană, „mongol"); odinioară demnitar mahomedan din India.

[2] A trăi fără să munceşti, la voia întîmplării (engl. în original).

deze într-una din grădinile publice. Acolo el poate să doarmă sub cerul liber, poate să se odihnească, acolo poate fi un om în rîndul oamenilor. Grădina nu este numai un loc de amuzament, ea este dormitorul de vară. Grădina este amenajată în așa fel ca să ofere maximum de confort și destindere. Răcoarea, murmurul odihnitor al apei, umiditatea sporită a aerului, freamătul blînd al frunzelor, parfumul florilor — totul este reconfortant. Culorile, jocul umbrelor, strălucirea stropilor de apă — un minunat refugiu răcoros în timpul căldurii dogoritoare. În țările noastre, grădina este un *bobby*, un capriciu. Aici, ea este o necesitate vitală.

Frumusețea Heratului poartă de asemenea străvechea amprentă caracteristică a feudalismului afgan. Deosebirea dintre feudalul proprietar de pămînt și șerb nu este enormă. O bună parte a pămîntului, chiar în valea rîului Heri-Rud, aparține țăranilor liberi. Domeniile latifundiarilor au o suprafață redusă. Prăpastia socială nu este chiar de netrecut. Întregul aparat administrativ afgan, încă de la formarea statului (cu două sute de ani în urmă, prin ieșirea triburilor din libera barbarie [1]) a contribuit la umanizarea feudalismului.

Apar aci și trăsături umane în relațiile feudalismului ; ele nu au fost strivite de banii petrolului, sau de mogulii exploatatori străini, iar colonialiștii nu le-au dat putere de lege, nu au emis ordonanțe și nu au instaurat o justiție formală și rece. Această societate se mai bazează încă pe relații între oameni, și nu pe relații între lucruri.

Omul sărac și oropsit, un cărăuș hămesit din bazar doarme, poate, pe stradă, acoperit cu o cuvertură soioasă, dar într-o zi din cursul săptămînii el poate să-și permită o baie turcească și bucuria parcului ; iar în moschee toți credincioșii sînt egali.

Într-o joi după-amiază, stăteam într-un parc afară din oraș și ne uitam la bărbații care veneau cu fiii lor. Urcau drumul spre parc, cu miile, ca să-și petreacă acolo ajunul sărbătorii și ziua de odihnă. Își așterneau covoarele pe iarbă, scoteau pepenii, așezau narghilele și aprindeau focurile ; pregăteau frigările pentru chebap și puneau apa de ceai să clocotească. Cîntau și povesteau, iar pe măsură ce se îngroșau umbrele serii, luminau mai puternic focurile aprinse în parc. Aceasta e frumusețea Heratului.

Dar nici măcar casele bogătașilor de pe esplanade, ascunse după zidurile de verdeață ale pomilor, nu se pot numi palate.

---

[1] Barbarie, adică a doua etapă în evoluția societății omenești. Prima este starea primitivă, sălbatică, a doua barbaria, a treia civilizația.

Guvernatorul a stat de vorbă cu noi. Ne-a povestit că americanii le-au oferit să încheie un contract pentru construire de drumuri în districtul Herat.

— Dar ce să facem cu ei. Unde să-i instalăm ? Ei pretind case cu acoperişuri de tablă. Vor locuinţe ca la ei acasă. Vor aer condiţionat, conserve şi tot confortul modern, ceea ce noi nu le putem oferi. Am fost nevoiţi să le respingem oferta. După asta, vine ambasadorul lor aici şi ne bănuieşte a fi ostili faţă de America. Ei nu pot înţelege că guvernul nu poate îngădui să se construiască astfel în Herat.

Americanii n-au înţeles că Heratul are o veche şi bogată clasă suprapusă. Guvernul încearcă mai cu binişorul, mai cu constrîngerea să determine această clasă bogată să-şi plaseze fondurile în opera de construcţie a ţării. Ei pot să-şi clădească în Herat casele lor mari din chirpici. Dar dacă s-ar introduce aer condiţionat în oraş, atunci întregul capital disponibil s-ar converti în lux pentru răcorirea clasei superioare şi a străinilor.

În frumuseţea de paradis a Heratului, cu bogăţia lui de verdeaţă, este cuprinsă o dramă socială. Şi mulţi mănîncă acum din fructele pomului cunoaşterii, şi-şi dau seama de goliciunea lor, dar refuză să se lase izgoniţi.

În lumina dimineții, un praf gălbui plutește deasupra străzii. Bazarurile se deschid. Cărăușii de apă își umplu burdufurile. Răsună strigătele vizitiilor gadi [1]. În ceainării se servește prima ceașcă de ceai fierbinte. Strada, un adevărat furnicar de oameni, e plină de însuflețire. Funcționari cu căciuli de caracul și vestoane de uniformă de culoare închisă se înghesuie laolaltă cu tadjici, nomazi, afgani din tribul duranilor, uzbeci și turcmeni, țărani în trecere prin oraș, negustori din Iran, fercheși, cu hainele călcate cu grijă, hezari cu fața lată, mongolă, mullahi [2] versați în cărțile sfinte, soldați în permisie, țesători de covoare, mînători de cămile, tot oameni veniți de departe. Samovarele susură, narghilele fumegă și strada clocotește în graiuri nenumărate. Heratul e fantastic. Dar mai fantastic e însuși faptul că Heratul există.

Heratul e un oraș vechi, un oraș renumit și disputat. Era vechi încă pe vremea cînd Alexandru, învingătorul ahemenizilor, trecea pe acolo în drumul său spre satrapiile răsăritene ale împărăției de curînd cucerite. El a întemeiat aci o Alexandrie, una dintre cele multe. A intrat mai apoi în marș, în istoria lumii, și după ce norul de praf stîrnit de cuceritorii ținuturilor depărtate s-a așezat dincolo de colinele ce străjuiesc drumul Seistanului, viața în Herat și-a urmat mai departe cursul.

Sîntem îndreptățiți să întrebăm cam așa cum făcea bietul Nastratin : Oare de ce se înalță marile orașe tocmai în drumul marilor cotropitori ? De ce acest oraș, cel mai jefuit, cel mai pîrjolit și mai devastat dintre orașe, acest oraș care se pare că a stat în drumul tuturor căpeteniilor de oști, asediatorilor, cu-

[1] Gadi sau gaddi : trib inferior din Caşmir, în special păstori.

[2] Mullah (din arabă — Domnul meu), conducător religios și educator la musulmani, echivalent cu hoge.

ceritorilor şi aventurierilor a fost mereu reclădit şi mereu îmbogăţit, îndeajuns pentru a putea ademeni alţi jefuitori? Oare perseverenţa omenească nu cunoaşte limite? Sau, poate, sînt oamenii doar o sevă dulce a pămîntului hărăzită jefuitorilor?

Bietul Nastratin nu este chiar atît de nerod; căci, în cele din urmă, totuşi oraşele nu mai sînt în stare să reziste. Unul dintre cuceritori este ultimul. Apoi se aşterne pustiul şi tăcerea. Poarta de aur, Babilonul, şi mama oraşelor, Balkh, se scufundă în prundiş şi lut, dar Heratul trăieşte mai departe; iarăşi cucerit, şi iarăşi distrus, apoi iarăşi reclădit. Acest oraş, care împreună cu Avesta [1] lui Zoroastru apare în izvoarele istoriei scrise şi are de pe atunci vechime şi tradiţie, e un adevărat furnicar de oameni ce mişună pe străzi şi prin pieţe. Acolo se ţes covoarele cele mai scumpe, acolo poţi să stai în ceainării şi să asculţi poveşti de peste mări şi ţări.

Spre partea de răsărit a Podişului Iranian se află una dintre cele mai bogate regiuni agricole. Prin această cîmpie, situată la ceva mai mult de 900 de metri deasupra nivelului mării, înconjurată din trei părţi de lanţuri muntoase şi mărginită pe a patra latură de stepa pustie, curge Heri-Rud, care coboară din masivul central Kuh-i-Baba. Aci se cultivă struguri şi cereale, se găsesc păşuni, iar pe povîrnişurile Paropamisului [2] cresc păduri de fistic. E un ţinut fertil, cu o climă bună, unde au fost construite destul de timpuriu instalaţii de irigare, canale şi kanate [3]. Aceste plaiuri au fost izvorul de bogăţie a Heratului.

Totodată oraşul a şi conservat bogăţia. Căci numai o parte a agriculturii era agricultura irigată. Cuceritorii care devastau regiunea puteau să dărîme digurile, să astupe fîntînile, să distrugă canalele şi să înfunde kanatele, dar nimeni n-a fost în stare să transforme valea rîului Heri-Rud într-un deşert. Numai o jumătate din agricultura regiunii este dependentă de irigarea artificială. Nici o pustiire nu putea fi definitivă atîta vreme cît valea continua să dea roade. În ciuda tuturor nenorocirilor, Heratul a rămas capitala economică şi administrativă a unei bogate provincii agricole.

---

[1] Avesta, sau Zend-Avesta, nume dat cărţilor sfinte ale vechilor persani, atribuite lui Zoroastru, personaj legendar, fondatorul religiei numite mazdeism, adică a magilor.

[2] Paropamis, vechiul nume al ţinutului Hinducuş, la nord de Kabul şi Kandahar, cuvîntul înseamnă Pamirul propriu-zis.

[3] Kanat, canal de irigare subteran.

Dar Heratul este, şi a fost întotdeauna, un oraş prosper într-un district agricol. Heratul de la poalele munţilor era poarta spre răsărit a Podişului Iranian. Aci se încrucişau încă din timpuri străvechi marile căi comerciale. Aci răsărea de fiecare dată un nou oraş după distrugerea celui vechi. Cuceritorii băteau drumurile, dar pînă la urmă plecau sau deveneau paşnici cînd îşi potoleau setea de jaf. Şi drumurile au rămas. Imperiul ahemenizilor se naşte pentru a se prăbuşi în haos, dominaţia lui Alexandru e doar un scurt final din drama unui imperiu ; seleucizi, parţi şi kushani se perindă din nou prin oraş. El înfloreşte, apoi e pustiit, şi înfloreşte iarăşi. Rămîne mereu un oraş, un centru pentru comerţ şi transport. În decursul acestui mileniu, de la Cyrus I pînă la Yezdegerd III, se schimbă stăpîni şi dinastii, antichitatea clasică persană ajunge la apogeu, apoi decade, migraţii de popoare trec vijelios, nomazii năvălesc prin văi, devin ei înşişi stabili, noi triburi nomade vin călare şi vremurile îşi schimbă, rînd pe rînd, înfăţişarea, dar Heratul rămîne.

După cucerirea arabă, importanţa oraşului creşte şi mai mult. El devine una dintre cele mai puternice fortăreţe religioase şi culturale ale Islamului. Cuceritorii continuă să treacă pe aici, se perindă popoare în migraţiunile lor, se schimbă dinastii, dar Heratul rămîne unul dintre oraşele bogate şi civilizate din regiunea cea mai bogată şi civilizată a acelor vremuri : lumea Islamului. Locuitorii Heratului erau cetăţeni ai lumii. Casele lor de comerţ şi învăţaţii lor întreţin în permanenţă legături cu toate ţările lumii civilizate. Învăţaţii din Herat pot să spună, împreună cu Abul Qasim ibn Said din oraşul frate Toledo (în dialogul despre dezvoltarea spirituală a europenilor), că aceştia aveau o gîndire leneşă şi n-au ajuns niciodată la maturitate sprituală : că erau înalţi de statură şi aveau faţa albă, dar le lipsea cu desăvîrşire germenul subtilităţii gîndirii sau al vioiciunii spirituale.

Heratul era un oraş tolerant şi puternic, într-o civilizaţie generoasă. Creştinii nestorieni îşi aveau un episcop al lor şi n-au fost expuşi la vreo altă persecuţie decît că au fost obligaţi să plătească bir. Islamul a aprins rareori ruguri de eretici. Viaţa religioasă nu era organizată ierarhic.

Acest oraş de la marginea regiunii de civilizaţie persană, deschise mereu impulsurilor din toate colţurile lumii, a fost totodată oraşul în care a început să se dezvolte noua civilizaţie persană : sinteza civilizaţiei mondiale islamice şi a tradiţiei persane. Acolo au fost scrise, spre sfîrşitul veacului al nouălea,

primele poeme în limba persană. Acesta era Heratul înainte de năvălirea mongolă ; un oraş despre care se spune că are o sută patruzeci şi patru de mii de case, douăsprezece mii de prăvălii, şase mii de instalaţii pentru băi publice şi trei sute cincizeci de şcoli.

În anul 1219, Heratul se supune lui Ginghis-han, dar în 1221 oraşul trece de partea lui Gialal-ad-Din în lupta disperată a acestuia împotriva hoardelor mongole ; în 1222 oraşul este pedepsit de Touli, fiul lui Ginghis-han. Se spune că a fost dărîmat pînă la temelii, că un milion şi jumătate de oameni au fost ucişi. Bibliotecile şi şcolile au fost arse, doar meşteşugarii cei mai pricepuţi au fost cruţaţi şi duşi departe, în interiorul Asiei.

Şi Heratul a fost clădit din nou. Cuceritori şi oameni de vază au trecut iarăşi pe acolo. În anul 1383 oraşul ajunsese destul de puternic, pentru a fi apoi iarăşi distrus pînă la temelii de Timur cel Şchiop [1]. Şi numai la cîţiva ani după asta, cel de-al patrulea fiu al acestuia, Şah-Roh, l-a făcut capitala sa. Heratul înfloreşte mai mult ca oricînd. După aproape o sută de ani de dominaţie timuridă, Moin ad-Din Mohammed al-Isfizzari scrie *Cartea despre grădinile paradisului, cu referire la privilegiile oraşului Herat.*

Astăzi, după mai bine de o jumătate de mileniu de la moartea lui Timur cel Şchiop, oraşul continuă să trăiască. El a văzut mulţi suverani, mulţi cuceritori, aventurieri şi comandanţi de oşti, în trecere pe acolo. A fost ars, dărîmat şi jefuit ; oamenii au fost traşi pe roată, spînzuraţi, decapitaţi — aşa s-a scris istoria ; dar oraşul a supravieţuit. Străzile sînt ticsite de lume, iar în ceainăriile din bazaruri cîntă samovarele. Narghileaua trece, pe rînd, de la un om la altul. Întîlneşti aci şi turcmeni cu căciulile lor negre de blană, şi afgani în halate albe cu broderii gazni, şi conducători de caravane, şi ţărani în vizită la oraş, şi şoferi de autocamioane din cine ştie ce oraşe îndepărtate, şi vînzători de unt de prin satele de munte ; străzile freamătă de viaţă şi graiurile se amestecă.

În această larmă a străzii, pe drumul care urcă spre vechiul fort, mirarea lui Nastratin ia noi proporţii. Nu Heri-Rud, nici şoseaua au făcut ca oraşul să se înalţe acolo pe unde au trecut în marş cuceritorii, ci oamenii veniţi din diferite colţuri ale lumii, care s-au aşezat aici, lîngă Heri-Rud, şi, mileniu după

[1] Timur cel Şchiop sau Timurlenk ori Tamerlan (1336—1405), cuceritor din Samarkand, învingătorul lui Baiazid.

mileniu, au pătimit, s-au străduit şi au muncit în ciuda tuturor jefuitorilor.

Şi acestor mii şi mii de oameni nu li s-a rezervat nici un rînd în cronicile istoriografilor care vorbesc despre eroi şi în cugetările despre contribuţia civilizatoare a unor conducători ca Alexandru „...din care tot ce se poate afla este că un anumit sultan a trimis pe cutare sau cutare general într-un război sau altul ; într-o bună zi, generalii au fost bătuţi, sau au încheiat pace ; unul a bătut pe celălalt, sau celălalt l-a bătut pe primul ; şi au pornit în marş într-acolo..." pentru a-l cita pe Abu Beichaqi, diplomatul şi sincerul autor de memorii gaznevid.

Oamenii aceştia sînt totuşi cei care i-au biruit pe toţi jefuitorii, cei care au păstrat oraşul şi civilizaţia, cei care continuă să îndeplinească această misiune. Conducătorii de cămile şi ţăranii care vin din cînd în cînd la oraş.

E greu să spui despre vreo operă de artă, despre vreo construcţie sau despre vreo localitate : aceasta e cea mai frumoasă. O asemenea apreciere ar însemna teologie artistică, idealism vicios, inuman şi, prin aceasta, mizantrop şi dispreţuitor faţă de artă. Se poate spune, în schimb, despre anumite opere de artă, despre construcţii sau localităţi : aceasta se poate număra printre cele mai frumoase. Frumuseţea e variabil diferită şi umană în multiplicitatea sa.

Există cîteva locuri, un număr de oraşe pe care le-am văzut şi le consider ca făcînd parte dintre cele mai frumoase : Stockholm, oraşul în care te întorci mereu ; Cordova cărămizie ; Leningradul într-un crepuscul de vară, acest oraş clasic de la Marea Baltică cu bulevardele lui atît de curate ; New Yorkul toamna, cu străzi asfaltate, lucioase de umezeală, cu şuvoiul de circulaţie năvalnic, frunze roşii în parcuri, ceaţă deasupra lui Hudson River şi miros de oraş şi petrol. Şi Heratul. Heratul a cărui frumuseţe îţi opreşte răsuflarea de fiecare dată cînd vii din pustiu şi dai de verdeaţa de aici, şi de albastrul monument timurid.

Cuceritorul Indiei, descendentul mongol, prinţul timurid Zahir ad-Din Mohammed, zis Babur, tigrul, care, după decenii de luptă, pentru a-şi redobîndi tronul în ţara natală, Fergana, a trebuit să se mulţumească cucerind India şi să devină primul împărat mogul, spunea în memoriile sale : „Toată lumea locuită nu are un alt oraş ca Heratul". Căci cine a trăit să vadă Heratul timurizilor n-a mai putut să-l uite nici pentru toate bogăţiile Indiei.

Perioada timuridă în istoria Heratului e scurtă. Doar un secol încheiat. Oraşul tocmai apucase să se refacă după ravagiul lui Timur, cînd acesta moare, la 3 martie, anul 1405. Sau, aşa cum se exprimă el însuşi în autobiografia sa : „În

noaptea de 17 din luna şaaban, invocînd numele lui Dumnezeu, mi-am dat duhul şi am înapoiat sufletul meu curat Atotputernicului şi Sfîntului Creator". După un scurt, dar crîncen război civil între moştenitori — o răzmeriţă regală, badşahgardi, cum i se spune în aceste ţări de sîngeroase lupte dinastice — cel de-al patrulea fiu al lui Timur, guvernator în Herat, Şah Roh s-a aşezat solid în şa. Urmaşii lui au domnit avîndu-şi reşedinţa în Herat pînă în anul 1506, cînd Şeibani-han, în fruntea uzbecilor săi, a cucerit oraşul. Epoca timurizilor se sfîrşeşte. Patru ani după aceasta, în 1509, Şeibani-han îşi pierde viaţa. Heratul este distrus şi mulţi dintre locuitorii lui sînt trecuţi prin sabie cînd Şah Ismail, primul sefevid, întemeiază noul său imperiu persan.

În timpul acestui secol timurid, Heratul este centrul unei renaşteri culturale. Între două distrugeri, oraşul se dezvoltă şi devine reşedinţa oamenilor de ştiinţă şi a artiştilor. Ceea ce se creează atunci în Herat va servi, apoi, timp de secole, ca model de la Gange pînă la Eufrat.

Secolul timurizilor la Herat aminteşte secolul familiei Medici la Florenţa. Istoria dinastiei timurizilor, cu lupte interne, captivi, paricide, desfrîuri, poezie, discuţii savante, intrigi şi războaie, ar fi putut fi scrisă de unul dintre prozatorii Renaşterii italiene. Bandello [1] ar fi putut să fie foarte bine cronicarul lor. La fel ca şi membrii familiei Medici, au şi timurizii reputaţia de a fi avut o curte strălucită şi cultivată. Şi-au avut şi ei splendorile lor, artiştii, oamenii de ştiinţă, poeţii şi arhitecţii. Intrigile şi asasinatele au mai fost estompate de istorie, devenind un cadru pitoresc al vieţii culturale şi al creaţiei artistice. S-a scris despre graţia marilor diletanţi care deţineau puterea în mîinile lor şi li s-au adus mulţumiri pentru preocupările lor culturale. Dar cultura nu se măsoară prin numărul regenţilor, iar cadrul renaşterii timuride nu l-au constituit intrigile de la curte, ci caravanele de cămile.

Heratul era centrul puternicului imperiu comercial din Asia de Vest. Uraganul mongol a dărîmat oraşe şi a exterminat popoare, dar a adunat China, Asia Centrală şi Asia de Vest într-o unitate economică şi comercială. Acum, după dezastru, oraşele se înalţă din nou. Popoarele se unesc iarăşi. Cu cîţiva ani înainte ca Timur să distrugă Heratul, băiatul de ţăran şi conducătorul de rebeli Chu Yuan-chang din Fengyang a alungat pe mongoli din China şi a fost proclamat

[1] Bandello Matteo, rivalul lui Boccaccio, nuvelist italian, episcop de Agen (1480—1561).

împărat sub numele de Tsai Tsu. Politica noii dinastii Ming[1] era o politică de expansiune a comerțului. Flotele comerciale chineze navigau spre Indochina, Malaya, Indiile de Est, India, Persia, Arabia și Africa Răsăriteană. Caravanele chineze străbăteau deșerturile Asiei Centrale spre Herat.

Comerțul intens dintre cele două mari puteri asiatice, ambele urmașe ale imperiului mongol, a avut drept rezultat o apropiere și un schimb politic și cultural. Pe străzile Heratului se plimbau ambasadorii împăratului Ming, în bazarurile Heratului stăteau meșteșugari din împărăția Mitten[2]. Artiștii și lucrătorii de artă din Herat studiau decorul chinez, tratarea materialului și tradiția artistică chineză.

Istoricii de artă formulează adeseori tot felul de teorii speculative asupra operelor de artă, introduc simboluri și rafinamente cu totul străine artistului însuși. Același lucru se întîmplă și cînd e vorba de renașterea timuridă. Istoricii de artă, oamenii care stau la masa de scris fără să înțeleagă bucuria pe care ți-o dă creația mîinilor și curiozitatea nesățioasă a artiștilor morți de mult, formulează o pseudofilozofie din vorbe goale. În loc să spună că pictorul persan s-a întrecut pe sine însuși, istoricul de artă, în cazul de față Șahid Suhravardi, spune : „Țelul pictorului persan a fost, așadar, de a realiza frumusețe dispunînd de elementele figurative pe care le avea la îndemînă cu intenția conștientă de a produce un efect artistic". Sînt convins că există printre istoricii de artă necitiți de mine vreunul care a reușit să formuleze același lucru încă și mai rău.

Dar, dacă dăm la o parte drojdia istorico-artistică și trecem cît se poate de practic peste toate introducerile sentențioase, putem vedea în oricare bibliotecă lucrările pictorilor de miniaturi din Herat (în reproducere), le putem admira frumusețea și înțelege ambianța în mijlocul căreia au luat naștere. Artiștii din Herat din epoca timuridă n-au fost, în general, altfel decît artiștii din toate timpurile și de pretutindeni. Doreau și ei, în limitele posibilului, să atingă perfecțiunea. Ceea ce le-a înlesnit opera de pionierat au fost noile contacte culturale și vertiginoasele prefaceri sociale. Avantajele pe care le-a adus cu sine avîntul comerțului au lărgit și pentru artiști cadrul posibilului. Artiștii se străduiau să folosească din plin favorabila conjunctură culturală. Pictorul

[1] Ming, dinastie chineză care domnește de la 1368 pînă la 1644.

[2] Mitten, Midia din sec. al VII-lea î.e.n., puternic imperiu fondat de Ciaxare, distrus și anexat de Cirus către anul 556.

Amil Khalil, cunoscut și sub numele de Ghiyat ud-Din, a însoțit misiunea lui Șah Roh în China. El a stat acolo timp de cinci ani, a studiat arta chineză și a scris un jurnal de călătorie.

Cu generația următoare de artiști, pictura din Herat a atins culmile înfloririi. Miniaturile și ilustrațiile de cărți reprezintă o artă solidă, care a supraviețuit în timp. Pictorii din Herat s-au format la școala tradițiilor persane, care își trage izvoarele din perioada sassanidă. (Și, prin aceasta, are legături și cu arta franceză din evul mediu, cu cea bizantină și, astfel, cu arta Moscovei în Răsărit și cu cea venețiană în Apus — încă o mărturie a faptului că civilizația aparține comunității omenești și nu este strict locală.) Ei dominau în arta decorativă islamică. Noile impulsuri culturale venite din China fructifică efortul creator al acestor artiști — apar consumatori de artă care plătesc. Sinteză a iscusinței tradiționale și a noilor impulsuri, într-un Herat puternic, bogat și barbar parvenit, arta are un pronunțat caracter realist. Mai tîrziu s-a trecut la un formalism rigid. Ne gîndim la Italia din timpul Renașterii unde totul se cîntărea în măsuri omenești.

Cînd Behzad — nume care a predominat în școala de mai tîrziu din Herat și a îndrumat generațiile următoare — zugrăvește o moschee, el lucrează într-un stil realist distinct și precis. Trăiește într-o perioadă de mari realizări arhitectonice. Știe să construiască și își cunoaște bine lucrătorii. Aceștia îi continuă opera. Cînd, după aproape o jumătate de secol, intrăm să vedem lucrările de construcție în aceeași moschee, vedem totodată pictura lui Behzad. Și ne dăm seama cît de sterile și șterse sînt toate teoriile artistice în comparație cu adevărata artă. „Cu toate că sînt derivative, operele lui se bazează pe o sinteză pur plastică ; nimic nu este tulburat de vreun sentiment exterior religios sau laic ; el folosește bucuria pură a picturii, miracolul liniilor și al culorilor numai pentru artă", spune cronicarul meu de artă. Alah să-l ocrotească pe Behzad ! Dar, dacă zeii luptă zadarnic împotriva prostiei, în cazul artistului lucrurile se petrec altfel : arta își supraviețuiește teoreticienii.

În pictura lui Behzad sînt zugrăviți oameni foarte bine individualizați. Aceasta înseamnă renaștere, realism, bucuria descoperirii, gust artistic. El a cunoscut acel contact intim cu oamenii și cu munca oamenilor, acea curiozitate a ochilor și a mîinilor, care, într-o epocă de mari posibilități, a făcut posibilă o artă adevărată.

La Cairo există un exemplar din Bustan, de Saadi[1] cu patru miniaturi şi un frontispiciu semnate : „Lucrarea sclavului Behzad". Imperiul lui Hosein Baikara a pierit, stăpînitorul însuşi a rămas doar un nume în adnotările istoriei artelor. Dar sclavul Behzad trăieşte.

Heratul timurid a cunoscut un mare avînt în toate domeniile culturii. Totuşi acest avînt n-a fost la fel de puternic în toate ramurile de activitate şi rezultatele lui nu pot fi comparate cu Renaşterea italiană. E adevărat că aici, la Herat, a apărut pentru întîia oară o literatură în turkí, că s-a dezvoltat mai departe poezia persană, dar nici un Boccacio n-a relatat întîmplări adevărate luate din viaţă, într-o limbă populară, după cum n-a existat nici gîndirea materialistă şi nici premisele apariţiei în viitor a unui Bruno[2] (chiar dacă sărim peste un secol) ; aici misticismul lui Giami[3] şi exegeza Coranului au dominat viaţa intelectuală a Heratului timurid.

Cu toate că în ambele oraşe comparate predominau dilettanţii şi amatorii, iar elanul era plătit şi într-un oraş şi în celălalt cu banii noului comerţ, există între ele o deosebire fundamentală. O deosebire la fel de mare ca aceea dintre fondatorii celor două familii : iscusitul negustor şi colecţionar de obiecte de artă, bancherul Cosimo de Medici şi cuceritorul lumii, înalt de doi metri, beteag şi cu părul roşu, despotul şi constructorul de mausolee Timur.

Heratul era punctul central într-o despoţie, un punct de joncţiune a drumurilor comerciale, dar nu era un oraş comercial suveran şi republican. Acolo nu puteau să se dezvolte noile idei. Ceea ce se dezvolta în Herat era preluat şi dus mai departe de alţi despoţi în alte despoţii. Însuşi Behzad, după căderea Heratului, a fost tîrît în Tebriz. Elevii lui au fost siliţi să meargă în suita lui Humayun cînd acesta a preluat tronul mogulilor la Delhi. Din Ararat pînă în Bengal, şcoala din Herat a devenit o şcoală a curţilor domnitoare. Mogulii au încercat să transpună arhitectura Heratului în India. Pictorii moguli s-au străduit să-l copieze pe Behzad. A ajunge pînă la Behzad, pentru a nu spune a-l întrece, a rămas visul suprem

---

[1] Saadi, Mucharrif ad-Din — cel mai mare poet persan, autorul operei *Golestan* sau *Grădina Florilor*.

[2] Bruno, Giordano, celebru filozof italian (1550—1600). A combătut vehement filozofia scolastică. A fost ars pe rug la Roma.

[3] Giami, Nur al-Din Abd-ar-Rahman Giami, poet persan (1414—1492), devotat învăţăturii dervişe, filozofia Sufi, care reprezenta misticismul mahomedan.

al artiştilor. Dar arta realistă a alunecat pînă la formalismul rigid al curţii. După Behzad, şcoala din Herat n-a mai urmat drumul renaşterii spre umanism, ea a căpătat un caracter formal şi a degenerat pînă la pedanta pictură de la curte, pentru ca, peste secole, să dispară în stîngăcie indiferentă. Imperiul mogulilor se destrăma, şi arta sa o dată cu el.

Timurizii, o dinastie stăpînitoare străină şi încă semibarbară, au fost şi gropari şi ctitori de monumente. Spre slava lui Dumnezeu sau, mai exact, a stăpînitorilor timurizi, a fost dezvoltată arhitectura şi arta decorativă. Caligrafia a fost stilizată şi monumentalizată. Legiuni de constructori şi de artişti au lucrat la aceste monumente. În această ambianţă sclavul Behzad a avut posibilităţi de a crea şi a se dezvolta. Frumuseţea Heratului înfloreşte mai departe din mozaic de faianţă albastră timuridă, pe care confraţii săi, maeştri anonimi, ştiau s-o ardă cu aproape cinci sute de ani în urmă.

Heratul timurizilor zace în ruine. Acolo unde drumul duce afară din Herat, spre Meşhhed, se zăreşte printre conifere o cupolă albastră timuridă ; două minarete îmbrăcate în mozaic se înalţă deasupra vîrfurilor pomilor. Ceva mai încolo, patru minarete singuratice, distanţate unul de altul, pe un cîmp galben, năpădit de tufişuri. De departe, profilate pe colinele pîrjolite de soare, ele par albastre ca cerul. Cu cît te apropii mai mult de ele, cu atît mai impunătoare se înalţă spre cer şi cu atît mai strălucitor devine în puritatea sa mozaicul lor alb pe fundalul de faianţă albastră. Albastră cum e cerul albastru-închis. Aceasta înseamnă adevărata arhitectură. Un ansamblu pur, ornamentaţia statornic viguroasă şi detaliile clare, calculat şi iluzoriu simple.

Cîmpia galbenă e un covor alcătuit din fragmente de mozaic ; bucăţi mari, plăci întregi sau mici detalii ies la iveală. Ele ies afară din pămîntul pîrjolit. Te apleci ca să le culegi, dar se sfărîmă între degete, se prefac într-un praf galben. Întreg cîmpul nu e decît un mormînt al arhitecturii şi al artei. În acest pămînt se descompune o scînteietoare frumuseţe a culorilor. Doar smaltul mai leagă faianţa. Minaretele se apleacă şi din flancurile lor apar răni deschise.

„Vîntul celor o sută douăzeci de zile" susură prin vîrfurile copacilor din jurul mausoleului lui Gouharşad, apa clipoceşte în canalele parcului, în umbra răcoroasă stau grupuri de băieţi tineri care citesc din Coran în jurul venerabililor mullahi, cu bărbi albe, versaţi în cărţile sfinte ; şi în acelaşi timp calci pe cetină şi pe faianţă albastră, iar cupola în formă de man-

darină cojită îşi leapădă scorojeala, ca solzii. Faianţa albastră cade la pămînt, iar înăuntru, în cavou, se află sicrie de piatră, frumos cioplite, deschise şi aruncate la o parte.

Pe unul din ele cîţiva turişti europeni şi-au scrijelit numele „nemuritoare". 1955 — stă scris cu cifre mari. Domul interior e ornamentat în albastru, galben şi aur. Lucrătură în stuc. Dar şi aici domneşte paragina şi ruina. Cu toate acestea, chiar în starea în care se află, construcţiile sînt încă frumoase. După ce ai ajuns să vezi Heratul, Taj-Mahalul [1] şi toate celelalte monumente vestite pălesc în faţa lor.

Din epoca timuridă datează patru opere arhitecturale de aici care, la timpul lor, erau cele mai frumoase, menite să supravieţuiască peste secole. În anul 1417, soţia lui Şah Roh, Gouhar Şad, a pus la dispoziţia arhitectului Qavam ad-Din mijloace necesare pentru construirea unui mosallah. Acesta trebuia să fie un lăcaş de rugăciune, situat în afara oraşului şi clădit ca o moschee. Arhitectul a fost însărcinat să construiască după aceea un medrese, o universitate. A construit de asemenea şi mausoleul lui Gouhar Şad, în care au fost îngropaţi mai tîrziu opt prinţi timurizi. Mausoleul se afla într-un colţ al medreseului. Ultimul stăpînitor timurid, Hosein Baikara, a pus după aceea să se clădească încă un medrese, alături de creaţia lui Qavam ad-Din.

Un călător australian, care a trecut prin Herat, era de părere că totul s-a năruit deoarece afganii nu au fost în stare să întreţină aceste monumente, lucru de altfel tipic pentru ei. Era de părere că alta ar fi fost situaţia dacă britanicii ar fi guvernat pe aici. Nici nu bănuia cît era de greşit. Afganii au plantat copacii jur împrejurul mausoleului ca scut de apărare împotriva vîntului. Tot ei au încorporat unul din minarete în noul lor medrese. Nu au nici bani, nici oameni ca să restaureze minaretele sau cel puţin să le salveze de la distrugere. Au făcut apel la guverne, la UNESCO, au cerut ajutor spre a păstra arhitectura timuridă pentru omenire. Deocamdată, însă, nu au primit nici un sprijin, de nicăieri. Distrugerea avansează. Este o adevărată crimă această distrugere. Dar mai bine să lăsăm personajele principale să vorbească singure. Maiorul C. E. Yates, C.S.I., C.M.G., Bombay Staff Corps, F.R.G.S. scrie la 30 iulie 1855 :

[1] Taj-Mahal, moschee celebră pentru frumuseţea sa arhitectonică, construită lîngă Agra, în India, de Şah-Jahan în memoria soţiei sale favorite.

„Generaţiile viitoare vor moşteni numai legenda frumuseţii lor. Mosallahul este alcătuit, de fapt, din rămăşiţele a trei clădiri în direcţia nord-est spre sud-vest, acoperind o suprafaţă de aproape şase sute de coţi [1] în total. Din clădirea de la capătul răsăritean, denumită în mod obişnuit medrese, sau universitatea, au rămas numai două cupole înalte, aşezate faţă în faţă, şi patru minarete. Înălţimea bolţilor trebuie să fie între şaizeci şi optzeci de picioare [2]. Cupolele sînt acoperite cu rămăşiţele a ceea ce odinioară fusese faianţă fină sau lucrătură în mozaic, cu minunate ornamente artistice — acum, firește, foarte deteriorate. Faianţa minaretelor a fost, în cea mai mare parte, măcinată şi spulberată de intemperii, dar în interiorul bolţilor, frumoasa lucrătură în mozaic a rămas în multe locuri aproape intactă — şi aceasta este de ajuns pentru a ne da o idee despre splendoarea construcţiei în starea ei iniţială. Minaretele acestui medrese par a fi mai înalte decît celelalte, şi trebuie să măsoare cam între o sută douăzeci şi o sută cincizeci de picioare... La apus de mormîntul lui Şah Roh se află mosallahul. O construcţie uriaşă, masivă, de cărămidă arsă, odinioară îmbrăcată aproape în întregime cu faianţă şi lucrătură în mozaic, în care tot felul de desene sînt îmbinate artistic din bucăţele extrem de mici fixate în ghips. După cîte ştiu, mosallah înseamnă loc de rugăciune şi, fără îndoială, acesta a fost motivul pentru care a fost acoperit cu acel număr de texte, lucrate în faianţă, care-l împodobesc acum. Clădirea principală este formată dintr-o cupolă impunătoare, cu un diametru de aproximativ şaptezeci şi cinci de picioare, o a doua cupolă, mai mică, în spate, şi o mulţime de încăperi şi construcţii în jurul ei. Intrarea în cupolă se face printr-o poartă înaltă, cam de optzeci de picioare în înălţime ; bolta este în întregime acoperită cu lucrătură de faianţă şi inscripţii în aur ; deasupra bolţii se află o mulţime de camere uimitor de mici şi pasaje care nu ştiu la ce au folosit. La răsărit de această boltă este o curte mare, pătrată, cu latura de vreo optzeci de coţi, înconjurată de coridoare şi camere dispuse în mai multe etaje — totul îmbrăcat în lucrătură de faianţă. Intrarea principală a complexului se află pe latura răsăriteană a acestei curţi : o poartă mare, înaltă tot de vreo optzeci de picioare ; deşi interiorul bolţii este în întregime acoperit cu faianţă sau, mai bine zis, lucrătură în mozaic cu motive simetrice, exteriorul este golaş şi pare să fi rămas

[1] Cot, veche măsură de lungime, 0,664 m.
[2] Picior, măsură englezească de lungime, 0,305 m.

neterminat din capul locului. Patru minarete, înalte de aproximativ o sută douăzeci de picioare, alcătuiesc cele patru colţuri ale construcţiei ; o bună parte a stratului de faianţă a fost măcinată de intemperii — mai ales pe partea dinspre nord, de unde suflă vînturile cele mai puternice ; cînd ansamblul era nou, trebuie să fi fost neasemuit de frumos. E de sperat că va putea fi cruţat de distrugere. Se spune că încăperile au fost construite pentru a fi folosite de studenţi, dar de unde veneau aceştia e greu de răspuns".

Mai tîrziu, în toamna anului 1855, toate acestea au trebuit să fie înlăturate din calea lucrărilor de fortificaţii întreprinse aici.

Acesta era ordinul expres al Majestăţii Sale Britanice, şi direct răspunzători pentru executare erau maiorul Holdich şi căpitanul Peacock. În cartea locotenent-colonelului W. K. Fraser-Tytler, K.B.E., C.M.G., M.C. despre Afganistan, apărută în 1950, această perioadă din istoria afgană este numită „Faza finală a Marelui Joc". Se ştie că Rusia ţaristă şi Imperiul Britanic îşi disputau mereu supremaţia în Asia. Este posibil ca această competiţie să se fi numit *a great game*, un joc mare. Se juca pentru piaţa Asiei Centrale.

Maiorul Yates era ofiţer de carieră ; el privea Heratul cu ochii de îndrăgostit ai unui militar :

„Cu toate că aceasta este luna cea mai călduroasă a anului... Într-adevăr, nu există nicăieri în India un climat care să poată fi comparat cu cel din Herat şi, dacă ar ajunge mai tîrziu o staţiune britanică, cu case confortabile etc., ar fi una dintre posesiunile cele mai sănătoase şi mai plăcute". Autorul priveşte cu aceiaşi ochi de îndrăgostit şi populaţia. Referindu-se la soldatul afgan, el scrie : „Materialul uman din care sînt formate aceste regimente este excelent şi, sub conducerea britanică, ar fi pregătite pentru orice misiune". Colindă călare prin munţi, dincolo de Herat, şi notează în continuare, în jurnalul său : „Aceasta ar fi un sanatoriu ideal pentru trupele noastre cînd le vom cantona în Herat, vor spune unii. Alţii, din păcate, vor striga : Prea tîrziu ! Prea tîrziu ! Ruşii vor ocupa Heratul şi noi nu-i putem împiedica ! Dar sînt convins că lucrurile nu se vor petrece aşa. Sper că nu ne vom mulţumi doar cu faptul că Heratul a rămas în afara sferei de influenţă ruse şi că, în curînd, vom demonstra că Afganistanul, aflat numai în sfera de influenţă britanică, face parte integrantă din Imperiul Britanic-Indian şi că avem de gînd să păstrăm intact acest imperiu".

Starea de spirit a administratorilor britanici a fost redată încă în anul 1880 de colonelul G. B. Malleson C.S.I. :

„Lumea vorbește nesăbuit, în necunoștință de cauză despre sarcinile pe care Anglia și le-ar asuma ocupînd Afganistanul. Este fără îndoială adevărat că ocupația ținuturilor muntoase, cu excepția Heratului, ar fi legată de mari cheltuieli, dar stăpînirea întregii țări, inclusiv Heratul, este cu totul altceva. Cine posedă văile lui Heri-Rud și Murghab are o adevărată mină de aur. În cîțiva ani, Heratul ar ajunge vaca de muls a Indiei nordice... Nu exagerăm dacă spunem că vreo cîțiva ani de administrație britanică ar fi de ajuns pentru a aduce Heratul și districtul lui în raport cu întregul Afganistan în aceeași situație în care se află provincia bengaleză față de India de Nord. Aceasta înseamnă că Heratul ar acoperi toate cheltuielile prilejuite de ocupația Afganistanului și, pe deasupra, ar mai spori și veniturile bugetare ale statului. Acesta ar fi însă cel mai neînsemnat dintre avantajele pe care le-ar aduce cu sine ocupația. Ea ar aduce Angliei în mod indirect bogății incalculabil mai mari, oferindu-i cheia Asiei Centrale".

Administratorii britanici, mergînd pe urmele lui Timur, mai erau mînați și de dorința de a sprijini în exclusivitate cultura. Dar să-l lăsăm pe Malleson să continue : „Ocupația engleză a Heratului nu numai că ar face să renască acel sistem comercial care, în urmă cu trei sute de ani, a transformat acest oraș și împrejurimile lui într-o grădină și a făurit aici grînarul Asiei Centrale — ea ar elibera de sub jugul apăsător al unei rase inferioare pe descendenții acelor oameni care au știut să prețuiască cultura, arta și știința, într-o vreme cînd Europa abia începuse să se scuture de relativa barbarie a evului mediu".

Cu un an în urmă, publicistul Charles Marvin a expus punctul de vedere al oamenilor de afaceri în această chestiune :

„Există în Anglia sute de funcționari civili, precum și militari de carieră, care-și irosesc timpul în dispute politice fără rost sau care pur și simplu n-au nimic de făcut ; oamenii aceștia ar trebui să administreze Turkestanul afgan pentru noi, dacă am lua în stăpînire această țară. Există sute de negustori al căror capital zace neproductiv în bănci care ar trebui să pornească chiar mîine spre Herat, Maimana, Sar-i-Pul și Balkh ; ei ar putea să dezvolte resursele țării, dacă li s-ar garanta securitatea vieții și a proprietății. Există mii de oameni fără lucru, care mor de foame ; ei ar putea, direct sau indirect, să tragă foloase, dacă ar fi instituită dominația noastră asupra

întregului Afganistan şi s-ar deschide noi pieţe pentru surplusul nostru de produse ce ar rezulta de aici".

Iar la 8 noiembrie 1885, maiorul Holdich şi căpitanul Peacock sînt în măsură să raporteze că opera a fost desăvîrşită şi anume mosallahul şi medreseul fuseseră aruncate în aer. Maiorul Yates scrie :

„Nu încape îndoială că acele capitaluri care au fost aduse în ţară datorită prezenţei Comisiei şi investiţiilor în fortificaţii au stimulat puternic toate tipurile de comerţ ; şi dacă s-a putut realiza atît de mult numai datorită unei comisii, cîte nu s-ar putea realiza în condiţiile ocupaţiei britanice ? Cînd am ieşit în marş din Herat, drumul trecea drept prin mosallah. Numai minaretele cele înalte au rămas în picioare. Restul e doar un morman de dărîmături pe care o armată întreagă de măgari se canoneşte să le dea la o parte".

Astfel s-a prăbuşit în ruine Heratul albastru al timurizilor. Dar Heratul n-a fost niciodată britanic. După ce s-a stabilit graniţa între autocraţia ţaristă şi Imperiul Britanic, Heratul a ajuns înăuntrul *cordonului sanitaire* [1] care a fost creat între cele două supremaţii. Maiorul Yates n-a ajuns niciodată să-şi construiască sanatoriul pentru trupele britanice pe povîrnişurile Paropamisului, dincolo de Herat. Marele joc nu se terminase însă.

[1] *Cordon sanitaire*, aici cu sensul de zonă-tampon.

În curtea din Gozargah stă culcat un leu alb de piatră, care-şi propteşte de pămînt capul greu ca un bolovan. Forma leului este rudimentară, masivă, minerală. Pare că abia a ieşit dintr-o coloană, iar acum se odihneşte chircit, ca un fluture care tocmai a ieşit din gogoaşă. În spatele animalului se află mai multe pietre funerare înalte, dispuse în rînduri. Ornamentaţia acestor monumente funerare e delicată, inscripţiile elegante. Piatra a fost tratată ca lemnul, iar sculptorii s-au jucat cu modelele. Animalul a întors spatele graţioaselor monumente funerare şi şi-a aţintit orbitele rotunde, ca nişte farfurioare, asupra porţii sanctuarului. Pare să privească extatic spre pelerinii care merg cu sandalele în mînă, oameni cucernici, cititori din Coran şi cerşetori orbi.

Cînd am fost pentru întîia oară în Gozargah, n-am acordat nici o atenţie animalului alb. Stătea culcat pe lespezile crăpate şi în jurul corpului său de piatră, chircit la pămînt, iarba creştea în voie. Atunci nu am văzut decît minunăţiile din Gozargah. Mozaicurile, de inspiraţie chineză, te impresionează prin culorile lor clare. Am încercat atunci să găsim semnătura italianului Giraldi care, după Ferrier, s-ar fi putut descifra pe o pictură ; dar ca şi Robert Byron, cu o generaţie înaintea noastră, n-am putut să constatăm existenţa acestei semnături. Pomii fremătau şi, departe, sub noi, spre sud-vest, se afla Heratul.

Aici a ctitorit Şah Roh, în anul 1428. Aici erau morminte de sfinţi şi morminte de cîrmuitori, morminte ale unor oameni iluştri şi ale altora mai puţin cunoscuţi. Sculptura de pe sicriele de piatră este splendidă, rezultat al unei suverane îndemînări de a jongla cu materialul şi de a sili piatra să imite lemnul, ghipsul şi oricare alt material. Un adevărat dispreţ al meşteşugarilor-artişti indieni faţă de materie ! Această în-

demînare manuală frizează adeseori lipsa de gust. Piatra care dă impresia de stuc pînă acolo, încît trebuie s-o atingi cu mîna — acel *trompe-l'oeil* [1] al sculpturii, îndemînatic, dar fără suflet. Este totuşi de remarcat aici siguranţa în stil, aproape de trecut cu vederea în ansamblul realizat din migăloasele ornamentaţii florale de piatră neagră.

Mozaicurile pe care la Herat nu le-am putut vedea decît ruinate şi descompuse în frînturi şi părţi detaşate se păstrau aici în mare — în ansambluri murale. Existau şi aici pereţi în mozaic de inspiraţie chino-mongolă, în care elementele mari, dreptunghiulare şi pătrate, produceau o uimitoare impresie „modernă". Tot ceea ce se străduiau să facă şi experimentau artiştii noştri nonfigurativi autohtoni, aici fusese realizat de mult, dar mai reuşit, mai grandios, mai rafinat — iar cei care au comandat pereţii aceştia ornamentaţi n-au precupeţit cheltuielile pentru faianţă.

Cînd am venit aici pentru întîia oară, aproape că nu m-am uitat la leul de piatră din curte. Abia în anul următor l-am studiat cu atenţie. Şi animalul acesta a devenit pentru mine o problemă. Nu reuşeam să mă lămuresc de unde provenea, ce epocă reprezenta, cine îl făcuse ? Nu putea să fie opera aceluiaşi artist care se jucase atît de magistral cu materialul din care au fost durate monumentele funerare şi sicriele ; în afară de aceasta, animalul era prea inform — mult prea multă piatră. Dar informitatea lui era ingenioasă. Faptul că animalul era o piatră, că apărea dintr-o coloană, dintr-un bloc, se datora înrîuririi unei alte şcoli în artă, cu o concepţie cu totul diferită de cea predominantă la Gozargah. Trebuia să fi fost cioplit de alţi artişti, sub influenţa altor tradiţii. Artişti care gîndeau în piatră. Dar cine erau ei ? Şi de ce fusese aşezat acest leu în curtea din Gozargah ?

Acum, după ce a trecut aproape o jumătate de an de cînd l-am văzut pentru ultima oară, acest animal de piatră mă fascinează. De fiecare dată cînd închid ochii parcă văd aievea acest chip cioplit, greoi şi imobil, încremenit locului şi privind fix, aproape feroce, cu orbitele sale goale, spre marele sanctuar care se înalţă deasupra mormîntului poetului Abdullah Ansari. Şi fascinaţia pe care o exercită asupra mea este cu atît mai mare, cu cît aflu mai puţin despre el în literatură. Toţi par să fi trecut pe lîngă această sculptură fără să-i fi aruncat o privire. Robert Byron nici nu aminteşte de leu,

[1] *Trompe-l'oeil*, aparenţă înşelătoare, simulacru.

autoritățile afgane tac mîlc. Delegația Arheologică Franceză nu mi-a dat nici un ajutor. Se prea poate ca tocmai acea instituție, tocmai acel individ care a lămurit misterul animalului să-mi fi scăpat atenției. În general toată această parte a lumii nu a fost studiată. Istoricii de artă se ocupă sîrguincios de culorile de bitumen din pictura lui Andersson de după 1870 sau goticul la Krăkvinkel [1] în secolul al XVIII-lea, dar neglijează marea istorie a artelor. Ei nu călătoresc, nu studiază materia primă, nu efectuează măsurători. Există extrem de puțin material pentru a elabora noi teorii (cu excepția speculațiilor în legătură cu importanța culorilor de bitumen pentru pictura din Götaland de după 1870).

Taj-Mahal, pe care îmi închipui că, oricum, cei mai mulți îl cunosc, este un bun exemplu. Am fost acolo. Era cer senin și lună plină, așa cum scrie la carte — am în vedere literatura turistică. O englezoaică din grup spuse :

— Nu-i așa că-i frumos ? Nu-i așa că e prea frumos pentru a fi exprimat în cuvinte ?

— O, da ! i-am răspuns noi.

Monumentul era corect executat. Dar prea dichisit, prea decadent. Pe noi, cei care văzusem originalul la Herat, nu putea să ne impresioneze această copie tîrzie. Dar n-am spus nimic. Am păstrat părerea pentru noi.

— Așa ceva nu s-ar mai putea construi în zilele noastre. Noi n-am fi în stare să construim vreodată un Taj-Mahal, dacă s-ar nărui.

— Așa e, am încuviințat noi.

Pentru că avea dreptate. Dacă Taj-Mahal ar fi distrus mîine de bombe sau de inundații, nimeni n-ar mai fi în stare să-l reconstruiască. Dar nu pentru că ar lipsi priceperea tehnică în construcții. La aceasta se gîndise romanțioasa sau mai bine zis ignoranta englezoaică. Noi eram realiști și știam că în zilele noastre nu există vreo construcție care n-ar mai putea fi clădită. Totul ar putea fi refăcut — numai să ai planuri și descrieri. Ce altceva ar mai avea de făcut istoricii de arhitectură, tehnicienii constructori și arhitecții ? Cu toate acestea, Taj-Mahal nu s-ar mai putea reclădi, căci n-ar exista planuri după care să construiești. Pînă și această operă arhitectonică, poate cea mai îndrăgită, cea mai des menționată și mai fotografiată din Asia, n-a fost niciodată măsurată cum

[1] Krăkvinkel (peiorativ), orășel de provincie retras și înapoiat din punct de vedere cultural.

trebuie. Cum a fost construită? Prin ce procedee? Ce dimensiuni are? Ce fel de construcţie? Există doar zeci de tone de fotografii turistice, un număr de secţiuni şi schiţe. Cea mai prizărită bisericuţă de ţară din Scandinavia a fost studiată mai mult decît Taj-Mahal.

E ceva simptomatic. Dacă luăm monumente mai semnificative sau mai puţin cunoscute, situaţia apare şi mai clară. Monumentele din Herat n-au fost niciodată măsurate. Niedermeyer şi alţi cîţiva le-au fotografiat. Robert Byron le-a descris. Dar nu există nici urmă de măsurătoare precisă, nu există jalonare, descriere, dări de seamă. Din punct de vedere ştiinţific despre monumentele din Herat nu se ştie nimic. Cît despre istoricii de artă, pentru ei aceste monumente ar putea să figureze şi pe partea nevăzută a lunii.

Trebuie să recunoaştem totuşi că unii manifestă un anumit interes. Bunăoară, un muzeu american a cerut permisiunea de a cumpăra bucăţi de sicrie — din acelea frumos cizelate în piatră. Astfel, cultura Asiei e cărată peste mări şi ţări; capete detaşate ale lui Buda din Borubudur, încarnaţii ale lui Jain din India, ici o friză, colo un monument, au fost izbite cu ciocanul, desprinse şi, în numele civilizaţiei, tîrîte la celălalt capăt al pămîntului. La fel stau lucrurile în toată această parte a lumii. Marile monumente, care au înfruntat vitregia secolelor sau a mileniilor, se prăbuşesc. Ele se năruie la confruntarea cu ceea ce noi, cei din Europa Occidentală, ne place să numim „civilizaţia noastră". Şi nu ne dăm măcar osteneala să le măsurăm mai întîi. Dar civilizaţia e umană. Nu putem să ţinem sub cheie arhitectura timuridă şi s-o numim „o problemă specială a Asiei Centrale". Civilizaţia trece peste toate graniţele, ea nu cunoaşte nici şovinism şi nici patriotism local. Ea este a noastră, a tuturor, fie că locuim în Korpilimbolo sau la Tash-Kurgan.

Am văzut monumentele timurizilor năruindu-se în Herat. De fiecare dată cînd vizitez oraşul, constat că ruina s-a încuibat mai adînc în monumente. De fiecare dată este cîte ceva al meu, al nostru, al tuturora care a trebuit să moară.

Am vorbit cu reprezentanţii Majestăţii Sale Britanice din Kabul. Sînt oameni foarte cultivaţi. Au un teren de tenis extrem de bine îngrijit. Colecţionează manuscrise persane şi afgane. Vorbesc despre incultura afganilor. Sînt tobă de carte. Dar nu mişcă un deget pentru a salva ceea ce ar mai fi de salvat. Britanicii m-au privit ca pe un zănatic cînd am susţinut că au obligaţia morală de a pune la dispoziţia Heratu-

lui arhitecţi, istorici de artă, tehnicieni constructori şi restauratori pentru a proteja ceea ce a mai rămas din monumentele pe care chiar ei le-au dinamitat. Au schimbat vorba pentru a discuta despre nişte miniaturi din Herat pe care tocmai le descoperiseră.

Tristă situaţie ! Să te loveşti mereu de un zid compact de indiferenţă, îndată ce vine vorba despre nişte valori culturale pe care nu le poţi căra acasă sau să le schimbi pe bani gheaţă ! E atît de trist să aparţii unei civilizaţii care a redus toate valorile umane la bani şi la proiecte bugetare ! Chiar în propria noastră ţară, mica şi bogata Suedie, se năruie puţinele monumente pe care le avem. Ce se întîmplă cu castelul Läckö ? Ce s-a întîmplat cu Sergelhus ? Motive bugetare nu permit să se plătească doi oameni care ar putea să facă un acoperiş de plumb, care se pricep să construiască un acoperiş de şindrilă. Oare au mai rămas mulţi zidari care cunosc bolta în muchii ? Am intrat în circuitul unei civilizaţii care reduce totul la bani, dar căreia îi lipseşte cutezanţa culturală caracteristică primilor ei reprezentanţi. Căreia îi lipseşte pînă şi acel cinism de rigoare pentru a spune pe şleau :

— Asta costă prea mult. Aruncaţi-o în aer !

O civilizaţie meschină, care lasă ca moştenirea omenească să ajungă în ruină din pricina setei de bani — un regim al filistinilor [1].

Singurul lucru la care se mai poate spera este acela că sărmanii afgani vor scoate din amara lor sărăcie destul capital nu numai pentru a pune bazele economiei ţării, dar şi pentru a-i proteja civilizaţia. Civilizaţia noastră.

---

[1] Filistin, mic-burghez cu vederi înguste, incapabil să aprecieze valorile spirituale ; burtăverde.

Moscheea de vineri [1] din Herat se transformă iarăşi. Minaretele se înalţă zvelte spre cerul senin, iar afară, în faţa curţii deschise, paşii lucrătorilor răsună sub grandioasele bolţi. Schelele se caţără spre înalturi, iar din pereţi se revarsă reflexe colorate pe marmura pardoselii.

Cu mulţi ani în urmă a fost începută această mare lucrare, o lucrare cum n-am mai văzut niciodată şi probabil niciodată nu-mi va fi dat să mai văd ceva asemănător. E construcţia unui templu, generată de aceeaşi concepţie religioasă despre lume, rigid dogmatică, niciodată pusă la îndoială, ca şi a vechilor constructori de catedrale. Aminteşte şantierul unei catedrale — ca şi cînd ai asista la clădirea catedralei Notre-Dame.

Pentru că acesta nu e un mic sanctuar oarecare de provincie.

Este vorba de una din gloriile arhitecturii islamice : o moschee care se înscrie în rîndul celor mai ilustre. Se crede că a fost clădită de sultanul ghorid Ghias ud-Din, în jurul anului 1200. Cu cele patru sute patruzeci şi patru de coloane şi şase portaluri, ea constituie o operă de artă colectivă, creată în multe secole de construcţie şi reconstrucţie.

Această ultimă fază de creaţie nu este o lucrare de restaurare fidelă. În anumite locuri, am putut vedea pînă la patru straturi de mozaic în faianţă, în diferite stiluri, care acum urmează să fie acoperite de un al cincilea. Nu se pune problema de a conserva o veche lucrare arhitectonică, de interes muzeologic, ci de a ataşa o nouă verigă, din consi-

[1] Vinerea este pentru mahomedani ziua de sărbătoare religioasă din cursul săptămînii. Moscheea de vineri reprezintă, aşadar, catedrala musulmană.

derente religioase, lanţului neîntrerupt al frumuseţii tradiţionale.

Dar şantierul moscheei metropolitane din Herat nu are nimic asemănător cu construcţia templelor dintr-o societate conformistă şi religioasă de convenienţă ca în S.U.A. Aici nu este vorba de o copiere stearpă a unor forme în care un trecut mort îşi îmbracă ideile şi imaginile. Mozaicul nu este expresia unei fidelităţi mecanice faţă de o credinţă care a dispărut. Modelele mai trăiesc şi acum. Semnificaţia religioasă a caligrafiei e încă în vigoare.

Nu e vorba nici de o încercare disperată de a crea o formă nouă şi modernistă pentru o lume de reprezentări de mult dispărută. Moscheea metropolitană din Herat este foarte departe de criptele religioase văruite în alb ale funcţionalismului [1]. Şi e foarte departe de proiectul comunal-politic care prevede construirea unor mici lăcaşuri de rugăciune din cărămidă, destinate să satisfacă nevoia de localuri a credincioşilor cu drept de vot care locuiesc în suburbii. Pentru constructorii de aici, cuvîntul devine formă şi culoare, boltă şi decor.

Reconstrucţia este acum atît de avansată, încît se lucrează la finisarea ornamentaţiei decorative. Moscheea este ca un uriaş atelier de ceramică. Astfel am putut vedea „pe viu" măiestria care, odinioară, a făurit frumuseţea Alhambrei.

Cît timp a durat construcţia, artistul, maestrul mozaicar, în vîrstă de aproape nouăzeci de ani, nu s-a clintit de pe şantier. Ornamentaţia face parte integrantă din ansamblu. În linii mari, caracterul ei a fost elaborat de artist, arhitect şi învăţaţi. Împreună cu ucenicii săi, maestrul rezolvă problemele decorative pentru un anumit perete. Ajutoarele stau în jurul lui ; el vorbeşte, trasează modele, pune la punct ideile pe care acestea le includ, analizează variante şi sugerează noi posibilităţi. Îi pune să calculeze, să îmbine armonios culori şi forme. Aceasta înseamnă o împletire organică a muncii, a învăţăturii şi a creaţiei artistice într-un singur tot.

Artistul este liber, aşa cum este orice artist, să găsească procedeele practice şi să încerce a realiza structura. Dar el creează în cadrul unui sistem omogen, stabilit de cultura şi credinţa tradiţională. Această metodă artistică de lucru, care se caracterizează prin execuţia cu participarea maestrului, instruirea şi supravegherea creatoare a ucenicilor, este ace-

[1] Funcţionalism, orientare în arhitectură care năzuieşte spre utilitate.

laşi tip de creaţie artistică în colectiv, care, odinioară, a dat naştere marilor catedrale ale civilizaţiei noastre, care a dat mai mult decît catedralele — toată arta noastră medievală. Acest tip de activitate artistică în colectiv predomină în întreaga lucrare de ornamentaţie.

După ce maestrul a aprobat definitiv proiectele pentru un anumit perete, el prelucrează elementele modelelor în raport cu toate etapele. Modelul trece apoi la desen. Unul dintre ucenici îl trasează cu cărbune, în mărime naturală. Maestrul supraveghează lucrarea şi dă îndrumări. Are grijă ca orice tendinţă spre uniformitate mecanică să fie întreruptă de nuanţe de culori în două tonuri.

Faianţatorul şi cel care arde bucăţile verifică culorile şi studiază schiţa, se familiarizează cu efectul ei de ansamblu şi după aceea furnizează plăci de faianţă în culorile cerute. Apoi schiţa şi plăcile de faianţă trec mai departe, la marele atelier de mozaicărie. De-a lungul scundei mese de lucru stau în şir meşteşugarii de artă. Au ajutoare pe lîngă ei — ucenicii îi şi servesc, aduc ceai, fac salahorie. Schiţa se află pe masa de lucru şi meşteşugarii taie plăcile de faianţă în diferite forme-tip, care vor alcătui mozaicul. Bucăţile sînt aşezate pe schiţă cu faţa smălţuită în jos. Cînd „pasienţa" e gata se înţepeneşte rama de lemn în jurul plăcii şi se toarnă într-o bucată. După ce s-a uscat, placa e desfăcută din ramă şi scoasă cu prudenţă din atelierul de mozaicărie. Apoi este montată pe perete şi începe munca de retuşare. Se desprind toate bucăţile de mozaic care vor forma modelul şarjei următoare. Raportul trebuie să fie perfect şi nici o dîră a plăcii mari nu trebuie să întrerupă figura de ansamblu. Modelul trebuie să aibă viaţă. Bucăţile care se contopesc sînt aşezate cu mîna sub supravegherea atentă a maestrului. El dă dispoziţii să se schimbe bucăţile compromise sau să se execute o uşoară modificare a detaliilor modelului prin culori transgresive.

Totul este o creaţie comună, o colaborare liberă şi sinceră, pătrunsă de respect faţă de priceperea, îndemînarea, experienţa şi ochiul bătrînului maestru.

Este o atmosferă sănătoasă şi firească, pe care o întîlnim în atelierul oricărui artist din lumea întreagă. Într-o zi, în timp ce stăteam sub boltă şi ne răcoream la umbră, ne uitam la meşteşugari cum retuşează mozaicul şi discutam cu maestrul şi cu ucenicii lui, sorbeam din ceai şi vorbeam despre faianţă, artă, mozaic şi modele, maestrul o întrebă pe Gun

ce i se pare mai deosebit în lucrarea lor. Tocmai vorbisem despre faianța colorată. Maestrul spusese că tehnica celor șapte culori din plăcile de faianță e un element prea flexibil. Ea n-a dat niciodată claritate mozaicului. Ne interesasem de tipul de faianță vopsită pe care o folosise, de plăcuțele în patru muchii cu text alb pe fond albastru care formează o friză cu versete din Coran de două ori mai înaltă decît un stat de om. Gun arată spre una din plăci și crede că aceasta este într-adevăr o lucrare fără pereche. Dacă stai sus pe scară, vezi contururi negre de mărime variabilă, calculată, care însoțesc literele albe. Dacă privești de la distanță normală, liniile negre de contur devin invizibile pentru spectator, ele au însă menirea de a scoate în relief literele arabe albe și de a le imprima strălucire și vigoare.

Maestrul e și el de părere că acestea, firește, sînt destul de reușite. El însuși pare mulțumit de ele. Dă ordin ca două plăci să fie desprinse cu ciocanul. Protestăm, dar el nu ține seamă de protestele noastre. Nu e nimic grav, nu rămîne decît să facă alte plăci. Și dă ordin unuia dintre ucenici să aibă grijă să fie înlocuite.

— Peste cîteva zile, cele noi le vor lua locul, ne spune el. Pe acestea le-am făcut chiar eu. Nu e vorba de artă aici. Dar dacă v-au plăcut, poate că o să fiți încîntată să le duceți acasă. Spuneați doar că la dumneavoastră nu se lucrează așa ceva.

Gun rîde și adaugă că, de vreme ce i se oferă tot ce-i place, a făcut bine că nu s-a grăbit să spună că toată moscheea e frumoasă.

Maestrul spune rîzînd :

— E a dumneavoastră ! Tot ce-am făcut e al dumneavoastră ! Așa sîntem acasă la noi.

Atrag atenția că ar fi cam greu să încărcăm moscheea în automobil ; apoi rîdem cu toții, mai bem ceai, continuăm să discutăm despre modele și mozaic, în timp ce maestrul se uită cu coada ochiului la ucenici.

Maestrul mozaicar din Herat și ucenicii săi au creat în cadrul tradiției ; în legătură cu aceasta, i-am pus și cîteva întrebări, întrebări la care am reflectat adesea cînd era vorba de arta europeană mai veche. Răspunsurile le-am primit aici, în Herat, unde am văzut șantierul unei catedrale în timpul lucrului.

Lucrarea de artă este realizată în grup, ucenicii mai tineri fiind conduși de maestrul mai bătrîn. Dacă arătam cu de-

getul vreo suprafață oarecum definită, oricare ar fi fost ea, și întrebam cine era autorul ei, mi se răspundea îndată că era lucrarea maestrului. Dacă întrebam cine realizase efectiv lucrarea, cu mîna lui, ni se arătau unul sau doi dintre elevi, apoi omul care a ars faianța, meșteșugarii și ucenicii lor. Tot ce se crease era al maestrului, indiferent cine efectuase munca.

Dar faptul că era creația maestrului nu înseamnă că elevii contribuiseră doar cu linii și culori, după indicațiile maestrului ; ei au întruchipat într-un mod personal concepția lui, dîndu-i amploare. Munca lor nu e numai a asistentului. Dar dacă pui întrebarea, atît de populară în Europa în ultimul secol : încotro se îndreaptă individualitatea elevului ? Oare nu este ea diminuată de grup ? Oare nu-i fură ideile bătrînul maestru ? Ești întîmpinat de mare nedumerire. Pentru că, în realitate, lucrurile nu stau așa. Munca din ce în ce mai independentă, sub conducerea maestrului și la adăpostul întregii sale răspunderi, este condiția *sine qua non* spre a ajunge la priceperea necesară pentru ca într-o zi să-ți poți asuma singur întreaga răspundere. Pentru ca lucrarea maestrului să fie încununată de succes, se cere foarte multă personalitate și contribuție individuală din partea fiecărui elev. Întrebarea : individ sau grup ? se dovedește a nu fi în general o problemă ; nu are nici un sens.

Munca artistică s-a efectuat în cadrul tradiției. Oare aceasta nu înseamnă că a fost subordonată ? N-a fost însuși maestrul împiedicat în creația lui ? Înlănțuit de convenționiuni ? Faptul că maestrul a lucrat în cadrul unei tradiții — în cazul de față, tradiția decorativă islamică — nu i-a ciuntit nicidecum libertatea, ci, dimpotrivă, tocmai această tradiție i-a asigurat libertatea creației — acest lucru s-a dovedit la Herat. Maestrul ne-a arătat cu dragoste și admirație mozaicurile timuride în faianță care s-au păstrat în moschee. Dar lucrarea lui n-a fost de loc o restaurare. Restauratorul este legat de munca altora. Sarcina lui este de a păstra pentru noi frumusețea unor civilizații apuse. Cînd tradiția nu mai constituie o ambianță vie în jurul artistului, atunci restauratorul devine o necesitate. Dar maestrul din Herat putea să fraternizeze nestingherit cu lucrarea sa ; el a construit după înaintașii săi înlăuntrul tradiției pe care a dezvoltat-o mai departe. Personal, nu cred că i-a depășit pe maeștrii timurizi, dar aceasta constituie o altă problemă. Artele nu sînt modele de automobile despre care se bate toba în reclame că, din zi

în zi, sînt tot mai bune. Maestrul din Herat a fost liber şi activ în faţa tradiţiei pentru motivul că se afla în cadrul ei. Tradiţia trăia prin el.

Tradiţia presupune public. Limbajul maestrului din Herat era acela al locuitorilor din Herat. Ei îl înţelegeau, îl preţuiau şi participau cu zel la discuţii. Aici nu există încă acea prăpastie enormă între arte şi oameni. Ţări ca acestea nu poartă încă amprenta oribilei lipse de cultură, caracteristică ţărilor noastre. Basmele, poemele, cimiliturile, proverbele şi maximele sînt încă un folclor care se înnoieşte mereu. La noi a apărut, pe de o parte, o comercializare a necesităţii de lectură, care pune în circulaţie tot felul de publicaţii de serie şi o presă trivială ; pe de altă parte, o artă absurdă care a ajuns la modă. Jucăria „supracivilizaţiei". La Herat mai există încă o civilizaţie umană.

La Şcoala medie de stat pentru băieţi din Herat era serbare. Aula era plină pînă la refuz de părinţi care arboraseră un aer grav, de fraţi şi veri. În bănci stăteau, rînduri-rînduri, oaspeţi venerabili cu bărbi albe şi gătiţi cu turbane. Vorbeau între ei încet şi reţinut. Veniseră la Herat, din toată provincia, pentru a lua parte la festivitatea de sfîrşit de an.

În aşteptarea spectacolului stau de vorbă despre preţurile produselor agricole, despre impozite şi despre politică de provincie. Becurile plafonierelor învăluie sala cu o lumină puternică, gălbuie. Portretele regale sclipesc în ramele lor aurite. Prin ferestrele deschise pătrunde adierea nopţii de vară, perdelele fîlfîie uşor. În faţa estradei s-a întins o draperie de stofă pentru a face loc orchestrei. Un portar al şcolii schimbă acum, în ultima clipă, decorul floral, sub îndrumarea unui profesor. Printr-o deschizătură a cortinei se văd cîţiva băieţi care se uită în sală. Pe scenă se aud paşi şi glasuri. Unul dintre muzicanţii din orchestră îşi potriveşte tamburina. Deasupra orchestrei pluteşte un văl subţire de fum. Un profesor şopteşte unui muzicant că în localurile de şcoală nu e voie să se fumeze. Muzicantul nu răspunde. Ciocăneşte uşor în tamburină şi dă drumul unor rotocoale albastre de fum.

Am venit la festivitate împreună cu guvernatorul şi cu inspectorul şcolar. Elevii din clasele inferioare erau aliniaţi pe scară pentru a ne ura bun sosit. Guvernatorul i-a mîngîiat pe creştet, iar inspectorul i-a întrebat dacă într-adevăr au fost silitori în ultimul trimestru. Acum stăm în aulă, în rîndul din faţă. Gun e singura femeie din sală. Stă între guvernator şi inspector ; guvernatorul se apleacă spre ea şi-i spune în şoaptă că şi fiul său joacă în piesă.

Directorul urcă pe estradă, rumoarea încetează. Spune cîteva cuvinte şi-l prezintă pe guvernator. Acesta vorbeşte despre studii, despre patrie, despre planul pe cinci ani şi despre perspectivele viitorului. După aceea, inspectorul prezintă spectacolul. E nervos. Inspectorul e un om tînăr, de vreo treizeci de ani. Vorbeşte bine englezeşte, convenabil franţuzeşte şi puţin nemţeşte. N-a ieşit niciodată în afara graniţelor Afganistanului. Cînd se aşază din nou pe scaun se apleacă spre mine şi mă întreabă :

— O să-mi spuneţi cinstit ce credeţi despre piesă ?

— Cum să nu, răspund eu.

— Trebuie să ştiţi, adaugă el, că este prima mea lucrare dramatică ; pînă acum n-am scris decît poeme.

Spunînd asta, roşeşte ca o fată tînără şi aruncă o privire plină de sfială înapoi, spre toate acele bărbi venerabile ; apoi se înşurubează pe scaunul său. Dar muzica a şi luat tonul, cortina se dă la o parte şi inspectorul îmi şopteşte :

— E grozav să stai aici : să-i ai la spate pe toţi spectatorii, iar tu să fii autorul piesei pe care o vor vedea.

Fiul guvernatorului, care a apărut după aceea doar într-un rol secundar, recită cu voce limpede prologul piesei. Stă în faţă pe scenă şi se uită spre sala plină de oameni maturi şi gravi. Inspectorul face un semn spre rampă şi becurile din sală se sting. În acompaniament de tamburine, băiatul anunţă că ceea ce se va reprezenta acum pe scenă este spectacolul *Roadele învăţăturii*. O poveste adevărată, luată din viaţă, în care e înfăţişată o familie lovită de nenorociri ; se arată apoi cum toate aceste nenorociri se întorc spre bine. Aici se va zugrăvi cum se naşte discordia şi nesocotinţa pare să învingă, dar, pînă la urmă, toate neînţelegerile sînt spulberate datorită roadelor învăţăturii, care aduc fericire tuturor.

Apoi a început spectacolul propriu-zis. Şi-a fost un spectacol, nu glumă ! A durat jumătate din noapte. Intrigi, subintrigi şi intrigi secundare. Vreo treizeci de acte. Acte à la Shakespeare, suprasaturate de acţiune şi de tragism sîngeros ; la sfîrşitul unui act, cînd se lăsa cortina, pe scenă zăceau cinci cadavre ; în pauzele dintre acte erau presărate farse populare hazlii şi picante, cu mullahi ipocriţi, funcţionari hoţomani, negustori hrăpăreţi şi ţărani hîtri.

Moralitatea, tragedia şi burlescul apăreau aici într-o bună şi originală unitate dramatică ; actorii, elevi ai claselor superioare, jucau cu însufleţire şi cu bun gust. Cei din clasele inferioare reprezentau vocea poporului. E o tradiţie a naraţiei orientale şi o bucurie tinerească de a juca sub un acompaniament de muzică limpede şi simplă. Dar mai este, în acelaşi timp, şi altceva, mult mai semnificativ : o predică de o gravitate juvenilă, sănătoasă, plină de învăţăminte şi aproape rebelă pentru părinţii grijulii, despre drepturile tineretului faţă de cei mai bătrîni, despre importanţa instrucţiunii, despre opera de construcţie a patriei şi despre insuficienţa tradiţiei.

Festivitatea ar fi fost aidoma serbărilor de sfîrşit de an din propria mea copilărie, dacă n-ar fi existat această nuanţă de îndreptăţită răzvrătire. Căci deosebirea dintre serbările de sfîrşit de an pe care le-am păstrat în memorie şi serbarea aceasta din Herat nu constă în specificul ei „oriental", sau „exotic" ; cadrul şi ambianţa semănau uimitor cu acelea din orice oraş de provincie din Suedia ; deosebirea consta în interesul susţinut al elevilor şi şcolii pentru învăţătură, în revendicarea dîrză a drepturilor tineretului la educaţie şi iniţiativă proprie. Ca spirit şi sens, spectacolul era de-a dreptul revoluţionar. Într-o formă epică, se depăna povestea unei familii lovite de nenorociri. A murit tatăl, a murit mama, copiii au rămas orfani. Un văr, ajuns capul familiei, nu vrea să înţeleagă setea de învăţătură a copiilor ; el consideră că frecventarea normală a şcolii ar fi de ajuns. Nici el n-a urmat vreodată cursurile unei şcoli, ca şi tatăl şi bunicul său. Vărul acesta le vorbeşte despre îndatoririle lor faţă de familie, despre datoria lor de a se întreţine singuri şi de a se supune întru totul familiei.

Însă fratele cel mai mare îi răspunde că are de gînd să studieze mai departe, orice ar zice familia. Statul plăteşte cheltuielile pentru educaţie, manualele şcolare şi concediile de studii, şi el vrea să se instruiască. Vărul, ajuns capul familiei, îl blestemă şi atunci tînărul rupe cu familia şi pleacă pe jos spre şcolile superioare de stat.

Acum se abat nenorociri şi mai mari asupra frăţiorilor rămaşi acasă. Vărul îi alungă pe copii din sînul familiei. Sînt nevoiţi să cerşească şi să măture străzile. Cîţiva dintre ei mor. În cele din urmă, vărul cel arogant şi plin de sine se ruinează şi se află în pragul morţii.

Atunci se întoarce fratele care a rupt-o cu familia. Vine înapoi, în oraşul natal, ca inginer de mine. A studiat prin ţări străine, pe cheltuiala statului ; acum va conduce o nouă industrie. După o complicată subintrigă, el îşi recunoaşte rudele. Fraţii se îmbrăţişează, vărul cel rău e salvat şi el şi-şi cere iertare, iar tînărul inginer, conducător de industrie, îşi asumă răspunderea familiei şi le asigură tuturor o existenţă omenească. Învăţătura a dat roade.

Spectatorii, părinţi, fraţi şi veri, stau tăcuţi în sală, iar fiii lor, fraţii lor mai mici şi verişorii arată pe scenă cum obligaţiile tradiţionale faţă de familie trebuie să cedeze în faţa timpurilor noi şi a cerinţelor instrucţiunii din zilele noastre. Morala piesei e limpede, fără echivoc. Aici nu e vorba numai de înfruntarea a ceea ce e vechi cu noul, e vorba de contrapunerea raţiunii şi a neroziei. E vorba de dreptul tineretului la o viaţă proprie. Dreptul tineretului de a-şi crea viitorul — care se confundă cu viitorul întregii naţiuni — e mai presus de respectul tradiţional faţă de ceea ce e vechi şi apus. Aici se arată că vechiul nici nu poate să subziste fără ajutorul acelui tineret care-şi croieşte drumul său propriu.

Aceasta a fost festivitatea de sfîrşit de an la Herat, un oraş de provincie dintr-o ţară săracă din Asia Centrală.

A doua zi, dimineaţa, ne îndreptăm iarăşi spre moscheea metropolitană. Se lucrează la peretele dinspre nord. Vremea se apropie de amiază şi curtea cea mare străluceşte în soare şi căldură ; masiva urnă de bronz a timurizilor e atît de încinsă, încît, dacă pui mîna pe ea, frige. Retraşi în umbra bolţii, bem ceai împreună cu maestrul mozaicar.

— Credeţi într-adevăr că e frumos ? întrebă el.

Ţine în mînă o vergea cu care desenează distrat fel de fel de modele pe pămînt. Construieşte fără grabă elementele, aranjează şi socoteşte. Apoi şterge modelul cu mîna şi întreabă din nou :

— Vă place într-adevăr ? Sînteţi mulţumiţi ? Credeţi că o să dureze ?

— E o lucrare frumoasă, spune Gun.

— Veniţi din străinătate... — şi maestrul se apucă iarăşi să deseneze un model — aţi studiat în ţări străine. Ce-ar fi dacă aţi face un perete aici, în moschee ?

— Ar fi o mare cinste pentru noi, spune Gun, dar...

— Trebuie să ştiţi că nu mai putem plăti nimic, spune el. Sîntem o ţară săracă.

— O, nu e vorba de asta, spune Gun. E o mare cinste, dar nu se cuvine. Doar dumneavoastră sînteţi cel care poate face aceste modele, nu eu. E opera dumneavoastră.

Rămîne un timp tăcut, mai soarbe cîteva înghiţituri de ceai, şterge modelul şi începe altul. E o mare cinste. Gun e femeie, şi nu e musulmană. Dacă n-ar fi decît atît — şi tot ar fi o mare cinste. Mult mai mare e totuşi cinstea de a primi oferta să facă un perete în moscheea metropolitană din Herat, să lucreze alături de marii maeştri în faianţă.

— Nu credeţi că e chiar aşa frumos, spune el.

— Dimpotrivă, e frumos, răspunde Gun. Dar eu nu mă pricep. Nimeni nu se pricepe în țară la noi. Ceea ce știm despre decorul abstract, geometric am învățat de la dumneavoastră. Aveți o tradiție milenară. Ai noștri se duc la Alhambra. Chiar cei mai buni și mai pricepuți artiști de la noi nu știu nici pe departe ceea ce știu elevii dumneavoastră despre motive.

— Tradiția, spune el, și șterge iarăși modelul ; noi avem tradiția. Dar ne trebuie ceva nou, altceva. Ceea ce avem nu e de ajuns. Cu asta s-a isprăvit. Cu totul. Ce mai rămîne atunci de făcut ?

— Dar peretele e reușit, spun eu. Nu e o copie.

— Nu, dar a mai fost făcut și altă dată. A fost făcut de multe ori, și încă de multă vreme. Vă e rușine să lucrați într-o moschee ? Oare este împotriva religiei dumneavoastră ?

Gun se apără, dînd din mînă. Maestrul continuă :

— Lucrați atunci un perete în altă parte. Bunăoară în restaurantul de sus, din parc. Cum ați realiza un model ? Poate niște cerbi care aleargă ?

Umbrele se scurtează mereu. Pînă și sub bolta cea mare se simte zăpușeala amiezii. Stăm și discutăm, ne uităm la lucrătorii care montează peretele cel nou. Gun face schițe, iar maestrul nu mai vorbește despre lucrarea sa.

Moscheea metropolitană din Herat este ultima catedrală mare în construcție. E atît de tîrzie, încît, în timp ce se clădește, civilizația în care și pentru care se clădește se află în plină descompunere. Într-adevăr, construcția însăși contribuie la destrămarea acelui aspect religios unitar care trebuia să fi susținut edificiul. Copiii învață acum la școală că pămîntul e rotund, că pămîntul se învîrtește în jurul soarelui, că pămîntul este o planetă printre multe alte corpuri cerești. Orice ar spune mullahii, din gura copiilor și a țîncilor ei pot auzi doar atît :

— Și totuși se mișcă !

În sînul vechilor forme se dezvoltă cele noi. Îndoiala bătrînului maestru mozaicar nu e neîncrederea în propriile sale puteri, nu reprezintă doar obișnuita întrebare a maestrului în fața operei sale :

— Oare va dăinui ?

Acum, cînd inspectează lucrarea de finisaj la peretele dinspre nord, cînd ornamentația artistică a moscheei se apropie de sfîrșit, e cuprins de îndoială în ceea ce privește justificarea tradiției și a artei tradiționale.

— Dacă toate acestea nu sînt decît aparenţe, oare nu e şi lucrarea mea o aparenţă ?

Dacă pămîntul se învîrteşte în jurul soarelui şi dacă pămîntul este un pămînt printre multe alte corpuri cereşti, ale căror legi sînt cunoscute şi calculate, nu sînt atunci chiar aceste minarete frumos împodobite, aceste bolţi zidite artistic şi aceşti pereţi de mozaic geometric încărcaţi de culori doar un înveliş gol în jurul unei credinţe care dispare în ciuda întregii arte ?

Gun nu poate primi oferta, nu pentru că ar împiedica-o vreo opreliştе creştină de a împodobi o moschee, dar pentru că nici ea, nici altcineva din ţările noastre nu ar fi în stare să rezolve problemele maestrului mozaicar. Nu se poate ridica un perete suedez în mijlocul moscheei metropolitane — ar fi o greşeală să-ţi închipui că acesta se poate amalgama. Nu se poate să-ţi însuşeşti tehnica şi tradiţia lor şi să faci altceva. N-ar fi decît un lucru de prost gust. Materialul ar fi în dezacord cu conţinutul. Maestrul mozaicar şi elevii lui trebuie să-şi rezolve singuri problemele. În jurul lor civilizaţia ia alte forme, iar societatea care a întreţinut arta decorativă tradiţională nu va mai exista prea multă vreme. Lor le revine sarcina de a duce mai departe această artă în condiţii noi.

Şi acest lucru e foarte dureros. Zidurile stau în picioare şi noile mozaicuri îşi aruncă reflexele colorate pe marmura albă. Dar acum, stînca solidă a tradiţiei a ajuns ca nisipul mişcător, arta se prăbuşeşte, doar zidurile mai rămîn în picioare. Nimic nu se naşte fără durere şi degradare. În Herat există maeştri, meşteşugari de artă ; dar ei se îndoiesc de propriul lor talent, iar în restaurantul din Park Hotel se lucrează o frescă după cea mai comună tehnică european-americană a hebdomadarelor ilustrate. Proastă inspiraţie şi o execuţie lipsită de vlagă. Noul care iese la iveală pretutindeni nu şi-a găsit încă stilul. Vechea pricepere nu mai e de ajuns pentru a îmbrăca o nouă realitate.

Maestrul mozaicar desenează motive pe nisip ; şi nici un artist decorator sau abstract, din cîţi am întîlnit, nu are nici măcar o părticică din priceperea lui ; în comparaţie cu el, toţi par nişte copii ; el construieşte elementele motivului, potriveşte şi socoteşte, are o tradiţie milenară în urma sa, şterge schiţele cu mîna şi spune :

— Asta nu e de ajuns.

Isprăvisem cu revizia bagajelor. Împachetasem totul şi făcusem ordine. Totul se afla stivuit frumuşel în colţul de lîngă uşă. Pernele erau umplute şi scuturate, rucsacul legat cum trebuie, dolarii încuiaţi, iar maşina de scris ştearsă de praf. Gun stătea în capul oaselor pe patul englezesc de fier şi-mi peticea pantalonii kaki. Eu m-am aşezat pe duşumea şi curăţam spirtiera de gătit. Administratorul hotelului intră şi ne întrebă dacă dorim să luăm prînzul. Cum să nu ! Ne promise că va avea grijă să ne placă mîncarea. Apoi mai rămase puţin în cameră, ca să converseze. Era foarte tînăr, absolvise de curînd şcoala medie. Nu se ivea prea des ocazia de a exersa engleza în Herat, începu el. Dar toţi străinii care vin în Herat trag la Park Hotel şi, pentru aceasta, trebuia să se găsească cineva care să ştie să vorbească în limbi străine şi să-i poată ajuta să se descurce. Vorbea rigid şi formal, căuta cuvintele şi, din cînd în cînd, formula inovaţii riscante, aşa cum se întîmplă întotdeauna cînd vorbeşti o limbă învăţată la şcoală. Dar engleza lui era corectă, de aceeaşi clasă cu aceea vorbită de un student suedez cu aptitudini mijlocii. Am scos maşina de scris şi am deschis-o. În cutie băgasem o carte. O cumpărasem prin bazarurile din Teheran cu o zi înainte de a pleca de acolo : *Martin Eden* de Jack London, într-o ediţie ieftină şi jerpelită. O cumpărasem pentru că îmi venise dintr-o dată cheful s-o recitesc. Dar în timpul călătoriei nu mai rămînea timp şi pentru lectură, iar seara becul lumina slab, galben-roşcat. I-am dat cartea. S-a bucurat, pentru că, dacă nu se ofereau prea multe posibilităţi de a vorbi engleza la Herat, cu atît mai puţine erau acelea de a citi.

— N-avem nici o librărie care să vîndă cărţi în limbi străine, spuse el.

După ce plecă, am continuat să ne ocupăm de calabalîc. Curăţisem spirtiera şi o împachetasem, cînd se auzi o bătaie în uşă. Înainte de a fi apucat să spunem că eram înăuntru, uşa se trînti în lături şi un bărbat blond, cu pantaloni de piele şi cizme îmblănite de călătorie apăru în mijlocul odăii, luă o ţigară din pachetul care se afla pe masă, se aşeză pe marginea patului meu şi spuse :

— E plăcut să mai întîlneşti şi europeni. Vorbiţi germana ? E tare plăcut să vorbeşti din nou o limbă cultă. Pe aici oamenii vorbesc doar o afurisită de englezească de negri. Am fost şi în India, şi peste tot. Sînt student, vin din Köln.

Studentul german descoperi pe masă ultimul nostru pachet de biscuiţi. Pînă să apuc să-l împiedic, înghiţi o jumătate de pachet.

— E plăcut să mai guşti mîncare civilizată. În ţara asta blestemată ţi se dă numai orez şi carne de oaie. Cred că am mîncat o turmă întreagă. Nu mai suport nici să mă gîndesc la oi ! N-o să mai mănînc niciodată oaie ! Niciodată, cît oi mai trăi de aici încolo ! Biscuiţii au fost buni. I-aţi cumpărat în Iran ? Şi în India se găsesc biscuiţi. În Pakistan biscuiţii nu prea sînt buni. Aici nu se găseşte nimic ! Asta e o ţară oribilă. Şi nici un pic de civilizaţie. Oamenii de aici sînt atît de tîmpiţi, că ţi se face greaţă. Nu înţeleg nimic. Azi-dimineaţă am cerut apă caldă. Ab garm [1], am spus eu. Închipuiţi-vă, au venit cu apă încropită ! Ca şi cum ai putea să te bărbiereşti cu apă încropită ! Apropo, aţi fost să vedeţi noua lor moschee ? Aia la care se lucrează. Nici un pic de gust ! Cu stema statului deasupra intrării. Lipsă de gust. Totul este numai barbarie. Nici un gust şi nici o civilizaţie ! Poporul nu ştie nici măcar să citească, şi nici o cale ferată în toată ţara ! Nu găseşti un singur om civilizat în tot Afganistanul. Pînă şi miniştrii mănîncă cu degetele ! Şi numai carne de oaie. Ca şi cînd un om ar putea trăi cu carne de oaie dimineaţa, la prînz şi seara. Aţi văzut cumva autobuzele lor ? E ceva înspăimîntător ! Şi ce mai drumuri ! Nu, e numai barbarie ! Ar trebui să vedeţi India. Acolo englezii au construit şosele şi căi ferate, acolo e ordine. Aici soldaţii parcă ar fi nişte saci de paie. Dar acolo mergeau în pas de defilare englez. Stilat ! Perfect ! Precizie ! Noi n-am fi putut să facem asta mai bine nici în Europa. Şi afganii zic că sînt liberi. Numai că pe nimeni nu i-a interesat munţii lor costelivi ! Dacă i-ar fi avut pe englezi

[1] Ab garm, corect ab-e-garm.

aici, ar fi fost ordine și curățenie. Vedeți covorul ăsta de pe jos ? O totală lipsă de gust ! E plăcut să întîlnești europeni. Sîntem patru. Stăm în camera din celălalt capăt al coridorului. Cu toate astea, nu mai poți vorbi cu ceilalți după ce ai stat luni în șir împreună. Noi am fost peste tot. Vrem să scriem o carte despre călătoriile noastre. Celor de acasă le place să citească aventuri, călătorii și de-alde astea. Ia spuneți, aveți valută ? Despre asta voiam să vorbesc. Pot să cumpăr niște dolari de la dumneavoastră ? Și lira merge bine. Sau reali, fiindcă noi plecăm în Iran. Nu pot să mă duc în bazar și să-mi schimb afganii [1]. Ne urmăresc peste tot. Nu putem merge nicăieri fără să avem poliția după noi. E o adevărată dictatură ! Un adevărat stat polițienesc ! Și mai zic că sînt liberi ! Așa că m-ar interesa să știu dacă aș putea să schimb la dumneavoastră. În cazul ăsta, ei n-o să afle că noi avem afgani. Ce-o să facem cu toți afganii noștri cînd ajungem în Iran ? Vă ofer un curs convenabil. Primiți și ceva pe deasupra pentru că schimb la dumneavoastră. Putem tot atît de bine să ne facem singuri serviciul care ar permite vreunui intermediar din bazar să încaseze beneficiul. Nu vreți să schimbați ? Păcat ! Atunci va trebui să schimbăm în Meșhhed. Dar asta se aranjează totdeauna într-un fel. Nu, nu putem să arătăm că avem afgani ! Căci atunci ne-am dus pe copcă ! Aici e doar o curată dictatură polițienească ! Oamenii sînt atît de proști ! Trebuie să știți că se poate călători gratuit în toată țara asta. Afganii sînt atît de proști, că-i poți păcăli oricînd ! Lucrul ăsta l-am făcut mereu. N-ai decît să ieși afară dintr-un oraș pe înserat, și s-o iei de-a dreptul prin deșert. Atunci vine poliția, te ia și se interesează încotro vrei să te duci. Spui doar atît : că trebuie să ajungi în orașul vecin. Dar ei nu vor să te lase să umbli noaptea prin deșert. Dacă ți se întîmplă ceva, ar putea să urmeze fel de fel de încurcături diplomatice și le e teamă ca Republica Federală să nu le refuze noi împrumuturi. Așa că poliția te povățuiește să mergi cu autobuzul și să rămîi peste noapte la hotel. Atunci declarăm că n-avem nici un ban și, astfel, poliția ne conduce la hotel, și acolo ni se dă mîncare și adăpost, iar a doua zi sîntem instalați în autobuz. Am călătorit în felul acesta pretutindeni în țara asta. Oamenii sînt grozavi de proști ! Dar poliția ne urmărește peste tot. Poliția bănuiește că, oricum, noi avem bani. În Kandahar ne-au dus la comi-

[1] Afgan, moneda națională.

sariat, apoi ne-au băgat la răcoare. Se întrebau cum o să putem călători în Iran fără bani. Dar le-am spus că nu ştim nici noi. Mîine dimineaţă ne duc pînă la graniţă şi acolo luăm autobuzul spre Meşhhed. M-ar interesa să aflu dacă se poate plăti în afgani la autobuzul iranian. Oare o să-i putem schimba la staţia de frontieră ? E păcat totuşi că nu vreţi să ne schimbaţi. Afară, în curte, stă un poliţist care se ţine scai după noi. Un adevărat stat poliţist ! Aşa ceva n-ar fi cu putinţă în ţările noastre.

Studentul cu pantaloni de piele rămîne tăcut un moment. Am băgat la loc ce-a mai rămas din pachetul de biscuiţi, dar n-am apucat să strîng ţigările ; ia patru dintr-o dată. De ce fumaţi ţigări iraniene ? În Iran cred că există de toate. Acolo puteţi cumpăra ţigări americane. Aveţi votcă iraniană ? N-am primit măcar o picătură aici, în Afganistan. E o ţară aiurită ! Numai poliţişti şi interdicţii ! E ceva ciudat cu asiaticii ăştia ! Nu pentru faptul că aş acorda prea mare importanţă rasei, dar trebuie să fie totuşi ceva care-i face să fie atît de proşti. Nu se pricep la nimic. Uitaţi-vă numai cum arată ţara întreagă ! Nimic altceva decît o hală de vechituri ! Tot ce se află aici a fost construit de alţii. Oricum cred că o fi ceva în legătură cu rasa. Noi, cei din Nord — da, şi suedezii sînt un popor nordic — avem cu totul altă civilizaţie spirituală. Aici, după cum se vede, totul e o ruină. Uitaţi-vă însă la India ! De îndată ce englezii au părăsit ţara, totul a început să se năruie. Ăştia au nevoie de stăpîni. Cred că pînă şi în Afganistan s-ar putea face ceva dacă cineva şi-ar bate capul cu ţara asta cum trebuie.

Studentul plecă, nu însă înainte de a ne fi întrebat dacă nu cumva avem o cutie de cafea de prisos.

— E greu să obţii cafea în ţara asta. Ăştia de aici nu beau decît ceai, şi simt că am să mă îmbolnăvesc de stomac de atîta leşie.

Gun terminase de peticit pantalonii mei şi împachetatul era gata. Isprăvisem şi cu ultimele lucruri. A doua zi, dis-de-dimineaţă, trebuia să pornim spre nord. Administratorul hotelului ne servi masa de prînz în cameră : pilaf cu sos de carne şi legume, salată, pîine, lapte acru cu usturoi, ceai şi struguri. În timp ce mîncam, se auzi un tărăboi nemaipomenit pe coridor. Am deschis uşa şi ne-am uitat afară ; uşa nemţilor era larg deschisă şi deodată apăru administratorul zburînd din cameră. Se izbi de perete şi căzu jos. În urma lui zbură o farfurie cu orez. Orezul proaspăt fiert îl acoperi ca nişte fulgi

de zăpadă. Patru capete se iviră în deschizătura uşii, iar gurile lor tunau, scuipau şi înjurau în trei limbi. După aceea uşa fu trîntită la loc, pentru a se redeschide îndată : unul din cei patru indivizi zvîrli o pîine mare, izbi în ea cu călcîiul şi trînti iarăşi uşa după el.

Cînd administratorul a intrat la noi cu nota de plată, l-am întrebat ce se întîmplase.

— M-au bătut, spuse el. Dar, vedeţi, nu puteam să dau şi eu. Oricum ei sînt musafiri în ţara noastră. Le-am dus mîncarea : orez, legume, salată, pîine, lapte acru, ceai, dar nu li s-a dat şi carne. Carnea e scumpă, iar ei nu plătesc nimic. Nici poliţia nu plăteşte. Spune numai că sînt patru studenţi săraci pe care trebuie să-i ajutăm. Nu ne dă mîna să-i ospătăm cu carne. Asta e, oricum, un hotel. De altfel, nici nu i-am invitat. Sînt însă oaspeţi, şi nu pot să dau şi eu în ei, pentru că atunci şi-ar face o impresie proastă despre ţara mea. Dar văzuseră că dumneavoastră aţi primit şi carne. Şi pentru că nu le-am dat şi lor carne, m-au azvîrlit afară. Au călcat mîncarea în picioare şi au spus că aveau conservele lor. Iar eu nu puteam să dau în ei !

Plecăm din Herat dis-de-dimineaţă. Soarele e încă atît de jos, încît firicelele de nisip de pe drum aruncă umbre violete înapoia lor. Ieşim afară din oază, şi în faţa noastră valea se deschide în sus, către munţi. La dreapta o răspîntie. O săgeată arată spre est : Kabul. Aceasta e calea principală prin care ajungi la Hezarajat şi la munţii cei înalţi. Ni s-a spus că drumul ar fi impracticabil acum, că rambleurile ar fi cărate de ploile de primăvară, iar podul peste Heri-Rud mîncat de rugină şi şubred. Mergem mai departe, spre nord-est, iar drumul secundar dispare după coline. La stînga, un sat ; e persan, cu acoperişuri în formă de cupole şi tinde. Şoseaua se îngustează, trece prin albii de rîuri secate, începe să urce uşor la deal. Întîlnim un om călare pe un măgar. Ne salută.

Soarele se înalţă, în perdeaua de lumină şi pîclă colbăită contururile ţinutului se estompează, dar colinele au crestele dinţate, ale căror contururi se deslușesc limpede prin pîclă. Urcăm spre munţi. Culorile bat în roşu. Trecem prin cîteva sate ; întîlnim o caravană de transport cu măgari care face popas la umbra pomilor, lîngă un canal de irigaţie ; mergem prin viroage şi drumul se îngustează din ce în ce mai mult, curbele devin mai scurte şi valea mai strîmtă.

Ceaţa s-a împrăştiat, aerul se limpezeşte, cerul e de un albastru intens şi multă vreme mergem de-a lungul unui pîrîu cu apă cristalină. Ici şi colo, taluzuri acoperite de iarbă. Trecem printr-un vad, şi de aici încolo drumul urcă pieptiş către culmea defileului. Cîini ciobăneşti ne dau tîrcoale, lătrînd, cînd trecem pe lîngă turmele de oi, dar păstorii îi domolesc şi cîinii ne lasă în pace. Mai departe, ţinutul e pleşuv, lipsit de vegetaţie. Drumul urcă în serpentine abrupte şi nisipoase, roţile lasă urme adînci. Pîrîul a dispărut, dar o dîră aleargă spre munţi pe lîngă drum. Nu avem totuşi senzaţia

de munte, povîrnişurile sînt line. În depărtare se zăreşte un copac singuratic. Ne apropiem de el. E un ienuper uriaş. Bătut de vînt, aplecat, dar mare şi verde. Acolo, în dreptul ienuperului e pasul Sabzak. Mica verdeaţă. Trecătoarea peste Paropamisul, la o înălţime de două mii patru sute de metri.

Spre nord se întinde lanţul munţilor colţuroşi şi duri. Povîrnişurile lor sînt acoperite de aceşti ienuperi enormi. Formaţiunile muntoase amintesc de Grand Canyon [1]. Culori stridente, în roşu şi alb pe fundalul unui cer surprinzător de albastru. Aici, sus, e frig, vîntul suflă îngheţat în jurul nostru. Ne aflăm pe cumpăna apelor dintre Heri-Rud şi Murghab, şi ţinutul şi-a schimbat cu totul înfăţişarea. E mai aspru, e aproape ireal în culorile sale pure, iar trecătoarea este cea mai frumoasă din cîte am văzut vreodată.

Cînd coborîm spre ţinutul care mai înainte se numea Turkestanul Afgan, drumul şerpuieşte periculos pe sub crestele dinţate ale munţilor. Iese apoi pe un plai alb de nisip mişcător, şi sute de mărăcini vin rostogolindu-se către noi. Perioada lor de creştere s-a terminat, rădăcinile au pierdut legătura cu pămîntul uscat şi nisipos şi trec pe lîngă noi de-a rostogolul, urcînd spre trecătoare purtate de vîntul aspru. Avem în faţa noastră panorama munţilor erodaţi şi albi. Vîntul tăios suflă într-una.

Coborîm în vale, de-a lungul unei albii care devine la un moment dat un fir de apă şi ajunge apoi un pîrîu. Aici întîlnim din nou aşezări şi oameni. Satele nu mai sînt îngrămădiri de chirpici, acoperişurile în formă de cupole. Acum acoperişurile sînt plate, casele joase, clădite din piatră şi lut. Se înşiră la deal, unele după altele, spre povîrnişul munţilor. Parcă se ascund în munte, contopindu-se cu pămîntul dur. Piatră din piatra lui. De-a lungul pîrîului, ţarini înguste. Lungi întinderi de paraginâ uscată, păşune, apoi iarăşi pîlc de case scunde. Nu există nici un copac în ţinut, decît doar în apropierea canalelor de irigaţie. Dar casele nu sînt totuşi clădite dintr-un lut uscat la soare. Acoperişurile lor sînt absolut plate. Se sprijină pe grinzi noduroase. Sînt case dintr-o altă civilizaţie.

Vorbim despre asta în timp ce ne continuăm drumul mai departe. O mostră de civilizaţie care a rămas în picioare din vremea cînd aici se producea destul lemn pentru a fi folosit ca material de construcţie, sau poate o civilizaţie care a în-

[1] Grand Canyon, defileu gigantic (217 mile în lungime, adînc de aproape o milă) prin care curge fluviul Colorado, S.U.A.

soţit un popor nomad. Dar popoarele migratoare au venit din marile stepe şi pustiuri ale Asiei Centrale. Ele nu aveau nici o tradiţie în domeniul construcţiei de case. De aceea, e de presupus că ţinutul a fost cîndva acoperit cu păduri. Şi, chiar dacă mostra de civilizaţie continuă să reziste cu tenacitate, se poate să nu fi trecut prea mult timp de cînd au dispărut copacii. Tradiţia construcţiei de case poate să se păstreze mii de ani, chiar după ce condiţiile se schimbă, însă nu mai mult de cinci mii de ani.

Aceste case prismatice şi scunde trebuie să fie groaznic de încinse în timpul verii. Ele nu oferă răcoarea izolantă a acoperişului în formă de cupolă. Satele par sărace în oameni, aproape pustii. Locuitorii lor au pornit spre munţi, la muncile de vară. Ici şi colo se văd corturi ridicate în mijlocul satelor. Corturile negre de pîslă alternează cu iurtele din Asia Centrală. Iurta vine din stepe şi deşerturi. Casele de piatră cu schelet de lemn trebuie să fie indigene. Regiunea nu este numai o cumpănă a apelor între diferite zone de scurgere, ci şi o graniţă între civilizaţii. Aici au fost schimbate tipurile de case şi tipurile de corturi. Aici se întîlnesc sate eterogene, cu locuinţe de vară în formă de corturi.

În urma noastră, praful se ridică în vîrtejuri ; mergem pe lîngă torent, către nord-est. E după-amiază şi e cald. Colinele sînt acum triste şi goale, satele cenuşii adormite şi pustii. Pe neaşteptate se iveşte un sat ; acum vedem acoperişuri-cupole, chirpici, tinde. Enorme şatre nomade în depărtare. Aceasta nu e o graniţă, e o zonă de tranziţie.

Un nor de praf se stîrneşte printre colinele din faţa noastră. Pămîntul duduie de tropotul copitelor şi, cînd ajungem după cotitură, întîlnim sute de oameni călări şi o armată de pedestraşi. În jurul lor se ridică nori de praf şi de departe avem impresia că ar duce arme pe umeri. Cînd ne apropiem, vedem totuşi că nu este vorba de o incursiune turcmenă, ca acelea descrise de călătorii din secolul trecut. În loc de puşti, ei poartă pe umeri cazmale, iar la spatele şeilor atîrnă săculeţe cu prundiş. Ne oprim, şi ei fac cerc în jurul nostru. Dintre cei călări, unii sînt pe cai, dar cei mai mulţi pe măgari. Sînt agricultorii din regiune care au ieşit la lucrările pentru întreţinerea drumului. De două ori pe an se adună şi pornesc călare, cu cazmale şi nisip pentru a repara porţiunile de care sînt răspunzători. Ne spun rîzînd :

— N-o să fie uşor să treceţi peste coastă. Ieri am cărat nisip şi n-am apucat încă să-l împrăştiem.

Se îndepărtează prin praf, în ropot de copite şi tropăit de oameni care merg pe jos. Pe umeri duc cazmale şi au saci cu nisip la spatele şeilor. Din cînd în cînd, se întorc spre noi şi ne fac semne. Într-adevăr, avem un drum greu de străbătut. La fiecare metru se află un morman de nisip chiar între urmele roţilor. Dacă mergi pe urme, nimereşti cu radiatorul drept în pietriş. Automobilul se clatină şi roţile din dreapta trebuie să urce peste mormanele de balast. Derapăm în urmele de roţi pline de nisip. Ieşim pe cîmp, dar sîntem siliţi să intrăm din nou pe drum cînd acesta trece printr-o pantă nisipoasă. La mijlocul coastei abrupte, unde roţile patinează în prundişul liber şi mormanele de nisip fac imposibilă menţinerea vitezei şi turaţia motorului, avem pană de cauciuc. În timp ce înjur şi vulcanizez camera, Gun priveşte la deal, pe deasupra blocului de schiţe şi-mi spune pe un ton liniştitor :

— Oricum, drumul e întreţinut. E mare lucru într-o ţară ca asta.

Năduşeşti, capeţi insolaţie lucrînd la cauciuc şi-ţi dai seama că mormanele de pietriş se înşiră la fiecare pas cît ţine drumul la deal, apoi pe partea cealaltă, dincolo, la vale şi iar în sus, pe panta următoare, kilometru după kilometru.

Mergem spre Maimana. Şoseaua e îngustă şi proastă. Şerpuieşte printre coline nisipoase, trece prin văi de rîuri secate acum, în arşiţa verii, şi se caţără peste ultimul contrafort. Fîşii de verdeaţă de-a lungul acumulărilor de apă din fundul văilor. Corturi negre de nomazi cocoşate mai la deal, spre povîrnişuri. Cămile şi turme de oi la păscut. Mici sate galbene ca lutul ghemuite pe sub coline. La apus se află pustiul turcmen şi graniţa sovietică, la răsărit — Bend-i-Turkestan şi masivul muntos central Hezarajat.

Acesta este vechiul drum al mătăsii. Unul dintre drumurile în jurul cărora s-au născut civilizaţii şi s-a scris istoria. Am ieşit pe el cînd am plecat din Bala-Murghab, dis-de-dimineaţă. O localitate cu o cetate masivă de argilă şi mici colibe de lut, văruite, aşezate în rînduri întortocheate. Uşile de lemn ale colibelor fuseseră vopsite de curînd într-un albastru de păun. O mică aşezare, foarte depărtată de căile umblate, care fusese însă cîndva mare şi cunoscută. Pe atunci se numea Merva-rud. Merv, de lîngă rîu, spre deosebire de adevăratul Merv, marea oază din mijlocul pustiului, către vest. Drumul ducea odată din Merv, prin Merva-rud, pînă la Iahudia, numele medieval al oraşului Maimana ; de acolo mergea mai departe, prin Şibarghan şi Balkh, spre China. Coboară la vale printre colinele de nisip şi dealurile de loess şi urcă spre şesul irigat. Plopii umbresc canalele de irigaţie, iar drumul trece prin sate — oaze înverzite. Satele sînt tăcute şi paşnice acum, în timpul odihnei de după-amiază. La prînz, umbra se scurtează. Javrele de prin sat dormitează în canalele de irigaţie, ţin numai botul şi urechile deasupra apei argiloase care curge alene. Mergem mai departe. Colbul pluteşte ca un cornet enorm în urma automobilului prăfuit, motorul păcăne, cîinii se ridică brusc, latră, se scutură de apă şi aleargă chelălăind după automobil.

Ne îndepărtăm. Praful se așază, păcănitul motorului scade, cîinii adorm iarăși. Drumul trece peste alte coline de nisip și alte albii de rîuri secate. Coaste abrupte, coborîșuri nisipoase cu cotituri scurte. În urma roților, prundișul curge zornăind spre fundul văii. Apoi priveliștea se deschide și în verdeața oazei apare Maimana, îngrămădit și cenușiu. Acum, după-amiază, plopii aruncă umbre lungi cînd ajungem jos, pe cîmpie. În fața noastră răsare un agent de circulație. Lipește călcîiele și ne face semn de liberă trecere. E singur pe drumul cenușiu și prăfos. Are figura gravă și, după ce ne depărtăm de el și sîntem pe punctul de a intra în oraș, mă uit în oglinda retrovizoare și-l văd că pornește după noi. A stat acolo toată după-amiaza în așteptarea automobilului nostru.

Printr-o esplanadă de curînd amenajată, intrăm spre centru ; Maimana arată ca un oraș bombardat. Micile cocioabe cenușii de lut, aplecate pe o rînă, sînt dărîmate și cărate. Orașul e în plină reconstrucție. Proiectul prevede un oraș cu totul nou. Se trasează esplanade și se plantează zone de verdeață. Aceasta n-ar prezenta, în fond, prea mare interes — orașele se prefac doar pretutindeni — dacă transformarea orașului nu s-ar petrece ca un nou act al unei mari drame. O dramă care nu se desfășoară numai în jurul drumurilor și anilor, în jurul negoțului cu mătăsuri și mesagerilor civilizației, ci ia naștere atunci cînd omul se umanizează.

Maimana, un orășel aflat departe de drumurile umblate astăzi. Cunoscut — în măsura în care e cunoscut — doar pentru țesătoriile sale de covoare și pentru creșterea oilor, un oraș cu un hinterland [1] cultivabil și esplanade de curînd amenajate ; are o istorie îndelungată. E situat în apropierea unui ținut unde omul s-a transformat în om, unde a început istoria omului.

Ținutul din jurul munților înalți care susțin Afganistanul este patria grîului, a mazării și a lintei. Este unul dintre cele trei locuri de origine a secarei. Tot în această zonă, dintre munți și stepe, omul a devenit agricultor cîndva, pe la sfîrșitul erei glaciare. Aici începe istoria. Aici a obținut omul surplus. De la cele dintîi hambare de cereale se trag toate civilizațiile noastre, toate religiile și clasele. Diviziunea muncii, proprietatea privată, statul și familia — totul începe de la hambarele de cereale din Maimana care au dispărut de multă vreme. Pumnul de grîu, care le rămînea femeilor în anii buni, după

[1] Hinterland, regiune în jurul unei așezări care, într-o anumită măsură, face parte integrantă din aceasta.

ce sămînța era pusă deoparte și familia săturată, conținea un efect exploziv mai puternic decît bomba cu hidrogen.

Dar această primă mare revoluție n-a fost desăvîrșită aici, pe plaiurile neroditoare. Maimana nu a ajuns oraș. Civilizațiile urbane au apărut în vale, în apropierea marilor rîuri ; acolo s-a vădit că puterea pe care o conținea acest pumn de grîu de prisosință era în stare să clădească state, să întemeieze religii, să înalțe orașe. Prin contribuția muncii obștești au devenit roditoare marile văi. Nilul, Indul, Semiluna Fertilă, Fluviul Galben. Acolo a fost împărțită omenirea în clase, iar sclavii au ajuns în mizerie și ticăloșie pentru ca descendenții zeilor să poată trăi în huzur. Din surplus au apărut meșteșugurile și arta, cultura, teologia și știința. Omenirea făcuse un pas înainte, dar pentru om viața a devenit o suferință și pămîntul o vale a plîngerii.

Maimana se afla în afara regiunilor de civilizație. Nu era oraș. Doar un sat. Dar nu fără legătură cu marile civilizații. Drumul comercial trecea încă de pe atunci prin Maimana. Pe aici se căra la vale lapislazuli din Badakshan către civilizațiile orașelor. În Ur [1] s-a găsit lapislazuli în mormintele primei dinastii, cam cu 3200 de ani î.e.n. ; în Egipt, în mormintele celei de a patra dinastii, 2600 î.e.n. ; în Troia II (pe ale cărei ruine au avut timp să răsară patru orașe mai înainte ca eroul lui Homer să fi distrus Ilionul) există lapislazuli. Toată această piatră prețioasă a fost transportată prin Maimana.

Pe aici au trecut popoare migratoare. Aici au făcut Arienii popas înainte de a continua să coboare spre Herat și apoi mai departe, spre India, prin trecătoarea Bolan. Cu mii de ani înaintea erei noastre, Zoroastru predica în Balkh — la patru zile de mers spre nord-est pe drumul pe care se transporta lapislazuli. Maimana nu era încă oraș. Doar un sat. Așezarea unui clan, locuită de agricultori, sub conducerea unei căpetenii care se ocupa și cu negoțul. Toate acestea sînt nesigure. Se zăresc în negura vremurilor de demult.

În timpul ahemenizilor, Maimana ajunge sub stăpînirea perșilor. Se construiesc drumuri, negoțul ia amploare și nu mai are ca obiect numai articole de lux ; acum se ocupă și de materii prime și articole de consum. În secolele al VII-lea și al VI-lea înaintea erei noastre, prețurile minereurilor scad, drumurile devin mai sigure, iar comerțul trage foloase din mici

[1] Ur, veche cetate în Caldeea, de unde au pornit evreii sub conducerea lui Abraham.

speculaţii. Atunci, probabil, îşi alege reşedinţa la Maimana. un reprezentant al vreunei mari case de bancă : Murash & Fii din Nipur, sau Egibi S-sor din Babilon. Cecurile se plătesc la prezentare, se acordă împrumuturi. Atunci Maimana se transformă. Satul începe să ia înfăţişare de oraş.

Indiferent de imperiul care-l stăpînea, sau socotea că-l stăpîneşte, oraşul era cîrmuit de dehqani, suverani ai pămîntului. Aceştia erau strîns uniţi cu suveranii financiari ai comerţului. Tipul de oraş purta amprenta acestei forme de relaţii sociale. Centrul oraşului era al dehqanilor, şahristan. Uneori, în interiorul acestui oraş exista o cetate, şi se întîmpla să fie chiar inima oraşului. În afara ei erau mahalalele, grădinile, meşteşugarii — în general, cei ce munceau. Împrejurul acestor mahalale se înalţă zidul exterior al oraşului. Centrul oraşului era însă al dehqanilor, al celor nefolositori ; ei stăpîneau pămîntul, ei stăpîneau comerţul, ei stăpîneau oraşul.

Privit superficial, acest tip de oraş se păstrează aproape neschimbat de-a lungul a mii de ani. Oraşe se clădeau şi oraşe se ruinau. Comerţul înflorea şi comerţul decădea. Ca nişte taifunuri se abăteau peste oraş războaie şi distrugeri de-a lungul marelui drum comercial. Dar tipul oraşului rămînea acelaşi. Familiile conducătoare puteau să se schimbe, clasa conducătoare însă nu. Nici chiar vestita dominaţie bactriană a grecilor n-a adus vreo transformare esenţială. Un senior ceda locul altuia. Iar cînd următorul n-avea soţie, se alia prin căsătorie cu familia înaintaşului.

Dar într-un secol apare totuşi o schimbare. Caravanele nu aduc numai mărfuri, ci şi meşteşugari. Cartierele meşteşugarilor din suburbii se măresc. Aurarii şi argintarii chinezi îşi deschid prăvălii. Fierarii chinezi se aşază şi ei aici şi-şi iau ucenici băştinaşi. Către sfîrşitul perioadei nu mai sînt doar cîteva cartiere de meşteşugari risipite printre grădinile din suburbii, umbrite de cetate şi de şahristanul dehqanilor ; acum. sînt mari zone meşteşugăreşti, cu manufacturi şi caravanseraiuri. Meşteşugarii săraci, nebăgaţi în seamă, încep să se întărească, dar cetatea şi şahristanul păstrează totuşi puterea politică şi economică şi, prin aceasta, poziţia lor de elită a oraşului. În timpul conflictului violent, sîngeros, care precede cucerirea arabilor, puterea dehqanilor este ciuntită. Dar nu poporul trage foloase din asta, ci birocraţia puterii centrale.

În cei trei sute de ani, care se scurg între cucerirea Asiei Centrale de către arabi şi apogeul civilizaţiei islamice, se petrece totuşi o mare schimbare. În locul puterii dehqanilor

supremaţia trece în mîinile birocraţiei centrale. Puterea nu mai izvorăşte din stăpînirea pămîntului, ci din apropierea de tronul care stăpîneşte tot pămîntul. În urma luptei îndelungate între posesorii de pămînt locali, populaţia sclavă şi birocraţie se cristalizează despotismul asiatic. Pentru meşteşugari e totuşi mai puţin despotic decît dominaţia micilor despoţi-stăpîni de sclavi luaţi laolaltă. Comerţul înfloreşte. Oraşul îşi schimbă înfăţişarea. Cartierele meşteşugăreşti nu numai că se dezvoltă, ele preiau conducerea. Spre sfîrşitul celor trei sute de ani, suburbiile au devenit inima oraşului, iar vechea inimă a oraşului a fost alungată la periferii. O nouă formă de oraş a luat naştere : oraşul comercial.

De la porţile oraşului, străzile duc spre centru. Sînt mărginite de prăvălii şi case de comerţ. În centru, străzile sînt acoperite de bolţi. Se intră în bazarul acoperit unde comerţul şi cumpărăturile se pot face în orice anotimp şi la orice oră din zi. Acolo unde cele patru străzi principale se întîlnesc, bolta se înalţă într-un impunător dom central, ceharsu. Oraşul negustorilor şi-a găsit forma. Centrul lui nu e nici cetate, nici moschee ; centrul lui e un dom bogat împodobit, sub care îşi au dughenele marii zarafi.

Oraşele se dezvoltă ca nişte republici municipale, conduse de aristocraţia comerţului. O aristocraţie comercială care se separă şi, după aceea, se delimitează de meşteşugari şi de micii negustori. Corporaţia meşteşugarilor îşi strînge rîndurile, şi lupta lor împotriva aristocraţiei finanţei ia forma violentă a răscoalelor.

Poporul e de multă vreme dezarmat. Armata e alcătuită din mercenari turci. În ceea ce-i priveşte pe dehqani, birocraţia centrală i-a înlăturat, în parte i-a asimilat pe cei care domniseră înainte. Stăpînitorii îşi au teologii lor, care nu au contact cu poporul. Agricultorii oprimaţi, meşteşugarii săraci şi hamalii din bazar îşi urmează sfinţii lor, sectarii, asceţii şi predicatorii dreptei credinţe.

Această mare revoluţie a oraşului are loc concomitent cu apariţia noilor forme urbane în Rusia, Cehia, Polonia, Germania. În toată această zonă uriaşă, care se întinde pînă la Marea Nordului, cuprinzînd şi Anglia, oraşele se transformă. Noul comerţ mondial clădeşte oraşul. Aceasta apare în limbile respective : Şahristan, cu suburbia Rabat, care se transformă în noua inimă a oraşului în Maimana ; Detinets şi Posad în Rusia ; Burg şi Stadt în Germania ; City şi Town în Anglia. Dar comerţul nu era comerţ în înţelesul de astăzi. Nu poate

fi comparat cu comerțul mondial din secolul nostru. Volumul mărfurilor nu era mare.

Maimana nu era rupt de restul lumii. Orașul s-a transformat în timpul luptei dintre dehqani, birocrați, meșteșugari și agricultori. Dar revoluția lui a fost o părticică din uriașa revoluție care a avut loc în întreaga lume medievală. Tocmai această nouă prosperitate a atras atenția cuceritorilor asupra sa.

Uraganul mongol este un cuvînt cu o rezonanță stranie, aproape meteorologică. O calamitate a naturii. Se explică adesea prin seceta din Asia Centrală sau prin altceva dinafara voinței omenești. Nimeni nu poate fi făcut răspunzător de un uragan. Dar războaiele nu sînt de loc uragane. Ele au cauze omenești. Iar năvălirile mongole prin Horezm nu sînt altceva decît o bătălie pentru drumul comercial. Nu trebuie să uităm că totul a pornit de la atacul șahului împotriva caravanelor comerciale ale lui Ginghis-han. Ginghis scrisese șahului :

„Te salut. Cunosc puterea ta și marea întindere a împărăției tale, și te privesc ca pe un fiu preaiubit. Trebuie să știi că eu am cucerit Cathay și de asemenea multe națiii turcești. Țara mea e o mină de argint și o tabără de războinici, și n-am nici o nevoie de alte țări. Mie mi se pare că amîndoi avem același interes, de a sprijini comerțul între supușii noștri".

Dar șahul a pus să fie măcelărită caravana lui Ginghis. Din ordinul șahului au fost executați sute de negustori lîngă fortăreața de graniță Otrar. Ginghis-han scrie :

„Ai ales calea războiului. Ceea ce trebuie să se întîmple se va întîmpla. Nici noi nu știm ce va fi. Singur Dumnezeu știe".

Războiul mongol a însemnat distrugerea civilizației și nu poate fi comparat decît cu războaiele europene din secolul al XX-lea. O civilizație a intrat în mormînt. Pentru anumite orașe, însă, războiul mongol n-a fost pustiitor. Marii comercianți erau filomongoli, pentru că mongolii încurajau comerțul și întreținеau drumurile. Corporațiile meșteșugărești și populația în general nu făceau mare deosebire între un șah turc și un han mongol. Atît Ginghis-han cît și șahul priveau poporul ca pe o gloată de oameni pe care însuși Cel de Sus îi dăduse în mîinile lor pentru a munci și a plăti dări. Birocrația își păstra puterea. Chiar și mongolii au avut nevoie de contopiștii lor. Deosebirea consta, probabil, mai mult în faptul că, cel puțin la început, mongolii nu tolerau corupția, ceea ce,

pentru popor, reprezenta un profit direct. Singurii care au dispărut din incinta oraşului la sosirea mongolilor au fost dehqanii, ultimii suverani ai pămîntului. Ei nu puteau ţine piept nomazilor. Valoarea pămîntului a scăzut, cei care nu s-au asimilat cu birocraţia sau aristocraţia comercială au sărăcit şi au dispărut ca clasă conducătoare. Tuiul [1] cu nouă cozi stăpînea în Maimana.

Structura oraşului era aceeaşi. Forma de oraş care a luat naştere timp de un mileniu a fost aceea care a continuat să fiinţeze pînă la începutul perioadei moderne. Străzile principale duc spre bazarul acoperit şi se unesc sub domul din centru. Străzile principale sînt legate printr-o reţea de ulicioare întortocheate care se ramifică în fundături şi intrări. Moscheile religiei oficiale pentru unii şi sanctuarele făcătoare de minuni ale credinţei populare pentru alţii. Palate ale birocraţiei şi cetatea soldaţilor mercenari. Iar agricultorul, a cărui străbunică a ţinut în mîinile sale acea grămăjoară de sămînţă de prisos, care a clădit toate astea, era tot atît de sărac şi oropsit ca întotdeauna, apăsat de hoardele nomazilor, împovărat de dări şi adus la sapă de lemn. El era mult mai umilit şi mai împilat decît strămoşii săi. Dar oraşele erau puternice şi bogate, căci bogaţii deveneau din ce în ce mai bogaţi, în timp ce mongolii pustiau glia.

[1] Tui, steag format din mai multe cozi de cal (la mongoli de iac) atîrnate de o lance, simbolul puterii centrale.

Maimana din evul mediu era un oraş bogat şi puternic. Un oraş comercial, în care călătorul putea să fie sigur că va întîlni compatrioţi, cunoscuţi, sau cunoscuţi de-ai cunoscuţilor şi o să afle noutăţi de acasă, de oriunde ar fi fost de obîrşie. Maimana nu era cel mai bogat şi mai important oraş pe drumul comercial ; departe de asta : era un mic centru de tranzit.

Dar un locuitor medieval din Maimana nu s-ar fi putut gîndi vreodată că, o jumătate de secol mai tîrziu, romantismul popular ar numi ritmul lui de viaţă liniştit, oraşul lui — pitoresc, iar pe el însuşi un oriental invariabil. Oraşul forfotea de activitate. Bazarurile erau deschise în tot timpul zilei. Produse din toată lumea cunoscută, pînă şi piei din împărăţia kobolzilor din nordul îndepărtat de lîngă marea îngheţată, ţinuturile lapone de dincolo de cercul polar, se găseau de vînzare în prăvăliile înşirate de-a lungul străzilor bazarului. Monede din toate împărăţiile răsunau atunci cînd zarafii le loveau de placă pentru a le asculta gradul de fineţe. Caravanele intrau în oraş stîrnind nori de praf, conducătorii de cămile strigau şi făceau tărăboi, talăngile cămilelor dăngăneau neîntrerupt.

Călătorul se înghesuia pe străzi laolaltă cu străini din toate colţurile pămîntului. În ceainării, zvonul zilei putea tot atît de bine să circule în jurul împăratului Chinei ca şi în jurul regelui francilor sau al vecinului, bărbierul Ali Mohammed. Lumea avea orizonturi largi. A fi cetăţean al oraşului Maimana era totuna cu a fi cetăţean al lumii civilizate. Faptul că reacţiunea religioasă domina ideile şi că fanatismul era temperat numai atît cît era strict necesar nu era ceva specific pentru Asia.

Se spune de obicei că aceste oraşe însufleţite şi bogate au decăzut şi în decurs de cîteva secole au ajuns nişte sate-oaze prăfuite datorită faptului că drumul maritim spre India a fost „descoperit" pe vremea aceea. Noua cale ar fi concurat comerţul cu caravanele şi, din această pricină, ar fi decăzut oraşele. Este o simplificare cu tîlc.

Drumul comercial între Europa şi China, India, fusese timp de aproape două mii de ani justificare şi scenă pentru războaie. Războaiele perturbau comerţul, dar nu puteau să-l distrugă. Situaţia nu s-a schimbat nici chiar atunci cînd cruciaţii au nimicit din temelii Bizanţul, cel mai mare tîrg al Europei. Turcii au ajuns la putere, şi comerţul a mers mai departe.

Calea maritimă spre India nu era nici nouă, nici necunoscută. Faptul că Europa, după o lungă perioadă de barbarie şi decadenţă, a reluat această cale părea doar o continuare a politicii de expansiune a Romei. În timpul războiului dintre Roma şi Imperiul Parţilor, cea mai mare parte a comerţului Romei cu Orientul se făcea pe cale maritimă. În Periplus [1] se găsesc indicaţii precise de navigaţie pentru corăbierii care mergeau spre India. Factoreriile [2] romane erau amplasate de-a lungul coastelor Indiei, pînă în nord, spre Golful Bengal. În Periplus se descrie cum mărfurile chinezeşti vin la vale din Balkh, prin Hinducuş, spre Barygaza, marele port de expediţie din India de Nord. Volumul european al comerţului indian pe la începutul secolului al XVIII-lea depăşea cu foarte puţin pe cel roman.

Dar, de data aceasta, deschiderea căii maritime a avut ca urmare decăderea şi sărăcia oraşelor comerciale situate de-a lungul drumului mătăsii. În timpul războiului cu parţii, oraşele erau încă mici, iar hinterlandul lor era destul de bogat pentru a le întreţine. Comerţul lor — destul de însemnat, dar mai mult un comerţ local. Erau mici oraşe-cetăţi, restrînse în mîinile unei aristocraţii rurale. Acum, situaţia s-a schimbat. Comerţul local regresează, hinterlandul nu mai e bogat. Mongolii nu devastau oraşele comerciale, ei le dădeau, dimpotrivă, noi posibilităţi de dezvoltare printr-o nouă reţea de drumuri şi o securitate sporită ; s-au schimbat însă condiţiile : agricultura fusese înlocuită prin creşterea vitelor. Mari regiuni fuseseră pustiite pentru a nu se mai reface niciodată. Călătorii de la

[1] Periplus, din greceşte, „navigaţie în circuit", numele mai multor scrieri geografice din antichitatea greacă.

[2] Factorerii, birouri ale unei companii comerciale într-o ţară străină.

sfîrşitul secolului al XIV-lea descriu cum oraşele mici au fost dărîmate şi lăsate în paragină, cum regiuni agricole s-au transformat în păşuni. Maimana a ajuns mai bogat şi mai puternic, dar pe socoteala micilor localităţi. Acum hinterlandul lui a ajuns sărac, comerţul local lipsit de importanţă, întreaga lui economie concentrată în mîinile birocraţiei administrative şi în comerţul exterior. Tîrgurile erau puncte de civilizaţie răzleţe, în mijlocul unor regiuni de păşuni, şi dependente în întregime de drumurile deschise. Cînd drumurile au fost închise, luînd dezvoltare comerţul pe mări, Maimana a început să decadă şi nici măcar cei mai aspri perceptori nu mai puteau să stoarcă dintr-un district sărăcit destui bani pentru a menţine strălucirea oraşului.

S-a transformat totodată şi societatea în Europa. Aurul Americii a fost transportat peste mări, statele trec prin importante schimbări ; iar în secolul al XVIII-lea, cînd englezii pătrund spre nord prin India, iese la iveală faptul că ei nu sînt interesaţi numai în înfiinţarea unor factorerii şi a agenţiilor comerciale. După ce secătuiesc ţara şi-i cară bogăţiile în metropolă, ei instituie un sistem propriu de percepere a impozitelor, pentru ca, după aceea, să transforme întregul subcontinent indian într-un domeniu rezervat exclusiv comerţului britanic şi mărfurilor englezeşti. În aceste condiţii, decadenţa devine inevitabilă. În India, această decadenţă este mai vizibilă : realizările arhitectonice din ce în ce mai lipsite de formă, degenerarea stilului din ce în ce mai pronunţată, transformarea într-o mare mahala ; iar mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, cînd englezii au introdus sistemul lor şcolar pentru casta superioară, s-a produs toată acea estropiere spirituală pocăită, din care a rezultat marele impas indian.

Din India, decadenţa şi sărăcia generală se răspîndesc ca un cancer prin întreaga Asie. În acelaşi timp, Maimana se prăbuşeşte din pricina propriei sale sărăcii. Oraşul, altădată atît de însufleţit, devine doar un oraş pitoresc. Acum apare acea imagine de oraş pe care călătorii şi romanticii au popularizat-o ca tipic orientală. Zidurile se surpă, pereţii se burdusesc, bolţile impunătoare se năruie, pămîntul e presărat cu cioburi de mozaic. O dată cu dispariţia bunăstării, decade organismul urban. Canalele îmbrăcate în plumb, care aduceau apă limpede de băut în oraş, sînt jefuite de plumb ; ele crapă, lasă apa să se scurgă, apoi se usucă. Acolo unde apa mai izvorăşte, canalul se mîleşte din nou, căci nu mai e nimeni care să-l cureţe. Apa de băut trebuie scoasă din puţuri săpate

cu propriile mîini în curţile dosnice. Jgheaburile străzilor se transformă în şănţuleţe puturoase prin care se scurg murdăriile. Bolile şi mizeria îşi pun pecetea pe oraş. Dintr-un oraş curat şi alb a rămas doar o amintire romantică, întinată de muşte şi infestată de molimă.

Prăbuşirea oraşului Maimana s-a petrecut în aşa fel, încît nu mai există nici măcar urmele, nici măcar ruinele măreţiei de odinioară. O dată cu sărăcia şi decăderea comerţului, se abate asupra lui şi plaga banditismului. Nomazii se dedau la jaf. Conducătorii de caravane devin tîlhari deoarece nu mai sînt caravane pe care să le conducă. Turcmenii, care în captivantele romane de aventuri apar atît de viteji şi puternici, jefuiesc din pricina mizeriei şi a decăderii. Unul dintre căpeteniile incursiunilor împotriva regiunii Maimana, un turcmen din Iulatan, declară într-o depoziţie din secolul al XIX-lea :

„Rezultatul jafului nostru a fost, aşadar, 140 de krani, pe care i-am obţinut din vînzarea vacilor, a cailor etc. Din suma asta, eu am primit 40 de krani, iar fiecare dintre oamenii mei a primit cîte 10 krani. A fost tot ce am putut să obţin pentru şaisprezece zile de trudă grea şi plină de primejdii. E lucru ştiut că jaful este una dintre îndeletnicirile cele mai prost plătite. M-am ţinut de asta mulţi ani în şir şi, cînd m-am lăsat, eram dator 150 de tillahi (1 tillah = 13,5 krani). Iar mai înainte să fiu nevoit să mă ocup cu jaful, pe cînd eram încă păstor, economiseam destul ca să-mi pot cumpăra o soţie. Aşa ceva n-am fost niciodată în stare pe cînd jefuiam".

Expediţia armată a englezilor în Afganistan, care a cerut sacrificii supreme din partea populaţiei pentru ca să-şi poată păstra cel puţin independenţa acum, cînd bunăstarea nu mai exista ; necontenitele jafuri turcmene ; luptele interne într-o ţară săracă şi pustiită — toate acestea au contribuit la distrugerea civilizaţiei urbane. În mai puţin de treizeci de ani, Maimana a fost cucerit de opt ori :

1855
1858
1859
1860
1868
(1868—1870, ani de foamete)
1875
1876
1882

În acelaşi timp, au loc nesfîrşitele incursiuni de jaf efectuate de nomazii din împrejurimi. Jefuitorii săraci lipiţi pămîntului, muritori de foame ei înşişi. Cultura pămîntului în

oaza Maimana este din ce în ce mai restrînsă. Ogoarele mai mărginaşe sînt lăsate în paragină, deoarece nimeni nu se mai încumetă să iasă prea departe de teamă să nu fie atacat. Călătorul ungur Vambéry, care vizitează Maimana pe la 1860, descrie oraşul ca pe ruina cea mai murdară şi mai nenorocită din cîte văzuse vreodată. Era faza finală a decăderii. Dispariţia comerţului şi a meseriilor. Nu mai rămăsese nimic din falnicul oraş comercial, din civilizaţia de altădată a oraşului, nici măcar o amintire. Un sat murdar, cu case de lut răzleţite printre coline, unde ţăranii trăiau într-o mizerie de nedescris. Timp de cîteva secole, o civilizaţie a fost nimicită.

Cînd la începutul anului 1885 maiorul Holdich şi căpitanul Peacock au trimis mesageri la staţia telegrafică din Meşhhed pentru a raporta viceregelui din Calcutta şi Majestăţii Sale Britanice de la Londra că lucrarea de fortificaţii fusese terminată şi monumentele din Herat aruncate în aer, ei considerau că fusese inaugurată o nouă epocă. În clipa cînd se prăbuşeau bolţile timuride, piaţa Asiei Centrale trebuia să se deschidă pentru imperiu — se iveau zorile unei noi perioade, şi aceasta era salutată cu bubuiturile dinamitei provocate de artificierii demolărilor. Dar s-au înşelat amarnic.

Dimpotrivă, exploziile acestea au marcat sfîrşitul epocii de decadenţă. Absolutismul ţarist şi Imperiul Britanic au căzut la învoială în privinţa pieţelor. Afganistanul a rămas neutru — dar fără dreptul de a decide în domeniul politicii externe. De aceasta ţineau să se ocupe britanicii. Marele emir Abdurrahman a reuşit totuşi să limiteze influenţa britanică, angajîndu-se ca Afganistanul să nu aibă relaţii cu altcineva şi, pentru a salva independenţa ţării, a izolat-o de toată lumea. Imperiul Britanic n-a ajuns niciodată pînă în Herat. Misiunea sa militară a trebuit să se retragă prin deşerturi spre sud şi să se întoarcă în India Britanică. A început activitatea comisiei de frontieră. Graniţa a fost stabilită şi măsurată cu pasul. Stîlpii de frontieră au fost înlocuiţi. Afganistanul a rămas independent.

Acum, Maimana avea graniţa turcmenă marcată şi barată de cazaci. Incursiunile încetară. Cu mînă de fier, Abdurrahman unifica ţara. Trecuse vremea regişorilor şi a căpeteniilor de bande. Acolo unde era nevoie, emirul poruncea să se înalţe turnuri de pază din capetele tîlharilor. Drumurile au devenit din nou practicabile. Fiecare guvernator, viceguverna-

tor şi staroste al satului răspundea cu capul pentru securitatea călătorilor. Încetul cu încetul, Maimana îşi revine în fire.

Ar fi exagerat să spunem că însănătoşirea aceasta însemna şi prosperitate. Războaiele crîncene pentru apărarea libertăţii, duse împotriva britanicilor, costaseră din cale afară de mult. Ani de-a rîndul în ţara devastată a domnit haosul. Imperiul Britanic instituise o blocadă severă, aşa că de comerţul exterior nici nu putea fi vorba. Dar în ciuda tuturor greutăţilor, ţara a început să se pună pe picioare către sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea sub semnul unei forme de viaţă austere.

Maimana a fost reconstruită ca oraş în jurul cetăţii guvernatorului. Într-un anumit fel, aspectul oraşului se apropia de acela pe care îl avusese înaintea marelui avînt urban din perioada evului mediu. Oraşul a devenit iarăşi un centru al regiunii agricole, un oraş al ţesătorilor de covoare şi al negustorilor de piei. Fortăreaţa cărămizie de pămînt era inima oraşului. A căpătat înflorire comerţul local. O capitală de provincie la periferia cea mai îndepărtată a împărăţiei. Marile caravane continentale dispăruseră. Le luaseră locul cămilele singuratice cu mărfurile negustorilor nomazi. Cu toate acestea, în comparaţie cu prima jumătate a secolului al XIX-lea şi cu perioada anterioară, comerţul părea înfloritor. La fiecare trei mile se afla un robat, un caravanserai fortificat, cu paznici şi adăpost pentru călători şi animale. Prin Maimana trecea spre sud negoţul din Turkestanul Afgan către valea lui Heri-Rud.

Bazarurile oraşului comercial şi palatele negustorilor de altădată dispăruseră. Acum, uliţele strîmte şi întortocheate se înghesuie între malul rîului şi drumul mare. Bazarurile au acoperişuri de paie. Ornamentaţia artistică lipseşte aproape cu desăvîrşire. Arta de a clădi bolţi e pe cale de dispariţie. Arhitectura este de o simplicitate primitivă — predomină construcţia de cocioabe mizerabile, din chirpici. O ţară săracă nu mai poate să conserve acel stil pe care chiar săracul a putut să-l întreţină într-o perioadă de bunăstare. Maimana e un oraş fără un plan de sistematizare. Dar un oraş în care populaţia păşeşte sigur spre viaţă şi integritate. Cîţiva negustori evrei exercită neînsemnatul comerţ exterior prin intermediul rubedeniilor lor din Buhara şi Meşhhed. Un străin e o apariţie stranie.

Oraşul continuă să se dezvolte încet şi neplanificat într-o perioadă de prosperitate care se pronunţă întrucîtva în preajma

lui 1930. Robert Byron, care-l vizitează atunci, îl descrie ca pe un oraş comercial minor. Un oraş în care toate popoarele Afganistanului (nu ale Asiei, ca altădată) se înghesuie în bazaruri. El îi scoate în evidenţă lipsurile în ceea ce priveşte aspectul arhitectonic. Şi chiar în timpul vizitei lui, cetatea e în ruine. Comandantul garnizoanei locuieşte într-o vilă la marginea oraşului. Vremurile au devenit mai liniştite.

Cînd am vizitat Maimana pentru întîia oară tocmai începuseră lucrările de demolare a oraşului. Cînd am venit a doua oară, a început să se contureze chipul cel nou al oraşului. A mai trecut o generaţie de cînd l-a vizitat Byron. Vechile drumuri de caravane au devenit şosele pentru automobile, chiar dacă circulaţia e încă atît de anevoioasă. Drumul din Herat, prin Maimana, pînă la Mazar-i-Sherif a fost deschis chiar pe la 1930. În decursul anilor care au trecut de atunci, traficul auto a devenit un concurent serios al transportului cu caravanele. Automobilul încarcă mai mult decît cămila, ajunge mai departe într-o zi şi, dacă e bine îngrijit, poate fi la fel de rezistent. Cea mai mare parte a mărfurilor venite de departe şi toţi pasagerii circulă acum cu autocamioane supraîncărcate. Vechiul caravanserai, singura construcţie de oarecare interes arhitectonic din oraş, este lăsat în părăsire şi se dărîmă ; a fost construit un nou hotel, cu locuri de parcare. Şoferul de camion, împreună cu ajutorul şi cu frînarul său, l-au înlocuit pe conducătorul de cămile.

Comerţul a crescut. Piaţa mondială e deschisă pentru pieile de caracul. Acestea trebuie transportate spre pieţele de desfacere. Au fost înfiinţate şcoli. Au fost aduşi medici. Ordinul guvernatorului pentru demolarea oraşului este pus în aplicare. Prin îngrămădirea cocioabelor de lut au fost tăiate mari şi largi artere de circulaţie. Străzile au fost prevăzute cu trotuare şi lumină electrică (care, firește, nu funcţionează totdeauna). Se speră că, în cîţiva ani, străzile vor putea fi asfaltate. Agenţi de circulaţie au fost puşi la colţurile străzilor. Stau smirnă şi atenţi şi dirijează circulaţia care se va dezvolta. Deocamdată, traficul e redus. Dar într-o bună zi, cînd va exista, aparatul de dirijare a circulaţiei va trebui să fie la post.

Bazarurile au fost dărîmate, străzile odinioară acoperite au fost deschise şi aerisite. Ele sînt străjuite acum de corpuri de clădiri văruite şi igienice de pe străzile paralele cu artera principală. Ulicioarele strîmte şi întortocheate sînt înlăturate fără milă şi, în locul lor, apar străzi drepte, cu case de locuit, cu

terenuri dreptunghiulare şi cu intersecţii în unghiuri drepte. Aici nu te amăgeşti cu pitorescul. Murdăria trebuie să dispară — e hotărîrea guvernatorului. Un guvernator în Afganistan e un om puternic. Cuvîntul lui e lege. Chiar dacă e doar un guvernator de rangul doi. Un Hakem-e-ala [1] pentru una din micile provincii ale ţării. Guvernatorul nu e numai de capul lui. Deputatul municipal, ca şi negustorii şi cetăţenii în general lucrează de comun acord cu guvernatorul. Nu numai pentru că el deţine puterea, dar şi pentru faptul că ei înşişi şi, poate, în primul rînd, fiii şi fraţii lor mai tineri ţin neapărat ca vechiul să dispară. Aici trebuie să se dărîme pentru a lăsa să pătrundă peste tot aer şi lumină.

Perspectivele noilor străzi converg spre piaţa centrală a oraşului. Colina pe care se înălţa odinioară fortăreaţa guvernatorului, clădită cu trudă grea din lut uscat la soare. Acum se află acolo noul palat cinematografic, cu coloane albe şi pereţi de culoare roz. Afişele filmelor frapează color pe pereţii caselor văruite. Abia cu un deceniu în urmă, filmul, considerat amoral şi antireligios, era proscris de mullahi. Acum, filmul are menirea să contribuie pentru a arăta calea spre viitor. Planul întregului oraş respiră aceeaşi atmosferă sănătoasă de educaţie populară. Palatul cinematografic, noul templu de cultură, este acum centrul oraşului, nu moscheea, nici cetatea şi nici ceharsuul.

Acelaşi lucru se petrece în întreaga ţară. Oraşele se transformă. Călătorind prin ţară la intervale de cîteva luni sau cîţiva ani, eşti uimit de priveliştea transformărilor vertiginoase. La Kabul, străinii privesc cu regret ceea ce se întîmplă. Ei vorbesc despre o Asie care nu se poate schimba. Merg în acelaşi pas cu spiritul popular afgan. Regretă clădirile care sînt nimicite şi modelele de civilizaţie aruncate în aer. În curînd, se va dărîma ultimul bazar acoperit din Afganistan : cel din Tash-Kurgan (nu prea vechi, a fost construit acum o sută cincizeci de ani). Firește, s-ar fi putut păstra, dacă ar fi existat oameni care să-l conserve. E posibil ca un arhitect european de urbanistică să fi proiectat construcţia unui oraş nou în jurul lui. Dar nu sînt sigur de asta.

Şi nici nu e vreun monument care să dispară. Monumentele sînt fie distruse, ca în Herat, sau, la fel ca şi acolo, ele nu

[1] Hakem-e-ala, aici cu sensul de paşă, sultan.

au fost încă dezgropate. Dispar doar mahalalele. Orașul căzut în ruină.

Personal, aș fi dorit, desigur, ca bazarul acoperit din Tash-Kurgan să fie păstrat pentru posteritate. Știu însă că va fi dărîmat mai înainte să fi fost măsurat, schițat, descris așa cum trebuie. O știu sigur, căci ce-aș putea să răspund unui afgan, cînd mă întreabă :

— De unde să luăm oameni care se pricep să restaureze ? De unde să luăm arhitecți care să se priceapă a proiecta construcțiile în jurul lui ? De unde să iei cel puțin oameni care să-l poată măsura ? Oare e atît de important, ca să merite sacrificiul unei mici hidrocentrale pentru a-l schița ?

Discuțiile în jurul spiritului popular afgan și a melancoliei, acum, cînd cocioabele de lut sînt măturate din cale, constituie portițe de scăpare pentru conștiințele europene morbide. Noi am colaborat la distrugere. N-am făcut de altfel prea mult nici pentru a conserva propria noastră civilizație. Din această pricină, îi învinuim că sînt ostili civilizației, cînd, în realitate, oamenii vor să trăiască decent.

Guvernatorul din Maimana nu este un barbar. Nici pe departe. Este un om instruit și civilizat. Un funcționar patriot și priceput, care are reputația de a fi incoruptibil ca cremenea, profund interesat de arheologia și antichitatea țării sale. I se prevede o carieră strălucită în slujba statului. Sarcina lui în Maimana e limpede, fără echivoc. Să modernizeze ! Să îmbunătățească ! Să construiască drumuri ! Să înființeze școli ! Să obțină scăderea mortalității infantile ! Să mărească producția ! Să clădească un oraș cu un mecanism în perfectă stare de funcționare !

Ceea ce se petrece acum în Maimana și în alte orașe afgane este o operă de desțelenire absolut necesară. În toată țara se pregătește un mediu în care noile școli, noile industrii și oamenii cei noi vor putea să ajungă destul de puternici pentru a scăpa orașele și întreaga țară de lipsurile și mizeria ultimelor secole.

Tocmai cînd scriam aceste rînduri, a venit în vizită un negustor olandez. El rîde de afgani. Consideră că au înnebunit de-a binelea. Autoritățile au pus să se revopsească toate fațadele caselor de pe străzile principale din Kabul în aceeași culoare. Și au trimis note de plată proprietarilor. Autorită-

ţile au hotărît că nu poate exista decît un singur tip de pridvor. Olandezul rîde cu hohote de această nerozie. Îmi aduc aminte de anul trecut, cînd, pe neaşteptate, într-o singură noapte, au fost dărîmate toate balcoanele de lemn de la faţadele caselor. Balcoanele de lemn erau primejdioase, inflamabile şi inestetice. Au fost trimise şi atunci proprietarilor note de plată pentru lucrările de dărîmare. Iar acum, cînd ies din oraş, observ că e mai frumos. Sate à la Potiomkin [1], spune olandezul. Dar eu cred că este vorba de sistematizare urbană.

[1] Sate à la Potiomkin, realizări arhitectonice doar aparent frumoase (după prinţul rus Potiomkin, care a pus să se construiască simulacre de sate-decor în Rusia de Sud în timpul unei călătorii de inspecţie a împărătesei Ekaterina).

E cald. Aerul e apăsător. Din pricina zăpuşelii, nu putem dormi. Uşile sînt larg deschise spre cerdac. Ieşim afară ; căldura ne învăluie ca o catifea neagră. Sîntem în Andkhoi. Casa este clădită pe o colină artificială, care se înalţă deasupra stepei uscate, dar canicula sufocantă de iulie se întinde ca o plapumă de puf deasupra stepei, deasupra casei şi deasupra noastră. Nici măcar colina nu scapă de această învăluire înăbuşitoare. Pe hartă, Andkhoi apare situat sus de tot, în colţul nord-vestic al Afganistanului. Un vechi oraş comercial, cu stîne de oi, cu o reţea largă, ramificată, de căi pentru caravane în jurul său. Am ajuns pe cîmpie, în nord, spre Amu-Daria.

Acum, în luna iulie e lipsită de apă. Rîul pe care l-am trecut era secat, iar canalele de irigaţie pline doar cu un strat subţire de apă mîloasă şi leneşă. După cum mi s-a spus, pînza de apă subterană se află la o adîncime de peste şaizeci de metri. Ceaiul avea un gust puţin sărat, iar pentru spălat nu puteam obţine decît două ulcele mici de apă. Erau aduse de departe. Aerul e înăbuşitor, o căldură năclăită, în ciuda uscăciunii. O simţi parcă şi lipicioasă, şi prăfoasă pe pielea care n-a putut fi muiată cu apă şi curăţată cum trebuie. Toţi porii sînt îmbîcsiţi de praf.

Am coborît de pe platou, ne aflăm doar la trei sute de metri deasupra nivelului mării, dar departe, pe întinsa cîmpie a Asiei Centrale, în inima continentului, la o uriaşă distanţă de toate mările. Sprijinit de unul din stîlpii cerdacului, fumez. Jos se află oraşul, cu acoperişurile sale în formă de cupole, cu tăbăcăriile sale, cu bazarurile, caravanseraiurile, moscheile şi ceainăriile sale. Doar cîteva lumini răzleţe, palide, galbene-roşcate răzbat prin aerul îmbîcsit de praf. Ne aflăm pe îndepărtatele teritorii din Kara-Kum şi, din nisipul

negricios, căldura vine încoace, rostogolindu-se în lungi talazuri prin bezna nopții. O caravană trece prin oraș, apoi încă una, căci caravanele merg acum în timpul nopții, pentru a evita căldura arzătoare a zilei. Stăruie în văzduh, cînd mai aproape, cînd mai departe, clinchetul muzical al talăngilor pe care le poartă cămilele. Prin dangătul lor monoton răzbat glasuri de oameni, îndemnîndu-și animalele. Glasurile răzbat ca niște răbufniri violente prin blîndele motive sonore ale talăngilor.

Nu e romantism. E realitate. Cînd vorbim despre cămile sub aspect romantic, o facem pe aceleași temeiuri ca atunci cînd eu însumi, la vîrsta de optsprezece ani, îndată după armistițiu — locuiam la Oslo, în imediata apropiere a Gării de Vest — nu mă dezlipeam de fereastră nopți în șir pentru a asculta duruitul roților pe înnăditurile șinelor și șuierăturile locomotivelor ; cînd urmăream cu priviri lacome lanternele pendulante ale lucrătorilor de la căile ferate, pentru ca după aceea să mă întorc la studiile mele, la vrafurile de cărți. Un romantism al realității. Toată civilizația asta e clădită pe transporturile cu cămile. Caravanseraiuri și robaturi se află la fiecare treizeci-patruzeci de kilometri de-a lungul drumurilor. Marșul de o zi al cămilei este o unitate de măsură geografică. Cămila e o mașină de transport. E drept că are o capacitate de încărcare limitată : aproximativ două sute cincizeci de kilograme ; viteza e de asemenea scăzută. Dar ajunge la destinație. Cămila este adaptată la climat și natură.

Cînd am trecut prin Pasul Sabzak, am depășit chiar granița cămilei. De aici la vale, la sud de Hinducuș, începe zona dromaderului. Patria cămilei cu două cocoașe se află departe, spre Pustiul Gobi și, de-a lungul tuturor drumurilor de caravane din Asia interioară, circulă animalele acestea cu părul lung, cu două cocoașe, foarte rezistente la muncă. În tinerețea mea, am citit într-o enciclopedie următoarele despre cămile : că ele sînt prin firea lor niște animale leneșe, proaste, egoiste și lașe. Că singura lor calitate acceptabilă este aceea că au tenacitatea în muncă proprie animalelor de povară. Lucrurile acestea au fost scrise într-o perioadă cînd miasmele germane suflau și pătrundeau în țările noastre. Cînd pînă și animalele puteau fi învinuite de lașitate.

După ce am avut de-a face cu ele, le găsesc inteligente și bine adaptate. Ele preferă să fugă decît să se bată în prostie și refuză poveri peste puterile lor. Își cunosc bine condițiile naturale și clima. O cămilă conducătoare este un animal ex-

perimentat şi inteligent. În schimb, puiul de cămilă este un mamifer mişcător de neajutorat. Talăngile caravanelor trec sunînd prin noapte, iar eu mă întreb care o fi fost motivul pentru care autorul articolului din enciclopedie a ajuns să califice drept proastă o specie animală. E o greşeală de exprimare. O greşeală de gîndire. Dar o greşeală cu tîlc. Cămila a supravieţuit şi s-a adaptat. Ca animal domesticit, ea a trăit în simbioză cu omul.

Acum e dată la o parte. Motoarele cu explozie, şeniletele şi autocamioanele grele vin în locul ei. Dar, încă multă vreme în viitor, cămila va continua să trăiască în Deşertul Gobi, şi mulţi ani de aci înainte ea va transporta mărfuri şi oameni prin pustiuri şi stepe.

Tălăngile cămilelor, cu tot clinchetul lor plăcut şi cu toată zăpuşeala nopţii întunecate, nu înseamnă, aşadar, romantism. Nu e romantic nici să mergi în autocamioane prin deşerturi. Romantic, într-un sens, cu totul anapoda, este, dimpotrivă, să mergi cu 12,5 CP, cu două sute cincizeci de kilograme bagaj şi cu cauciucurile ferfeniţă. E romantic, pentru că e nepractic.

Cînd ieşi la nord de Maimana, străbaţi un ţinut bine cultivat. Drumul trece prin cîmpii şi sate, prin alei şi pe lîngă ceainării. Suie dealuri şi şerpuieşte peste albia rîului. Apoi, încetul cu încetul, colinele scad, se îndepărtează, verdeaţa se răreşte şi din zare în zare nu vezi altceva decît un cer greu şi încins, ca de plumb. Ieşim pe cîmpie, ajungem în deşert, şi acum peisajul e altul. Spre vest, joase formaţii stîncoase. Pămîntul e pîrjolit şi crăpat, şi adesea nisipos şi glisant. Pe o căldură sufocantă, înaintăm spre Andkhoi. Şoarecii deşertului fug speriaţi în faţa noastră : gonesc înaintea automobilului, apoi, pe neaşteptate, se opresc locului şi, orbiţi de praful stîrnit în jurul lor, se aruncă în lături. Găurile lor se află în mijlocul şoselei, iar roţile duruie deasupra lor.

În cele din urmă, Andkhoi ne întîmpină cu canale de irigaţie secate, apoi apar grădini împrejmuite cu ziduri şi, în sfîrşit, în amurg — case şi bazaruri. Nisip. Căldură şi zăpuşeală.

Călătoria de la Andkhoi pînă la Şibarghan confirmă cît de romantică este ideea de a bate drumurile într-o maşinuţă supraîncărcată. Printre dune de nisip mişcătoare, pe o căldură greu de suportat, ne canonim ore în şir să ajungem la destinaţie. La jumătatea drumului, poposim la un robat din pustiu. Urcăm cu roţile dinainte pe bulgării de pămînt solid

și înaintăm pînă la autobuzul parcat în fața robatului. Pasagerii stau întinși la umbră. Se apropie șoferul. Pare neliniștit. Persana lui nu e cu mult mai bună decît a mea. Ne întreabă dacă avem apă. Mă duc să caut burduful nostru ca să-i dau și lui puțină apă, dar îl văd făcînd niște semne de apărare cu mîna. Se interesase numai dacă nu cumva avem noi nevoie de apă. Sau, poate, pentru motorul mașinii noastre. Îi arăt că motorul are răcire cu aer, iar el ne mulțumește pentru faptul că am vrut să-i dăm apă. Avea apă destulă. Autobuzul pe care-l conduce e aproape nou, dar lacul a și crăpat din pricina arșiței neîndurătoare și caroseria pare acoperită cu o plasă de păianjen. Aerul e pîclos, iar drumul se ramifică într-o mulțime de urme de roți dintre cele mai diferite, care pornesc de la robat spre Șibarghan. Urmele dispar după dunele de nisip, iar centura de drumuri e largă de kilometri. Nisipul e liber. Îl întreb pe șofer care urmă ar fi cea mai bună.

— Toate-s la fel de bune, spune el.

Mă interesez dacă drumul e bun mai departe.

— E bun, spune el. Foarte bun. Cum ați ajuns pînă aici, o să ajungeți și la Șibarghan. Drumul e foarte bun.

Se uită la automobilul nostru, îl găsește cam mic. Ne întreabă dacă nu ne e foame. Oricum, trebuie să-l lăsăm să ne ofere pîine și ceai. Doar sîntem musafiri și de altfel nu e bine să călătorești flămînd.

Cînd pornim mai departe, în direcția deșertului, toți ne fac semne cu mîna. Se odihnesc la umbra autobuzului vopsit în culori vii și așteaptă amurgul. Ar fi dorit ca și noi să așteptăm lăsarea serii, dar le-am răspuns că nu cunoaștem ținutul și ne e teamă să nu apucăm pe un drum greșit. Noaptea e ușor să te rătăcești printre nenumăratele urme de roți și căi. Ni s-a întîmplat într-un rînd așa ceva.

— Acum e prea cald, ne-au obiectat ei.

E o călătorie grea și obositoare, nisip și șanțuri adînci, săpate de curînd. Deșertul va trebui să rodească. Zărim în depărtare o oază — la început, ca un miraj deasupra orizontului : o farfurie verde sub care vibrează un strat de aer cenușiu. Încetul cu încetul ne apropiem de ea. Dar mă împotmolesc mereu și trebuie să despotmolim mașina, și iar soarele ne arde fără milă. Din pricina asta, verdele din depărtare pare și mai depărtat. Cînd arunc cu lopata nisipul în paraginile din Kara-Kum, îmi dau și mai bine seama cît de înțeleaptă e cămila.

Colonelul G. B. Malleson I.C.S. scria în anul 1880 :

„Distanţa între Andkhoi şi Şibarghan este aproximativ de douăzeci de mile. Drumul trece printr-un ţinut extrem de bogat şi fertil — o grădină fără seamăn".

În cazul acesta, nici n-a fost pe-acolo. Avea, desigur, motivele lui pentru a lăuda rodnicia ţinutului ; voia să pregătească opinia publică din patrie pentru a încorpora şi acest ţinut Imperiului Britanic. Într-adevăr, aici ar putea fi rodnicie. Cu irigaţii, investiţii de capital şi muncă grea. Deocamdată, însă, nu vezi altceva decît deşert, dune mişcătoare şi desişuri izolate de „iarba cămilei".

În călătoria din anul următor nu mai trecem prin Andkhoi. Îndată ce ieşim în cîmpie, ne abatem de la drumul mare. Mergem din Daulatabad de-a dreptul prin deşert pînă la Şibarghan. Dar nu călătorim singuri, sîntem împreună cu medicul şi speologul suedez Knut Lindberg. În jurul Daulatabadului — oraşul covoarelor — se întind şi astăzi cîmpii irigate, ogoare cultivate. De acolo drumul duce pe lîngă mici sărături cu o crustă groasă de sare albă, care pîrîie sub picioare. Nisipul negru se delimitează precis de suprafeţele sărate şi sună ca şi cînd ai trece peste un polei zgrunţuros.

Urcăm spre colinele de nisip. Nu există o cale potrivită pentru automobile. O luăm pe poteca pentru cai, căci călăuza noastră, care se află în jeepul doctorului Lindberg, a mers de mai multe ori călare pe drumul care trece prin pustiu. Poteca se îngustează şi la un moment dat se transformă într-o viroagă cu maluri abrupte, nisipoase. Urcă şerpuind printre dealuri, şi nu mai putem înainta pe potecă ; ţinem cele patru roţi presate între maluri, iar poteca se află chiar sub noi. Nu are mai mult de o jumătate de metru lăţime şi se află cam la un metru adîncime sub placa de protecţie. Malurile viroagei sînt atît de abrupte, încît, dacă s-ar întîmpla ceva, n-am putea deschide uşile. Automobilul înaintează, clătinîndu-se în viteza întîi şi toată greutatea se lasă pe marginile exterioare ale cauciucurilor. Anvelopele sînt foarte uzate. Am şi avut două pene înainte de a ieşi din viroagă. Urcăm de vreo jumătate de oră peste hîrtoape, pe poteca întortocheată, cu inima strînsă de teamă.

Mi-e frică de o nouă pană de cauciuc, tocmai aici, unde ar fi aproape cu neputinţă s-o reparăm. Ştiu însă că, dacă ni s-ar întîmpla aşa ceva, am putea totuşi să ne descurcăm. Trebuie să ieşim prin capotă şi s-o cîrpim în vreun fel. De altfel, cu provizia de apă stăm bine şi sîntem însoţiţi de încă

un automobil. Singur nu m-aş fi încumetat să întreprind această călătorie. Cînd ajungem în cele din urmă pe culme, cauciucurile sînt negre şi încinse de căldură. În faţa noastră se deschide, alb-coliliu, deşertul-stepă. Orizontul e vast şi monoton. Ridic capota motorului şi bat uşor cu palma filtrul de aer : e plin cu pulbere de nisip şi trebuie să-l curăţ. Mergem multă vreme prin stepă. Terenul e tare şi face priză bună. În depărtare, o gazelă singuratică. Cerul e de un albastru-plumburiu, iar stepa galben-cenuşie. Pe drum zac oase înălbite. Schelete de măgari, de cămile.

Pe una din hărţile Afganistanului, calea aceasta e trasată ca drum principal. Se pare că topometria este una din artele frumoase care şi permite liberalităţi. Ruta trebuie să fie de vreo sută de kilometri. Departe, înaintea noastră, vedem jeepul doctorului Lindberg. Din cînd în cînd, se opreşte ; coboară pe cîmpii după insecte ; cînd îl depăşim, ne face semne cu mîna. Apoi auzim motorul jeepului care descrie un cerc în jurul nostru, apoi trece pe lîngă noi stîrnind praf în urma roţilor.

În mijlocul stepei mîncăm pepeni. Sîntem plini de încredere în automobile. Chiar aici, unde nu poţi cuprinde zarea cu ochii, automobilul înseamnă siguranţă şi protecţie. O caravană vine dinspre sud-vest şi ne taie calea. Departe, în faţa noastră, sub un ponor lin, zărim nişte fîntîni. Trei corturi, cîţiva cîini, şi oi care pasc prin vegetaţia sărăcăcioasă.

După aceea dăm de nisip. După cîte mi-amintesc, anul trecut nu era aşternut pe drum ; acum a fost adus dinspre nord. Nisip adînc şi liber în care ne împotmolim la intervale regulate. Avem mereu pene de cauciuc. Ţinutul nisipos devine uşor accidentat, iar drumul apare trasat lămurit, ca o linie. Gun a rămas să conducă singură micul nostru automobil gri. Ea cîntăreşte mai puţin. M-au instalat în jeep şi o urmez, gata să sar jos în orice clipă, ca să împing maşina, îndată ce se împotmoleşte. Văd maşina noastră clătinîndu-se şi croindu-şi drum, derapînd printre dunele de nisip. Roţile din faţă se îngroapă în nisip, iar cele din spate patinează şi se ridică în sus, dar automobilul merge şi Gun îl conduce din bolovan în bolovan. De fiecare dată cînd roţile din faţă fac priză cu pămîntul tare, proeminenţe calcaroase sau pietroaie, automobilul e aruncat înainte pentru ca după aceea să înainteze lin, patinînd pe nisip. De cîteva ori se împotmoleşte din nou. Jeepul se ţine bine. Dar înaintăm spre Şibarghan.

Colonelul N. Grodekov din Statul Major Imperial Rus a trecut călare pe aici în anul 1878. În raportul său, el descrie astfel acest drum :

„De la Șibarghan la Maimana duc două căi. Una dintre acestea trece printr-o cîmpie care se întinde departe, pînă la Hairabad, urmînd apoi cursul rîului Sangalak. Cealaltă merge direct spre Sar-i-Pul și continuă prin munți.

Mai demult, cînd pe drumul Hairabadului existau mai multe robate cu rezervoare de apă, aceasta era marea cale principală pentru orice transport ; dar astăzi robatele zac în ruine, rezervoarele sînt astupate, iar între Șibarghan și Hairabad este o distanță de vreo sută de kilometri printr-un ținut fără apă și neindicat pentru călători. Caravanele folosesc în prezent drumul Sar-i-Pul..."

În linii mari, cele arătate în raportul lui sînt și astăzi adevărate. Autorul a fost acolo. Și a avut motive să facă un raport corect, căci Rusia țaristă se extindea și voia să știe dacă expansiunea dincolo de Oxus [1] merita osteneala.

---

[1] Oxus, vechiul nume al fluviului Amu-Daria.

„Cînd călătorul părăseşte acest castel, spune Marco Polo — sau, poate, mai corect, Rustichello, căci chiar mai înainte s-a povestit despre Bătrînul de pe Munte [1] — el străbate călare o cîmpie frumoasă şi o vale minunată, de-a lungul unor ponoare încîntătoare cu vegetaţie bogată, păşuni bune, o mulţime de fructe — un ţinut unde nu lipseşte nimic. Armatele obişnuiesc să se odihnească aici, atrase de această abundenţă. Ca să străbaţi acest ţinut, îţi trebuie şase zile bune de drum şi întîlneşti aici sate şi oraşe ale căror locuitori se închină lui Mahomed. Din cînd în cînd, dai peste o întindere pustie, de vreo sută de kilometri, unde nu găseşti un strop de apă. Oamenii trebuie s-o care cu ei, animalele trebuie să rabde de sete pînă cînd ies din pustiu şi dau de locurile unde se găseşte apă.

După aceste şase zile, ajungi într-un oraş care se numeşte Şibarghan, aprovizionat din belşug cu toate cele de trebuinţă. Aici se găsesc pepenii cei mai buni din lume..."

Istoviţi de arşiţă şi sătui de călătorie, am ajuns pe la ora prînzului la Şibarghan, un orăşel de la marginea deşertului. Aveam ochii roşii şi umflaţi de nisip, de soare şi năduşeală ; limba ne era iască de sete. Plecasem din Andkhoi de dimineaţă, iar acum ne-am văzut, în sfîrşit, la un han, unde am găsit puţină răcoare. Despre hotelul din Şibarghan, din parcul său umbrit, auzisem vorbindu-se încă la Kalah-e-Nau. În baie, ne-am turnat căuşe cu apă unul altuia. Pielea sorbea lacomă umezeala. Temperatura corpului a scăzut, iar zbenguiala cu apă revărsa sănătate în mădulare. După aceea, ne-am instalat pe scara hotelului, la umbra clădirii, şi ne-am

[1] Bătrînul de pe Munte, Aladin sau Ala ad-Din, unul dintre prinţii care comandau pe hachischini, fanatici religioşi, de unde provine prin alterare cuvîntul asasin (secolul al XIII-lea).

delectat cu cei mai buni pepeni din lume. Erau dulci ca zahărul şi răcoritori ca gheaţa, se topeau în gură şi aveau miezul alb. Ne uitam prin piaţă. Vastă şi deschisă, la dreapta se vedea moscheea înconjurată de pomi, bazarurile în stînga, şi plantaţia întinsă şi nouă în mijloc. În faţa noastră era drumul cel mare care ducea spre Mazar-i-Sherif şi Kabul.

Soarele trimite săgeţi de foc asupra străzilor galbene, fumegînd de praf. Trece agale o caravană de cămile. Tălăngile sună. Apare un om pe bicicletă în josul străzii, spre hotel. E scund şi îndesat şi poartă pe cap un coif colbăit, care-l apără de soare, o cămaşă cu dungi galbene şi cafenii şi ochelari cu ramă de aur. Pe portbagaj, legată cu grijă, o geantă neagră, ca acelea pe care obişnuiesc să le poarte moaşele. Pedalează energic, ocoleşte gropile şi hîrtoapele străzii. Intră pe poartă, frînează brusc, sare de pe bicicletă, zîmbeşte larg şi prietenos, reazemă bicicleta de perete, întinde mîna, în timp ce cu cealaltă mînă îşi scoate coiful de soare şi îşi şterge totodată cu antebraţul fruntea brobonită de sudoare.

— Am auzit că au sosit străini în oraş, spune el. Şi m-am gîndit că ar fi bine să mă abat pe aici. Poate că aş putea să vă fiu de ajutor în vreun fel.

Vorbea germana. Tot vorbind se aşează pe scară, şi administratorul hotelului veni să-i ofere un pahar cu apă. Omul îl ridică, îl privi în zare, dădu din cap, zîmbi şi bău.

— Aici puteţi să beţi apă fără teamă, spune el. E din fîntîna moscheei şi am examinat-o eu însumi. Din apa asta nu puteţi să vă îmbolnăviţi de dizenterie. Eu sînt medicul districtului. E o apă excelentă. Vedeţi cît e de limpede ? E scoasă dintr-unul din puţurile cele mai bune pînă hăt-departe. O apă ca asta e un dar dumnezeiesc. Pepene ? Nu, mulţumesc. Am mîncat. Şi pepenii sînt buni aici, nu-i aşa ? Ca merele din Badakshan. Cînd eram tînăr şi studiam în Germania, obişnuiam să-mi întărît colegii de la facultate. Le spuneam anume că Marco Polo a scris despre pepenii de la Şibarghan că ar fi cei mai buni din lume, iar la Badakshan cel mai bun climat de pe pămînt. Vedeţi, aşadar, spuneam eu de obicei, că încă pe vremea aceea Afganistanul era cea mai bună ţară din lume. Rîde, şi mai bea o înghiţitură de apă. — ...Nu ştiam însă că o să nimeresc aici. Speram, desigur, că o să pot rămîne la Kabul. Dar mai întîi am fost plasat în Seistan şi după aceea aici. Ei bine, nu e prea greu ! Pretutindeni sînt atîtea de făcut ! Sîntem, desigur, o ţară săracă şi înapoiată, o ştiţi şi dumneavoastră. Peste tot

același lucru. Dizenterie — deși mai ales bacilară — nu prea multă amoeba, trahomă, tuberculoză și sifilis. Dar există, desigur, țări cu o morbiditate mult mai mare. Oamenii de pe aici sînt destul de sănătoși. E drept că jos, pe cîmpii, mai e uneori și cîte un pic de boală. Trebuie să facem ce putem. Principalul e să avem grijă ca apa să fie potabilă și să nu existe prea multe focare de infecție directă. Vedeți cum am reconstruit orașul? Am dărîmat și am dinamitat. În lături cu jegul! Cred că știți, înainte totul era bizantin și puțea rău. Acum am deschis totul. Cum ai curăța un buboi. Am lăsat să intre soarele și am ars gunoiul. Nu este prea periculos să nu ai un sistem de canalizare atîta timp cît soarele arde toate murdăriile. Important este ca ele să nu stea la umbră și la umezeală, unde pot da naștere la boli. Toată piața asta e nouă. În cîțiva ani, orașul va ajunge de nerecunoscut. Trebuie doar să demolăm. Atunci mortalitatea va scădea dintr-o dată. Cu toate astea, aș prefera să fiu la Kabul. Kabul e un oraș minunat. Acolo am o casă, cu toate că n-am văzut-o de multă vreme; cred că va trebui să stau aici, în mijlocul deșerturilor, pînă voi îmbătrîni. Trebuie să-ți iubești țara! Trebuie să-ți placă pînă și nisipul! Chiar și nisipul e al nostru! Mi se par curioși oamenii care nu înțeleg așa ceva. Cînd eram student, l-am citit pe Sven Hedin [1] al dumneavoastră. A fost în Persia înainte de primul război mondial și a scris că toți guvernatorii, toți generalii și toți prinții persani ar trebui spînzurați. Abia atunci s-ar face ordine. Apoi a venit Reza Șah — a fost un om mare, care voia binele patriei sale — și i-a spînzurat pe toți. După aceea a fost bine. Reza Șah a fost ca Abdurrahman al nostru. Nu se lăsa dus de nas. Am călătorit prin Iran pe vremea aceea, și era cu totul altă situație. Dar englezii l-au alungat pe Reza Șah, învinuindu-l că ar fi fost agent german, deoarece englezii duceau lipsă de petrol. După asta, situația s-a înrăutățit iarăși, ajungînd la fel ca mai înainte. Avem și noi petrol. Dar n-o să îngăduim niciodată vreunui străin să pună mîna pe el.

Trebuie să știți că și eu mă trag dintr-o familie regală, vorbi în continuare doctorul. Sîntem destul de mulți, după cum știți. Dacă aș fi în altă țară aș sta, probabil, într-o vilă pe Riviera, aș avea banii mei la o bancă din Geneva, aș colinda prin localurile de noapte, aș bea alcool și n-aș avea

[1] Sven Hedin — celebru om de știință și îndrăzneț călător. A explorat timp de mai mulți ani Asia Centrală și a lăsat lucrări importante despre această parte a lumii.

mai multă mîndrie decît murdăria de pe tălpile ghetelor mele. Sînt însă afgan, aşa că stau în Şibarghan şi mă ocup cu problema apei. Trebuie să-ţi placă ţara ta ! Doar toţi sîntem oameni ! Cu toate că, uneori, e greu. Cu apa, bunăoară. La noi e o tradiţie ca apa curgătoare să fie curată. E aproape un cult. Dar oamenii beau orice fel de apă. Şi e greu să-i dezveţi de asta. Într-adevăr, e nevoie de timp pentru a-i face pe oameni să înţeleagă ceea ce e dăunător şi ceea ce e bine ! Iar omul e îndărătnic. Ţine la cele vechi. Vechile boli, obişnuite. Vechea mizerie de totdeauna. Dar nu-i iubim mai puţin pentru asta. Uneori, mai greşim şi noi. Şi nici nu ne putem schimba cît ai bate din palme. Nu numai pentru că vreunul spune că aşa trebuie să fie, nu !

Odată am stat de vorbă cu un medic german, continuă el, şi mai bea un pahar cu apă. Era de părere că singurul lucru care s-ar putea face în ţările astea ar fi să-i împuşcăm pe toţi aceia care nu beau apă nevătămătoare. Dar i-am spus că asta ar fi cu totul inutil. Dacă ar fi împuşcaţi cîţiva, ar mai rămîne totuşi dintr-aceia care să ştie că apa e insalubră, însă ar împiedica pe oricine să vorbească poporului despre asta. În schimb, dacă se va explica treptat, cu răbdare, cum stau lucrurile în realitate, cu timpul poporul o să înţeleagă asta. Alah îi pedepseşte pentru prostia lor. Nimănui nu-i place să-l doară stomacul ! Nimănui nu-i place să aibă păduchi ! Nimeni nu e atît de tîmpit ca să-şi iubească păduchii ! Aţi văzut cum am răspîndit DDT în toată ţara ? Cînd oamenii vor vedea că păduchii mor dacă pulverizezi DDT, atunci vor înţelege ce-i DDT-ul. Cred că oricine pricepe că DDT-ul e bun, fiindcă scapă de păduchi. Tot aşa şi cu apa. Dacă putem să dăm poporului apă bună şi să-i explicăm de ce apa e bună şi de ce e rea, atunci poporul va înţelege singur după cîtva timp că apa bună e bună, căci nimeni nu vrea să-l doară stomacul. Dar prietenul meu german credea că totul s-ar putea rezolva doar cu puşca.

Credeţi că oraşul este frumos într-adevăr ? Ar trebui să mai veniţi pe aici, peste vreo cinci ani. Atunci totul o să fie altfel. Vă place hotelul ? E absolut curat. Personal, cred că este unul dintre cele mai bune hoteluri din ţară. Nu e mare, dar e frumos.

Dar, de fapt, am venit să vă întreb dacă v-aş putea fi de folos cu ceva. Aţi văzut cumva ţesătoriile de covoare ? Atunci trebuie să vă iau cu mine. Putem merge cu automobilul dumneavoastră ? E un automobil bun. Trebuie să fie

bun dacă dumneavoastră aţi reuşit să străbateţi cu el tot drumul din Europa pînă aici. Aici nu există deocamdată decît puţine automobile particulare. Nu avem mijloace pentru aşa ceva. Dar şi o bicicletă e bună, iar dacă vă întoarceţi peste vreo cinci ani o să puteţi vedea mult mai multe biciclete. Şi, probabil, şi mai multe automobile particulare. Iar apa o să fie mai bună. Am venit încoace ca să vă salut. La drept vorbind trebuie să asist la o naştere, dar nu e ceva urgent. Copilul nu pare să se grăbească. O să meargă strună. Trebuie să plec imediat acolo. Acum, de exemplu, toate femeile poartă burqa. Dar poporul e mult mai înţelept decît se spune. Cînd oamenii vor înţelege că eu pot să-i ajut să trăiască, burqa nu va mai juca nici un rol. Peste vreo cinci ani, nici una n-o să mai poarte văl. Deocamdată însă, îl poartă. Dar atunci cînd asist la vreo naştere, ele merg pe un drum de mijloc. Le iau vălul de pe faţă, fac treaba şi Alah restul. Totul este mult mai simplu decît se crede în ţările dumneavoastră. Şi acum, trebuie să plec. Nu pot s-o las singură prea mult. Cu toate că nu e nici un pericol, zău. Cum rămîne cu ţesătoriile de covoare? Vreţi să mergeţi să le vedeţi? O să vorbesc cu inspectorul şcolar. Se ocupă şi el de covoare. Căutăm, firește, să menţinem buna calitate a covoarelor. Inspectorul are în subordine cursurile de ţesut covoare. Dar acum nu mai pot sta aici. Trebuie să mă întorc la pacienta mea. Trebuie să plec de-adevăratelea.

Se aruncă pe bicicleta sa neagră, se uită ca trusa de moaşă să stea fixată cum trebuie, îşi îndeasă coiful de soare pe cap şi porneşte la drum. În deschizătura porţii ne face semn cu mîna, se întoarce şi zîmbeşte larg, cu toată faţa rotundă. Îl vedem dispărînd după colţ; un om îndesat, cu cămaşă în dungi de-a curmezişul şi ochelari cu ramă de aur — un om care pedalează voinicește pe strada galbenă şi pîrjolită de soare.

Soarele dogoreşte cumplit la Şibarghan. De la barieră mergem pe o stradă străjuită de pereţi înalţi şi galbeni de lut. Din loc în loc, cîte o poartă grea în faţadele acestor ziduri. Coamele pereţilor se coşcovesc, ici şi colo, deşi destul de groşi, pereţii au început să se dărîme. În fiecare an, se înfundă în pămînt, şi în fiecare an sînt reclădiţi mai înalţi. Strada pare un şanţ îngust între valuri de lut uscat la soare. Un praf galben se ridică la fiecare pas. Întîlnim o turmă de capre. Un pom verde se apleacă deasupra unui zid. Trecem peste un canal de apă. O boltă joasă sub zid : apa curge liniştit şi leneş dintr-o grădină în alta. Cîţiva plopi cresc lîngă puntea de peste canal. Un cîine stă întins la umbră cu labele dinapoi în apă. Înalţă capul, ciuleşte urechile cafenii, mînjite de humă şi se uită la noi. Apoi iarăşi ziduri golaşe de o parte şi de alta a străzii. Casele sînt închise înăuntrul zidurilor. Spre lumea dinafară nu privesc decît pereţii lor exteriori, lipiţi cu lut. Strada coteşte din nou, zidurile de pămînt se trag la o parte şi ieşim într-o mică piaţă, umbrită de copaci. În mijlocul pieţei o fîntînă. Inspectorul şcolar spune :

— Am ajuns !

Se deschide o poartă şi intrăm în curtea din faţă. Un dulău lăţos se ridică şi îşi arată colţii, dar e chemat înapoi de stăpînul său, un turcmen vînjos, de vreo cincizeci de ani. Ne salutăm. Lîngă pereţii casei zac maldăre de covoare. În deschizătura uşii, care dă spre curtea interioară, se aud chicoteli înfundate. Stăpînul zice :

— Nu sînt decît femeile, ca de obicei, curioase.

Rîde şi-i spune lui Gun :

— Sînt curioase din pricina dumneavoastră ; n-au mai văzut aşa ceva pînă acum. Eu, dimpotrivă, călătoresc în mod

obișnuit la Kabul cu covoarele, așa că am mai întîlnit și înainte femei străine.

Se îndreaptă spre poarta curții interioare. Pași grăbiți și foșnet de stofă : apoi ne roagă să-l urmăm. Din casă, se aud rîsete de femei și șoapte. În curtea interioară sînt pomi stufoși la umbra cărora curge un canal cu apă scînteietoare. Aci e mai răcoare. Dar nici țipenie de om. Cănile de apă au rămas așa cum le-au lăsat femeile cu o clipă în urmă, cînd au fugit în casă ; în jurul lor mici băltoace de apă. Pe un cuptor de cărămidă se află un bidon vechi de petrol.

— Ne preparăm singuri culorile. Acum le facem iarăși singuri pe toate. Așa o să fie mai bine. Culorile ieftine nemțești sînt proaste și nu le putem folosi din pricina guvernului.

Îl bate pe umăr pe inspectorul școlar și spune :

— Asta e guvernul meu ! Și nu ne lasă să folosim culorile ieftine nemțești. Așa că, nu mai e nevoie să călătorim pînă la Kabul ca să tîrguim. Culorile bune din străinătate sînt prea scumpe. Și, apoi, guvernul spune că noi trebuie să ne preparăm culorile ca mai înainte. Așa că n-avem încotro. Un covor nu e o jucărie, cred că știți. Nu e un lucru de glumă.

În mijlocul curții se află un război de țesut pregătit pentru lucru. Ghemele de fire se leagănă în panglicile lor. Femeile tocmai și-au lăsat lucrul. Au fugit cînd am intrat noi. E în lucru un *mauri* [1] mare. Cuțitul se află încă pe țesătură.

— Vi se pare frumos ? întrebă turcmenul.

Dă la o parte cîrpele de protecție întinse peste bucata de covor lucrat. Va fi un covor mare, lat de peste doi metri. Îl netezește ușor cu mîna și-și trece drăgăstos degetele peste model. E un covor bun și lucrat îndesat.

— E o comandă, spune el. O să fie un covor cu totul aparte. După ce va fi folosit vreo zece ani, tot frumos o să fie.

Fiul lui, de vreo cinci ani, iese din casă. E timid și totodată curios, dar aleargă spre tatăl său și se oprește alături de el uitîndu-se fix la noi. Tatăl mîngîie covorul cu degetele, se uită la fiul său și spune :

— Cînd o să crească mare, o să se facă negustor de covoare. O să poată călători la Kabul și în toate orașele cu covoarele noastre.

---

[1] Mauri, covor în stil marocan.

Ne exprimăm dorința de a vedea cum se lucrează la covoare, și o fată de vreo zece ani iese din casă. Auzim glasuri femeiești dîndu-i ultimele instrucțiuni, și fata se îndreaptă cu pași grăbiți spre o aripă a casei. Poartă costum național și nu se uită de loc la noi. Tatăl spune :

— Ea nu poate lucra la covorul ăsta ; nu și-a terminat încă ucenicia. Își are covorul ei, acolo, înăuntru.

Covorul fetei se află instalat în căsuța de lut. Ea lucrează în mod efectiv. Degetele aleg ițele și înnoadă firele cu o iuțeală uluitoare. Se joacă cu culorile, lucrează de zor, fără un zîmbet și nu se uită de loc la noi. Mîinile merg iute ca niște aripi de albină, abia le poți urmări. Cuțitul fulgeră și nodurile se înșiră unul după altul, cu o repeziciune fantastică sub degetele ei.

— E sfioasă, spune tatăl. E încă un copil ; învață de la bunică-sa. Bătrîna știe toate modelele, dar n-o să mai poată lucra multă vreme cu degetele sale amorțite. Încetul cu încetul, fata o să deprindă meșteșugul.

Podoabele de argint ale fetei zornăie lovindu-se unele de altele, iar motivul cel mare al covorului, care reprezintă un picior de elefant, crește agale, extrem de încet. În timp ce țese motivul rigid, fata improvizează. Inspectorul școlar spune :

— Acum am introdus în școli și cursuri de lucrat covoare. E necesar ca școlarii să-și dea seama de întreaga importanță a covoarelor frumoase. Tradiția trebuie păstrată.

Bem ceai afară, în curtea exterioară. Stăpînul ne tratează cu pîine și struguri.

— Femeile noastre nu mănîncă pîinea noastră. Ele mămîncă propria lor pîine. Căci oricum, ele sînt acelea care lucrează covoarele. Și femeile cunosc cu adevărat modelele. Fără o femeie bună, casa e săracă. Învață de la mamele și de la bunicile lor. Nimic nu prețuiește cît o femeie bătrînă, pricepută la țesutul covoarelor. Multă vreme, după ce a încetat să mai țească, ea continuă să mai lucreze : instruiește. Stă într-un colț și le cîntă celorlalte balade despre țesutul covoarelor. *Două boabe albastre sar peste una roșie*. În felul acesta, fetele învață și, cînd se fac mari, se pricep să lucreze covoare adevărate, iar cînd îmbătrînesc își învață fiicele și nepoatele.

Inspectorul școlar desfășoară un covor de rugăciune și oficiază ruga de după-amiază. Noi, ceilalți, continuăm să

bem ceai şi să stăm de vorbă. Nimeni nu se uită la el. Omul e cu totul cufundat în rugăciune. Stăpînul spune :

— Eu vînd covoare în bazarurile din Kabul. Vînd covoarele pe care le lucrează femeile mele. Apoi mai livrez şi materiale şi culori în curţile vecinilor şi preiau covoare de la femeile lor şi le vînd şi pe acestea.

Inspectorul şcolar şi-a terminat rugăciunea. Strînge la loc covorul de rugăciune şi-l dă din nou în păstrare servitorului care a venit cu el ; apoi se întoarce spre Gun şi spune :

— La noi există un proverb : Însoară-te cu o turcmenă, aşa o să ajungi bogat.

Vrafuri de covoare stau rezemate de peretele casei. După-amiaza e toridă.

Munţii sînt pleşuvi, colinele de loess erodate, stepele bîntuite de vînturi uscate ; deşerturi de piatră, deşerturi de nisip, lacuri sărate. Dune de nisip călătoare pe drumul de stepă spre Şibarghan. Un peisaj frumos şi aspru. De îndată ce-ai ieşit din zona norilor de praf care se stîrnesc deasupra bărăganului, aerul este pur ca cristalul, dar atît de uscat, încît nu-ţi oferă nici o perspectivă atmosferică. Dacă lăsăm la o parte patru mici regiuni în care cad ceva precipitaţii : ţinuturile înalte de pe munţii din Pamir şi Hinducuş ; Hinducuşul de vest ; valea Kunar cu Jalalabad şi regiunea Gardez, care se află în zona musonului indian, ţara se caracterizează printr-un climat secetos de stepă. Cantitatea precipitaţiilor poate varia de la o regiune la alta. Mai puţin de cinci centimetri pe an în Seistan şi în deşerturile sud-vestice, cam douăzeci de centimetri anual aici, în Şibarghan, şi aproximativ cincisprezece în Andkhoi. Dar seceta e generală. Seceta şi arşiţa verii — o arşiţă care în sud se apropie de recordul de căldură din Sahara şi valea Indului, şi se simte chiar aici, în Şibarghan, unde temperatura medie zilnică este de +30°Celsius. E o ţară a secetei, cu vegetaţia săracă.

Şi cu aceasta am ajuns la întrebarea principală : Cum şi de ce ? La început, răspunsul pare foarte simplu. Defrişarea prin ardere a distrus pădurile. Aici, la fel ca pe bărăganul nord-indian, ar fi crescut, aşadar, păduri, pînă în vremea cînd, aşa cum se povesteşte în *Sathapata Brahmana*, zeul focului, Agni, s-a îndreptat spre răsărit pîrjolind ţara într-atît, încît a fost purificată, iar arienii au putut să vină şi să cultive pămîntul pe urmele lui. Războaiele ar fi pustiit văile fertile. Mongolii ar fi prefăcut Seistanul, dintr-o grădină, în-

tr-un deşert al morţii. Bactria [1], unde ne aflăm acum, ar fi devenit, dintr-un grînar, un bărăgan cu păşuni sărace şi oaze izolate, irigate şi rodnice. Dar argumentele care trebuiau să susţină această teorie erau contradictorii. Păreau să izvorască dintr-un pesimism general care voia să vadă orice evoluţie drept o continuă distrugere a lumii. Nu exista omogenitate în mărturiile istoricilor. Unii foloseau secătuirea Asiei ca explicaţie pentru migraţia popoarelor, războaie şi mizerie. Alţii susţineau că nu avusese loc nici o secătuire. Secătuirea, ca pîrghie a istoriei, era o unealtă îndoielnică. Putea fi folosită la orice. Lămurea totul şi, prin aceasta, nu lămurea nimic. Între naturalişti şi istorici părea să nu existe nici un raport ; ei nu vorbeau aceeaşi limbă, nu aveau aceleaşi norme. Iar săpăturile arheologice abia au început. Dar tocmai aceste contraziceri oferă puncte de reper şi unele posibilităţi.

Pe de o parte, era un fapt confirmat că Seistanul fusese devastat. Se puteau vedea ruinele, se putea citi despre ceea ce fusese odinioară. Era, de asemenea, lucru dovedit că aşezările agricole de aici, din nord, deveniseră paragini, fuseseră transformate în deşerturi. Pe de altă parte, era un fapt tot atît de indiscutabil că raportul dintre deşert şi pămîntul cultivabil este astăzi aproximativ acelaşi ca şi cu vreo mie de ani în urmă, de cînd datează descrierile geografilor arabi. În răstimp de o mie de ani nu s-ar fi produs, aşadar, nici o schimbare în climatul şi geografia ţării. În acelaşi timp, aşezările agricole ar fi devenit paragini. În această contrazicere se ascunde şi propria ei dezlegare.

În decursul ultimului mileniu, epocă descrisă cu multă grijă, istoria agriculturii din Asia Centrală este istoria irigaţiei. Suprafaţa pămîntului cultivabil nu s-a modificat. Suprafaţa pămîntului cultivat s-a modificat însă. Ani îndelungaţi de trudă cu lucrările de irigare, diguri, canale, kanate şi rezervoare au înlesnit culturi din ce în ce mai extinse. Omul a pătruns şi a înaintat în zona cultivabilă. Un singur război, o singură incursiune, care a astupat kanatele, a aruncat în aer digurile şi a spoliat canalele, putea să distrugă o muncă de secole şi, în cîţiva ani, întinderi imense se prefăceau iarăşi în ţinuturi pustii. Totodată, revoluţiile religioase şi sociale puteau să influenţeze zonele de cultură — şi, prin aceasta,

[1] Bactria sau Bactriana, regat, apoi provincie, una din cele 31 de satrapii în antichitate, cu capitala la Balkh.

într-o anumită măsură, climatul. Cînd islamul a învins, porcul a trebuit să cedeze locul caprei.

Această luptă între munca omenească şi distrugerile pricinuite de războaie a făcut ca graniţa dintre pămîntul cultivat şi paragină să se modifice — ceea ce nu a atras după sine o schimbare radicală a climatului sau a reliefului. Nici măcar în Seistan pămînturile cultivate n-au fost mai mult decît nişte fîşii înguste prin regiuni enorme de paragină. Abia astăzi, cu tehnica şi cu resursele noastre, s-ar putea împinge înapoi graniţa reală a deşertului, şi nu numai să se recucerească pămînturi cultivabile pe care războaiele le-au transformat în pustiuri, ci să înceapă adevărate culturi noi, dincolo de aceste graniţe. Pentru această perioadă de o mie de ani întrebarea şi-a dat propriul său răspuns.

Dar cu mult mai înainte? Cu destul timp în urmă, lucrurile sînt limpezi. Din punct de vedere geologic, s-a produs o schimbare. Se ştie că aici a fost un fund de mare. Aici a fost umed. Cîndva, în timpul istoriei noastre de vreo cinci sute de mii de ani, omul a trăit aici într-un ţinut mănos şi verde. Personal, însă, pun la îndoială acele teorii care ar vrea să-l facă pe om răspunzător de schimbarea climatului. În parte, aceasta nu poate fi adevărat în linii mari. Influenţa omenirii în perioada glaciară a fost, firesc, destul de neînsemnată. N-am ajuns încă nici astăzi atît de departe, încît să putem controla climatul. Strămoşii noştri, în hoarde răzleţe, departe prin Eurasia şi Africa, aveau cu atît mai puţine mijloace s-o facă. Fie că voiau sau nu.

Omul e răspunzător pentru Dust Bowl[1] în S.U.A., el e răspunzător pentru lipsa de apă subterană în India şi din mari regiuni din Asia ca şi pentru secarea cursurilor de apă din ţara noastră. Acesta este un răspuns tîrziu. Şi totodată o sarcină a generaţiei noastre să îndrepte situaţia. Dar dacă insinuăm că omul ar fi adus cu sine marşul deşerturilor asupra vegetaţiei, atunci se pare că, în această problemă, există intenţii ascunse. Aceasta seamănă a antiumanism. Pune pe tapet legenda că orice evoluţie este, în fond, un regres, şi că, prin urmare, trebuie să ne mulţumim cu soarta noastră, deoarece ne guvernează o forţă necunoscută; apoi — tot felul de teorii asupra civilizaţiei şi alte parafraze eufonice.

---

[1] Dust Bowl — teritoriu imens din Prerie, stepele din bazinul superior al fluviului Mississippi, S.U.A., bîntuit de furtuni de praf în urma defrişărilor prin ardere.

Aşadar, a venit uscăciunea. Ea putea fi explicată prin schimbările care au urmat perioadei glaciare. Am reflectat şi eu asupra tipurilor de case atunci cînd am trecut prin Maimana. Acoperişurile în formă de cupolă alternau cu acoperişurile plate. Acoperişurile plate necesitau scheletul de grinzi. De aici, am tras concluzia că o schimbare de climat sau, cel puţin, o modificare a vegetaţiei s-a produs în timpul din urmă. Dar aceasta ar fi fost o nerozie. Eram ademenit de ideea schimbării climatului. Numai că argumentul nu demonstra nimic. Cărămida uscată la soare, acoperişurile-cupole, aceasta e forma potrivită. E o artă arhitectonică la înălţime. Vechea tradiţie persană de construcţie, pe deplin adaptată climei. Găseşti, cu toate acestea, acoperişuri plate presărate chiar printre acoperişurile-cupole. Motivul nu trebuie să fie în mod necesar o reminiscenţă de civilizaţie dintr-o perioadă bogată în lemn. Acoperişurile plate au şi ele o valoare funcţională într-un climat unde, în timpul lunilor de vară, se doarme afară din casă, pe acoperiş. Iar dacă aparţin unei civilizaţii care cultivă plopi de-a lungul tuturor canalelor de irigaţie, atunci grinzile pentru acoperişuri cresc pe lîngă fiecare ogor. Lipsa lemnului nu trebuie să joace vreun rol.

Dar arhitectura formei potrivite reclamă, de asemenea, o societate stabilă. Ea poate fi săracă şi nevoiaşă, dar trebuie să fie totuşi destul de stabilă pentru a putea susţine o tradiţie arhitectonică reuşită care presupune îndemînare meşteşugărească şi experienţă. Materialul uşor de construit necesită, tocmai în virtutea uşurinţei de construcţie, o răspîndită şi statornică tradiţie pentru a ajunge la forma cea bună. Nu e nevoie de prea mulţi ani de incursiuni, războaie şi sărăcie în masă pentru ca modelul de civilizaţie să fie alterat. Lucrul acesta s-a văzut în Maimana. Oamenii sînt măcelăriţi, nu mai au vreme să ridice construcţiile formei potrivite, iar două-trei generaţii de războaie şi jafuri pot face ca locuinţa să se transforme, dintr-o formă cupolă evoluată, cu pod de aerisire şi ingenioase amenajări de răcorire, într-un tip primitiv de casă, cu acoperişul plat şi pereţii scunzi.

M-am oprit, prin urmare, la schimbarea climatului pentru faptul că multe case la nord de Herat erau construite din lut, cu temelii de piatră. Pe o fundaţie de piatră cam de un metru înălţime se clădea o casă cu acoperişul plat. Am găsit această măsură de prevedere nemotivată într-o regiune unde

cantitatea precipitaţiilor atmosferice era între douăzeci şi douăzeci şi cinci de centimetri pe an. Atunci cînd e mai simplu să clădeşti din lut, cînd argila e neîntrecută ca material de construcţie, am presupus că acest sistem de construcţie era un indiciu al vestigiilor de civilizaţie dintr-o epocă cu precipitaţii mai abundente. Dar nici aceasta nu era ceva sigur. Îmi aduc aminte de stilul de construcţie de lîngă Marea Caspică. L-am văzut în nord, pe munţii cei înalţi. Ar putea să fie o influenţă de civilizaţie de la vecini. Ar putea, tot aşa, să fie o măsură de prevedere firească. Oare nu se întîmpla ca precipitaţiile să cadă sub formă de averse? Cum stau lucrurile cu topirea zăpezii? Cresc fluviile rapid? Apare cumva riscul ca temelia să fie cărată de ape?

Ceea ce speculasem în timpul călătoriei spre Maimana nu era edificator. La o examinare mai atentă, argumentele mele de atunci nu prezintă valoare. Am fost ademenit de o concepţie îndeobşte acceptată. Am fost pe punctul de a cădea în capcană, şi aproape că aş fi putut să explic migraţiile de popoare şi războaiele prin relieful ţării şi nu prin acţiunile omeneşti, şi să lămuresc schimbarea climatului prin prostia omenească şi nu prin meteorologie. Dar am fugit de ispită la timp.

Era, totuşi, altceva care se putea încadra acum în tablou. Faptul că pretutindeni aici, în Asia aridă, se găseşte cărămidă arsă, putea să constituie un argument pentru a demonstra uscăciunea succesivă. Nu e de ajuns că arderea cărămizilor necesită combustibil; într-un climat arid cărămida arsă este un articol de lux. Nu se clădesc case mai bune din cărămidă arsă decît din chirpici. Doar mai scumpe. Faptul că astăzi în aceste ţări există cărămidă arsă de la civilizaţiile apuse demonstrează, prin urmare, că clima a devenit mai uscată şi vegetaţia mai săracă. Aşadar, cinci mii de ani de secătuire. Evident, simplu şi rezonabil. Totodată eronat, deoarece acesta este un raţionament fără perspectivă istorică; un raţionament care se potriveşte unei societăţi raţionale.

Cărămida a început să fie arsă cu vreo cinci mii de ani în urmă, constituind una din caracteristicile civilizaţiei urbane. Era material de construcţie pentru temple, pentru palate şi niciodată material de construcţie pentru casa de locuit a omului de rînd. Din această pricină argumentul cade şi se transformă în contrariul său. Dacă climatul a făcut sau n-a făcut necesară cărămida arsă, aceasta nu constituie nici o

problemă, atîta vreme cît cărămida a fost folosită doar pentru Dumnezeu sau pentru reprezentantul lui Dumnezeu pe pămînt. Nu se poate ca, pornind de la odăjdiile preoţeşti din Suedia să ajungi la sistemul de încălzire al bisericilor.

Cinci mii de ani de ardere a cărămizii lasă mari cantităţi de cărămidă în urma lor. Cărămida este un material durabil. Totodată, această mare cantitate de cărămizi nu necesită o vegetaţie prea bogată, cînd această vegetaţie a fost distribuită în decurs de cinci mii de ani. Cărămida arsă şi necesitînd combustibil — un argument concret — spune aşadar că, pe de o parte, climatul a fost de aşa natură, încît cărămida nu s-a descompus prea mult, iar pe de altă parte că societatea a fost alcătuită în aşa fel, încît o mare parte din resursele ei a fost reclamată pentru consumul de lux inutil. Prin aceasta, invenţia cărămizii prezintă fapte contradictorii : s-a scurs o perioadă de mii şi mii de ani fără vreo schimbare mai însemnată în climat şi vegetaţie.

Populaţia, în mod sigur, nu s-a micşorat în această parte a lumii. Faptul că ruine de sate şi aşezări au fost împrăştiate pe regiuni atît de întinse este o consecinţă a tehnicii irigaţiei. Kanatele se astupă. Satele urmează kanatele. Un sat situat pe Podişul Iranian se poate deplasa cîţiva kilometri încoace sau încolo la fiecare douăzeci de ani. În cinci mii de ani, se ajunge astfel să se acopere o suprafaţă considerabilă cu rămăşiţe de aşezări de locuit şi resturi de ziduri.

În timpul din urmă şi în perioada istorică, noi, cei din Europa şi America, am transformat codrii în ogoare. Am defrişat ţinuturi. Putem data cu precizie de ani dispariţia pădurii dintr-o anumită regiune. Aceasta ar putea constitui încă un argument. Căci pe tot drumul spre sud, prin Turcia, Iran şi Afganistan, am văzut movile de ruine şi mameloane ; coline artificiale care au luat naştere din construcţii de generaţii, secole şi milenii.

Au fost clădite case, casele s-au prăbuşit, au fost rase pînă la pămînt pentru a forma temelii pentru alte case. Dar la nord de valea Padului şi a pustei maghiare nu există nici o movilă de ruine. Acolo s-a construit din lemn. Iar clădirile din lemn nu formează vreo colină artificială nici chiar după construcţii de generaţii. Movila de ruine este un rezultat direct al construcţiei de case de lut. Numai lutul şi cărămida uscată la soare formează o movilă de ruine. Graniţa dintre movilele de ruine

şi casele de lemn urmează graniţa dintre zona eurasică de păduri şi de stepă, pentru a se abate apoi către sud, unde graniţa începe să meargă printre movilele de ruine ale populaţiei stabile şi lagărele nomazilor, care lasă după ele tot atît de puţine coline ca şi casele de lemn.

Prin aceasta, trebuie să fie clar că cele mai timpurii aşezări cu case de lut dintr-o colină de ruine dovedesc că, în linii mari, climatul şi vegetaţia au fost aşa cum sînt şi astăzi. Din vremea cînd au apărut aici primele sate de agricultori stabili şi pînă în zilele noastre n-a avut loc, aşadar, nici o schimbare revoluţionară a vegetaţiei.

Camera noastră din Şibarghan este împodobită cu un covor frumos. E uzat şi are franjurile scămoşate. Motivul unui picior de elefant — pentru a folosi expresia picturală indiană care se numeşte propriu-zis *gol*, adică floare. Are luciul catifelat al culorilor naturale, iar decorul este de o ritmică asimetrie. Stau întins pe pat şi-l privesc. În cameră este semiîntuneric : în timpul după-amiezii, perdelele sînt coborîte şi, în această penumbră, culorile covorului scînteiază. Motivele trăiesc şi, pe neaşteptate, descopăr mici forme de animale albe-gălbui ţesute într-o manieră vădit naivă. Aparent, aceste mici figuri sînt împrăştiate la întîmplare. Cămile, oi şi cai. Stau multă vreme pe pat şi mă uit la ele, urmăresc modelul şi sînt surprins de reflexele lor în cadrul decorativ care, privit superficial, pare lipsit de graţie.

Covorul este cea mai veche mobilă a omenirii. Covorul înseamnă confort. Înseamnă frumuseţe. Ceea ce acoperă pardoseala camerei noastre din Şibarghan reprezintă o epocă şi o civilizaţie care inspiră respect. Nu este doar o îmbrăcăminte a pardoselii pe care să calci. E civilizaţie, e o ambianţă umanizată. Chiar blana de animale întinsă pe pardoseala de piatră din grote, sau podeaua de lut bătătorit din colibă era un simptom al umanizării. Nu forma craniului este aceea care-l defineşte pe om ; ceea ce creează el îl face om şi, prin aceasta, dacă aşa se cere, forma craniului. Cînd blana de animal face loc covorului, omul a început să-şi confecţioneze mediul în mod conştient.

E cald în cameră, iar micile animale mă fascinează. Sînt atît de îndemînatic ţesute ! Motivul din jurul lor iese în relief atît cît este necesar ca figurile de animale să pară că se mişcă în penumbră. Totodată, sînt subordonate în aşa fel compoziţiei de ansamblu, încît mi-au trebuit două zile ca să le desco-

păr. Şi mă întreb cîte milioane de oameni au trăit în motive de covoare ca nişte copii. Le-au însoţit şi au intrat în lumea viselor de zi împreună cu figurile de pe covoare, mici şi albe ca osul, în cadrul unui motiv strict geometric. Personal, aparţin unei civilizaţii în care, încă din copilărie, a trebuit să pătrund în marmorarea lemnului. O civilizaţie în care se intră prin tapete. Dar marmorarea lemnului nu este făcută conştient şi de aceea nici nu prezintă cine ştie ce interes ; şi tapetul e doar un covor mai ieftin.

În beletristică, pentru un literat (niciodată însă pentru un cultivator de trandafiri sau pentru un fabricant de parfum de trandafiri) un trandafir poate să fie trandafir şi să rămînă trandafir. Dar un covor nu poate fi pentru nimeni un covor în general. E întotdeauna un covor în particular. E uman şi individual. Covorul ţesut, covorul de artă, „covorul veritabil" cum i se spune îşi are, pare-se, originea în Egipt, sau, în orice caz, undeva în Orient. Acel covor e la fel de vechi ca şi civilizaţia urbană. De aceeaşi vîrstă cu religia organizată şi cu primii stăpînitori prin graţia lui Dumnezeu. Din sărăcia agricultorului a fost stors acel surplus care a permis ţesătorilor de covoare să trăiască (chiar dacă scurt timp, şi bolnavi de tuberculoză) ţesînd covoarele care împodobeau palatele faraonilor. De la civilizaţia urbană, tehnica s-a răspîndit la triburile barbare şi încă libere. Şi acolo este locul unde ea a reuşit să-şi atingă expresia estetică cea mai viguroasă ! În oraşe, în mediul sărăciei şi oprimării, motivele au decăzut. Abia în afara oraşelor, unde meşteşugul era respectat şi priceperea recunoscută, au ajuns să trăiască motivele pentru ca, multă vreme în şir, să dea viaţă nouă şi vigoare artei muribunde a civilizaţiei urbane.

Dacă aş crede că istoria este guvernată de capriciile indivizilor şi hazardul întîmplărilor, aş spune că soarta Imperiului Roman (şi prin aceasta baza propriei noastre civilizaţii) a fost hotărîtă de acele covoare veritabile pe care se odihnea Cleopatra (într-o corabie cu pînze purpurii, vîsle argintate şi pupa aurită, regina însăşi, împodobită ca zeiţa amorului, sub un baldachin ţesut cu fir de aur) în timp ce naviga în întîmpinarea lui Antonius. Aş spune că atunci Antonius a fost atît de fermecat de risipa de splendori a covoarelor orientale ce-o încadrau pe Cleopatra (şi, prin aceasta, de gîndul la autocraţia despotică în stil oriental a cărei expresie era această splendoare), încît a uitat de Octavia sa şi de originea lui romană. A devenit duşmanul lui Octavian şi, în cele din urmă, şi-a pier-

dut şi viaţa, şi jumătate din imperiu. Covoarele ar fi contribuit, prin urmare, ca Imperiul Roman să fie modelat de administratorul Octavian în locul comandantului de oşti Antonius. Concepţia mea istorică nu mai este astăzi aceeaşi, şi consider că valoarea covorului, acela lucrat de mînă, stă la baza influenţei pe care aceasta a avut-o în viaţa amoroasă a lui Antonius. Micile animale albicioase se zbenguie, însă atît de nostim pe punctele covorului meu roşu-închis în cadrul chenarului riguros al modelului albastru, încît mă transportă cu gîndul la Antonius şi la Cleopatra.

Dar acum, cînd mă uit mai atent la animale, ele mă conduc spre un alt lanţ de asocieri, mai fructuos. Îmi amintesc de figurile de animale de pe cele mai timpurii covoare păstrate. Acele covoare vechi de două mii cinci sute de ani care au fost găsite în mormintele din valea Pazyryk, foarte departe, în Altai. Compoziţia şi desenele de animale şi-au păstrat continuitatea de-a lungul acestei însemnate perioade. Civilizaţia Asiei Centrale, care cu două mii cinci sute de ani în urmă îşi găsea expresia în covoarele din Pazyryk, stă la baza civilizaţiei care se înfăţişează în covorul nostru din Şibarghan. Nu se observă nici o violare a tradiţiei culturale. Dar două mii cinci sute de ani reprezintă o perioadă lungă în istorie. Pe aici au trecut războinici, cuceritori, întemeietori de imperii şi distrugători ai civilizaţiei. Dar civilizaţia a rămas unitară. Nu comandanţii de oşti sînt cei care aduc civilizaţia. Cărţile noastre de istorie abundă în date privitoare la bătălii lipsite de orice sens, oferind o imagine fragmentară, incoerentă şi denaturată a realităţii. Mă întrebam întotdeauna încotro o fi apucat un popor atunci cînd un altul a venit peste el ?

Mi se părea neverosimil ca exterminarea să fi fost mobilul civilizaţiei. Şi, într-adevăr, micile animale alburii de pe covor îmi spun cu totul altceva. Cavalerii războiului şi cuceritorii pot venit şi pleca, dar ei nu pot stîrpi civilizaţia. Ea continuă să existe, pentru că oamenii au supravieţuit.

Micile figuri zburdă pe nodurile lor roşii-închise şi parcă îmi spun :

— Nu da ascultare vorbelor. Noi am rămas.

Afganistanul este cuprins în centura de covoare a lumii — regiune situată aproximativ între 30°—40° latitudine nordică, şi care se întinde spre Turcia, Iran, Afganistan şi China. Chiar în interiorul Afganistanului, centura covorului trece în semicerc din Herat prin Maimana şi Daulatabad pînă la Andkhoi, Şibarghan şi Mazar-i-Sherif. Asta nu înseamnă că nu se fac covoare şi în afara acestei zone, dar cele mai bune covoare se ţes acolo.

În această zonă imensă, de la Marea Neagră pînă în Asia Centrală, motivele şi stilurile diferă de la sat la sat, de la o tradiţie locală la alta. În mod cu totul general, se poate spune că covoarele afgane sînt de tipul cel mai central-asiatic. Sînt mai încărcate în culori şi mai viguroase în decoraţie decît cele persane. Marea majoritate a covoarelor afgane sînt de tip afgan sau turcmen. Figuri geometrice într-un motiv riguros. Personal, le găsesc mai apropiate de gustul meu decît pe cele persane, ale căror ornamente elegante şi rafinate, precum şi scala nuanţată de culori, ca să fiu sincer, nu m-au încîntat niciodată.

La Herat intrasem în centura afgană a covorului. Acolo am vizitat şi o manufactură de covoare, unde am văzut ţesători salariaţi lucrînd covoare luminoase de Herat, destinate exportului în Germania şi în ţările scandinave. Manufactura era de tipul celor persane. Văzusem locuri de muncă asemănătoare în Iran, şi acolo ni s-a spus că „motivele au fost adaptate gustului american". Nu era prea agreabil. Nici motivele, nici felul în care era organizată producţia şi nici salariile nu impuneau respect. Motivele lăsau să se întrevadă acea delăsare ce rezultă din faptul că un obiect ajunge o marfă fără altă menire decît aceea de a aduce bani.

Felul de a se munci pe care l-am văzut în manufacturi ne-a întristat. Nu pentru motivul că am fi făcut vreo comparaţie cu covoarele bune din ţările noastre, ci pentru că în ţările noastre „covoarele veritabile" au ajuns să fie încă o decoraţie de împrumut printre toate acele elemente decorative de împrumut care sînt îngrămădite laolaltă cu mobilele de diverse stiluri şi un semifuncţionalism falsificat. Covorul veritabil a devenit un indiciu vizibil de prosperitate într-o societate care a redus totul la bani, care a separat funcţiunea de frumuseţe şi a numit frumosul decoraţiune. O societate în care reacţia împotriva acestui simulacru s-a născut din separaţia de bunuri ca o axiomă şi a creat ideologia spaţiului gol, arhitectura platitudinii şi suburbiile Stockholmului.

Dar majoritatea acelor „covoare veritabile" care merg la export în America şi Europa nu sînt mai „veritabile" decît un scaun „rococo" considerat drept „scaun veritabil". Covorul veritabil a devenit un simbol de bunăstare. S-au creat pieţe pentru covoare. Dar, cînd funcţiunea covorului n-a mai fost o funcţiune de covor, ci o funcţiune ostentativă, a început să se schimbe şi covorul. Culorile au fost falsificate, producţia de covoare industrializată. Chiar şi în manufacturile unde nu se lucrează cu maşina. Ostentaţia n-are nevoie să suporte neapărat sute de ani de întrebuinţare, rareori durează un timp prea îndelungat bunăstarea unui individ şi a familiei sale. Ostentaţia nu poate să-şi păstreze strălucirea nici măcar după douăzeci de ani de întrebuinţare. Bunăstarea burgheză cu greu rezistă la o uzură de douăzeci de ani. De aici : culori care nu suportă lumina, material care nu rezistă la uzură.

O dată cu calitatea, decad şi modelele. Modelele nu mai sînt vii, ele nu mai au nici o consonanţă cu civilizaţia. Mai trist e faptul că ele devin o expresie a necivilizaţiei cumpărătorilor. O piaţă alcătuită din filistini şovăitori, intimidaţi de orice gust personal şi, prin aceasta, bine adaptaţi la ostentaţie, îşi pune pecetea pe fabricaţia de covoare — covoarele destinate exportului, lucrate pentru „gustul american" sau pentru „civilizaţia germană". Cînd frumuseţea ajunge decor şi simbol, iar cumpărătorii sînt cu totul lipsiţi de personalitate, arta se îndreaptă în mod fatal spre decadenţă ; culori care se tem de lumină şi material falsificat. Nu este vorba de o consecinţă firească a exportului. Covorul bun, într-o anumită măsură, a fost întotdeauna un articol de export. Aceasta nu înseamnă însă că un covor bun este condamnat să piară, sortit să ajungă un simulacru comercializat şi să supravieţuiască doar

în „rezervații culturale". Omenirea merge totuși înainte și aceasta se răsfrînge chiar asupra covoarelor și a producției de covoare. Popoarele producătoare de covoare sînt pe punctul de a-și pierde respectul lor de circumstanță pentru civilizația noastră. Ei strîng chinga. Nu vor să lase ca civilizația lor să fie devastată de lipsa noastră de gust. Iar o lume omenește înțeleaptă, care nu a redus viața la bani peșin, trebuie să judece cu toată răspunderea și să înțeleagă că un meșteșugar de artă depune mulți ani de muncă în condiții oneste de viață pentru a lucra un covor, un obiect frumos și util destinat să reziste la uzura secolelor. Cu cincizeci și cinci de noduri pe centimetru pătrat, un țesător are nevoie de doi ani pentru a lucra un covor de doi metri pătrați. Aceasta este rezonabil. Frumusețea nu se poate reduce la bani altfel decît cu sacrificiul frumuseții. Țesătorul de covoare trebuie să trăiască omenește, iar noi avem nevoie de frumusețea pe care o creează el.

Mă uit la covorul de pe dușumeaua noastră. Nu e dintre cele mai fine. Dar e de bună calitate. Ținutul acesta e plin de covoare bune. E un ținut al civilizației covoarelor. Nu există ceainărie care să nu aibă covor. Din ceainăria deschisă, care se află peste drum, covoarele fac un local îmbietor la odihnă. Covoarele nu numai că feresc pe locatarii casei de curentul de pe jos, ele îndeplinesc o mie și una de funcțiuni. Motivele lor trebuie să se lase privite și de aproape, și de la distanță. Covoarele creează ambianța. Sînt funcțiune și decor într-un singur tot.

Lucrul acesta e grandios, covorul e multiplu în unitatea lui. Un covor bun are un motiv viu, care se deslușește pe dată; în cadrul acestuia el are un motiv mai mic și mai minuțios, care abia după multă vreme ai avut de-a face cu el. În acest decor ritmic și liber, într-un chenar geometric incontestabil tradițional, se dezvăluie măiestria. El este acela care dă viață covorului! Toate covoarele din cadrul unei anumite civilizații sînt la fel, tot așa după cum toți oamenii sînt la fel; și toate covoarele se deosebesc, tot așa după cum toți oamenii se deosebesc.

Nu numai micile animale albicioase alcătuiesc motivul de detaliu, ci și alternanța intenționată a nuanței firului, precum și forma figurilor geometrice. Privit superficial, covorul e uniform. Dar nici un picior de elefant nu e la fel cu celălalt. Pe neașteptate, descopăr că marele motiv reprezentînd un picior

de elefant, despre care credeam că e ţesut cu fir albastru-închis, bate în negru, e ţesut din cînd în cînd cu fir albastru care bate în roşu. Rigidul, simetricul este destrămat de aceste alternanţe cromatice, de această variaţie zglobie a modelului.

Cu cît studiez mai mult covorul din camera noastră din Şibarghan, cu atît sînt mai impresionat de dibăcia şi participarea vădită a artistului de covoare. Micile animale care ţopăie sînt nostime, sînt aproape burleşti în contrastul, intenţionat naiv, cu geometricul. Chiar Babbitt [1] ar fi putut să fie umanizat în bucuria covorului de calitate.

---

[1] Babbitt, tipul obişnuit al burghezului american (după numele personajului principal din romanul cu acelaşi nume de Sinclair Lewis).

Bărăganul văluros e întins şi gol. Departe, spre nord, se disting crestele unor munţi înalţi. În zare — un sat cu uliţele mărginite de ziduri galbene de lut, copaci verzi stingheri şi pîlcuri de case albe cu acoperişurile plate. Pămîntul e sfarogit de arşiţă, iar cerul pare o cupă metalică, cu luciri de oţel. O turmă de oi s-a răspîndit pe povîrnişul unei coline, în căutarea plantelor uscate. Cîini mari şi lăţoşi ţin turma laolaltă. Cîinii au cozile şi urechile berci, pentru a putea să doboare lupii fără a da prilej să fie muşcaţi ; au fălcile grele şi picioarele puternice, aleargă cu paşi mari, lunecînd. Pe cerul cenuşiu se profilează silueta unui om care strigă cîinii ; aceştia strîng pe dată turma la un loc şi o mînă mai departe, peste dealuri, mergînd în urma lui.

Cînd eram tînăr, îi ziceam „persian". Era vorba de căciula şi gulerul de blană ale speculantului de bursă neagră, ale stelelor de cinema şi ale doamnelor de lume. Acum am şi eu o căciulă de „persian". Dar nu este o căciulă moale ca aceea a traficantului de bursă neagră, ci una afgană : dreaptă şi simplă. Şi nu-i mai spun „persian". Blănii din care e confecţionată îi spun pe adevăratul ei nume : caracul. În loc să se numească „oaie persană", oaia de la Lacul Negru s-a întors la locul ei de baştină. Această schimbare de nume presupune şi o lecţie de istorie socială. La începutul secolului pieile de caracul au ajuns să fie numite în Europa „persiane" deoarece negustorii care le aduceau spre vînzare erau persani. Ei procurau pieile pentru piaţa mondială, ei le-au dat numele, ei încasau cîştigul, iar cei care purtau căciuli, gulere şi blănuri de „persian" nici nu ştiau măcar unde se aflau păstorii şi unde erau jupuite oile. De altfel, prea puţin le păsa de asta.

În două continente și în trei țări există oi caracul. Continentele sînt Africa și Asia. Țările sînt Africa de Sud, Afganistanul și Uniunea Sovietică, de o parte și de alta a fluviului Amu-Daria. Lacul Negru se află, însă, probabil, în Nord, în apropierea marilor lanțuri muntoase central-asiatice, Altai și Pamir.

În Afganistan, cu o foarte mare aproximație, se presupune că ar exista cinci milioane de oi caracul. Covîrșitoarea lor majoritate se află în ținuturile nordice ale țării. Caracului asiatic este superior celui african, iar cele mai bune piei afgane sînt considerate drept cele mai fine din lume ; totuși calitatea pieilor afgane e neuniformă.

Romanticul vede păstorul cu oile, vede cîinii și-și făurește visuri despre pace, tihnă și lipsă de griji. Astfel, romanticul se arată, de fapt, mincinos sau ignorant. Ceea ce, în realitate, este același lucru și, deci, la fel de imoral.

În realitate, păstorul care cutreieră cu turma sa colinele e strîns legat de viața marilor orașe. Caracului e unul dintre cele mai importante articole de export ale Afganistanului, principala lui marfă aducătoare de dolari. Acum piele de caracul trebuie să plătească instalațiile de irigație din sudul țării. Asupra păstorului cade răspunderea pentru construirea de diguri și hidrocentrale, pentru drumuri, fabrici și școli. Pașnicele oi vor fi convertite în stațiuni de pompare și uzine de distribuție. Cîte o iarnă grea, cînd multe oi pier în troiene de zăpadă, păgubește țara de generatoare de curent și de cabluri electrice.

Oile se zăresc acum mici, ca niște furnici, sus, pe dealul următor, de unde lătratul cîinilor se aude foarte slab, iar păstorul abia se mai vede. Întreaga lui existență depinde de capriciile modei feminine din țările înstărite unde se poartă blănuri scumpe. După cel de-al doilea război mondial, cînd publicul cumpărător de blănuri plătibile în valută forte din S.U.A. avea din ce în ce mai mulți bani de cheltuit, moda a trecut de la frumosul și rezistentul caracul la nurcă ; e frumoasă și nurca, dar mai puțin rezistentă. Se spune că uzura și deverul sporesc bunăstarea, așa încît lucrurile durabile încep să pară urîte, iar cele care se strică — un indice favorabil creșterii cifrei de afaceri. Astfel au scăzut prețurile la caracul pe piața New Yorkului. În timp ce valoarea dolarului descreștea an de an se puteau obține pentru această valută din ce în ce mai puține centrale electrice : prețul mediu al unei piei a scăzut de la 11,60 dolari cît era în anul 1945 la 8,17 dolari

zece ani mai tîrziu. Totodată a scăzut şi cantitatea pieilor vîndute : de la 2 739 000 la 1 368 000. Noua bogăţie a doamnelor americane amatoare de blănuri şi indicii modificaţi ai cifrei de afaceri au însemnat o adevărată catastrofă pentru planificarea economică afgană şi pentru viaţa nomazilor.

Pe la începutul anului 1950, cererea vest-germană a provocat o oarecare ameliorare a pieţii afgane. Femeia germană din Berlin, Hamburg, Ruhr şi Bavaria a început să apară în blană de caracul. Dar nici o bucurie nu durează la infinit. Pofta vine mîncînd şi gospodinele îmbrăcate în „persian" încep să viseze la nurci. Cu toate că Afganistanul vinde pe întreaga piaţa mondială 2 900 000 de piei, în anul 1958 exportul de piei merge totuşi, relativ, în regres. Cota de piei de caracul din exportul afgan scade în interval de un an de la 25% pînă la 23%.

Dar fluctuaţiile de pe piaţa mondială, schimbarea modei, regrupările sociale şi variaţiile indicelui cifrei de afaceri din continentele îndepărtate nu influenţează numai în mare planificare economică afgană. Aceasta nici nu este, de fapt, doar o problemă în legătură cu bugetul casnic şi cu condiţiile de trai ale păstorilor nord-afgani.

Acest lucru este hotărîtor pentru preţul cărnii, pentru calitatea hranei şi a vegetaţiei din nord, pe întinsa cîmpie de la sud de Amu-Daria. Pieile de caracul sînt piei de miel. Ele sînt de mai multe calităţi şi diferite culori. Dar pieile cele mai fine sînt jupuite de pe micii nenăscuţi. Oaia e adusă la avort. Mi s-a spus că foetuşii sînt scoşi cu biciul, adică oaia e bătută pînă avortează. Personal, n-am văzut asta. Ştiu numai că *lisak* este pielea unui foetus de miel la şase săptămîni înainte de naştere ; *tekîr* — o piele de miel avortat cu patru săptămîni înainte de soroc ; *nazukcia*, pielea unui miel-avorton la zece zile înainte de a se naşte. Toate aceste piei au un asemenea luciu, sînt atît de frumoase, încît pot face să crească acţiunile oricărei femei.

Dar, dacă femeia trece astăzi la nurci, iar preţul pieilor de caracul scade, e mai avantajos să laşi mielul să se nască şi să ajungă oaie. Să-l creşti pentru carne şi lînă. Lîna de oaie caracul e deosebit de fină şi de o calitate excepţională. Ea este aceea care dă covoarelor veritabile frumuseţea lor durabilă. Orice lînă de oaie constă, după cum se ştie, din două sorturi de păr : părul de dedesubt şi părul de deasupra. Părul de deasupra e lung şi rezistent, celălalt — scurt şi slab. Oaia caracul are păr exterior din abundenţă. Cînd se toarce lîna,

părul de dedesubt se răsucește în jurul părului de la suprafață. Un covor lucrat din caracul se face tot mai frumos, din ce în ce mai strălucitor, cu cît este mai uzat. Părul de fond se toceşte şi rămîne părul de suprafață, curat şi lucios.

Dar scăderea preţurilor la caracul pe piaţa mondială nu se răsfrînge numai asupra creşterii cantităţii de carne vîndută în bazaruri sau a unei oferte mai mari de lînă de calitate superioară pentru ţesut covoare ; ea se repercutează şi asupra aspectului ţinuturilor. Cînd femeile care poartă blănuri încep să pretindă bărbaţilor lor blănuri de nurcă, atunci se extind şi paraginile în Afganistanul de Nord.

Căci regiunea care are destulă păşune atîta vreme cît mieii sînt sacrificaţi înainte de a se naşte, sau chiar în clipa naşterii nu poate suporta sporirea şeptelului de oi care este un rezultat al faptului că toţi mieii se fac mari. Cînd cererea de piei scade, nomazii sînt siliţi să treacă la vînzarea de lînă şi carne.

Turmele de oi sporesc, oaia migrează, înaintînd agale, pustieşte vegetaţia săracă şi trece din colină în colină. Ici şi colo cîmpia rămîne golaşă, iar vîntul cară pămîntul pînă departe. Apar petice pustii acoperite cu nisip. Turmele de oi se înmulţesc, preţul la caracul scade, iar peticele de pămînt gol cresc şi colinele se transformă iarăşi în dune de nisip. Cînd vîntul se înteţeşte, crestele dunelor fumegă. Cu cît preţul scade mai mult, cu atît mai multe cîmpii fumegă de praf, cu atît se îngustează păşunile, cu atît mai sălbatic sînt păscute pînă la rădăcină şi cu atît mai crunt fumegă dunele.

În ţinuturile irigate, agricultorii observă cum nisipul se adună în vălurele în spatele tufelor şi al plantelor. Ele cresc o dată cu vîntul, se prefac în mici dune care se îngrămădesc, se adună, se fac mari şi se mişcă mai departe, pătrunzînd în cîmpia cultivată. Recoltele ogoarelor scad, solul devine o întindere de nisip, iar dunele cele mici sînt ca nişte barcane [1] rătăcitoare. Ele se înfiripă prin grădini, umplu din nou cu nisip canalele de irigaţie, casele primesc diguri de pulbere şi satele se scufundă într-un potop fierbinte de praf şi nisip.

Turmele de oi sporesc mereu. Nomazii sînt tot mai săraci. Copiii nu mai mănîncă orez cu roughan [2] şi carne. Ei mănîncă pîine cu apă. Se umblă şi se rumegă pe dealuri, iar pe coline fumegă praful. Femeile care poartă blănuri în ţările civilizate au adoptat o modă nouă, iar nisipul negru se aşterne deasupra stepei venind dinspre apus.

[1] Barcane (fr. barkhane), dune de nisip în formă de semilună cu convexitatea în bătaia vîntului.

[2] Roughan, ulei, grăsime.

Copiii din Akcha aruncă cu pietre după o căţea maronie şi rîioasă. Ea se fereşte şi fuge schelălăind cu coada între picioare. Urlă cînd pietrele o nimeresc. A fătat de curînd, mamelele umflate atîrnă, bălăngănindu-se sub burta vlăguită, iar copiii ţipă şi aruncă cu pietre în timp ce ea iese în goană din bazar : căţeaua e un animal spurcat. Şi fără ca sărmana făptură care schelălăie jalnic să-şi cunoască păcatul, iar copiii care aruncă cu pietre să fie conştienţi de ceea ce fac, ea e pedepsită din pricină că strămoşii ei au fost cîndva animalele sacre ale unei religii de mult apuse.

Aşa se întîmplă de obicei cu religiile. Brahmanii şi-au rezervat ei înşişi dreptul de a consuma carnea de vacă prin faptul că au ridicat acest animal la rangul de sfîntă şi, pînă la urmă, a devenit atît de sfîntă, că nici măcar nu mai e îngăduit să fie sacrificată ; acum, mor fără rost pe bărăganul nord-indian vaci fără lapte, clătinîndu-se pe picioare istovite şi lihnite de foame. Străbunii noştri sacrificau cai pe movilele de lîngă Upsala şi a trebuit să treacă nouă sute de ani pînă ce suedezii au cutezat să mănînce iar carne de cal. Preotul sacrificator a devenit hingher.

Paralelismul nu este cu totul lipsit de semnificaţie. Pentru că există un fond comun : arienii. Teologii rasişti ai lui Hitler au plasat simţul moral în craniile dolicocefale şi au asociat părul blond, ochii albaştri şi craniul alungit cu dreptul la supremaţie în lume ; au trîmbiţat superioritatea „rasei pure" ; proferau existanţa unei omeniri selecţionate altfel decît în văile cretinizate ale Alpilor ; fierbeau o licoare greţoasă din superstiţii, sofisme, minciuni blagoslovite, I. G. Farben şi mentalitatea iunckerilor prusaci : pentru ca, după aceea, să facă din superstiţii o realitate ucigătoare, să gazeze şi să ardă pe evrei şi pe ţigani, pe slavi şi pe germanii-negermani, pe comu-

niști, socialiști, liberali, umaniști, pe defăimătorii teoriei rasiste ; pe prizonierii de război, populația civilă și pe toți cei care se împotriveau Reichului — atunci și cuvîntul „arian" a devenit ceva care nu se mai rostea cu inima ușoară.

Dar dacă ești conștient de faptul că termenul arian nu are nimic de-a face cu rasa, nici cu morala, cu intelectul și, cu atît mai puțin, cu germanismul, atunci s-ar mai putea, probabil, opera cu noțiunea de arian.

Cu vreo patru mii de ani în urmă, ținutul de stepă care se întinde din Polonia și pînă în Asia Centrală era populat de barbari seminomazi. Ei îmblînziseră calul, aveau care pe două roți cu spițe, clanurile lor erau organizate patriarhal, cu un început de împărțire în clase ; aveau zei părintești în cer, topoare cu coadă și mergeau în triburi și clanuri spre sud-vest, spre vest și nord-est. Toți nomazii sînt popoare migratoare. Cînd întîlneau în cale civilizații mai bogate, le cucereau și le jefuiau.

Popoarele băștinașe, chiar cele mai civilizate, nu puteau să facă față carelor de luptă. Pedestrașii nu aveau nici un mijloc de apărare împotriva cailor iuți, astfel încît cuceritorii se stabileau ei înșiși ca stăpînitori războinici, perceptori de impozite și clasă dominantă în ținuturile cucerite. Se încuscreau cu populațiile de baștină și se asimilau. Din aceste expediții armate n-a rămas decît o familie de limbi : indo-europeană. În India, ei își ziceau *araya*, cei nobili, cei de viță. Numele mai există încă în Iranul din zilele noastre.

Aci, în nord, pe malul fluviului Amu-Daria, acești barbari au întemeiat cea dintîi așezare orășenească a lor : *Bakhdim Sariram Ordovo Darasham* — Balkh, orașul steagurilor înalte, așa cum e numit în *Avesta*, cartea sfîntă a celor ce se închinau lui Zoroastru. Balkh, mama orașelor, cum i se spunea în Asia. Triburile care au migrat mai departe, coborînd spre valea Indului, n-au fundat, în schimb, nici un oraș. Ele au fost pacostea și ruina civilizației urbane. De pe urma conflictului dintre civilizație și barbarie n-a rezultat nici un progres. După perioada harappă urmează mii de ani de vid în istoria Indiei ; ceasul rămăsese în urmă. Nomazii care defrișau pămînturi pentru agricultură prin ardere n-au lăsat în urma lor nici un monument.

Dar aici, în nord, ei au întemeiat un oraș. Atît după *Avesta*, cît și după *Rig Veda* [1], ei ar fi avut de asemenea pri-

[1] *Rig Veda*, sau *Vedele*, cărțile sfinte ale hindușilor, în limba sanscrită atribuite revelației lui Brahma, zeul suprem al vechilor hinduși.

mele lor dinastii cîrmuitoare. Începea să se închege statul. Au cucerit un popor de pedestraşi care cultivau pămîntul. Erau călăreţi, stăteau înconjuraţi de familie şi de sclavi în curţile lor întărite şi domneau peste locuitorii ţării. Au adus la Balkh zeii cereşti ai părinţilor lor şi mitologia care, mai tîrziu, a fost codificată în India sub numele de *Rig Veda*.

Zeiţa maternă din perioada matriarhatului — amuleta reprezentînd o babă de lut a popoarelor care lucrau paşnic pămîntul — a fost înlocuită de bărbatul matur şi energic al popoarelor patriarhale de păstori.

Dar în nord religia a început să se schimbe. Balkh era o regiune fertilă. Dar fertilă numai datorită muncii grele. Împotriva păstorilor nomazi s-au ridicat atunci, ca în multe rînduri mai tîrziu, crescătorii de vite. Zoroastru a acţionat, probabil, aici, în Balkh, cîndva după anul 1000 înaintea erei noastre. Marea lui reformă nu a fost numai o reformă monoteistă în tradiţia patriarhală a păstorilor ; este vorba de credinţa în divinitatea crescătorului de vite stabil care se împotriveşte nomadului. Precum în ceruri, aşa şi pre pămînt.

Activitatea lui Zoroastru, la fel ca aceea a tuturor celorlalţi fondatori de religii, e învăluită în mister şi legende, dar marea criză religioasă se dezlănţuie în timpul luptei împotriva unei secte vrăjmaşe — aceea care taie şi mănîncă taurii ritual. Esenţialul în religia lui Zoroastru nu e nici dualismul, nici *Ahura Mazda*, adică grija faţă de vacă şi de lucrările de irigaţie. Sfinţenia cîinelui nu mai este tovărăşia şi respectul vînătorului. Acum este vorba de cîinele ciobănesc al crescătorului de vite ; de dulăul săteanului legat de glie, scutul proprietăţii ; cîinele scatofag, necesar unei locuinţe durabile; animalul care a fost apoteozat. Sacrificarea calului şi tovărăşia cîinelui de vînătoare aparţin unei epoci anterioare, din care n-au mai rămas decît rudimente în unele ceremonii pe jumătate uitate.

Aci, în Balkh, au fost elaborate mari părţi din acea teologie care mai tîrziu va influenţa civilizaţiile indiene, care a influenţat mediul sassanid, şi, prin aceasta, şi pe cel iudaic-creştin. Balkh este veriga de legătură. Dar chiar dacă Balkh era „frumosul oraş al steagurilor înalte", el nu era, în mod sigur, la fel de bogat ca oraşele Egiptului, cele ale Fertilei Semiluni sau cele din valea Indului. Balkh, pe vremea arienilor, era un orăşel. Districtul încă sărac. Aceasta reiese, printre altele, din acele roluri de impunere care au fost întocmite mai tîrziu, sub ahemenizi. Cînd Balkh a căzut în faţa ahemenizilor,

iar Cirus a trecut în marş prin Balkh, îndreptîndu-se spre Marea Caspică, Balkh, ca a douăspezecea satrapie, plătea numai trei sute şaizeci de talanţi pe an, ceea ce era puţin, în comparaţie cu satrapia asiriană care plătea o mie de talanţi.

Dar în ziua cînd vom avea mijloace să dezgropăm adevăratul Balkh, istoria omenirii va trebui scrisă din nou. Acolo unde mai înainte au fost simple supoziţii şi ipoteze, vor fi dovezi certe, arheologice. Pînă atunci, însă, măreţia Balkhului poate fi urmărită doar în religii şi în acele pietre pe care copiii din Akcha le aruncă după o biată căţea care schelălăie jalnic.

Munţii s-au ascuns în ceaţă. Vîntul fierbinte al după-amiezii stîrneşte praful deasupra colinelor. Ţinutul e încins de căldură, galben-cenuşiu şi fără perspective. La orizont, cerul, colinele şi stepa se contopesc într-o pîclă uniformă. Vîntul bate dinspre marile deşerturi şi Kara-Kum e măturat. În spatele fiecărei plante, al fiecărei pietre se formează o mică barcană. Se vede cum se aşază praful înapoia obstacolului, dar dacă te apleci mai jos observi, de asemenea, că fiecare dună în miniatură are o flamură de pulbere care „fumegă" în spatele ei. Ţărîna de loess călătoreşte spre răsărit. Zi de zi, vîntul şi soarele macină piatra deşertului, transformînd-o în nisip, nisipul pustiului în pulbere şi praf, care este măturat şi dus departe, în vîrtejuri ce plutesc peste stepe şi cîmpii.

Aerul e compact, dar praful atît de fin, încît nici măcar nu crănţăne între dinţi. Ne-am spălat într-un canal larg de irigaţie. Acelaşi praf care plutea deasupra cîmpiei e aici un mîl cafeniu, lipicios şi vîscos. E ca o masă vie sub tălpi, chifteşte printre degete şi se lipeşte de picioare. Apa caldă răcoreşte corpul cînd se evaporă. Graniţa între şesul care se desfăşoară pustiu şi cîmpurile cultivate e precisă, parcă tăiată cu un cuţit. E chiar tăiată. Dar cu cazmaua. Săpată ca un şanţ de irigaţie şi înălţată ca un zid de lut. Zidul de lut se pierde în depărtare, contopindu-se cu pîcla de la orizont. Pe una din părţi e verde, verde deschis, un verde crud ; cealaltă parte e de un cenuşiu prăfos — sînt colinele fumegînde. Canalul de irigaţie se îndreaptă spre oază şi malurile lui, colinele, pămîntul oazei şi tot terenul solid sînt formate din loess, iar aerul e cenuşiu şi încărcat de loessul în drum spre răsărit. Mîlul dintre degetele picioarelor noastre, aerul cenuşiu, colinele fumegînde, apa tulbure, cîmpurile verzi şi zidul de lut — totul este loess.

Loessul este un pămînt dintre cele mai fertile. E un produs pur al descompunerii. Bogat în minerale, săruri, calciu. Loessul şi apa dau recolte bune. Şi an de an, solul se îngroaşă. Aerul prăfos e îndesat de bogăţie. Un milimetru anul acesta, o jumătate de milimetru anul trecut şi doi milimetri anul viitor. Vîntul şi ploaia de iarnă abate praful pe pămînt, îl leagă şi fac ca solul să crească şi să devină din ce în ce mai fertil. Cu cît e mai mare depărtarea de marginea deşertului cu atît e mai fină pulberea.

Naivul priveşte realitatea static. Se teme de pustiuri. Crede că deşertul înseamnă numai moarte şi vrăjmăşie. Vede lumea în negru şi roz şi consideră pustiul rău şi oaza bună. El nu vede că una este condiţionată de cealaltă. Tocmai pentru că e mort şi despuiat, pustiul răspîndeşte în jurul său bogăţie. Vînturile centrifuge ale pustiului suflă şi curăţă cu nădejde pietrele şi nisipul. Într-adevăr, nisipul rătăceşte şi se depune în centuri jur împrejurul pustiului ; în zona de limită a pustiului, omul şi nisipul luptă pentru supremaţie. Este lupta între forţele dominante, peremptorii, ale omului şi ale vegetaţiei şi forţele distructive ale nisipului. Dar marea centură de stepă dinafara deşerturilor devine cu atît mai rodnică, cu cît deşertul se macină mai crunt şi cu cît nucleul lui e mai arid şi mai mort. Însuşi blestemul deşertului binecuvîntează ţinutul din jurul lui. Noi ne-am întemeiat civilizaţia agricolă pe fărîmiţarea deşerturilor de mult dispărute. Naivul nu vede acest lucru. El vede doar nisip şi stînci care se macină, pămînturi aride, fierbinţi şi puste îmbîcsite de praf ; el nu înţelege că distrugerea, nimicirea şi moartea constituie doar condiţia *sine qua non* a naşterii, a creşterii şi a vieţii.

Îmi torn din nou apă pe corp ; la început încălzeşte, apoi vîntul fierbinte suflă răcoare pe trup. Mergem prin aerul cenuşiu la deal, spre o ceainărie. Aceasta se află exact pe graniţa dintre oaza cultivată şi pămîntul pustiu. Cu cît ne apropiem mai mult de verdeaţă, cu atît o vedem mai deasă. Un adevărat zid de verdeaţă în spatele valului de lut. Dar dacă apa care se evaporă de pe corp şi praful care pluteşte în aer reprezintă condiţia *sine qua non* pentru vegetaţia oazei, mai există şi un al treilea factor. Unul care a dominat întreaga dezvoltare în această parte a lumii, unul care a guvernat destinul popoarelor şi le-a determinat istoria mult mai puternic decît toţi comandanţii de oşti, decît toţi stăpînitorii şi eroii cîntaţi în epopei, luaţi laolaltă. Un factor din pricina căruia stăpînitorii şi eroii iluştri n-au rămas decît un palid reflex.

Singuraticul nu e în stare să facă nimic în acest climat şi în această natură. Singuraticul nu poate întemeia nimic. Plantaţiile lui sînt acoperite de nisip, el nu recoltează decît paie răzleţe. Grîul se îngălbeneşte, se usucă şi e spulberat de vînt înainte de a da în spic. Aici, toată munca a fost colectivă. Cultivatorul de unul singur a fost întotdeauna o absurditate. Aici, sus, în stepele fertile, culturile ajung să se coacă numai datorită efortului comun al unui mare număr de oameni. Amenajările de irigaţie necesită mii şi mii de ore de muncă. Irigarea, plantaţiile pentru fixarea nisipului şi recoltele comune au făcut imposibilă apariţia proprietăţii private asupra pămîntului. Această situaţie a modelat istoria altfel decît în Europa. Despotismul asiatic s-a sprijinit pe statornicia satelor care lucrau în colectiv. Prin faptul că nimeni nu putea să aibă pămîntul său propriu, cineva putea să deţină tot pămîntul, toată puterea şi toată gloria şi să domnească neîngrădit de justiţie, de lege şi de oameni. Irigarea era necesară, şi irigarea aparţinea puterii centrale.

Din surplusul de producţie al satelor au fost întemeiate regate şi imperii, armate, birocraţii şi oraşe ; regatele s-au ridicat unele împotriva altora, imperii au fost zdrobite, istoria lumii a fost zdruncinată, dar satele au rămas. Cîrmuirile înţelepte, cu amenajări de irigare, au dat ţăranilor recolte bogate, iar cîrmuirile proaste, cu instalaţii de irigare gata să se surpe, sau devastările pricinuite de monarhii războinici au adus paragina pe pămînturile cultivate. Cîrmuirile înţelepte au dat ani buni cu surplusuri substanţiale, care au adus birocraţiei bogăţii şi mai mari, au făcut armatele mai puternice şi au creat premisele unor noi războaie, care au devastat instalaţiile de irigare şi au făcut ca ogoarele să fie acoperite din nou cu nisip. În pofida tuturor cuceritorilor, satele au rămas neschimbate. Modelul firesc nu putea fi clintit din loc. Roata vieţii a rămas veşnic aceeaşi. Timp de cinci sute de ani, încă de la violentul conflict social care a precedat cucerirea arabă, nici un drum nu ducea afară din acest ciclu de construcţie şi distrugere ; cuceritorii puteau să se schimbe, dar un stăpînitor era la fel cu celălalt.

În spatele acestui zid verde de vegetaţie se află oraşul Balkh, mai bine zis ceea ce a mai rămas din Balkh. Ne adăpostim la umbra ceainăriei. Samovarul de aramă care susură e rusesc ; ceştile de ceai sînt japoneze, patronul ceainăriei e un hezar, iar oamenii care stau lîngă noi, la umbră, sînt uzbeci. Poartă caftane lungi, vărgate, *ciapane*, iar feţele lor au trăsă-

turi mongole. Afganistanul de Nord e o regiune tiurcă. Pe aici trece graniţa de sud-est a limbilor tiurce în Eurasia. Dar cu toate expediţiile războinice şi transformările de limbă, administraţia e încă şi astăzi întemeiată după acea schemă care a apărut în urma luptelor sîngeroase de clasă din perioada sassanidă. Birocraţia, sistemul de percepere a impozitelor şi formele de guvernare nu s-au schimbat prea mult de atunci.

Doi oameni trec călare. Se ţin ţanţoşi pe caii lor, iar în urma copitelor se stîrneşte un praf galben-cenuşiu. Tocmai această regiune, Balkhul roţilor cu spiţe şi al carelor de luptă, a devenit un ţinut al călăreţilor şi al cărăuşiei cu samare. Încă o dovadă a felului în care transformă lupta de clasă tipul de civilizaţie. Carele de luptă ale micilor cîrmuitori şi ale latifundiarilor posesori de sclavi au dispărut o dată cu stăpînii lor. În locul lor au apărut oştile de călăreţi şi pedestrimea puterii centrale. Vreme îndelungată, roata şi căruţa au fost cu desăvîrşire nefolosite aici, în nord, pe acest şes, făcut parcă anume pentru căruţă şi care, odinioară, a fost martorul ravagiilor pricinuite de carele de luptă.

Abia spre sfîrşitul anului 1870 guvernatorul general din Mazar-i-Sherif a introdus de probă cîteva căruţe. Pentru cele patru batalioane cantonate în Mazar-i-Sherif au fost procurate patru căruţe de tipul folosit la nord de Amu-Daria ; arban. Dar arbanul este un tip primitiv de căruţă : pe două roţi, cu vizitiul călare pe calul înhămat ; roţile sînt masive, greoaie, cu un diametru de un metru şi jumătate. Aceste roţi înalte fac, desigur, posibilă înaintarea pe terenul inegal, cu hîrtoape, al stepei, dar greutatea proprie a roţilor este atît de mare, încît încărcătura utilă este foarte redusă. Arbanul n-a fost niciodată popular. Abia la o jumătate de secol mai tîrziu, o dată cu primele autocamioane, s-a întors iarăşi roata în Balkh. După primul război mondial, cînd cel dintîi autocamion a urcat spre Balkh, evoluţia efectuase un cerc. Vehiculul roţilor cu spiţe s-a întors în ţara lui de origine.

Dar o dată cu motorul cu explozie şi cu noua tehnică, putea să fie întreruptă eterna regenerare a existenţei şi neclintirea milenară a satelor. Noile instalaţii de irigare, din ce în ce mai vaste, sporesc posibilităţile omului ; noile metode în agricultură, noile pieţe pentru produsele agricole şi noua mobilitate în cadrul societăţii intervertesc ciclurile. Omul poate porni din nou la atac împotriva deşerturilor. Nu numai ca să păstreze ceea ce are, dar să şi supună ceea ce n-a atins niciodată — cu neclintirea s-a terminat.

E plăcut să petreci o după-amiază dogoritoare odihnindu-te la umbră. Stăm tolăniţi pe covorul nostru, ceainăria e paşnică şi nu se aude decît bîzîitul muştelor. Bem ceai şi mîncăm pîine. Tăiem un pepene : un autocamion pictat ţipător cu imagini silvestre din paradis şi cu scene răcoritoare marine, plin de un roi de oameni grăbiţi, goneşte în direcţia Mazar-i-Sherif, stîrnind nori de praf. O autocisternă merge în direcţie opusă, către Akhcha. Praful e împins de pe drum departe, peste coline, împreună cu loessul călător.

După ce am băut ceaiul, ne uităm atent la ceşti. Nu sînt japoneze, ca toate ceştile pe care le-am văzut pînă acum. Sînt confecţionate în noua fabrică de porţelan din Kunduz. Par însă japoneze, deoarece producţia e condusă de tehnicieni japonezi, iar decoraţia este de tipul japonez pe care îl întîlneşti în orice ceainărie. Dar, la drept vorbind, această decoraţie nu este decît o imitaţie a modelului buhara. Cînd japonezii au început să vîndă porţelanuri pe pieţele central-asiatice, ei şi-au adaptat producţia tradiţiilor locale. Dar modelul buhara se bazează, la rîndul său, pe cel turcesc, mongol, chinez. Influenţa civilizaţiei se învîrte din nou în cicluri. Iar cea mai simplă ustensilă, ieftina ceaşcă de ceai, ştirbită şi disputată, cuprinde toată această evoluţie istorică în decoraţia sa.

Pustiul alimentează fertilitatea stepei. Dar fertilitatea stepei reclamă o muncă în colectiv. Cînd latifundiarii se prăbuşesc şi sclavii nu mai întreţin canalele de irigaţie în stare de funcţionare, apare în mod obligatoriu colectivul sătesc primitiv. Pe el se bazează despotismul. Altfel, acest sat nu e în stare să urnească singur roata existenţei. Roata cu spiţe se întoarce în ţinutul de baştină. De data aceasta, acţionată de motorul cu explozie ; acum, cercul vicios, ciclul a fost întrerupt.

Producţia japoneză masivă îi ruinează pe olarii afgani. În orice ceainărie se găsesc doar ceşti japoneze, iar meşteşugarii indigeni au dispărut. Dar, prin aceasta, se creează o piaţă pentru industria autohtonă de porţelanuri.

Caracului devine preţios în ţările bogate. Negustorii străini încasează cîştigul şi dau mărfii numele lor. Dar, încă din anul 1914, marfa e concentrată în mîini afgane, iar în 1933 comerţul ei este reglementat. Cinci ani mai tîrziu, se înfiinţează o companie de stat pentru caracul, deoarece acum pieile trebuie să dea devizele necesare pentru importul de maşini, pentru a extinde irigarea şi a spori producţia agricolă. Cîmpia

de nord se integrează în piaţa mondială. Viaţa ei depinde de fluctuaţiile bursei de la New York. Cînd preţurile scad, ruina se întinde deasupra ţării. Colinele sînt pustiite cînd cîmpiile sînt păscute pînă la refuz şi evoluţia pare să se îndrepte în aparenţă spre un ciclu din ce în ce mai vicios al degradării solului, spre o sărăcie şi o mizerie care se întinde din ce în ce în corturile nomazilor şi bazarurile năpădite de nisip. Totuşi, numai în aparenţă, căci societatea nu mai este ceea ce a fost, şi chiar această evoluţie vicioasă produce forţe contrarii creatoare.

Uzbecii fumează din narghilea. Stau tăcuţi în caftanele lor vărgate. Vîntul se mai potoleşte, se apropie înserarea. Aerul e cenuşiu de praful migrator cărat de vînt dinspre deşerturile apusene.

Din cîmpie intrăm în Mazar-i-Sherif. E oraşul de nord al regatului, aşa cum Herat este cel de vest. Aşezarea se îngrămădeşte în jurul nostru. Pereţi de lut şi o stradă principală, cît o uliţă de largă, care şerpuieşte mărginită de o parte de copaci, iar de cealaltă de ziduri galbene. Depăşim un conducător de măgari : el strigă la animalele sale, le loveşte cu o bîtă noduroasă, dar chiar şi strigătele şi loviturile lui sînt lipsite de vlagă. Doi copii se joacă liniştit sub un pom. Cîţiva sacagii îşi umplu burdufurile, iar măgarii se odihnesc la umbră. Acoperişurile caselor răsar din verdeaţa grădinilor împrejmuite de ziduri, iar în lumina soarelui se leagănă praful stîrnit de pe drum. Oraşul, cufundat în linişte, pare să doarmă.

Pe neaşteptate, această impresie se spulberă. Uliţa se preschimbă într-o adevărată stradă, fără întortocheri. Casele îşi schimbă şi ele înfăţişarea. Pereţii de lut fac loc zidurilor de cărămidă arsă, ridicate în stilul de la începutul secolului. Grădinile ce împrejmuiesc casele sînt parcuri în miniatură. E ca şi cînd am trece prin centrul unui oraş provincial rusesc cu cincizeci de ani în urmă. Ici comisariatul de poliţie, colo reşedinţa guvernatorului, şcoala, banca şi hotelul.

Dar şi această imagine se destramă. Printre micile palate de cărămidă arsă ale funcţionărimii de provincie răsună claxoane de automobile. Camioane mari trec pe lîngă noi. Coborîm în cartierul bazarului. Străzile sînt înţesate de oameni, de automobile şi de măgari. Se încarcă şi se descarcă marfă. Automobilele ies pline din magazii, şi toate mărfurile districtului de nord trec prin antrepozitele din Mazar-i-Sherif. Oamenii de afaceri încheie contracte, sorbind ceai. Se negociază, se discută, se iscă certuri, e zarvă şi multă însufleţire. Mazar-i-Sherif e un mare oraş comercial.

Dar spre deosebire de Herat, el nu poartă amprenta provinciei sale. Nu numai pentru faptul că întîlneşti pe străzi atît de mulţi afgani şi tadjici şi, relativ, atît de puţini uzbeci. Ambianţa din oraş, arhitectura şi însufleţirea de pe stradă nu au nimic din atmosfera lîncedă provincială. E un oraş diferit de Herat. Mai modest şi mai pestriţ. Pînă şi vechile cocioabe, acum dărîmate, erau lipsite de un specific. Case de-ale pripăşiţilor, fără tradiţie.

Şi este în reconstrucţie. Noi străzi parcelează în linii drepte un plan de oraş. Noi clădiri sobre ca formă, şcoli, ateliere, clădiri administrative pentru organele comerciale de stat şi pentru monopolul naţional al petrolului. Asanarea urbană a trecut prin oraş ca un taifun. Pe maidane pustii se înalţă casele cele noi. Oraşul se descotoroseşte de dughenele din bazar şi de comerţul neorganizat spre a-şi crea birouri pentru monopolurile de stat şi bănci. Se croiesc străzi largi, iluminate cum se cuvine, deşi oraşul e mai vechi decît aşezările din vestul central din S.U.A.

Această urbe pestriţă, fără un stil unitar, e capitala regiunii de nord. Iar ceea ce a dat oraşului numele, şi ar fi putut să-i imprime un stil dominant: Mormîntul lui Ali, marele sanctuar, nu are o formă arhitecturală adecvată şi e pus sub semnul îndoielii. Mazar-i-Sherif înseamnă loc de pelerinaj, mormîntul venerat. Dar şi această semnificaţie ţine de un adevăr controversat.

Povestea legată de acest mormînt este de domeniul marilor miracole. Se presupune că Ali, ginerele profetului, al patrulea calif, e îngropat la Nadjef, în Irak. Acolo se duc în pelerinaj şiiţii, musulmanii schismatici. După părerea lor, califul Harun al Raşid a pus să se construiască acolo primul mausoleu, după ce mormîntul lui Ali a fost descoperit în anul 791. Mai probabil e totuşi că mormîntul a existat abia cu două secole mai tîrziu, în anul 977.

Abaterea de la această credinţă e că şi Ali ar fi îngropat în Mazar-i-Sherif. Prin aceasta, şi acest loc a devenit unul dintre cele mai sfinte. Căci Ali ibn Taleb, lăsînd la o parte toate deificările schismatice, este marele erou popular al Islamului. O confirmă pînă şi zicala că nu există sabie mai tare decît a lui Faqar şi nici războinic mai viteaz decît Ali.

Dar, pe la anul 1100, se spune că un călător, venind din India, a urcat spre Balkh, şi că ar fi lăsat să se înţeleagă că a descoperit în nişte cărţi vechi că adevăratul mormînt al lui Ali s-ar afla lîngă fortul Khairan, la o bucată de drum afară

din Balkh. Cîţiva dintre descendenţii profetului în Balkh mărturiseau că în vis li se revelase acelaşi lucru. S-au adresat autorităţilor, dar cărturarul principal al oraşului a dezminţit cu înverşunare această afirmaţie. Toată lumea ştia doar bine că Ali era îngropat lîngă Nadjef. În aceeaşi noapte, Ali însuşi s-a arătat cărturarului în somn şi l-a dăscălit. Exegetul s-a îmbunat şi a pornit pe dată în fruntea mai marilor oraşului spre locul care-i fusese indicat chiar lui în vis şi, săpînd acolo, au găsit trupul lui Ali neatins de putreziciune. Se spune că atunci, chiar sultanul Sanjar a pus să se clădească o moschee deasupra mormîntului. Aceasta se presupune c-ar fi fost distrusă de Ginghis-han, iar locul acela a rămas multă vreme în părăsire. S-a uitat iarăşi de mormîntul lui Ali. Marco Polo nu pomeneşte nimic despre toate acestea. Ibn Battuta [1], care călătoreşte prin Balkh pe la 1330, nu pomeneşte nici el despre vreun mormînt al lui Ali prin apropiere. Dimpotrivă, vorbeşte despre Mashad Ali [2] din Nadjef, „unde se găseşte un mormînt despre care se spune că ar fi al lui Ali". El este un stăpîn prudent şi un călător sceptic, iar descrierea mausoleului o face în puţine cuvinte : „Acolo se află trei morminte, despre care se susţine că ar fi mormintele lui Adam, Noe şi Ali".

Sub domnia lui Husayn Bayqara, s-a descoperit încă o dată acest mormînt şi s-a înălţat moscheea care se află şi astăzi acolo.

Dar moscheea n-a rămas unul dintre cele mai frumoase monumente timuride. Verde, de curînd restaurată, se înalţă singuratică. Sistematizarea oraşului a măturat dughenele bazarului din apropierea ei şi a transformat locul din jurul moscheii într-un parc. Porumbei albi se plimbă prin curte şi s-a construit un nou rondou pentru pietoni în faţa intrării principale. Industria pelerinajului cere spaţiu.

Pentru Mazar-i-Sherif controversa din jurul acestui mormînt, care continuă şi astăzi, este tipică. Oraşul poartă amprenta dezbinării şi a dezvoltării inegale. Căci înfruntările sociale şi politice se reflectă pînă şi în cărămidă, în lut şi faianţă arsă.

Şi, dacă priveşti mai atent această dezbinare, ea apare mult mai profundă şi mai gravă decît harababura de stiluri şi nesiguranţa în legătură cu sanctuarele. Pentru că îndoiala legată de acest sanctuar restaurat de curînd nu are o însemnă-

---

[1] Ibn Battuta, celebru călător şi geograf arab, născut la Tanger (1304—1378).

[2] Mashad, lit. piatră sepulcrală ; Mashad Ali : Mausoleul lui Ali.

tate decît în măsura în care povestea despre mormintele lui Ali şi însemnătatea lui Ali sînt edificatoare pentru rolul religiei şi religiozitatea politicii. Sau, poate, mai bine zis, o expresie a faptului că, în această parte a lumii, la fel ca în Europa medievală şi de la începutul Reformei, orice mare mişcare socială şi politică a îmbrăcat o formă religioasă şi, prin aceasta, în decursul veacurilor, şi-a irosit forţele în teologie, în loc să şi le dirijeze pentru o adevărată transformare socială.

Povestea începe atunci cînd moare Profetul. Vineri, într-a zecea zi din luna Rabial Aval, în al unsprezecelea an după Hegira [1]. Profetul se îmbolnăveşte şi nu mai e în stare să ţină rugăciunile. Sîmbătă şi duminică, boala se agravează şi începe delirul. Luni, el se simte mai bine, se scoală pentru a oficia rugăciunea de dimineaţă. Îndată după aceea, moare. Aceasta se întîmpla în anul 632 după cronologia noastră.

În timpul luptei scizioniste dintre prietenii lui cei mai apropiaţi şi rude, în special între socrul şi prietenul Profetului, Abu Bekr, şi ginerele Profetului, Ali, căsătorit cu Fatimá, cel dintîi iese învingător şi devine primul calif. Conducătorul credincioşilor. În anii care urmează, oştirile musulmane înaintează şi Islamul învinge.

Bizanţul şi Persia sassamnidă erau slabe şi în decădere după lupte îndelungate între ele şi serioase războaie civile. Oamenii de rînd din Siria aclamă pe arabi ca pe restauratorii credinţei adevărate şi eliberatorii poporului de sub oprimarea bizantină. În Persia, înverşunatele lupte sociale tocmai se sfîrşiseră prin distrugerea latifundiarilor posesori de sclavi şi reprimarea norodului răzvrătit de către o nouă clasă nobilă, birocratică, credincioasă tronului şi despotismului. Minorităţile creştine şi iudaice care, în frăţească alianţă cu puterea de stat ce abia îşi încheiase misiunea de călău împotriva poporului, au fost considerate după aceea neloiale din punct de vedere potenţial în lupta împotriva Bizanţului creştin şi au fost ucise în pogromuri. Pretutindeni, arabii au fost primiţi ca eliberatori de sub o cruntă oprimare.

Armatele Islamului au biruit pentru faptul că forţele care li s-au împotrivit erau în descompunere. Islamul a învins ca religie, iar arabii ca o castă stăpînitoare. Prin aceasta, eliberarea se schimbă în contrariul său. Oraşele arabe de garnizoană devin centrele puterii. Locuitorii ţării trebuie să se deplaseze pînă acolo pentru a-şi vinde produsele, şi de acolo e

[1] Hegiră, era mahomedanilor, care începe de la anul 622.

cîrmuită ţara. Islamul avea vederi largi, dar necredincioşii trebuiau să plătească biruri suplimentare. O politică de convertire foarte eficientă. Dar cei convertiţi nu deveneau arabi, ci doar musulmani de rangul al doilea.

Triburile arabe aveau buni comandanţi de oşti, dar puţini administratori. Vechea administraţie a rămas, în linii mari, intactă. Nici o răsturnare socială n-a urmat pe calea convertirii. Victoria arabă a fost victoria stăpînitorilor arabi, şi sub cel de al doilea calif, Omar, întregul imperiu a fost declarat musulman. Prin aceasta, situaţia s-a înăsprit. Ceea ce mai înainte fusese doar o luptă de dezbinare între diverşi indivizi şi familii din anturajul Profetului — o ceartă de familie bazată pe păreri particulare şi aviditate de putere personală — s-a transformat într-o mare bătălie scizionistă între arabi şi noii convertiţi. Aceştia reclamau dreptul lor de fraţi în conformitate cu ideea de egalitate a Islamului.

Ali însuşi, ultimul dintre cei patru califi legitimi, era, cu siguranţă, puţin conştient de rolul său. Fenomen rar întîlnit. Pentru el, aceasta era doar o chestiune de persoane şi putere în cadrul micului grup. Dar, prin opoziţia şi prin lupta sa scizionistă, a devenit exponentul tuturor nemulţumiţilor. El se afla în poziţia unică de a fi, în acelaşi timp, idealul suniţilor dreptcredincioşi şi eroul apoteozat al siiţilor.

Cearta scizionistă ajunge religie şi teologie. Ea se transformă într-o mişcare politică şi se dezvoltă pînă la o religie puternică încă şi astăzi, care domină întregul Iran şi mari regiuni din Irak şi Afganistan. Din această schismă iau naştere după aceea diverse mişcări politico-religioase. Ismailiţii se separă de şiiţi ; duc opoziţia şiită cu încă un pas mai departe ; aţîţă războiul civil abia terminat, dar încă mocnind, şi pun pe tapet revendicarea egalităţii, a comunităţii religioase. În timpul Bătrînului din Munţi ei se transformă în asasini ; celebri în istoria medievală europeană, calomniaţi şi defăimaţi, o mişcare politică dură ca oţelul care, prin intrigi, asasinate şi lupte, participă la marele joc pentru putere, pentru ca, după aceea, să degenereze în urmărirea unor interese personale. Condotierii atentatului.

În tinereţe, am văzut poze de-ale lui Aga Khan, scutierul credincios al imperialismului britanic, chefliul de pe Riviera şi stîlpul cluburilor de noapte, unde era omagiat ca adevăratul propovăduitor de inspiraţie divină. Omul neprihănit care sfinţeşte totul din jur. El poate bea vin, deoarece vinul se preface în apă cînd buzele lui îl gustă, el poate păcătui, întrucît per-

soana lui spală orice păcat. Am văzut poze în care era cîntărit pe o balanţă cu contragreutăţi din aur colectat de la popor, şi credeam că am ajuns să văd cum sublimul devine ridicol. O mişcare născută din lupta împotriva lipsurilor şi mizeriei, împotriva nedreptăţilor şi oprimării se transformase într-un venit sigur pentru Aga Khan. Dar, mult mai tîrziu, cînd am vorbit la Kabul cu un tînăr hezar, cel mai sărac şi mai năpăstuit dintre aceştia, un sacagiu, tăietor de lemne şi slugă, şi l-am auzit vorbind despre dumnezeul său, fiindcă pentru el acesta era un dumnezeu, şi povestind cum a dat şi el din toată sărăcia lui, iar eu am înţeles că această sărăcie a fost stoarsă mai departe pentru ca „Dumnezeul" să poată studia la Harward, să frecventeze cluburile de noapte, să chefuiască şi să se destrăbălează cu dansatoare goale, atunci am înţeles că ridicolul înclina balanţa spre o profundă tragedie.

Mormîntul lui Ali a fost întotdeauna o armă puternică. Cînd Ilkhanen Oljaitu a găsit de cuviinţă să abandoneze religia părinţilor săi şi să treacă la Islam, el a cîntărit bine forţa sectelor ce se înfruntau. Din hanefi a devenit şia, şi în anul 1306 a dat dispoziţii pentru ridicarea uneia dintre cele mai frumoase mausolee la Sultaniya, la vest de Qazvin, în Iran. Avea de gînd să aducă acolo rămăşiţele pămînteşti ale lui Ali. Sub protecţia lui Ali, s-ar fi odihnit în siguranţă în mormîntul său, iar Ali ar fi fost întotdeauna o sabie tăioasă pentru acela care putea să-i angajeze credincioşi în slujba sa. Dar n-au fost niciodată trei mausolee deasupra lui Ali. Oljaitu a murit ca Mohammed Hodabandá [1] şi sunit.

Moscheea deasupra mormîntului lui Ali din Mazar-i-Sherif nu este un monument al credinţei naive. E un monument al speculaţiei politice în deghizare religioasă. Mii de credincioşi naivi se duc totuşi în pelerinaj acolo unde sub domul verde al lui Ali zace marele conflict religios.

Dar nu numai lupta religioasă face din Mazar-i-Sherif un oraş dezbinat. Patru mari oraşe se află aşezate la cele patru puncte cardinale în jurul munţilor înalţi ai Afganistanului. Kabul în răsărit, Kandahar în sud, Herat în vest şi Mazar-i-Sherif în nord. Fiecare din aceste oraşe e capitala unui vechi centru cultural. Dar numai trei din aceste oraşe au o istorie lungă, milenară.

Oraşele pot să-şi schimbe numele, pot să fie rase de pe faţa pămîntului şi iarăşi înălţate, pot să se mute cu cîţiva kilometri

[1] Hodabandá sau bandehoda — robul lui Dumnezeu.

spre un punct cardinal sau altul, cu toate acestea ele îşi păstrează caracterul specific. Kabulul, Kandaharul şi Heratul au trecut prin catastrofe, ravagii şi schimbări de nume fără a-şi pierde personalitatea. Cu Mazar-i-Sherif lucrurile stau altfel. E un oraş nou. Balkh a fost capitala regiunii timp de multe mii de ani. Balkh a fost distrus, reconstruit, dărîmat pînă la temelii, a schimbat stăpînitori şi limbile stăpînitorilor, dar şi-a păstrat continuitatea. Între Balkh şi Mazar-i-Sherif nu există însă nici o continuitate. E o întrerupere în dezvoltarea oraşului. S-a născut un oraş nou. Un nou centru al provinciilor de nord.

Nu există nici o cauză geografică sau economică pentru ca centrul cîmpiei de nord să fie mutat din Balkh în Mazar-i-Sherif. Depărtarea dintre cele două oraşe e neînsemnată. Abia dacă ajunge la o distanţă de un robat. O zi de mers pentru o caravană de cămile. Nici pentru că Balkh a încetat să mai existe ca oraş, iar Mazar-i-Sherif s-a extins. Decăderea oraşului Balkh este o urmare a faptului că centrul de greutate din nord a fost deplasat şi nu o cauză a acestei deplasări. Explicaţia este istorică şi socială. Este o istorie modernă şi priveşte consolidarea statului afgan.

Nadir Quli, un bărbat din neamul afsharenilor, un conducător de cămile născut în Meşhhed, care a ajuns căpetenie de briganzi şi în anul 1736 s-a urcat pe tronul Persiei sub numele de Nadir Şah, a fost un mare războinic, un strateg şi comandant abil. A cucerit multe ţinuturi şi a jefuit nenumărate oraşe. În India de Nord un masacru sîngeros se mai numeşte şi astăzi un nadirşah. Armata lui constituia puterea lui. Cartierul general al armatei era capitala lui, întreţinerea armatei singura sarcină a statului şi unica justificare a existenţei aparatului administrativ. A fost un despot tipic oriental. El a extins graniţele ţării sale, a cucerit oraşe de la Delhi, în răsărit, pînă la Buhara, în nord ; de la Mosul, în vest, pînă la Bahrein, în sud. A fost asasinat în anul 1747.

Cîmpia de nord a fost moştenită atunci de Ahmed-han, căpetenie a clanului Saddozai, din ramura Abdali, încoronat ca primul şah al Afganistanului. A fost un monarh de alt tip. El a pus bazele unirii afganilor şi creării unui stat nou, fiind în acelaşi timp ultimul şef de trib şi primul monarh modern. El şi-a întemeiat statul pe democraţia de trib, care nu s-a dezvoltat niciodată spre o tiranie orientală.

Dar aceasta a fost o moştenire nesigură. Deosebirea dintre regiunile de nord şi de sud ale imperiului său era mare. În sud

şi răsărit erau ţinuturile triburilor, unde democraţia lor funcţiona în sesiunile sfaturilor poporului, *girgá*, în dreptul oamenilor liberi de a purta arme şi în egalitate între bărbaţi. Regiunile de nord erau, dimpotrivă, sub hegemonia afgană. Dar ele nu reprezentau nici Afganistanul, nici ţara afganilor ; erau doar mici emirate şi principate, veşnic în război între ele, pradă sărăciei şi jafurilor, recunoscînd sau respingînd hegemonia oraşelor şi suveranilor după cum se schimba situaţia politică. Aspectul social era diferit faţă de cel de la sud de munţi, poporul mai sărac şi mai oprimat. În aceste state de sclavi şi de mici stăpînitori nu exista nici o egalitate între bărbaţi, nu exista, în general, nici o tradiţie barbar democratică. Poporul era crunt oprimat. Regresul se făcea simţit tot mai mult, deceniu după deceniu înfloreau aspectele cele mai hidoase ale înapoierii. Tîrgurile de sclavi uzbece deveniseră vestite. Micii stăpînitori vindeau acolo chiar şi pe musulmani ca sclavi, lucru de neconceput în alte condiţii.

În timpul războaielor civile şi al incursiunilor permanente, venitul naţional al acestor provincii, slab legate de Kabul, a scăzut de la 1 800 000 de rupii, la începutul secolului al XIX-lea, la numai 200 000 pe la mijlocul secolului. Maimana a recunoscut de formă hegemonia Heratului şi toate emiratele mici şi disparate au considerat (în principiu) că domnitorul din Balkh avea dreptul la titlul de Domnitor Suprem al Statelor Uzbece. Dar, fără constrîngere, nu se putea da titlului un conţinut real. Aceste mici emirate păreau că vor să se separe de Kabul. În prima parte a secolului al XIX-lea mari părţi ale ţinutului au căzut sub stăpînirea emirului din Buhara. Andkhoi, Şibarghan şi Balkh au ajuns cu toatele să depindă de Buhara. Prin aceasta, emirul din Buhara era domnitorul oficial al ţării. Emirul din Kabul îşi pierduse autoritatea. Şi se părea că nici un conflict stimulator nu mai putea să se iţte între societatea sclavagistă a provinciilor de nord şi democraţia de trib barbară a celor din sud. Ele erau despărţite. De fapt, dacă nu încă de drept.

Dar, cînd emirul Dost Mohammed, în timpul primului război britano-afgan, a trebuit să plece din Kabul şi să fugă spre nord, el a cerut ospitalitate principilor din emiratele nordice (împotriva cărora tocmai trimisese expediţii de pedepsire), iar emirul din Buhara i-a dat atunci în fief [1] oraşul Balkh şi veniturile lui. Prin aceasta, Dost Mohammed era în

[1] Fief, feudă, domeniu dat în stăpînire de un senior vasalului său.

teorie, chiar dacă nu şi în practică, Domnitorul Suprem al Statelor Uzbece, dar, în acelaşi timp, vasal al emirului din Buhara. Cînd s-a întors la Kabul, el a păstrat Balkhul. Dar, dacă stăpînea restul ţării ca emir, el stăpînea regiunile de nord doar ca feude. Se părea că situaţia nu devenise mai clară.

Perioada imediat următoare este dominată de lupte confuze şi de războaie civile dinastice. Dar încăierările aparent haotice între fraţi belicoşi, coaliţiile care se schimbau la iuţeală şi o politică de mici hani, lasă să se întrevadă un scop bine definit. În cei zece ani care au precedat al doilea război afgan, dispar nouă din cele zece state uzbece. Al zecelea mai dăinuie doar formal, domnitorul din Andkhoi trece de partea celor tari, e răsplătit cu drepturi discreţionare asupra locuitorilor oraşului, dar îşi pierde independenţa. În perioada luptelor dintre fraţi, a războaielor civile, a conflictului dintre societatea sclavagistă a micilor principate şi consiliul de trib al ţinuturilor afgane, Afganistanul se unifică şi devine un stat. Simbolul acestei unificări îl constituie mutarea guvernatorului general din Balkh în Mazar-i-Sherif în timpul războiului civil. Ficţiunea juridică e sfărîmată. Emirul din Kabul nu mai stăpîneşte provinciile din nord, ca vasal al Buharei ; domneşte cu propria sa autoritate. Acesta este unul dintre cele mai importante evenimente în istoria Afganistanului. Căci, cu douăzeci de ani mai înainte ca Imperiul Britanic şi Autocraţia Rusă să reglementeze graniţele Afganistanului, afganii şi-au făurit ei înşişi statul lor.

Prin aceasta, considerarea Afganistanului ca o zonă tampon se dovedeşte a fi vorbărie goală a marilor puteri. Afganistanul n-a fost un obiect pasiv. A fost subiect şi a acţionat singur.

Mazar-i-Sherif reprezintă un conflict istoric, care se oglindeşte în cărămida şi lutul construcţiilor sale. Conflictul dintre aristocraţia feudală şi cîrmuirea centrală, între societatea sclavagistă şi democraţia de trib. Este un monument al luptei pentru unirea Afganistanului. Dar, în acelaşi timp, oraşul are o personalitate nouă şi proprie. În cartierele comerciale se simte un puternic suflu de viaţă şi activitate. Noile zone periferice sînt rodul monopolului petrolului şi ale veacului nou. Abia acum Mazar-i-Sherif poate să-şi atingă propriul său stil. Să se dezvolte într-un oraş mare la sud de Amu-Daria. Luptă încă, în chinurile facerii, împotriva lui însuşi. Se contrazice, se neagă şi se scindează în orice cartier. Pentru că răscoala şi unirea, al căror monument este, nu s-a încheiat încă.

La Tash-Kurgan, părăsim stepa plumburie şi încinsă ca un cuptor şi o luăm spre stînci. Ele se înalţă oblu în faţa noastră. Pe lîngă pîrîul de sub ele vegetaţia este abundentă. Pe neaşteptate, zidul stîncos se prăvale într-o prăpastie ; pîrîul a săpat o văgăună adîncă prin munte. În întunericul defileului, ieşim din cîmpie.

Văi înverzite şi munţi roşcaţi apar ca nişte taluzuri. Haibak — o vale verde printre coline roşcate. Arbori mari umbresc strada principală. Muştele bîzîie prin dughenele bazarului, în ceainărie samovarul bolboroseşte îmbietor. Haibak e o localitate care are ipoteci în istoria omenirii. A fost un centru budist şi aşezarea cea mai nordică a Afganistanului ţinută sub ocupaţie de trupele britanice.

Trupele britanice din regimentul căpitanului Hopkins, care au fost încartiruite în Haibak acum mai bine de un secol, n-au lăsat nici o urmă, dar procesul care i-a aruncat acolo, care i-a plasat printre colinele roşcate şi i-a alungat de pe acele meleaguri nu s-a terminat încă.

Către anul 1840, Rusia deţinea monopolul asupra comerţului pînă în sud, spre Ind. Primul război afgan a fost brutal pînă la capăt. Anglia a cîştigat comerţul din nord, pînă în Hinducuş. După 1840, Londra şi Petersburgul se aflau în război din Trebizonda pînă în Pamir. Miza era piaţa asiatică.

Cînd America a fost cucerită, jaful a însoţit drapelul, iar civilizaţiile indiene au fost zdrobite pentru a da Europei posibilităţi de dezvoltare. Noul filon de aur a hrănit revoluţiile Renaşterii şi Reformei, noile naţiuni din Europa de Nord s-au dezvoltat. Au apărut societăţi care nu mai reclamau provincia ca piaţă, ci lumea întreagă. Drapelul însoţeşte, aşadar, comerţul cînd britanicii pătrund spre nord, prin India. Onora-

bila Companie[1] dă dividende bune. Se construiesc industrii care reclamă pieţe lărgite, şi acum continentul este deschis pentru textilele britanice într-atît, încît guvernatorul general, în raportul său din 1834—35, declară: „Oasele ţesătorilor de bumbac înălbesc cîmpiile Indiei". În anul 1850, exportul de bumbac în India britanică a ajuns pînă la 5 220 000 de lire sterline. Imperiul economic mondial al Angliei e fundat pe mizeria indiană, iar acum e făcută ţăndări chiar civilizaţia indiană. Expansiunea trebuie să meargă mai departe, iar Afganistanul se afla în drumul comerţului.

Comerţul rus e înlăturat. Rusia, o ţară în lanţurile robiei, semi-asiatică, condusă despotic de un aparat de stat corupt şi birocratic, nu poate ţine piept imperiului comercial modern; trebuie să cedeze şi începe ea însăşi să se transforme. Centrele comerciale devin capitale de provincii, iar armatele se apropie de Hinducuş. Oamenii de stat fac diplomaţie, încheie tranzacţii, întocmesc rapoarte, ţin discursuri lungi, dezbateri parlamentare despre chestiuni de stat, despre libertate şi civilizaţie, iar trupele pătrund în Afganistan.

E un joc pe mize mari. Imperiul care a fost clădit pe atîta nedreptate s-ar prăbuşi dacă şi-ar îngădui un repaus. Pieţele trebuiesc sporite continuu. Crize şi războaie zdruncină noua societate, dar expansiunea nu trebuie să se oprească niciodată. Se ştie că armatele pot fi nimicite în văile Afganistanului, se declară însă că negoţul Asiei Centrale merită orice sacrificiu, iar colonelul Malleson scrie:

„Hinducuş ar fi graniţa ideală. Un şir de fortăreţe din Herat pînă în capitala Badakshanului. Ea corespunde tuturor cerinţelor strategiei militare. Nu e nevoie ca numărul trupelor să fie mare. Da, mai mic decît e necesar pentru a apăra Hinducuşul. Cincisprezece mii de oameni în Herat, cinci mii în Faizabad, cîte două mii în Maimana, Şibarghan şi Takhtapul ar fi tot efectivul, iar dintre aceştia doar o treime ar trebui să fie britanici".

Expansiunea devine un cerc vicios, iar stabilirea ţinuturilor natale, liniştita lor democraţie, mişcările lor sindicale permanente, revoluţionarii lor loiali împotriva Majestăţii Sale, filozofii lor, literaţii, pictorii şi artiştii de music-hall, totul şi toţi depind şi sînt plătiţi din profiturile pe care le aduce

[1] Onorabila Companie, aluzie la bandele de soldaţi mercenari care, în perioadele de pace din timpul Războiului de o sută de ani, pustiau Franţa.

continua expansiune. Puterile se ridică, se schimbă note, şi şaptezeci şi cinci de ani după ce oamenii din regimentul căpitanului Hopkins au plecat în marş din Haibak printre munţii roşcaţi, catastrofa mondială devine o realitate. Nici o civilizaţie nu s-a născut mai sîngeros.

Şi în decursul acestei epoci sumbre şi sîngeroase, din invazii şi războaie, Afganistanul s-a născut ca naţiune. În lupta împotriva soldaţilor căpitanului Hopkins, împotriva agenţilor înarmaţi ai industriei de bumbac s-a unificat Afganistanul.

Iar lordul Curzon, marchiz de Kedleston, care a declarat cu emfază : „Pentru mine, Afganistanul, Transcaspica şi Persia sînt numai piese pe tabla de şah pe care se desfăşoară partida pentru dominaţia mondială..." a apucat să vadă tabla răsturnată cu fundul în sus. Jocul era terminat, dar nimeni nu aplauda, iar actorii n-au părăsit de bunăvoie scena. Cu douăzeci de ani mai tîrziu, crematoriile vărsau fum negru deasupra Europei, şi oamenii mureau ca muştele pe cîmpiile Indiei. Civilizaţia care s-a născut atît de sîngeros se scufunda într-o orgie de sînge şi ticăloşie.

Acum, arbori mari, înverziţi umbresc strada care trece prin Haibak, soldaţii din regimentul căpitanului Hopkins au putrezit de multă vreme în mormintele lor de care nimeni nu mai ştie, iar drumul merge către Hinducuş. Trecători pline de grohotiş, hăuri de piatră stearpă, cenuşie. Stînci, coline, apă şi fîşii de verdeaţă. Peisajul se deschide, apoi totul înverzeşte. Intrăm într-o altă vale, cu aspect deosebit. Afară de holde, pomi încărcaţi cu fructe şi vegetaţie bogată apare barajul unei hidrocentrale, apoi clădiri albe de fabrici şi mici locuinţe muncitoreşti, înşirate printre grădini de legume şi livezi. E Pul-i-Khumri, unul dintre noile oraşe industriale.

E prima industrie pe care am văzut-o în ţară. Nu există nimic mai frumos ca şirurile de fabrici albe, şi nici formă arhitectonică care să întreacă în frumuseţe şi bogăţie barajul hidrocentralei. Aici este chezăşia victoriei şi independenţei.

Urcăm din nou ; munţii se înălbesc de calcar şi se înalţă luminoşi către cer. Aerul e altul, şi văile verzi, încă rodnice, se îngustează din ce în ce mai mult, sînt mai înghesuite, iar apa curge năvalnic printre stînci ; se apropie munţii masivi şi greoi, înălţîndu-se sub un cer senin şi albastru, care, treptat, se adînceşte şi se întunecă. Intrăm într-o crăpătură adîncă în munte, o văgăună săpată de ape, care duce în sus, către piscuri.

Ruine de cetăți pe crestele munților, cuiburi de briganzi, caravanseraiuri, apoi, din ce în ce mai adînc în inima muntelui, văgăuni tot mai strîmte, apa care spumegă printre pereții înalți și verticali ai muntelui și drumul care este doar o panglică subțire de piatră ce se cațără, lipindu-se de peretele stîncos. Drumul e o izbîndă a inginerului. Trece prin prăpastia vînătorilor și ajunge, urcînd, de-a dreptul pe coama Eurasiei. Primul european care și-a croit drum prin această prăpastie a fost, după propriile lui spuse, geologul Trinkler, în toamna anului 1924. Nouă ani mai tîrziu s-a construit aici o autostradă. Urcăm din ce în ce mai sus în serpentine cu duduit de motor, iar deasupra noastră se zărește cerul profund, a cărui culoare, din ce în ce mai intensă și mai limpede, prevestește puritatea aerului și înălțimea eliberatoare de deasupra mării. Șoseaua dinspre Bamian vine din dreapta. Acum merge mai departe drumul cel antic. Sîntem din nou pe calea mătăsii și urcăm spre munții severi. Caravanseraiurile sînt mai cenușii și mai vechi. Ne întîmpină povîrnișuri pietroase, munți roșcați cu coaste albe, povîrnișuri de piatră, iar altimetrul oscilează în zdruncinături violente, în timp ce motorul turează scăzut în viteza a doua și scade, mîrîind, într-a-ntîi ; vine rîndul întinselor pășuni care pe alocuri dau să urce la deal, vălurindu-se în zarea cu iradieri ce-ți încîntă sufletul, în timp ce motorul gîfîie din lipsă de oxigen. Ponoare întinse cu oi care pasc sub un cer violet și, în sfîrșit, culmea trecătorii.

Vine ca un răsuflet adînc, o fericită ușurare. Peisajul se deschide în întinderi vaste, cu creste de munți și văi la orizont, retrăgîndu-se tot mai mult. Aici e granița între Asia Centrală și subcontinentul indian. Pe aici curg torenții spre Oceanul Indian și spre Marea Aral. Sub noi, drumul se prăvale în verdeața văii Ghorband.

De fiecare dată cînd am trecut prin nord, prin trecătoarea Șibar, ne-am oprit. Trecătoarea e mai puțin frumoasă ca pasul Sabzak, mai puțin atrăgătoare ca trecătorile Alpilor. Dar Șibar, la trei mii de metri înălțime, e magnifică în măreția sa aspră și austeră. E o trecătoare umblată, călcată frecvent de piciorul omului. Am ajuns acolo pe înserate, cînd valea înverzită și fertilă care coboară spre Kahistan era cufundată în penumbra proiectată de munții și de colinele din jur, împurpurate de apusul soarelui. Șibar mi s-a părut întotdeauna ca o eliberare, o ușurare, o adevărată fericire. Aici am

depăşit Hinducuşul. Nu ne aflăm pe Acoperişul Lumii, dar cel puţin pe cel al „vestibulului lumii".

Ne ospătăm cu pui în hotelul din Bamian. Din restaurant, printr-o fereastră înaltă, vedem de partea cealaltă a văii cele mai mari statui din lume ale lui Buda, cioplite în peretele de stîncă. Se uită fix şi apatic la noi pe deasupra puiului. Trecerea timpului nu-i conferă unei opere calităţile artistice pe care nu le-a avut de la bun început, iar proporţiile monumentale scot şi mai mult în evidenţă platitudinea. Dar valea e neasemuit de frumoasă. Acoperită cu o vegetaţie luxuriantă, printre munţii roşiatici, ea se întinde de-a lungul lanţului Hinducuş la o înălţime de două mii de metri. Aerul e pur şi contururile clare. Mîncăm puiul cu garnitură de orez în hotelul pentru turişti din Bamian, iar hotelul e cochet şi curat ca un hotel pentru turişti din Dalecarlia [1]. Bamian va deveni, de asemenea, un Siljan [2] al Afganistanului. Aici turiştii vor putea să poposească într-un hotel bun, plătind preţuri rezonabile, să mănînce pui, desfătîndu-se cu o privelişte nemaiîntîlnită, şi să-şi satisfacă dorinţa arzătoare de cultură uitîndu-se la cele mai mari statui din lume ale lui Buda, la frescele şi mănăstirile-grote ale unei civilizaţii de demult şi să-şi potolească nostalgia romantismului istoric rătăcind prin blestematele oraşe-ruine ale uraganului mongol.

Acesta este un ţinut agricol, a fost o poartă a civilizaţiei şi va fi un centru turistic. Are monumente pitoreşti de cel mai mare interes arheologic şi cultural-istoric, are frumuseţe naturală şi o climă sănătoasă. Kabulul se află de partea cealaltă a trecătorii Şibar, doar la şase ore de mers întins cu maşina. Alături de noi stau cîţiva europeni. Şi-au mîncat puiul, se distrează jucînd cărţi şi-şi beau whiskyul din ploşti de buzunar pe care le-au adus cu ei.

Pentru moment, ceea ce ne fascinează e tot turismul. Civiliziaţia poate să mai aştepte. Lucrul acesta a trebuit să-l facă mii de ani în şir.

După ce am ieşit din prăpastia Şikari şi eram pe drum spre Şibar şi Kabul, am întîlnit primul indicator de drumuri adevărat pe care-l văzusem în Afganistan. Se afla la răspîntia unde şoseaua cea nouă, care urcă de-a lungul văii rîului, se

[1] Dalecarlia, provincie în Suedia Centrală.

[2] Siljan, localitate în Dalecarlia, celebră pentru lacul pitoresc cu acelaşi nume.

unea cu vechiul drum al mătăsii din Bamian prin Șibar. O tablă mare, albastră, cu text alb :

27 km . . . . . Bamian
102 km . . . . . Bandamir

Doab	54 km
Doshi	158 km
Pul-i-Khumri	208 km
Baghlan	242 km
Kunduz	323 km
Mazar-i-Sherif	419 km

KABUL . . . . . 210 km.

Această tablă ne-a ridicat moralul. Sus, în creierul munților Hinducuș, pe un drum care vrea să fie prezentat de mulți călători drept hazardat și primitiv, se află un indicator de drumuri bine executat, cu distanțe kilometrice înregistrate elegant și rute indicate cu precizie. Am părăsit drumul principal și am cotit spre valea Bamian.

E frumoasă. Bogăția ei de culori încîntă ochiul, cîmpurile fertile și verzi se înșiră unul după altul sub zidurile mănăstirilor-grote cioplite în stîncă și ale orașelor de altădată căzute în ruină. Prin locurile acestea s-a desfășurat comerțul, iar acum, sus, în hotelul din Bamian, am înțeles că traficul turistic o să ajungă pînă aici. Drumul care urcă spre Bandamir, lacurile de munte ascunse pe înălțimi, în împărăția stîncilor pleșuve, se și află trasat pe hărțile turistice. Cînd i-am văzut pe jucătorii de cărți bînd grog și suspinînd după excursii prin locuri neumblate, cînd i-am văzut întristîndu-se după ce au descoperit că depărtarea nu mai era echivalentă cu aventura, ne-am înveselit. Afganistanul avea nevoie de valută, iar noi eram de părere că oamenii aveau ce să vadă în această țară.

Un an mai tîrziu, șoferul de la Afghan-Tour spunea :

— Anul trecut am avut patru sute cincizeci de călători în țară. La anul o să fie mai mulți. Avem legături cu patruzeci și cinci de birouri de voiaj din toată lumea. Acesta este abia cel de-al doilea an de activitate, dar vom ridica Afganistanul pînă la nivelul unei țări turistice de prim rang.

Se lasă pe spate în scaun, arată spre marea hartă de perete a țării, întocmită după hărți militare englezești, și continuă :

— Ni se spune Elveţia Asiei. Dar noi ştim ce sîntem şi ce putem oferi. Nu avem nici un hotel Hilton, nu avem baruri, case de toleranţă, dar avem Afganistanul.

Această ţară, adesea defăimată şi încă mai des romanţată, s-a hotărît, aşadar, să devină o ţară turistică. Asociaţia turistică Afghan-Tour a fost înzestrată cu o administraţie pricepută din cadrele de elită ale ţării. În timpul primului său an de activitate, Afghan-Tour a adus chiar beneficii. Desigur, un cîştig neînsemnat, 73 000 de afgani, aproximativ 2 000 de dolari, dar totuşi beneficiu. Afghan-Tour înlesneşte îndeplinirea formalităţilor necesare călătoriei. Consulatele afgane dau în prezent viza turistică fără greutăţi. Afghan-Tour ia pe turişti de la aeroport sau îi transportă direct de la Peshawar sau Quetta, după dorinţă. Pune la dispoziţie tîlmaci şi ghizi, dă cu chirie turisme şi jeepuri, şi-a procurat cîteva autobuze speciale pentru călătorii în grup pe drumuri grele. Are chiar şi un autobuz pentru luna de miere, cu chicinetă, paturi şi perdeluţe înflorate pentru a fi folosite de tinerii căsătoriţi care dispun de fonduri. În anul următor se scontează creşterea numărului de turişti la peste cinci sute. Aproape doi turişti pe zi. Acestor turişti, care alcătuiesc primul val care să deschidă calea viitorului turism în masă şi a revărsării de capital, li se oferă excursii bine organizate şi bine chibzuite prin ţinuturi ca, de exemplu, masivul Kuh-i-Baba, de deasupra noastră, unde, doar cu vreo zece ani în urmă, colindaseră numai aventurieri răzleţi şi expediţii costisitoare.

Afghan-Tour proiectează călătorii culturale cu avionul prin ţară : Kandahar, Herat şi Mazar-i-Sherif. Intenţionează să trimită vînători de fiare sălbatice spre Marele Pamir după oile marco-polo, plănuiesc excursii pentru alpinişti şi pescari, pentru amatorii de munţi şi colecţionarii de artă populară.

Deocamdată, numai o parte din aceste călătorii sînt realizabile la nivelul la care se consideră că turiştii din toată lumea pot să-l pretindă. Dar posibilităţile sporesc, şi, în cîţiva ani, Afganistanul o să devină cu siguranţă una dintre cele mai importante ţări turistice din Asia. Posibilităţi există de pe acum pentru tipul de turist rezonabil, acela care odinioară venea în Italia şi Elveţia, acela care acceptă ţara aşa cum este.

Toate oraşele mari din Afganistan sînt legate între ele prin linii aeriene. Toate oraşele mai mici, prin trafic regulat de autobuze. Dacă eşti pregătit să poposeşti în caravanseraiuri, le găseşti la intervale de cîţiva kilometri de-a lungul tuturor

căilor. Dacă vrei să stai mai confortabil, poţi să tragi la hotelurile de stat care se află la vreo sută de kilometri distanţă unul de altul. În timpul celui de al doilea an în Afganistan, am fost solicitaţi de Afghan-Tour să elaborăm un referat de apreciere asupra hotelurilor din ţară. Am vizitat cea mai mare parte din ele, chiar pe acelea care nu sînt trecute în listele Afghan-Tour şi, cu o singură excepţie tristă, toate se prezentau satisfăcător. Erau la nivelul acelora pe care le întîlneşti în Europa de Sud. Confortul şi curăţenia erau cu mult superioare celor din hotelurile de provincie indiene, iar posibilităţile de a rămîne peste noapte mult mai mari pentru un călător, decît în Iran sau în India.

La aceasta se adaugă acea rară ospitalitate cu care este întîmpinat călătorul. Orice solicitator care se încadrează în limitele firești ale politeţii şi bunei-cuviinţe, lipsit de ifose faţă de gazdele sale, poate sconta că va primi pretutindeni ajutor, adăpost şi mîncare. Nici un fir de păr nu se va clinti de pe capul lui ; nu va da niciodată peste o prezenţă indiscretă, nu va întîlni hoardele de cerşetori şi acele mîini apucătoare care caracterizează multe ţări turistice. Este vorba de o ţară în care se acordă respect omului şi i se pretinde acelaşi respect. Această ospitalitate nu se bazează pe plata în bani peşin.

Şi, totuşi, ne îndoim că turismul o să aducă ţării fericirea. Într-adevăr, turistul oferă Afganistanului valuta forte a vizitatorilor străini. Ţara e săracă şi are nevoie de banii turiştilor pentru a construi drumuri, uzine, şcoli, hidrocentrale. Dar turismul nu se rezumă le venituri. Pentru cei ce nu-l cunosc, turismul e un vis frumos. Oamenii vor veni de departe şi vor învăţa să iubească şi să înţeleagă o altă ţară. Contactele personale vor duce la strîngerea legăturilor între popoare. Chiar Afghan-Tour e o asociaţie visătoare, iar şeful ei, blajinul om de lume Abdul Vahab Tarsi, visează în secret la înfrăţirea popoarelor şi la dragostea străinilor pentru Afganistan.

E o idee frumoasă, aclamată la multe conferinţe, exprimată într-o mulţime de documente UNESCO. O năzuinţă ideală şi absolut rezonabilă. Dar, cînd te uiţi bine la Elveţia, la Riviera, la localităţile industriei turistice italiene, nu prea vezi această înfrăţire între popoare. Nu dorim nici unei ţări soarta amară de a deveni o nouă Rivieră, reşedinţa internaţională a femeilor uşoare. Nu dorim nici măcar ca Bamian să ajungă

un nou Leksand [1], unde băştinaşii umblă în costume de carnaval şi vînd apă cu zece öre [2] paharul.

Afganistanul se află foarte departe. Ţările vecine sînt sărace şi nu vor trimite turişti prin trecătoarea Khyber sau pe ruta Islam-Kalah. Turiştii vor veni din ţările de peste ocean. Şi e greu de presupus că vor predomina turiştii din categoria celor ideali. Depărtarea şi cheltuielile de călătorie determină o selecţiune negativă. Pensionarii sînt acei care pretind confort şi odihnă, nu tinerii — pentru că aceştia n-au mijloace. Cei care vor veni vor fi cei exigenţi şi cu buzunarele pline, oameni pentru care Afganistanul e încă o ţară pe care s-o bifeze ca vizitată.

Acestora li se alătură şi un mic număr de călători cumsecade, dar pe aceştia i-am menţionat mai înainte, şi pentru ei nu e nevoie să se facă amenajări speciale. Desigur, afganii îşi dau seama de aceasta. Turiştii străini sînt conduşi pe anumite rute jalonate şi păzite. Nu pentru că turiştii ar fi periculoşi din punct de vedere politic sau pentru că afganii altfel n-ar putea să le garanteze securitatea, ci pentru că au învăţat din triste experienţe că, adesea, e de ajuns o pişcătură de purice pentru ca asemenea călători pretenţioşi şi cu influenţă să proclame ţara imposibilă, necivilizată, barbară. În realitate, nici chiar Abdul Vahab Tarsi nu se încumetă să spere că turismul va aduce într-adevăr înfrăţirea şi înţelegerea reciprocă între popoare, cu toate că vrea să creadă din toată inima că ţara va putea cîştiga astfel atît valută cît şi noi prieteni.

Ne uităm la turiştii care îşi omoară timpul jucînd cărţi şi beau whisky la masa de alături şi ne întrebăm cît de mult a contribuit călătoria lor la înfrăţirea între popoare. Într-o ţară în care străinul e un oaspete ce datorează respect pentru moravurile, obiceiurile şi demnitatea băştinaşilor, ar fi o amară decepţie dacă acesta şi-ar închipui că poate cumpăra amabilitatea cu bani. Necesitatea îndreptăţită de a încasa valută pentru noi şcoli, noi maşini şi noi posibilităţi trebuie să fie pusă în balanţă cu toate aspectele negative ale turismului.

Călătoria prin Afganistan va rămîne pentru turiştii viitori un eveniment de neuitat. Sper numai ca ei să nu rămînă tot aşa de neuitat pentru afgani.

---

[1] Leksand, localitate în Dalecarlia (Suedia Centrală), situată pe ţărmul lacului Siljan, unde locuitorii poartă costumele naţionale foarte pitoreşti numai ca să atragă pe turişti.

[2] Öre, monedă divizionară suedeză.

În octombrie 1872 a fost înmormîntat la San Francisco un tămăduitor, un medic fără diplomă, un gentleman cu un trecut bogat. Oamenii se obişnuiseră să-i zică „Generalul", dar nimeni nu luase acest titlu prea în serios. Pe vremea aceea, după războiul civil, titluri înalte existau cu duiumul. Din pricina aceasta, nici pastorului, nici celor care asistau la înmormîntare nu le păsa — presupunînd că erau la curent cu toată povestea — că acel Josiah Harlan pe care-l coborau în mormînt fusese de fapt domnitorul din Jesraota, Norpore şi Guzerat, cel mai apropiat prieten al regelui, însoţitorul scăriţei imperiale, domnitorul din Hurram, general al armatei de nord ; comandantul suprem al forţelor armate ale emirului din Kabul ; prinţ de Ghor şi stăpîn peste Hezarajat. Un om căruia, odinioară, i se oferise posibilitatea de a deveni un nou Timur, un bici al lui Dumnezeu şi un stăpînitor al lumii.

Iar Departamentul de Stat din Washington, sau cel puţin reprezentantul lui la Kabul, habar nu are şi nici nu vrea să aibă că omul acesta, în anul 1838, în timpul unei salve trase din douăzeci şi şase de tunuri, a comandat arborarea drapelului înstelat deasupra munţilor Hinducuş, sus, în trecătoarea Kharzar, puţin mai la nord de Şibar. Ţinînd seama de fragila înţelepciune cu care este cîrmuită lumea şi sînt hotărîte destinele popoarelor, precum şi de complicaţiile internaţionale pe care le-ar putea genera o complicitate activă în această acţiune, datorăm totuşi recunoştinţă acestei paşnice ignoranţe.

Josiah Harlan, al nouălea copil al perechii de quakeri Joshua Harlan şi Sarah Hinchman Harlan, s-a născut la Newlin Township, Chester County, Pennsylvania, la 12 iunie 1799. Cînd era de douăzeci şi patru de ani s-a îmbarcat pentru Indiile Orientale. Acolo s-a angajat la Onorabila Companie şi a ajuns, fără să fi studiat vreodată medicina, felcer asistent în

Artileria Bengaleză a colonelului George Pollock, în timpul primului război burmez. Să ardă pagode şi să violeze burmeze în interesul marii case comerciale nu i se părea prea glorios, aşa că la sfîrşitul războiului părăseşte Onorabila Companie şi pleacă în Vest. Ajunge în Ludhiana, unde monarhul afgan Şah Şugi, care fugise din ţară, trăieşte din bani englezeşti şi-şi aşteaptă şansa de a recuceri tronul din Kabul.

Josiah Harlan intră în slujba lui Şah Şugi. Deghizat în derviş [1], pleacă la Kabul ca agent secret pentru a pune la cale o răzmeriţă în favoarea lui Şah Şugi. Obţine oarecare succese, dar răzmeriţa eşuează şi se întoarce la curtea din Ludhiana. Acolo, primeşte cele mai înalte distincţii pentru serviciile sale şi-l părăseşte pe Şah Şugi, acest veşnic fugar, nenorocos, urmărit de ghinion, care pînă la urmă îşi pierde orice demnitate, decade şi ajunge o unealtă a britanicilor şi sikhilor ; într-un tîrziu, se vede înscăunat de britanici la Kabul. Moare ucis de supuşii săi ostili. Între timp, Josiah Harlan intră în slujba prinţului sikh Ranjit Singh, care încerca să înjghebeze un imperiu sikh în India de Nord. Harlan avansează vertiginos în grad, ajunge guvernator, se bucură de onoruri. Cînd, în 1835, Dost Mohammed şi afganii încearcă să recucerească Peshawarul de la sikhi, Harlan e acela care-l învinge. Nu prin forţă armată, ci prin intrigi şi aur. El ajunge în lagărul lui Dost Mohammed ca ambasador şi, în scurtă vreme, reuşeşte să dezorganizeze armatele prin mită, intrigi, promisiuni mincinoase de a obţine tronul. Dost Mohammed e nevoit să se întoarcă la Kabul după ce şi-a pierdut armata fără să fi pierdut o singură bătălie. Sikhii englezilor acţionează împotriva afganilor şi Dost Mohammed împotriva lui Şah Şugi pînă cînd India de Nord şi ţinuturile afgane dintre Ind şi Khyber, pradă războaielor şi a tot felul de calamităţi, decad definitiv. Sikhii fac jocul britanicilor, poartă război după război împotriva afganilor, măcinîndu-i, pentru ca, în cele din urmă, să-i vadă pe britanici pornind împotriva lor. Atunci cer ajutor chiar afganilor şi, în ultima bătălie decisivă, cinci mii de oameni din cavaleria afgană se află de partea sikhilor. Dar puterea britanicilor e prea mare, sikhii sînt zdrobiţi cu tot ajutorul Afganistanului, însuşi Dost Mohammed e silit să fugă în ultima clipă.

Urmarea este că sikhii îşi înjghebează Sikistanul lor din glia afgană şi se bazează pe aşa-zişii prieteni britanici. Harlan o rupe cu Ranjit Singh şi trece de partea lui Dost Mohammed.

[1] Derviş (pers. darviş — sărac, cerşetor) — propovăduitor musulman.

Ajunge general, instruieşte trupele, iar cînd forţele afgane, în bătălia de la Jamrud din 1837, bat armata sikhilor şi omoară pe Hari Singh, faimosul comandant suprem al lui Ranjit Singh, Harlan notează :

„Mîndrul rege din Lahore tremura pe tronul său cînd striga cu groază şi disperare : Harlan s-a răzbunat. Toate acestea sînt opera lui !"

Harlan conduce trupele emirului din Kabul, prin Hinducuş, spre nord. Luptă şi urzeşte intrigi în principatele nordice pentru a menţine suveranitatea Kabulului. Se întoarce prin Hinducuş, se întîlneşte cu prinţii din Hezarajat, e ales ca prinţ suveran, prinţ de Ghor. I se promite ascultare dacă va ridica armele împotriva lumii dinafară, dar englezii se şi află în ţară. Harlan, în calitate de comandant suprem al trupelor afgane, trebuie să fugă. Aventura lui orientală ia sfîrşit şi el se întoarce în Philadelphia în vîrstă de patruzeci şi doi de ani.

Acel Tom Sawyer care, cu vreo cinci sau zece ani mai tîrziu, stă pe malul fluviului Mississippi şi visează să devină pirat, spaima mărilor, şi să se întoarcă în oraşul său natal acoperit de sînge şi glorie, să străbată străzile încălţat în cizme cu carîmbii răsfrînţi şi să se uite încruntat la oamenii care se dau la o parte şi şoptesc : „Trece Spaima Mărilor", ar fi rămas cu siguranţă dezamăgit văzînd ce atenţie i-a fost acordată acelui însoţitor al scăriţei imperiale printre quakerii din Pennsylvania.

Nu era atît de bogat cum îşi închipuia. Banii pe care-i trimisese acasă fuseseră irosiţi în investiţii nerentabile. S-a căsătorit şi nu s-a înţeles cu familia soţiei ; a fost ofensat. Nimeni nu se lăsa vrăjit de poveştile despre aventurile şi războaiele purtate în ţări îndepărtate. Timp de zece luni, la începutul războiului civil, a fost colonel în Cavaleria Uşoară a lui Harlan, din armata Potomac. După aceea a trăit cîtva timp retras în Philadelphia, a emigrat în California, s-a stabilit ca medic la San Francisco, unde nu i se cerea nici o diplomă. A murit şi a fost înmormîntat. În istoria afgană ocupă un singur rînd :

„...un aventurier american necunoscut, cu numele de Harlan..."

Aparent, o viaţă de aventurier, o dramă demnă de un film mediocru. În realitate, însă, nu e chiar aşa. Viaţa lui nu a fost un vis de aventuri al unui adolescent, el nu s-a întors niciodată acasă în cizme răsfrînte acoperit de sînge şi glorie. Într-adevăr, notează în memoriile sale cu oarecare mîndrie că a ajuns prinţ de Ghor, ceea ce ţine de o oarecare vanitate omenească,

dar îl interesează mai ales descrierea ţinutului Hezarajat, a poporului, a munţilor şi a defileurilor. Sînt notele unui yankeu din Pennsylvania de la curtea emirului.

A fost un aventurier de alt gen decît aceia din cărţile pentru copii. A lăsat posterităţii cea mai bună monografie de pînă acum asupra Afganistanului de Nord. Stăpînit de o pasiune obiectivă pentru fapte, a ştiut să vadă mai devreme decît mulţi alţii dezvoltarea comercial-politică din Asia Centrală. Era yankeu şi nu a aprobat niciodată colonialismul britanic. Descrierea sistemului britanic de impunere e bazată pe fapte şi denotă indignarea autorului pentru caracterul lui silnic, inuman. Monografia avertizează Rusia despre expansiunea britanică şi subliniază faptul că interesele importante care intră aici în joc nu trebuie lăsate pe mîinile unor aventurieri dezmăţaţi a căror comportare compromite bunul renume al unei naţiuni.

Plănuieşte construirea de căi ferate prin stepele ruseşti şi deşerturile Asiei Centrale. Proiectează un trafic fluvial organizat pe Amu-Daria. De nenumărate ori se opreşte asupra politicii engleze de stoarcere a birurilor şi de jefuire a poporului, întrevăzînd urmările ei inevitabile: „...rezultatul contactului cu britanicii, care la început vin ca simpli aventurieri şi negustori, apoi sînt urmaţi de armată şi de continue cuceriri, a creat convingerea fermă că întreprinderea comercială a Angliei este doar preludiul invaziei şi un pretext pentru cucerire".

După ce se întoarce în S.U.A., este unul dintre iniţiatorii importului de cămile. E un yankeu şi are mintea lucidă. Susţine că deşerturile din Vest necesită cămile. În toiul războiului civil, cere să i se acorde o subvenţie guvernamentală pentru o călătorie de investigaţie în Afganistan, în scopul de a procura seminţe, butaşi de viţă-de-vie şi pomi fructiferi. Fructele afgane sînt de calitate superioară şi climatul din vestul Americii se potriveşte cu cel afgan. Dar nu izbuteşte să obţină nici o subvenţie.

Drama lui e mai profundă decît aceea a unor vise de adolescent spulberate. Tragedia lui constă în faptul că a fost un cetăţean-erou, a oscilat între conştiinţa sa puritană, republicană, spiritul său practic de colon şi setea de îmbogăţire şi de dominaţie. Pînă la sfîrşit, eşuează în toate şi moare ca tămăduitor în vestul extrem american.

Din trecătoarea Khair-Khana am văzut Kabulul pentru prima dată. Oraşul se afla jos, sub noi. Munţii se înălţau colţuroşi şi roşii împrejurul oraşului verde de vegetaţie. Drumul asfaltat ne întîmpinase imediat dincolo de Charikar, cînd coborîsem din masivul Hinducuş, prin valea Ghorband. Ne dusese prin cel mai fertil şi mai bogat ţinut din lume: văile rodnice ale Kohistanului şi Kohdamanului unde sate albe se caţără pe coastele munţilor, deasupra lanurilor care dau în copt. Acum drumul urca la deal, prin ultimul pas, iar sub serpentinele asfaltate se întindea Kabulul.

Aerul dimineţii era răcoros cînd ne îndreptam spre oraş. Casele se înălţau galbene în mijlocul grădinilor, iar munţii arizi şi roşiatici păreau foarte aproape în aerul limpede. Străbăteam încet străzile, în timp ce bazarurile tocmai se deschideau.

Kabulul nu este un oraş grandios. Nu e nici un oraş al monumentelor comemorative. Mormîntul lui Babur şi cîteva scări budiste în vecinătatea lui e tot ce-a mai rămas după un mileniu de războaie. Clădirile lui sînt lipsite de orice stil. Şi, totuşi, oraşul are un farmec rar întîlnit. Multă vreme am zăbovit acolo. Kabulul e situat la două mii de metri altitudine, sub un cer înalt, senin. Într-o carte de călătorie am citit despre nişte oameni care au mers prin Hinducuş şi chiar din trecătoarea Khair-Khana au văzut Kabulul, chipurile un oraş gribrun, fără pic de verdeaţă; cînd au intrat în el n-au găsit decît murdărie şi nori de praf. De cîte ori am citit aceste rînduri, am rămas la fel de uimit, căci Kabulul e frumos ca şi Granada. Ba chiar mai frumos decît Granada, căci aerul e mai limpede, munţii sînt mai aproape, iar contrastul izbitor dintre severitatea stîncilor pleşuve şi grădinile înverzite ale ora-

şului, casele lui vechi care urcă în terase pe povîrnişuri şi furnicarul pestriţ de oameni, e de un farmec neobişnuit.

Cînd am venit pentru prima dată la Kabul am fost impresionat de vegetaţia lui bogată şi de cerul înalt şi curat. Această impresie mi-a fost întărită ori de cîte ori am revăzut oraşul. De cum am intrat în Kabul ne-am îndreptat spre bazaruri, loc de întîlnire pentru toate popoarele Asiei. Odinioară erau acoperite, celebre pentru frumuseţea lor, pînă cînd englezii le-au prefăcut în scrum şi au jefuit prăvăliile. Acum viaţa pulsează din nou puternic pe străzile oraşului.

Dar jgheabul de apă care trece prin cartierul bazarului e o cloacă puturoasă, cu o mocirlă care curge leneş. Un băiat ia apă în căuşul palmei, îşi clăteşte gura şi scuipă apa înapoi în jgheab, o turistă, o femeie în rochie înflorată, trece pe lîngă noi. Se uită la apa puturoasă care curge liniştit, iar ochii ei se măresc de scîrbă. Strîmbă din nas şi porneşte grăbită mai departe, în goană după covoare veritabile şi cercei de argint.

„Ei sînt cei mai murdari dintre creaturile lăsate de Dumnezeu. Nu se spală după ce şi-au făcut nevoile fireşti, nici nu-şi clătesc mîinile după masă. Sînt păduchioşi ca măgarii." Aceste vorbe nu se referă însă la afgani. Le-a spus despre suedezi ambasadorul califatului, Ibn Fadlan, care, pe la anul 900, cu mult dezgust, a făcut cunoştinţă cu strămoşii noştri.

În faţa Domnului sîntem cu toţii smolandezi. Dar, în faţa turistului, tot ce e străin e exotic. Exotismul degenerează în dispreţ faţă de oameni, pentru că pune pe acelaşi plan ceea ce e specific unui popor cu ceea ce vrea să-şi închipuie despre el călătorul venit de pe alte meleaguri. Civilizaţia altor popoare şi moravurile lor sînt deformate de înfumurarea proprie. Un creştin burghez vorbeşte vrute şi nevrute despre credinţa musulmanilor, fără să se întrebe vreodată ce ar avea de spus un musulman despre o religie în care punctul culminant al slujbei divine constă în devorarea Dumnezeului.

Lipsa de igienă e rezultatul ignoranţei şi al sărăciei. Acea civilizaţie, acel spălat ritual, care se potriveşte într-o regiune din deşert puţin populată, nu se potriveşte într-un cartier dintr-un oraş suprapopulat. Iar la noi lumea se spală la fel în toate regiunile ţării. În ce priveşte ignoranţa şi mizeria luptăm cu toţii împotriva lor.

La noi sărăcia se manifestă mai ales în lipsă de asistenţă socială, întotdeauna însă sărăcia altora apare pitorească şi pitorescul voalează realitatea.

În clipa cînd sărăcia devine lucidă şi protestează apare şi speranţa într-un viitor mai bun. Aşa stau lucrurile la Kabul. Pitorescul a fost demascat. Exotismul a primit dimensiuni juste, iar Occidentul este pe bună dreptate privit cu neîncredere, deoarece se ştie că civilizaţia nu constă în pliuri apretate, iar progresul nu este neapărat asociat cu costume de flanel.

Cartierul bazarului e tăiat de strada cea nouă. Vechiul oraş, de sus, de pe povîrniş, va fi condamnat. Clădirile sînt dărîmate. Lumina se revarsă printre dărăpănături. Şi aici se dărîmă. Şi aici prietenii mei afgani îmi spun :

— Murdăria trebuie să dispară.

În gazete poţi citi despre oamenii care se îndeletnicesc la bazar cu nişte treburi nefolositoare, ca negoţul de mărunţişuri sau tot soiul de comisioane. În această perioadă de mari construcţii pentru viitorul ţării, construcţii care sînt ameninţate de lipsa braţelor de muncă, este nevoie ca fiecare cetăţean să-şi dea contribuţia pentru binele ţării, de aceea se şi propune ca toţi cei care se încăpăţînează să stea în mizerie şi murdărie, fără să facă vreo muncă utilă, să fie scoşi la construcţia de drumuri şi la campaniile de irigare. Aceste articole din presă, de altfel, nu dau dovadă de prea multă sensibilitate pentru „pitoresc".

Strada pe care mergem nu duce spre construcţiile cele noi. Ea nu trece pe lîngă ministere sau palate. E o stradă dintre cele mai obişnuite ale unui oraş situat pe înălţimile masivului muntos central-asiatic. Turbanul negustorului de lemne conţine întreaga istorie a urbanizării, cît şi a propriei lui transformări în proaspăt locuitor de oraş. Turbanul lui nu mai e înalt de şase metri, ci numai de patru, căci stofa e de tîrg, şi stofa de tîrg costă bani. Sandalele lui cu tălpi subţiri de lemn sînt mărturia curentului de civilizaţie care a străbătut Asia. El cîntăreşte lemnul cu grijă, căci într-o ţară săracă în păduri, cum e Afganistanul, lemnul şi pîinea se vînd cu acelaşi preţ.

Strada este un adevărat furnicar. Oamenii au venit la oraş de departe, din provincii. Într-o ţară întinsă şi săracă în populaţie, îmbulzeala constituie o desfătare. Bazarurile sînt un tîrg veşnic, visul locuitorului de la ţară. Aici te întîlneşti cu prieteni vechi, aici îţi dobîndeşti alţii noi. Strada se transformă în prăvălie şi salon, în loc de întîlnire şi în odaie de toate zilele. La ceainărie samovarul clocoteşte la orice oră, iar ceştile stau la rînd aşteptînd clienţii care vor să-şi petreacă vreun ceas stînd de vorbă aplecaţi deasupra ceştilor cu ceai aburinde.

Oamenii de pe stradă aparţin multor grupuri de limbă şi reprezintă multe civilizaţii. Căci Afganistanul e o ţară cu popoare vechi şi vechi civilizaţii. Dar Balkh zace în ruine, iar tuiul cu nouă cozi de iac nu mai inspiră nici o teamă stăpînitorilor din Asia sau Europa. Se construiesc în schimb primele fabrici moderne ale ţării, primele mari hidrocentrale, iar ţăranii, care vin la oraş pentru a vedea cu ochii înflorirea întregului Kabul, vorbesc despre noile construcţii de baraje şi despre marile prefaceri care li s-au promis.

Un paştun trece pe lîngă noi ; poartă o puşcă încrustată cu perle, iar benzile cu cartuşe i se încrucişează pe piept. Găsesc că e bine să fii într-un oraş în care bărbaţii au dreptul să umble înarmaţi. Astăzi, cînd în lume deseori forţa este cea care dictează, e plăcut să stai într-o ţară în care fiecare om are o armă a lui. E o chezăşie a puterii, ca şi industria în dezvoltare.

Ieşim din Kabul în zorii zilei şi o pornim spre sud, către India. Soarele abia a răsărit. Cîmpia Kabulului e cufundată încă în întuneric, dar munţii din jurul nostru sînt în flăcări. Aerul e proaspăt şi rece. În atmosferă se simte toamna. Cînd oraşul rămîne în urmă, se luminează bine de ziuă. Umbrele se scurtează, iar noi înaintăm în bătaia soarelui spre munţii cei roşii. Ne primesc în îmbrăţişarea lor şi urmăm cursul rîului Kabul la vale, prin chei. Mergem spre Sarobi, Jalalabad, Khyber. Apa spumegă şi vîjîie alături de noi. Ţîşneşte în sus, peste drum, iar torenţii se succed unul după altul. Drumul o coteşte, trece peste poduri şi se caţără pe peretele muntelui. Apoi sapă un tunel prin stînca sfărîmicioasă şi ne scoate iarăşi printre munţi, suind tot mai sus, în salturi. Printre pereţii stîncoşi îşi face loc rîul strălucitor. Din cînd în cînd, intrăm în umbră deasă, apoi ieşim iarăşi la lumină. Pămîntul e tare şi gol. Lăsăm în urma noastră o tabără de lucrători de drumuri, încă una. Taberele se transformă în oraşe de corturi lungi de-o milă. Armata afgană construieşte drumul acesta nou către ţinutul de şes. El va asigura legătura cu lumea exterioară. E un drum larg, de prundiş, care trebuie modernizat. Peisajul ţinutului pierde din severitate şi ajungem la Sarobi, noua hidrocentrală. Frumuseţea ei aspră de beton se încadrează în relieful peisajului, iar liniile de înaltă tensiune mărşăluiesc cu paşi de gigant peste munţi, îndreptîndu-se spre Kabul.

Aşezări agricole s-au cocoţat pînă în susul văii, dar, cu cît coborîm mai jos, cu atît mai largi sînt peticele de ogoare. Apoi lungi întinderi de piatră stearpă şi şesuri de pămînt uscat. Pereţii roşii de stîncă se apropie din nou, iar cursul rîului e mai năvalnic. În schimb, muntele e mai scund acum. Un pod de fier suspendat trece peste rîu. Drumul urcă spre valea Kunar şi Nuristan. Podul e păzit de o patrulă militară. Pasa-

gerii trebuie să coboare din autobuz la un capăt al podului şi să meargă pe jos pînă la autobuzul care se află la celălalt capăt. Apoi urmează cîmpia Jalalabad. În depărtare se văd munţii acoperiţi cu zăpadă. Aerul încărcat de praf este mai greu de respirat. E zăpuşeală. Întîlnim vechiul drum, care vine dinspre Kabul, şi intrăm în Jalalabad.

Aici, pe acest drum vechi, la 13 ianuarie 1841, armata britanică din Kabul a ocupat o poziţie strategică în fortul din Jalalabad. Era primul an al războiului afgan. Armata britanică pornise la asalt împotriva Kabulului, îl destituise pe Dost Mohammed, adusese pe Şah Şugi şi-l aşezase pe tron. Afganistanul devenise un aliat britanic. La 13 ianuarie, cei rămaşi în fortul Jalalabad au văzut un singur ostaş, în uniformă jerpelită, rănit, venind dinspre pustiu. Era unicul supravieţuitor din trupele şi trenul regimentar cu un efectiv de 16 500 de oameni care părăsiseră Kabulul cu o săptămînă înainte.

Toţi istoricii sînt de acord că primul conflict armat anglo-afgan a fost neizbutit. Britanicii afirmau că au dezlănţuit războiul pentru a-l înlătura pe Dost Mohammed, cu a cărui politică nu erau de acord. Dar, pînă la urmă, ei înşişi au fost siliţi să-l roage să-şi reia tronul spre a nu se prăbuşi în haosul pe care tot ei îl provocaseră. Guvernatorul general din Calcutta era necorespunzător atît ca om politic, cît şi ca strateg. Generalul era senil. Ambasadorul era un bărbat tînăr, fără experienţă, ahtiat după aventuri amoroase, aşa că sfaturile lui înţelepte uneori nu erau luate în seamă. Statul-major era un viespar de intrigi. Ofiţerii erau incapabili, moralul trupelor îndoielnic. Domnea o harababură de nedescris, iar poporul din patrie, hrănit cu minciuni, nu avea habar de ce se petrece în realitate. Aceasta ar putea explica de ce a pierit armata britanică, în prima înfrîngere dureroasă suferită în lupta împotriva unor „băştinaşi". Pierderea armatei din Kabul a spulberat mitul despre o armată invincibilă. Infanterie şi cavalerie, artilerişti, ofiţeri de stat-major, generalul, ambasadorul, vivandierele, ordonanţele şi profitorii pieriseră cu toţii. Războiul a fost pierdut, iar expediţia de incendiatori din anul următor n-a fost decît o bravadă, deşi una sîngeroasă. Aceasta arată o dată mai mult că înfrîngerea a fost grea, că mitul a fost sfărîmat, că imperiul a suferit primul său eşec serios, înainte de a fi fost consolidat definitiv, şi că expansiunea viitoare avea să cunoască eşecuri din ce în ce mai mari, însoţite de mai multă vărsare de sînge.

Războiul despre care s-a vorbit nu se deosebește însă de alte războaie. Politicieni nepricepuți, generali senili, ofițeri de stat-major intriganți, ambasadori neserioși, harababura generală și opinia publică indusă în eroare sînt elemente pe care le-au cunoscut și marile măceluri europene. Alți factori au dus la înfrîngerea britanicilor.

După această înfrîngere, s-a lansat povestea despre perfidia afgană, această metodă de discreditare specific britanică. Afganii nu erau gentlemeni. Afganii erau perfizi. Afganii erau necivilizați. Afganii refuzau să înțeleagă că pierduseră partida. Și în aceasta rezidă adevărata cauză. Afganii nu erau gentlemeni pentru că ei nu puteau în ruptul capului să înțeleagă că ar fi niște învinși. Britanicii întîlniseră un popor liber. Un popor barbar, unde libertatea mai trăia încă. Toată diplomația britanicilor, intrigile și legalismul lor s-au dovedit fără sens în clipa cînd au început să amenințe interesele vitale ale afganilor. Tratatele pe care le încheiaseră britanicii erau fără valoare. Un conducător, un rege nu avea nici un drept să încheie tratate. Fără aprobarea sfatului poporului ele nu valorau nici cît hîrtia pe care fuseseră scrise. Britanicii își imaginaseră un război normal împotriva unui monarh și supușilor lui, și s-au trezit purtînd un război împotriva unui întreg popor sub arme.

Dar, în timp ce romanii, într-o situație istorică cu totul diferită, măguleau pe germanii liberi, îi idealizau și-i dădeau ca model cetățenilor, gentlemanul englez din epoca victoriană privea lupta pentru libertate ca o crimă împotriva regulilor de joc.

Armata britanică a fost alungată la vale, printre munți, și măcelărită în trecătoare. Soldații alunecau în lutul moale, o luau la fugă în dezordine pe coastele munților. Pradă panicii și spaimei se hăituiau între ei, alergînd în întîmpinarea morții, în timp ce afganii stăteau întinși pe coamele munților și-i împușcau unul cîte unul.

Această înfrîngere a sporit ura britanicilor pentru afgani. Întrucît afganii nu erau niște gentlemeni, nici un fel de norme de conduită nu trebuiau respectate și nici o acțiune nu era prea brutală sau prea josnică.

Forța abrutizează și îndobitocește. Gentlemenii lui Kipling cîntau :

For you all love the screw-guns — the screw
guns they all love you !

So when we take tea with a few guns, o'
course you will know what to do-hoo ! hoo !
Jest send in your Chief and surrender — it's
worse if you fights or you runs :
You may hide in the caves, theg'll be only
your graves, but you can't get away from the guns ! [1]

În timpul imperiului, gentlemanul victorian mic-burghez a fost transformat în supraom.

Pentru afgani, acest război victorios a însemnat un mare pas înainte spre unificarea națională. În jumătatea de secol care a urmat, britanicii au reușit într-adevăr să înghită bucată cu bucată pămîntul afgan, granițele au fost împinse din ce în ce mai departe, spre nord, dar n-au reușit niciodată să domine acest popor pe care-l asupreau, iar literatura britanică și memoriile rămase de la ofițeri și administratori trădează nemulțumirea profundă față de acest popor perfid, a cărui dragoste n-o poți cîștiga niciodată și în cuvîntul căruia nu trebuie să te încrezi nicicînd. În același timp, ei arată dragoste pentru afganii cei buni și patanii [2] care s-au angajat în slujba armatei britanice și luptă pentru imperiul britanic împotriva poporului lor. Acești buni afgani sînt în ochii britanicilor bravi, loiali, sinceri și demni de admirat. Așa apar ei în literatura engleză. Dar, cu toate că întregul Belucistan era pierdut, cu toate că britanicii stăpîneau de la Ind pînă la Khyber și Imperiul Britanic se întindea pînă la Spin Baldak, iar Quetta era pierdută, britanicii n-au reușit niciodată să cîștige de partea lor țara, ci doar s-o ocupe.

Afganistanul și-a păstrat independența cu un preț mare. Pentru a-și apăra independența, el a fost silit să-și închidă granițele pentru toți străinii. Pentru a împiedica pe britanici să dicteze în politica externă afgană, Afganistanul a fost obligat să nu ducă nici o politică externă. El a devenit țara barricadată a Asiei. Dar, încă din anul 1907, s-a dovedit a fi destul

---

[1] Căci cu toții îndrăgiți solda-armele — solda-
armele și ele vă-ndrăgesc !
Astfel, cînd noi luăm ceaiul cu cîțiva barosani,
veți afla desigur ce trebuie să faceți !
Doar să trimiteți pe Știab și să vă predați ;
e mai rău dacă vă bateți sau fugiți :
V-ați putea ascunde în grote ;
ele ar fi doar mormintele voastre,
Dar de armele voastre nu vă puteți despărți !

[2] Patani, locuitori din regiunea fluviului Gange, cap. Patna

de puternic pentru a putea lua făţiş atitudine împotriva asupritorilor. Atunci a refuzat emirul Habibullah să recunoască acordul dintre Rusia şi Marea Britanie, acord care ar fi reglementat tranzacţia pentru totdeauna. Guvernul britanic n-a putut să obţină o recunoaştere afgană a acestui document. Afganii nu fuseseră consultaţi şi n-aveau de gînd să semneze nimic. Britanicii le dădeau asigurări că acordul nu făcea altceva decît să le garanteze independenţa. Dar afganii considerau că nu pot accepta nişte hotărîri luate peste capul lor. Acum erau destul de tari pentru a refuza.

Mergem mai departe prin ţinutul gri-brun care se întinde văluros spre orizont. Aerul e încins pe drumul care coboară şi ne scoate din munţi. Pe coline sînt cetăţi de pămînt. Gospodării ţărăneşti, întărite cu turnuri masive de chirpici. Turnurile domină clădirile, dar pînă şi aceste cetăţui par nişte puncte minuscule în întinderea vastă. Munţii se pierd tot mai mult în ceaţă şi praf, pămîntul fumegă parcă, iar noi ne îndreptăm spre Khyber.

Aici s-a desfăşurat cel de-al treilea război afgan. A fost un război deosebit. Un student afgan îmi spusese :

— Britanicii au pornit de două ori războiul împotriva noastră şi au pierdut. În cel de-al treilea război am atacat noi, şi am cîştigat !

Conform unor scrieri, Afganistanul ar fi cerut mai întîi autonomie deplină. În timpul dezbaterilor, aceasta le-ar fi fost refuzată, din care pricină ei au atacat pe britanici, au fost învinşi crunt de aceştia, iar britanicii au satisfăcut după aceea toate revendicările afganilor „din pură mărinimie". Sună frumos, ca o legendă.

La 3 mai 1919, războiul a început, fără ultimatum, prin luptele de lîngă Torkham. Împotriva celor 340 000 de soldaţi ai britanicilor, deprinşi cu războiul, se aflau numai 38 000 de infanterişti afgani prost înarmaţi, 4 000 de artilerişti cu tunuri învechite şi 8 000 de călăreţi. Cum anume a început războiul nu reiese prea limpede. Imperiul britanicilor crescuse într-una datorită unor „incidente". Dacă am lua drept bună versiunea lor rămasă în istorie, ar trebui să credem că bieţii britanici, veşnic atacaţi, în legitimă apărare şi plini de dorinţa de pace, au fost siliţi să cucerească, bucată cu bucată, o jumătate de continent.

În anul 1919, mulţi dintre politicienii şi militarii britanici de frunte nutreau speranţa că statul central-asiatic de peste Ural se afla în faţa totalei sale prăbuşiri, în timp ce Imperiul Britanic era în plină ascensiune. Rusia — istovită de război şi de revoluţie, cu armate britanice pe pămîntul ţării. Turcia — zdrobită. Califatul lipsit de orice importanţă. Orientul Mijlociu ocupat de soldaţi britanici şi francezi. Venise momentul ca întreaga Asie să cadă întocmai ca un măr copt. Mileniul de pace britanic trebuia să invadeze Asia. După cel de-al doilea război mondial, după destrămarea imperiului şi marele val de eliberare naţională, este aproape de neînţeles că s-a putut judeca cu atîta naivitate numai cu o generaţie în urmă. Dar atunci, multor ofiţeri britanici li se părea că obiectivul urmărit se şi află prins în cătarea armelor lor. În sfîrşit, piaţa central-asiatică avea să fie deschisă.

Victoria afganilor, în această conjunctură, a căpătat o semnificaţie istorică. Atît în Afganistan cît şi în Turcia, britanicii au trebuit să cedeze în faţa mişcării naţionale asiatice. Căci afganii au învins, în ciuda tuturor aşteptărilor. Lanţul de înfrîngeri şi de nenorociri care ţinuse popoarele musulmane înrobite a fost rupt tocmai în momentul cînd imperiul părea a fi mai puternic.

Ofensiva britanicilor împotriva Jalalabadului a trebuit să fie oprită atunci cînd Mohammed Nadirhan (care mai tîrziu s-a urcat pe tronul Afganistanului) înainta pe frontul central. El a lovit în punctul britanic cel mai slab, acela de a nu stăpîni popoarele pe care le asupreau. Britanicii au trebuit să fugă din fortificaţiile şi forturile ocupate de ei. Patanii s-au răsculat şi exista pericolul ca toată India de Nord să se revolte. Britanicii au bombardat din avioane şi, după aceea, au început tratative de pace.

Urcăm prin Khyber. O trecătoare joasă şi obişnuită, care nu are altă însemnătate decît aceea că aici au stat cantonate trupele britanice şi aici s-au scris rapoarte şi balade despre eroismul britanic.

Gun era bolnavă. Variaţia presiunii atmosferice în timpul cît am coborît din munţii înalţi, căldura bruscă, pîcla sufocantă deasupra ţinuturilor de şes i-au făcut rău. Dormea ghemuită pe bagaje cînd am ajuns sus, la biroul de vamă afgan. Soldaţii, tineri recruţi în uniforme din pînză de sac şi cizme scîlciate, erau îngrijoraţi din cale-afară cînd au văzut că Gun era suferindă. Controlul paşapoartelor a fost făcut numai de

formă, în mai puţin de un minut, şi nici vorbă să se mai uite la bagaj. Ofiţerul spuse :

— Femeia nu trebuie să călătorească atunci cînd se simte rău. Trebuie să se odihnească.

Cu o demnă şi firească curtoazie, pe care am remarcat-o doar la spanioli, s-a făcut totul pentru noi. Au evacuat cantonamentul, spunîndu-ne :

— Sînteţi oaspeţii noştri.

Eram prăfuiţi, obosiţi şi lac de sudoare. Ni s-a pus la dispoziţie apă şi paturi, ni s-a adus ceai şi am fost întrebaţi dacă ne e foame. Soldaţii s-au retras deoparte cînd am culcat-o pe Gun pe un ciarpoi [1] la umbra copacilor din grădină. Nu voiau să ne tulbure stînd prea aproape. Un soldat tînăr, nu cred să fi avut mai mult de optsprezece ani, a venit cu un evantai. Mi l-a dat şi mi-a spus :

— Hanum [2] nu se simte bine. Trebuie să i se facă vînt.

După aceea se îndepărtă în fugă şi se aşeză la vreo cincizeci de metri de noi, alături de camarazii săi. Stăteau cu armele în braţe şi se uitau în zare, spre munţi.

— Nu vor să vă stînjenească cu privirile lor, spuse comandantul fortului de graniţă. Se apropiase ca să se intereseze dacă aveam tot ce ne trebuie, dacă ne mai lipsea ceva.

— E cu neputinţă, am spus eu. Nu putem primi casa dumneavoastră, mîncarea dumneavoastră.

— Sînteţi oaspeţi în ţară, spuse el. Casa noastră e a voastră. Oamenii trebuie să se ajute între ei, iar femeia e bolnavă.

Spre seară, Gun s-a mai înzdrăvenit. Ar fi vrut să coborîm pînă la Peshawar, să tragem la hotel, să ne schimbăm hainele.

— Să nu faceţi asta, spuse comandantul. Nu plecaţi astăzi. O să vă pară rău. Ar trebui să rămîneţi în Afganistan. Nu e Afganistanul o ţară primitoare ?

---

[1] Ciarpoi, sau charpai, pat uşor cu patru picioare, un fel de dormeză.
[2] Hanum, doamna.

Spre sfîrşitul iernii ne întorceam trecînd prin Khyber. Soldaţii spun :

— Bine aţi venit înapoi !

Toţi rîd, ne fac semne cu mîna, iar noi pornim mai departe. Cîmpiile se deschid în faţa noastră. Sîntem dincolo de Khyber. Nomazii au început migraţia de primăvară. Îi depăşim într-un loc pe unde ei merg alăturea cu drumul. Cămilele înaintează, legănîndu-se agale şi cu demnitate. Cocoţat pe încărcătură, un coş cu căţei. Trebuie să înceapă asfaltarea noului drum. Niciodată înainte nu mi-a plăcut serviciul militar. Acum îmi place. Aici nu există zorzoane ofiţereşti, mania manevrelor şi idealul mercenar al spiritului de castă. Aici sînt răcani dintre cei mai obişnuiţi, care trăiesc laolaltă în corturi peticite şi construiesc drumuri pentru ţară. Simt că am ajuns din nou într-o ţară înţeleaptă şi-mi aduc aminte de acel ofiţer indian care spunea cu dispreţ despre Afganistan :

— Un adevărat stat de barbari. Ar fi trebuit să aibă pe englezi în ţară ; ar fi învăţat atunci ce-i aia ordine !

Dar eu nu vreau să amintesc de lipsurile şi de mizeria ce sălăşluiesc alături de lux şi fast, acolo în Sud, pe cîmpiile cu populaţia lor redusă la tăcere. Marele emir Abdurrahman scria odată plin de dispreţ despre prinţii indieni, efeminaţi, cu clopoţei la glezne, care şi-au vîndut popoarele englezilor pentru ca ei să poată trăi în huzur şi într-o trîndăvie fără noimă.

Trecem la Jalalabad, mergem în susul rîului Kabul, spre Sarobi. În Sarobi ni se aduce la cunoştinţă că drumul care urcă spre Kabul prin defileu e blocat de avalanşe de pămînt. Deblocarea va mai dura cîteva zile, aşa că sîntem nevoiţi s-o apucăm pe drumul care trece prin pasul Lataband.

Cerul e cenuşiu, cu nori vineţi care plutesc greoi. Peste cîmpurile negre de lut şi prundişul cafeniu suflă un vînt rece.

Vine și ploaia. Răpăie pe capotă, iar parbrizul se acoperă cu lungi dîre de apă. Cînd ajungem ceva mai sus, ploaia se preschimbă în zloată. Peisajul negru-brun contrastează cu albul zăpezii umede, care, treptat, începe să cearnă cu fulgi deși. Drumul se face alb și cerul verde. Clisa de pe drum alunecă ca săpunul sub zăpada ce se topește pe dată. Dar noi urcăm încetișor pe drumul șerpuitor și cînd norii se ridică lanțurile de munți se înșiră pe rînd în jurul nostru. Piscuri pleșuve. Apoi norii plutesc spre noi și mergem iarăși prin ceață, prin negură și zloată. Cămile ninse din belșug vin spre noi. Apa le picură din blană, conducătorul lor ne salută prietenos, și iată-ne ajunși pe ultima culme a pasului ; norii se îndepărtează, iar noi circulăm la înălțime, pe o poliță săpată în peretele de stîncă moale. La dreapta se văd văile care se retrag și crestele munților îndepărtați învăluite în ceață ; la stînga, peretele de stîncă unde apa se strecoară tot timpul printre pietre și sapă brazde prin zăpadă. Norii se strîng sub noi și intrăm într-o peșteră de negură printre munți. Motorul păcăne și roțile patinează în clisă, gata să derapeze pe alocuri, dar trecem mai departe și urcăm, alunecînd pe drumul ca de săpun, cu motorul în viteza întîi. În fața noastră se înșiră iar munții, rînd pe rînd.

În cursul după-amiezii ajungem la Kabul. Ninge liniștit peste case și străzi. Munții s-au ascuns în spatele norilor joși. E o primăvară timpurie, cu ninsoare. Oamenii merg prin bazar înfofoliți, iar un bărbat își încălzește mîinile deasupra unei tăvi cu jăratic. Apa rîului Kabul e cafenie și năvalnică. E în creștere. Casele sînt rebegite de frig și ploaia e amestecată cu zăpadă. Lutul se lipește de ghete și oamenii se mișcă stîngaci și greoi pe stradă, dar, cînd coborîm din mașină, aerul e ușor și pur, în ciuda ninsorii și a noroiului. Suflă un vînt pătrunzător de-a lungul străzilor, iar noi urcăm spre casă. Ne-am întors acasă, la Kabul.

Aici, în nord, nu există subtilități juridice. Nu există castă, dispreț sau ură față de oameni, jefuirea oamenilor. E o țară săracă, cu o viață aspră, cu greutăți, constrîngeri și alte păcate omenești. Omenești ! Justiția e încă omenească. Ea poate fi nedreaptă și poate greși, dar nu este un complex de subtilități legaliste. Și nu există doar de hatîrul bogăției mereu crescînde a celor avuți și a celor puternici, nici pentru onorariile tot mai grase ale avocaților. Mi se povestește că un perceptor necinstit din sud a fost dus pe jos, cu picioarele goale, prin deșerturi, sub supravegherea soldaților, pentru a fi predat

justiției la Kabul. Ce s-a întîmplat cu el după aceea ? Nu știa nimeni. El luase cu japca impozite prea grele de la săraci și lăsase pe bogați să se sustragă. Cînd a ajuns la Kabul, a dispărut. Și înainte de asta văzuseră țăranii și oamenii de prin sate ce se întîmplă cu un slujbaș necinstit.

Pe drumul care urcă prin Latabaṇd, am stat de vorbă despre marele emir Abdurrahman. Omul care a făcut din Afganistan un stat. Luase în stăpînire o țară săracă, sfîșiată și oprimată, care părea că va cădea victima asupritorilor în cîțiva ani, și a lăsat în urma sa o națiune. Metodele lui au fost dure. În Jalalabad construise un turn din capetele tîlharilor prinși. Pe culmea din Lataband închisese doi hoți într-o cușcă de oțel agățată de o spînzurătoare. Au rămas suspendați acolo timp de douăzeci de ani, pentru ei ca pedeapsă, pentru alții ca avertisment. Și a procedat bine, căci drumurile de caravane au devenit sigure. Justiția domnea în țară.

El tăiase din puterea clerului. Făcuse pe funcționari răspunzători de faptele lor. Unificase regatul, îi dăduse posibilitatea să-și vindece rănile după secole de jaf.

„Primul lucru pe care a trebuit să-l fac, scria el, a fost să pun capăt acestei hoarde de tîlhari, hoți, profeți mincinoși și regișori. Trebuie să recunosc că n-a fost de loc o misiune ușoară ; au fost necesari cincisprezece ani de lupte pînă cînd, în cele din urmă, ei s-au supus stăpînirii mele sau au părăsit țara, fie fugind în exil, fie plecînd spre o lume mai bună."

Abdurrahman văzuse ce se întîmplase în India. Era deci pus în gardă. Voia să-și dezvolte țara. A adus străini ca să-i învețe pe oameni vaccinarea împotriva variolei, chirurgia dentară, tehnica mașinilor cu aburi și exploatarea fabricilor. Dar n-a abandonat demnitatea poporului. Țara afganilor era aceea care trebuia să se dezvolte, nu străinii care trebuiau să obțină o piață. Experții străini au fost menținuți pînă cînd și-au învățat elevii ceea ce trebuiau să-i învețe. Li s-a comunicat că dacă elevii nu vor învăța tot ce știu experții, vor fi pedepsiți, iar experților li se va interzice să părăsească țara. Abdurrahman arată că această decizie a fost o bună metodă pentru a face pe străini sîrguitori. După ce am văzut acele stoluri de experți care pătrund ca niște lăcuste prin țările slab dezvoltate, sîntem înclinați să fim de partea lui.

Dar nu trebuie să pierdem perspectiva. Abdurrahman nu era de loc democrat. A fost constructorul unui regat, la fel

ca Gustav Vasa [1]. Se afla pe pragul dintre evul mediu şi contemporaneitate, şi şi-a condus ţara înainte. Dar el şi metodele lui puteau să introducă ţara în epoca modernă tot atît de puţin ca şi Gustav Vasa şi metodele lui. Aceşti monarhi, ca şi Moise, au putut numai să vadă pămîntul făgăduinţei, dar niciodată să-l ajungă.

Abdurrahman, ca şi Gustav Vasa, se puteau adresa poporului :

„Păziţi-vă casele, ogoarele, pajiştile, soţiile, copiii, oile şi vitele, şi nu vă amestecaţi în treburile noastre de stat sau în religie".

Ei au efectuat o operă necesară. Au lăsat în urma lor state.

Clisa grea clefăia sub paşii noştri. Fulgii de zăpadă ni se topeau pe mîini, cerul era posomorît, iar vîntul urla printre casele scunde şi galbene. Ne întorsesem la Kabul şi simţeam că eram din nou într-o societate omenească, plină de făgăduieli.

---

[1] Gustav Vasa, nobil suedez care, după ce şi-a eliberat patria de sub jugul danez, a fost proclamat rege în 1523. A favorizat comerţul şi industria şi a condus ţara cu mînă de fier (1496—1560).

La Mundagal, un mic sat în valea Bashgul, pe înălțimile din Nuristan de sub masivul Hinducuș, drumul se sfîrșea. Mersesem spre nord din Jalalabad prin valea Kunar și apoi de-a lungul rîului Bashgul, pînă cînd am ajuns în zona de păduri, iar acum stînca răsărea drept din rîul din fața noastră. Apa cristalină clocotea prin muntele negru, iar culmile veșnic albe se profilau, colțuroase, pe cerul adînc. Copacii se cățărau pe coline, sus de tot se vedea liziera pădurii, iar masivul cenușiu și pleșuv se pierdea în zare, acoperit de zăpadă.

N-ar fi însă prea corect să spunem că drumul lua sfîrșit aici, lîngă stîncă. El tocmai ajunsese pînă la stîncă, unde vreo cincizeci de oameni cu ciocane și tîrnăcoape, cazmale și lopeți lucrau la construirea lui. Un perforator cu aer comprimat ciocănea în stîncă, și era suedez.

Lucrătorii se adunară grămadă în jurul nostru și al automobilului. Rîdeau și strigau, băteau cu palmele în aripile automobilului, răcneau unul la altul. Era primul automobil care urcase pe noul drum de pe valea Bashgul și, în special, primul vehicul care străbătuse ultimul kilometru abia construit. Sosirea noastră demonstra că drumul era practicabil și că munca lor era bine chibzuită.

De fapt, apucasem pe un drum greșit. Nu trebuia să mergem spre Mundagal, ci spre Kamdesh, localitate principală în Nuristanul superior, la cîteva mile ceva mai la sud, în vale. N-am știut că drumul nu e gata și am mers pînă la capătul lui, așa cum ni s-a spus. Șeful de lucrări ieși în față. Un bărbat tînăr, cu o față rotundă și, ca și ceilalți, încălțat în cizme grosolane, îmblănite, cu pantaloni cazoni cenușii și veston militar pe el. Ne ură bun-venit și ne conduse la cortul său.

— Sînteţi oaspeţii noştri, spuse el. Dacă aţi venit aici, trebuie să rămîneţi la noi.

Corturile erau aşezate grămadă pe tăpşanul înverzit care cobora spre rîu. Singurul lucru care deosebea cortul şefului de lucrări de celelalte era acela că avea un telefon de campanie lîngă pat. Ne-au poftit să mîncăm păstrăvi abia prinşi, prăjiţi pe jăratic. După aceea am băut ceai. Lucrătorii se înghesuiau în cort ca să stea de vorbă cu noi. Era interesant să vezi cîtă apropiere exista între lucrătorii de rînd şi şeful de lucrări. Era o egalitate firească între oameni.

— A fost greu să urcaţi pînă aici? întrebă un bărbat.

— Nu, spuse Gun, n-a fost chiar atît de greu.

— E un drum prost, bun doar pentru jeepuri, spuse şeful de lucrări.

— Oricum, e un drum, îi întorsei vorba.

Fiecare dintre lucrători veni să ne vadă, se uitau la automobilul nostru, spuneau că e mic. Dar în acelaşi timp rîdeau, satisfăcuţi. Sosirea noastră cu acest automobil mic dovedea că truda grea cu sapa şi hîrleţul, cu ciocanul şi tîrnăcopul, pentru a deschide drumul la deal, prin Bashgul, nu fusese zadarnică.

Într-adevăr, drumul fusese anevoios. Vadurile erau adînci acum, în timpul topirii zăpezilor. Mersesem porţiuni lungi prin apă pînă peste roţi. Două dintre vaduri, atunci cînd am trecut prin afluentul rîului, fuseseră atît de adînci, încît m-am temut că n-o să putem birui. Atunci am coborît din maşină, am intrat în apa rece ca gheaţa şi am dibuit cu piciorul calea cea mai potrivită. Automobilul înainta atîta timp cît menţineam o viteză bună, pentru că atunci aveam un val permanent în faţa radiatorului care făcea ca eşapamentul să rămînă deasupra apei. În această călătorie nu m-am împotmolit nicăieri. Bineînţeles, rupsesem bara din spate; se agăţase de un bloc de piatră în timp ce ieşeam dintr-un vad. Boţisem de asemenea serios rezervorul de benzină. Dar lucrul acesta nu era prea periculos. Bara de protecţie şi aripile, ca şi celelalte proeminenţe, se strică uşor, iar rezervorul de benzină şi şasiul, ca şi restul care se află pe partea de dedesubt, primesc de obicei unele şocuri. Eram obişnuiţi cu aşa ceva. Pietroaie mari îndoiseră apărătorile de oţel de sub blocul motorului şi ne tîrîsem la deal pe pante abrupte şi sfărîmicioase cu viteza întîi. Era totuşi un drum. Puteai să înaintezi. Era croit. Am văzut truda de neînchipuit cu care s-au putut transforma poteci pentru măgari în trasee

pentru jeepuri, spre și dincolo de înalții Hinducuș. Acum, în amurg, rîul murmură sub ponoare, iar cerul se face verde ca marea.

Lîngă corturi era un vechi mormînt kafir. Ornamentații cioplite în lemn. Aerul era răcoros și proaspăt, iar șeful de lucrări stătea cu noi la taifas. Nu vorbea nici o limbă străină. Doar persana și paștu. Vorbea rar și simplu, ca să putem înțelege tot ce spunea :

— Noi construim aici un drum. Drumul va urca prin valea Bashgul și va ajunge prin trecătoare pînă la Badakhshan. Cînd o să fie gata, se va putea circula direct din Faizabad sau Jurm pînă la Jalalabad. O să scutească aproape o săptămînă de mers. Asta înseamnă că mărfurile vor putea să ajungă pînă aici. Totul o să fie mai ieftin. Acum se construiește un drum și prin Wakhan. Într-o bună zi, se va putea merge cu automobilul direct prin Pamir. Atunci o să circule autobuze între Sinkiang și Jalalabad.

Ne-a mai turnat ceai. A primit o țigară pe care o ținea, după obiceiul asiatic, înăuntrul mîinii, așa că degetele formau un muștiuc, iar buzele nu atingeau țigara. Continuă :

— Drumul acesta nu e inclus în marele plan de lucrări. Nu e inclus în planul cincinal al conducerii. Sîntem o țară săracă. Sîntem o țară mică. Pentru a construi șosele adevărate în jurul țării avem nevoie de împrumuturi străine. Ne trebuie mașini speciale, pe care noi nu le avem. Dar pentru drumul acesta nu trebuie să facem împrumuturi. Acest drum este plătit numai de provincie. Conducerea nu trebuie să plătească un singur afgan pentru el. Acum oamenii vor putea călători. Asta ușurează viața. A și început să circule un autobuz din două în două zile pînă la Kamdesh. Peste vreo lună, autobuzul va urca pînă aici. Cu cît înaintăm cu construcția, cu atît autobuzul poate să meargă mai departe. Toată lumea va trăi mai bine. Înainte, se putea întîmpla ca cerealele să fie ieftine și lîna scumpă într-un loc, și lîna ieftină și cerealele scumpe în alt loc. Acum se vor putea căra mărfuri acolo unde este nevoie de ele, și atunci totul va fi mai ieftin pentru toată lumea. La început, am construit linia telefonică. O vedeți ? Ea trece prin întreaga țară. Eu pot să stau aici, în cortul meu, să ridic receptorul și să vorbesc cu Jalalabad cînd doresc. Și îndată ce vom monta rețeaua, o să pot ridica receptorul și să vorbesc cu Kabul, Kandahar, Herat sau Faizabad. Cînd ai întins firul telefonic, poți să începi să construiești și drumul. Drumul acesta e dificil pentru un automobil mic ca al dum-

neavoastră. E îngust, anevoios şi abrupt, şi are multe vaduri. Întrucît acolo apa curge numai primăvara, resursele nu ne permit să construim poduri. Dar poţi totuşi să mergi pe acest drum. După cîţiva ani, cînd vom avea posibilităţi mai mari, vom putea, desigur, să-l lărgim, iar dacă o să vă întoarceţi peste vreo zece ani, vom avea o şosea largă şi asfaltată aici, în nord.

Se aduce din nou ceai. Undeva, printre corturi, cîţiva oameni cîntă. Un flăcău intră cu cîţiva păstrăvi. Compresorul nu se mai aude. Tabăra se pregăteşte de culcare. Şeful lucrărilor desena cu o surcică pe pămînt şi spunea mai departe :

— Vedeţi, aşa e Afganistanul. O ţară înconjurată de alte ţări. Nu avem nici o cale ferată. Multă vreme n-am avut aproape de loc drumuri, şi nici nu voiam să construim. Ne temeam că străinilor nu le-ar mai rămîne atunci decît să intre de-a dreptul în ţară pe şoselele pe care le-am fi construit. Acum am devenit noi înşine mai puternici. Şi ştim că avem nevoie de drumuri. Iar peste vreo zece ani, să zicem, n-o să mai existe un singur sat spre care să nu puteţi călători cu autobuzul. Înainte satele păreau foarte departe unele de altele. Acum există o legătură între ele.

Stăteam pe taluz şi ne uitam prin întunericul care se lăsa la stînca neagră ce înainta în rîu. La picioarele ei se spărgeau valurile, împroşcînd-o cu spumă. Cincizeci de oameni trudeau aici la construcţia drumului. Dinspre crestele acoperite cu zăpadă adia un vînt răcoros, iar în jurul nostru se înălţau munţii Hinducuş, profilîndu-se pe cerul străveziu, cuprins treptat de înserare.

Nuristanul are altă înfăţişare. Aici cresc păduri de conifere. Potecile úrcă spre sate cu case de lemn, căţărîndu-se din ce în ce mai sus către piscurile cu reflexe albe care par a se îndepărta mereu. Casele de lemn suie din terasă în terasă, unele deasupra altora. E lipsă de pămînt cultivabil, iar ponoarele văilor nu pot fi ocupate cu case şi drumuri. Casele stau cocoţate pe coastele munţilor. Pe pajiştile din vale, spre rîurile verzi şi spumegînde, se află morminte împodobite cu sculpturi în lemn, cu capete de cai cioplite care veghează şi astăzi pe cei morţi. Ţinutul are un specific al lui. Oamenii se îndeletnicesc cu sculptura în lemn. Pe aici întîlneşti tipuri de vikingi blonzi-roşcaţi care tronează pe scaune sculptate cu ornamente semănînd cu nişte dragoni solzoşi. Civilizaţia şi limba, obiceiurile tradiţionale, istoria şi, de scurtă vreme, chiar religia deosebeşte Nuristanul de restul ţării.

Pe hartă, Nuristanul se află în partea de nord-est a ţării. Văile munţilor înalţi la sud de cumpăna apelor din Hinducuş, la răsărit de valea Panjshir şi la nord de zona de civilizaţie a rîului Kabul. Dar Nuristanul e mai mult decît o regiune geografică. Nu e numai numele ţinutului împădurit din nord-est. Nuristanul reprezintă o civilizaţie proprie.

Nuristan, adică Ţara Luminii. Numele acesta însă e de dată recentă. A fost botezat din nou cînd locuitorii lui, doar cu vreo şaptezeci de ani în urmă, au fost convertiţi la islamism prin foc, prin sabie şi arhebuze. Pînă atunci, ei au fost numiţi kafiri, necredincioşi, iar ţara lor era cunoscută sub numele de Kafiristan, ţara necredincioşilor. Abdurrahman, marele emir, a fost acela care i-a convertit. El a urmărit mai curînd ţeluri politice şi economico-comerciale, decît religioase.

Kafiristanul era un şir de văi aride între munţi înalţi, fără vreun domnitor propriu-zis. Regatul Kabul nu se interesase prea mult de el. Mogulii făcuseră cîteva mici incursiuni, nimic mai mult. Dar acum, britanicii făceau presiuni dinspre răsărit.

Sus, în valea Bashgul, se aciuase în anul 1889 un agent britanic, George Robertson, care alcătuia harta văii şi stabilea legături cu kafirii în numele britanicilor. Pînă la urmă, a fost pricina dezlănţuirii războiului sfînt. Abdurrahman nu îndrăznea să sufle un singur cuvînt împotriva britanicilor. În afară de aceasta, el credea că valea Bashgul avea să devină o importantă cale comercială din regiunea Ind pînă în nord, spre Badakhshan şi Asia Centrală.

Astăzi, vechii zei ai kafirilor pot fi văzuţi doar în muzeul din Kabul. Nuristanul mai poartă încă amprentele unei civilizaţii mai vechi, puţin diferită decît în restul ţării. Societatea este mai veche. E o civilizaţie a vînătorii şi o civilizaţie a agriculturii. Bărbaţii vînau şi se războiau, iar femeile cultivau pămîntul. Pentru aceasta, femeile se bucurau de o autoritate mai mare. Poziţia femeii în societate, în comună, a determinat o morală care se deosebea mult de cea islamică. Robertson relatează în cartea sa — singura care tratează despre kafirii dinainte de convertire în mod ceva mai amănunţit — că ei numeau constelaţia Carul Mare — Pruşt, Patul, şi spuneau că prima stea era bărbatul, a doua nevasta, iar a treia ibovnicul.

Această formă socială mai arhaică se mai întîlneşte şi astăzi. Se observă chiar în aspectul ţinutului. Văile sînt bine irigate, peticele de ogoare sînt dispuse în terase, iar femeile au grijă de pămînt. În sate, acum, după convertire, femeile sînt mai puţin independente şi mai puţin îndrăzneţe în relaţiile cu străinii, deşi privirile le sînt la fel de scînteietoare. Sînt renumite pentru frumuseţe, iar frumuseţea este o funcţiune a libertăţii. Într-o societate în care femeia a fost liberă, ea se mişcă altfel, ochii ei vorbesc o altă limbă.

Apa murmură în pîraie, iar copacii se înalţă plini de sevă. Particularitatea Nuristanului i-a făcut pe „cercetătorii" lui Hitler să-şi închipuie că aici s-ar afla arienii originari. Băştinaşii înşişi au nutrit cîndva credinţa că ar fi descendenţii soldaţilor răzleţiţi ai lui Alexandru. Dar mai plauzibil e că fac parte din acei locuitori ai ţării care nu s-au supus noilor religii. Poziţia geografică a meleagurilor lor natale nu a permis pătrunderea noilor curente de civilizaţie. Au fost împinşi din ce

în ce mai sus, în văile lor din munţii cei înalţi. Limbile lor diferite fac parte din aceeaşi ramură, indo-europeana, ca limbi dominante în interiorul Afganistanului, dar familia de limbi e alta : e dardă, nu iraniană.

Tot aşa şi vechea lor civilizaţie are trăsături deosebite faţă de civilizaţiile predominante în Afganistan. Munceau mai mult prizonierii de război, care erau ţinuţi ca sclavi. Meşteşugarii, producătorii bunurilor utile, erau impasibili, ca în India. Ei n-au stat dincolo de curentele de civilizaţie, doar la periferiile lor.

Mulţi au încercat să le cucerească ţinuturile, iar unii au încercat să-i convertească. Dar văile erau îndepărtate. Cuceritorii nu erau dispuşi să piardă timp, trupe şi aur pentru a pune stăpînire pe acele coclauri sărace şi retrase. Ei se mulţumeau să le străbată în marş, să ardă cîteva sate şi să fure ceva vite. Poate să şi cioplească în vreo stîncă o inscripţie despre isprava lor. Locuitorii îi urmăreau de sus, de pe vîrfurile stîncilor. Cînd cuceritorii se îndepărtau, ei se reîntorceau în satul lor, îl reclădeau şi continuau să trăiască la fel ca înainte. Formele de societate mai primitive puteau să se păstreze în sărăcie şi izolare. De pămînturile îndepărtate nu-i păsa nimănui.

Dar aceasta n-a fost o comunitate paşnică. Incursiuni permanente a unui sat împotriva altuia, atacuri prin surprindere, jaf şi devastare. Fiecare sat trăia pentru sine, şi fiecare sat era în luptă cu cel vecin. Fiecare trib, cu alte triburi. Uneori se încheiau alianţe vremelnice, alteori pace îndelungată, dar cel mai des se făceau incursiuni armate. Toţi se războiau între ei şi toţi luptau împotriva musulmanilor. Nu era bun de însurătoare cel care nu luase parte la lupte împotriva musulmanilor. Aceste încăierări au contribuit de asemenea la micşorarea continuă a teritoriului lor. Musulmanii din sud, din văile mai largi, care-şi vedeau într-una turmele jefuite şi vecinii măcelăriţi, porneau spre munte în marşuri de pedepsire împotriva ţinutului kafirilor. Încet-încet, aceştia au fost împinşi înapoi.

Prin văi treceau totuşi cîteva din drumurile comerciale între Badakhshan şi valea Indului. Albastrul lapislazuli era cărat la vale din sat în sat, către India, la fel cum chihlimbarul circulase odinioară din trib în trib, spre sud, prin Europa. Dar englezii au izolat şi au sărăcit India lor. Comerţul a încetat. Musulmanii năvăleau. Mulţi s-au lăsat convertiţi. Cînd Ro-

bertson a venit la ei, civilizația proprie începuse să se descompună.

Războiul sfînt a dus după aceea la încorporarea totală a regiunii în Afganistan și civilizația islamică. Dar bărbații tineri din Mundagal se rugau cu spatele spre Mecca. Iar cînd li se atrăgea atenția, rîdeau, de parcă ar fi fost ceva de haz, nicidecum una dintre cele mai înspăimîntătoare blasfemii. Iar departe, jos, în valea Kunar, hakimul[1] din Chigha Serai spunea :

— Cine, în afară de Atotputernicul, poate pătrunde inimile oamenilor ? E greu să afli în ce anume cred oamenii. Fiecare își poartă credința în suflet. Dar tinerii care merg la școală nu se sinchisesc prea mult de vechile datini.

---

[1] Hakim — medic.

„Mîine pleacă iarăşi kocí [1]
Florile paraginilor vor simţi parfumul rochiei tale."

Deşertul e galben ca lutul, munţii trandafirii. Sîntem la patru ore de mers peste cîmp spre sud-est de drumul din Ghazni. Acum, la începutul verii, albiile rîurilor şi rîpile sînt secate, iar splendoarea belşugului de culori a primăverii, impetuoase şi scurte, s-a dus. Vegetaţia sărăcăcioasă a început din nou să ia culoarea pămîntului, străduindu-se să păstreze umezeala în frunzele cărnoase, cu ghimpii întorşi în sus. Soarele e dogoritor. Mergem încet, în viteza întîi, înaintăm, legănîndu-ne peste stepă, zăbovim, urcînd prin rîpi, ocolim gropile. Cînd pămîntul devine tare, schimbăm într-a doua viteză de mers şi rulăm hurducăind peste platoul înalt. În depărtare, spre povîrnişuri, se zăreşte o turmă de oi la păscut. Păstorul ne spune că stîna se află în spatele colinelor, arătînd cu mîna spre povîrnişurile galbene din zare. Oile se uită după noi cînd pornim mai departe.

Ocolim ultima colină, apucăm de-a lungul rîpii. Cîteva corturi negre şi peticite se profilează pe culorile deschise ale pămîntului. Cîini mari se învîrtesc lătrînd în jurul nostru. Boturile lor sînt larg deschise, băloase. Îşi apără turma. Păstorii potolesc cîinii, îi închid, le leagă saci pe capete şi-i priponesc. Ne roagă să poftim la umbră. Cîinii urlă din saci, adulmecă oameni străini şi smucesc de funii. Arşiţa prînzului e necruţătoare. Oameni şi animale caută umbră şi răcoare sub foaia de cort. Ni se aştern covoare pe care să stăm, iar găurile corturilor, de atîtea ori peticite, lasă să străbată suliţe de soare ce cad pe costumele roşii şi negre ale femeilor. Podoabele lor, cerceii de argint şi brăţări scînteiază, iar părul lucios e strîns împletit în multe codiţe subţiri, ca nişte tirbuşoane. O adiere răcoroasă pătrunde prin cortul deschis al kocílor no-

[1] Kocí — denumire dată păstorilor nomazi.

mazi. Păstori de oi pashtuni, care au pornit la drum de la tîrla de iarnă din sud, din Pakistan, şi urcă spre păşunile de vară în munţii din Afganistan.

Vorbesc şi rîd, ne cinstesc cu ceai şi mîncare. Pîine nedospită, chişleag sărat şi brînză de capră cu zahăr. Trimit afară doi copii să scotocească prin turmă şi să aducă un miel ca să-l frigă pe jăratic. Ospitalitatea lor e sinceră şi spontană.

Femeile sînt cutezătoare. Mult mai îndrăzneţe decît surorile lor aşezate în satele albe cu case de lut. Ele poartă broboade negre pe cap, dar nici un văl nu le ascunde faţa. Trăsăturile lor au o frumuseţe primitivă.

Această frumuseţe aspră şi originală caracterizează nu numai privirea şi ţinuta, ci şi îmbrăcămintea şi arta. Costume în roşu şi negru, cu motive de argint. Bogăţia familiei constă în găteli din fir de argint. Liniile geometrice ale broderiilor de pe ţesături nu au în ele nimic rigid. Jocul lor şi al culorilor vii — roşu, auriu, argintiu — se armonizează perfect cu stilul elegant al melodiei populare landai, pe care o cîntă femeile :

„Nu veni la mine cu flori, iubitul meu,
căci eu sînt mai frumoasă decît orice roză".

Femeile nomade sînt mai libere decît surorile lor, din aşezările stabile, pentru că ele sînt mai utile, iar viaţa lor mai aspră. În cîntecele şi în lirica lor se întîlnesc şi pasaje de dragoste, care, de altfel, aproape au dispărut în civilizaţia celor din aşezările stabile. Aici dragostea este un raport liber consimţit între doi parteneri egali, şi nu unul încheiat din interes sau între un stăpîn şi o sclavă a amorului. Ele au dreptul să primească pe străini ca oaspeţi. Femeia nomadă nu este bănuită de infidelitate, ca femeia din sat, de îndată ce vorbeşte cu un bărbat străin.

Civilizaţia lor s-a dezvoltat din dîrza luptă de fiecare zi pentru supunerea unei naturi magnific de frumoase, dar cumplit de aspre.

Aceşti kocí fac parte, de asemenea, dintr-un popor care, timp de secole, a trebuit să lupte împotriva diferiţilor asupritori pentru a-şi păstra independenţa şi libertatea. Mîndria lor nu se bazează pe însuşiri personale, ca frumuseţea, să zicem, sau puterea, ci este mîndria unui popor care şi-a apărat cu consecvenţă independenţa şi integritatea. Cînd poetul şi eroul Huşhal, hanul hattacilor, a fost capturat de împăratul Au-

rangzeb[1] în anul 1664, el a deplîns suferinţele poporului său şi propriile sale nenorociri, dar cîntecul lui se sfîrşea cu cuvintele :

„Totuşi, în aceste nenorociri, sînt recunoscător lui
Dumnezeu pentru două daruri :
Unul, că m-am născut afgan,
Altul, că sînt Huşhal hattak".

E un popor ale cărui femei au avut şi mai au deseori prilejul să cînte :

„Iubitul meu s-a jertfit pentru patrie,
Îi ţes linţoliul cu păr din cozile mele".

Eram oaspeţi în corturile cele negre, oaspeţi ai unui popor de multe ori defăimat, atacat adesea, iar femeile cîntau :

„Sărutările mele sînt pentru el, care a rupt lanţurile robiei. Pentru el, care s-a eliberat din sclavie".

Toate acestea sînt adevărate. Aşa a fost. Ne-am convins şi noi. Dar orice adevăr poate fi tălmăcit în multe feluri. Orice descriere e echivocă. Deseori realităţii i se dă o interpretare romantică şi falsă. De la adevărul pe care l-am descris pînă la minciuna romantică în legătură cu libertatea nomazilor e doar un pas. UNESCO l-a făcut de curînd într-un articol care a fost difuzat în buletinul lor de presă. Acesta vorbea despre o bogată tradiţie de libertate, civilizaţie, economie şi despre necesitatea de a păstra toate acestea. Am întîlnit adesea europeni care spuneau că visează să trăiască viaţa liberă a nomazilor. Dar visul lor e o himeră. Ei ar putea tot atît de bine să viseze la viaţa liberă de hoinar a mecanicului de locomotivă. Viaţa nomadă e specializarea primitivă a diviziunii muncii, după cum cea a mecanicului de locomotivă este una a celei industriale. Viaţa nomadă nu este o hoinăreală liberă încotro vezi cu ochii. Nomazii îndeplinesc anume funcţiuni în societatea afgană şi sînt uniţi prin mii de legături economice şi sociale de cei cu aşezare stabilă.

Caracteristica peisajului ţării sînt corturile negre. Oriunde te duci dai peste ele. Turmele păstorilor se zăresc în depărtări, pe coline, iar zăvozii păzesc aşezările şi oile. Se estimează ade-

[1] Aurangzeb, împărat mogul al Industanului, descendent din Tamerlan, fanatic şi crud (1619—1707).

sea populaţia totală a Afganistanului la douăsprezece milioane, iar partea nomadă a acestei populaţii la două milioane. Şi chiar dacă cifrele sînt rotunjite şi nesigure, proporţiile par a fi corecte. Cel puţin fiecare al şaptelea om din ţară face parte din kocí, cei veşnic călători.

În Afganistan se întîlnesc, de asemenea, cele două mari civilizaţii nomade, cea arab-persană şi cea central-asiatică. Ele nu se întîlnesc la o graniţă definită, nu există nici un jalon de frontieră. Asta ar fi împotriva economiei şi a ordinii de drept a vieţii nomade. Dar ele se întrepătrund, se infiltrează una în teritoriul celeilalte, se observă cum numărul de corturi negre de pîslă devine din ce în ce mai mic cu cît ajungi mai spre nord, cum în acelaşi timp iurta devine tipul de cort preponderent. Dar locuitorii iurtei tind din ce în ce mai mult să devină stabili, iar corturile negre de pîslă se mişcă intrînd pe teritoriul iurtei. Încă departe, spre nord, în Badakhshan, am întîlnit corturi negre.

E adesea greu să tragi o graniţă precisă între cei stabili şi nomazi. Civilizaţia ocolurilor cu adăposturi pentru iarnă şi păşuni de vară alunecă spre viaţa nomadă. Regiunile deşerte şi stepele uscate reclamă păscutul extensiv, iar graniţa între nomazi şi stabili poate adesea să treacă peste neamuri. Nomazii sînt deseori legaţi de sate şi comune.

Tot aşa, e greu să se stabilească graniţe precise între diversele grupuri de nomazi. Mîncăm împreună cu ei, stăm de vorbă cu ei şi observăm deosebirile. Dar, propriile mele cunoştinţe nu mă îndreptăţesc decît să spun că aceste deosebiri există. Materialul cules e prea modest. N-am cercetat ştiinţific viaţa şi economia a două milioane de afgani, nici cel puţin a unei fracţiuni. Numai literatura mi-a îngăduit să sistematizez observaţiile personale.

Acum a venit primăvara şi timpul peregrinărilor nomade e aproape ; ponoarele din jurul Kabulului sînt negre de corturi nomade. Kocíi urcă spre păşunile de vară. Căci, de regulă, nomazii sînt păstori. Ei îşi mînă turmele din ţinuturile joase ale păşunilor de iarnă spre pajiştile de vară de pe munţii cei înalţi. Călătoresc încet, urcînd, de pe şesurile din jurul Jalalabadului sau din sud, de lîngă Ind, în Pakistan. Ritmul mersului lor e lent, duc cu ei iezi, miei fătaţi de curînd şi pui de cămile. Îi întîlneşti pe drumuri în zorii zilei. Bărbaţii duc în braţe mieii nou-născuţi, iar pe spinările cămilelor stau cocoţaţi copii mici, căţei şi iezi băgaţi în coşuri. Sînt păstori de oi. Specializaţi într-o comunitate specializată. Ei înşişi reali-

zează doar o mică parte din ceea ce consumă. Schimbă lînă, carne, seu de oaie şi produse lactate pe cereale, metale şi unelte. Da, pînă şi corturile sînt confecţionate de alţii. Ei constituie o latură a marelui triunghi productiv din Afganistan. Agricultorii stabili, crescătorii de vite nomazi şi meşteşugarii oraşelor.

Aceasta e în principiu. Unii stăpînesc turme imense, alţii doar cîteva animale amărîte. Unii urcă spre bogăţie, alţii alunecă spre sărăcie şi pierderea averii. În felul acesta, crescătorii de vite trec pe nesimţite la alte îndeletniciri. Nomazii fără vite tind să devină lucrători agricoli migratori. Liberi ca strîngătorii de nutreţ din Skăne[1] sau ca ţăranii fără pămînt din cartea lui Steinbeck *Fructele mîniei*. Totuşi, mai liberi — pentru că sînt uniţi. Ei pleacă din lăcaşurile de iarnă şi de pe culturile de orez, trec prin aceleaşi sate an după an. Iau parte la muncile de sezon şi pornesc mai departe. Au devenit proletari agricoli ambulanţi, dar încorporaţi organic într-o comunitate.

Alţi nomazi îmbrăţişează comerţul. Împărţirea pe ramuri de specializare îi obligă să facă schimb, să cumpere, să vîndă pentru a obţine cele necesare traiului, îi determină pe unii să ajungă vînzători de mărunţişuri şi negustori ambulanţi. Merg de-a lungul drumurilor, urcă pe munţi, spre văile izolate, vînd articole de comerţ de la oraş sătenilor săraci. Aceşti tegiari, negustori, nu formează totuşi grupuri compacte şi unitare. Pe de o parte, negustorul sărac cu încărcătura pe spate sau în desagii măgarului, pe de altă parte bogatul stăpîn de turme care a devenit negustor, cămătar şi agricultor.

Klaus Ferdinand semnalează că zona de migraţie a nomazilor afgani a crescut în ultimul secol. După ce ţara a fost unificată şi pacificată, nomazii au putut să pătrundă tot mai departe în interiorul ei. Dominînd propriu-zis doar partea sudică şi răsăriteană, caravanele lor străbat acum ţara dintr-un capăt la altul.

Dar pacificarea ţării sub Abdurrahman n-a avut ca rezultat numai faptul că nomazii afgani au obţinut regiuni de păşune mai mari şi că hezarii au trebuit să cedeze multe din păşunile lor tradiţionale de vară nomazilor afgani. Lărgirea păşunilor a contribuit la transformarea păstorilor în comercianţi. Liniştea şi pacea din ţară şi protecţia celor stabili a adus după sine o stare nomadă sporită. Nomazii au înaintat spre nord, în ţinutul Hezarajat, înainte vreme inaccesibil.

[1] Skăne, provincia meridională a Suediei.

Nomazii au venit ca o avangardă a civilizației. Au adus cu ei produse ale civilizației și ale artizanatului. Prin aceasta, nomazii s-au destrămat ei înșiși. Au trecut la comerț, iar hezarii au ajuns la o dependență din ce în ce mai pronunțată față de acești negustori și cămătari.

Unirea țării, care la început a dus la o putere sporită a nomazilor, a început curînd să le diminueze posibilitățile. Unitatea a adus după sine drumuri. Acel proces care le-a creat nomazilor posibilități de a deveni negustori, le-a tăiat această posibilitate atunci cînd a scos la iveală forme de comerț mai raționale.

Noile drumuri au scurtat distanțele în interiorul țării. Acum motoarele cu explozie și marile întreprinderi comerciale alungă pe negustorii ambulanți. Numai în nord, prin văile munților înalți, ei pot încă să mai facă negoț.

Cei mai bogați dintre ei, cămătarii și marii negustori, intră singuri în noua clasă a comercianților, iar timpul nomazilor trece. Ei au fost avangarda progresului, dar, prin aceasta, s-au dat apoi singuri la o parte. E din ce în ce mai problematic să sconteze că vor mai putea multă vreme să treacă peste frontiere de state și granițe între regiuni fără piedici și opreliști, vămi și pașapoarte. Libertatea lor de mișcare se restrînge. Totodată, marile proiecte noi din interiorul țării urmăresc raționalizarea creșterii oilor. Timpul nomazilor a trecut, iar guvernul lucrează activ ca ei să devină stabili.

— Corturile cele negre vor deveni locuințele celor stabili, tot așa cum au devenit și iurtele. Noul proiect de irigare va oferi pămînt care va putea fi cultivat de kocí, obligați să renunțe la viața lor nomadă, și-i va lega de locul de muncă.

La Ghazni, am povestit într-o noapte că Thormund Kolbrunarskjald [1], rănit de moarte în bătălia de la Stiklastad, scoate vîrful săgeții din piept și spune : „Văd că mai am încă grăsime în jurul rădăcinilor inimii". În tabăra lucrătorilor de drumuri de la Mundagal citisem din *Havamal*. La Herat, Gun vorbise cu învățătoarea de la școala de fete despre Hallgärd, fiica lui Höskull și personajul feminin în Scandinavia.

Asta sună cam rudbeckian [2]. Freamătul lacului Mälar în vikingul oriental. Extravaganță a sentimentului național suedez.

Dar aceasta n-a fost o fantezie sau o glumă a mîndriei suedeze. Am povestit legende, am citat poeme și ne-am referit la personaje din literatura suedeză din vremea vikingilor pentru motivul că aceasta e foarte aproape de civilizația și tradiția afgană. Ne-a fost adesea mai ușor să tălmăcim istoria afgană pînă la începutul secolului în termeni din perioada vikingă, decît încercînd s-o comprimăm în tradiția imperială britanică.

În cazul afganilor, la fel ca în cel al vikingilor, societățile barbare, și prin aceasta mai libere, au fost acelea care, grație unor condiții geografice particulare, au reușit să-și conserve barbaria și libertatea, în timp ce marile regiuni învecinate se dezvoltau spre feudalism sau castă, spre civilizație sau colonie. Vikingii locuiseră în ținuturile de la marginea lumii. Afganii trăiau izolați în munții inaccesibili. Englezii

[1] Thormund Kolbrunar, unul din cei trei barzi islandezi pe care Olof II (1014—1033), cunoscut de asemenea sub numele de St. Olof, i-a luat cu el în bătălia de la Stiklarstad (Norvegia) pentru a transmite posterității faptele de vitejie din acea zi. Regele însuși a fost ucis în luptă.

[2] Rudbeckian, adică în stilul lui Olaus Rudbeck, geniu universal suedez (1630—1702) care susținea că Scandinavia este leagănul omenirii.

puteau să înţeleagă tot atît de puţin ca francii sau anglii din secolul al VIII-lea că, în spatele neorînduielii aparente şi a lipsei de disciplină, exista o societate organizată şi disciplinată. În recalcitranţa afganilor faţă de puterea şi ordinea impuse dinafară, în îndărătnicia lor de a admite legea internaţională, în refuzul superficial de a recunoaşte valabilitatea tratatelor, ei nu vedeau decît neîncredere şi lipsă de civilizaţie. Dar acelaşi lucru demonstrau referirile lor permanente asupra analogiei din secolul al XIX-lea cu tributul danez din perioada vikingă. Ei nu vedeau că recalcitranţa împotriva forţei dinafară era reacţia firească a omului liber ; că aversiunea faţă de legea internaţională se datora faptului că aceasta era împotriva dreptului lor şi a ordinei de drept ; că refuzul de a recunoaşte valabilitatea tratatelor nu însemna decît că tratatele erau înrobitoare pentru acela care le consimţea. De cîte ori s-a întîmplat să fie corupt şi făcut aliat vreun şef, oamenii lui cei mai apropiaţi s-au lepădat de el şi au proclamat un nou şef.

Viaţa popoarelor barbare libere are un specific al ei. Atît vikingii, cît şi afganii au fost barbari, aşa că descoperi multe aspecte comune la ei. Organizarea socială era în linii mari aceeaşi. Societatea se împărţea în sclavi, oameni liberi şi jarli [1]. Tingul [2] este corespunzător cu jirgheul. Puterea este exercitată de membrii purtători de arme ai tingului public. Legile tingului şi ale jirgheului se aseamănă mult între ele. Cuvîntul era liber, dar trebuia să fie bine cumpănit, limpede, logic.

Autoritatea şefului se bazează pe sprijinul bărbaţilor înarmaţi. El este ales şi poate fi oricînd destituit. Grija pentru gintă şi glorie călăuzesc individul în acţiunile lui. În afara gintei omul nu înseamnă nimic. Iar gloria, gloria personală sau gloria gintei merită orice jertfă.

Religia se deosebeşte. Dar eu m-am întrebat adesea dacă exista propriu-zis o deosebire atît de mare între credinţa afganului musulman în fatalitate şi credinţa vikingului upplandez în noroc, nenoroc şi soartă.

Societăţi similare nasc civilizaţii similare. Francii care întrebînd de conducătorul vikingilor au primit răspunsul : „Noi sîntem o apă şi un pămînt", puteau tot atît de bine să fi fost moguli, perşi sau englezi care ar fi întrebat de hanul războinicilor afgani şi ar fi primit răspunsul : „Noi sîntem cu toţii hani".

---

[1] Jarl, sfetnicul principal al regelui în evul mediu.
[2] Ting, sfatul oamenilor liberi.

Barbaria are partea ei pozitivă. Fie că o întîlneşti în *Iliada*, în legende sau în istoria afgană modernă, de pildă, constaţi libertatea ce-o caracterizează. A fost sîngeroasă, brutală şi dură, totuşi omenească. Societatea de castă, societatea feudală, societatea conformistă post-victoriană în care trăim astăzi nu e cu mult mai bună, în orice caz nu e liberă. E sîngeroasă, brutală şi lipsită de glorie. E un stadiu necesar. Omul ştie mai mult, are posibilitatea de a-şi prelungi durata vieţii, deşi n-o face. Barbaria este totuşi plină de făgăduieli în ce priveşte viitorul.

Ciocnirea dintre barbarie şi civilizaţie devine adesea ciocnirea dintre libertate şi societatea de castă, libertate şi feudalism. Barbaria oferă posibilităţi de dezvoltare. Ea nu acceptă forme sociale rigide şi oprimante şi dă omului noi posibilităţi.

Totuşi, nu întotdeauna. Influenţa vikingilor nordici a ajuns să fie destul de neînsemnată. Europa a fost transformată fără vikingi. Ţinuturile lor natale au fost transformate încet-încet în ceva ce era mai mult în concordanţă cu dezvoltarea europeană. Singurul lucru care mai subzista era o puternică tradiţie a libertăţii ţăranului. Centrele comerciale ale vikingilor din răsărit, de-a lungul fluviilor ruseşti, s-au dizolvat curînd în dezvoltarea rusească. Ele n-au influenţat-o aproape de loc. În Normandia, Rolf şi oamenii lui devotaţi se interpolează doar ca o clasă superioară feudală. Ei nu transformă imperiul francilor, se transformă ei înşişi. În Anglia, orînduirea daneză durează puţin timp, a lăsat urme în sistemul juridic, dar ele au fost înlăturate de invazia normandă ultrafeudală. Din ciocnirea dintre barbaria vikingilor liberi şi Europa feudală n-a rezultat nimic. Colonizatorii groenlandezi au pierit. Scandinavia a primit şi biserica, şi organizarea oraşelor.

Dar dacă vikingii erau barbari veniţi pe urmă, care tocmai prin apariţia lor tîrzie pe scena istoriei n-au ajuns să aibă public sau să influenţeze piesa, afganii, care erau şi mai întîrziaţi, au avut atît public cît şi mijloace de influenţă. Aportul lor în India şi Persia a fost identic cu al nostru de-a lungul coastelor Europei. Jefuiau sau se aşezau ca stăpîni. Nimic din aceasta nu semăna a progres. Dar, prin conjunctura istorică generală, li se oferă totuşi afganilor posibilitatea ca o dată, poate ultima, să aibă o înrîurire pozitivă prin acea libertate a barbariei de care am pomenit.

Afganii se eliberează între începutul şi mijlocul secolului al XVIII-lea. Ei se transformă în timpul acestei dezvoltări

naţionale, dar lumea din jurul lor se preface şi mai repede, şi ei se văd înconjuraţi de imperii. Graniţele sînt închise. Atunci este întemeiat statul lor, iar aceasta le dă posibilităţi de a transforma celelalte popoare care se află înăuntrul graniţelor lui. Pentru uzbeci şi turcmeni, dominaţia afgană din timpul secolului al XIX-lea înseamnă eliberare. De la sclavie, stagnare şi dispreţul faţă de om se ajunge la egalitate între bărbaţi, barbară şi progresistă. Triburile afgane au avut prin aceasta acea posibilitate de înrîurire care nu li s-a oferit niciodată vikingilor.

În acest proces naţional, ginta trebuie modelată din nou într-o naţiune. Solidaritatea necondiţionată cu ginta trebuie să devină solidaritate cu naţiunea. Apar noi grupări, şi ţara ia o altă înfăţişare. Afganistanul nu este astăzi o ţară de vikingi. Tradiţia moştenită de la această barbarie pozitivă este totuşi destul de puternică pentru ca omul să fie om şi să-şi cunoască valoarea, şi nu doar o picătură în marea poporului, un plătitor de impozite, un pion în mulţime.

Veneam de la mormîntul lui Mahmud cel Mare[1] şi am trecut pe lîngă minaretele de triumf. Se înălţau singuratice pe cîmpie. Erau mărturia marilor victorii şi a gloriei eterne printre ramurile copacilor înfloriţi. Fuseseră prevăzute cu coifuri de tablă ca protecţie împotriva ploilor şi vîntului. Într-o carte scrie :

„999—1150. Dominaţia regilor din Ghazni. Mahmud de Ghazni a fost numit ca sultan de către calif şi a domnit peste un regat mare. Curtea lui a fost un loc de întîlnire pentru artiştii şi poeţii vremii. După moartea lui (1030), regatul a început să decadă".

Ei bine, tot aşa poţi să priveşti şi lumea. Atunci totul e frumos. Pînă şi minaretele de triumf pot fi preţuite la valoarea lor estetică. Dar istoria Asiei nu e aceea a suveranilor ei. Suveranii au fost domnii armatelor jefuitoare. Toate victoriile lui Mahmud au fost victoriile hoardelor de tîlhari jefuitori. El era apărătorul credinţei şi al bunelor moravuri. Supuşii lui mureau ca muştele, nu numai pentru că se dedau la erezii, ci şi pentru că erau izvoarele de dări care trebuiau să întreţină armatele în timpul expediţiei indiene.

Campaniile însemnau bogăţie şi glorie eternă pentru Mahmud şi tovarăşii lui, dar ruină pentru toţi aceia care se nimereau să ajungă în bătaia armatelor. Istoricul curţii, Utbi, semnalează că, atunci cînd Mahmud avea nevoie de bani pentru o campanie, suma era procurată în două zile. Oamenii erau tunşi ca oile, iar regiunile agricole rămîneau pustii, instalaţiile de irigaţie cădeau în ruină. Sau se supuneau cuceritorului, sau erau consideraţi duşmanii lui ! Animale de sacrificiu ! Numai

[1] E vorba de Mahmud Gaznevidul, 967—1030.

în împrejurimile Nişapurului au murit de foame sute de mii de oameni ; la început, oamenii au mîncat cîini şi pisici, apoi s-au mîncat unii pe alţii. Dar pentru gloria tot mai mare a stăpînitorului s-au înălţat monumente, s-au scris poeme şi au fost aduşi atîţia poeţi şi artişti, încît Ghazni a dobîndit faima de a fi centrul civilizaţiei.

Puterea de stat, ca aceea care se dezvolta în Asia, era o armată parazitară care umbla după jafuri, fondată pe un birocratism spoliator şi corupt. Pentru prinţii Asiei, poporul valora mai puţin decît băligarul. Cînd locuitorii din Balkh au opus rezistenţă karahanizilor, Mahmud le-a scris tulburat :

„Ce treabă au oare supuşii cu războiul ? E firesc că oraşul nostru a fost distrus şi că mi s-a pîrjolit proprietatea care odinioară îmi aducea atîtea venituri. (Deoarece s-au opus. J.M.) Ar trebui să-mi plătiţi despăgubiri pentru aceasta, dar m-am îndurat de voi. Aveţi grijă însă ca aceasta să nu se mai întîmple vreodată. Căci, dacă vreun stăpînitor se dovedeşte mai tare şi cere dări de la voi, trebuie să plătiţi birul pentru a vă ocroti voi singuri".

Nu, nu există nici o glorie în minaretele de triumf. Nici măcar podoabele lor artistice nu pot ascunde faptul că sînt monumente ale brutalităţii, stupidităţii şi împilării curţii.

Nu trebuie să se romanţeze violenţa absurdă milenară numai pentru că a devenit arheologie.

La Ghazni, soarele apune în spatele cetăţii. Oraşul stă adunat în jurul întăriturilor ei. Străzile bazarului forfotesc de oameni, muzica difuzoarelor de radio răsună în văzduh. Glasuri de oameni se împletesc cu sunete de tamburină şi flaut. În ceasul de rugăciune, bărbaţii se strîng pe acoperişul casei alături de noi. Se întorc spre Mecca în adorare.

În ceainării se aprind lămpile cu petrol, iar în clădirile guvernamentale de pe strada principală strălucesc becurile electrice. Oraşul luminează cu mii de flăcări în întuneric. Acum glasurile, muzica şi cîntecul se aud din ce în ce mai tare, răzbat din toate străzile. Coborîm în oraş. Puhoiul de oameni umple uliţele, iar Ghazni e năpădit de mirosul îmbietor al miilor de frigări pe care se rumeneşte la jar carne de oaie. Jos, lîngă rîu, se zăresc corturile, vitele rag în noapte, iar a doua zi dimineaţa iarmarocul îşi va relua activitatea.

Prăvăliile şi curţile meşteşugarilor sînt încă deschise. Oamenii stau în dughenele lor din bazar şi brodează frumoasele

veste din piele de oaie. Trecem mai departe prin labirintul străzilor în vreme ce Ghazni se pregăteşte de culcare. Oamenii sînt prietenoşi cu noi şi noi sîntem prietenoşi cu ei, şi tot timpul răsună în jurul nostru valul de muzică şi de cîntec ; iar noi ştim că Ghazni nu reprezintă gloria, şi cetatea, şi monumentele, şi amintirea victoriilor de odinioară, că nu este mai mult decît ceea ce a fost, de fapt, întotdeauna : un oraş de meşteşugari, un oraş cunoscut pentru mărfurile, broderiile, fierul lui. O latură a acelui triunghi pe care l-a format societatea afgană.

O singură dată se întîmplă să se scuipe în urma noastră. Copiii aruncă bulgări de noroi şi pietre după automobil. Nu ne au la inimă. Sîntem străini. Francezi. Poate englezi.

Aceasta se întîmplă în Kandahar, într-o zi de vară dogoritoare, cînd aerul încins e dens, ca o pătură de lînă, şi străzile sînt prăjite de un soare nemilos, incandescent. Praful deşertului s-a aşternut în strat gros pe hainele noastre, s-a lipit de piele şi ne irită ochii. Cînd am intrat în Kandahar, bărbaţii au scuipat în urma noastră, iar copiii ne-au blagoslovit cu vorbe de batjocură.

Mersesem toată ziua printr-un ţinut pustiu de şesuri vaste şi aride. Drumul fusese prost. Larg, dar cu hîrtoape, cu podurile luate de ape. Făcusem popas sub un pîlc de copaci, fusesem trataţi cu mure şi ceai. Acum mergeam prin Kandahar, îndreptîndu-ne spre oraşul cel nou. Oraşul ne-a întîmpinat cu o atmosferă mai umedă, care ne-a mai înviorat. Dar s-a scuipat după noi. Armatele britanice mărşăluiseră pe acest drum în cursul a două războaie, şi francezii erau încă duşmani ! Într-adevăr, părinţii au mîncat aguridă, iar copiii au dinţii strepeziţi.

Pastorul de campanie I. N. Allen scrie în jurnalul său datat — duminică, 28 august, anul 1842 :

„Pe la ora şapte şi jumătate dimineaţa, am ajuns în tabăra noastră de la Oba şi speram ca, după micul dejun, să am puţină linişte pentru a putea oficia slujba divină la ora cinci după-amiază, aşa cum făcusem cu o săptămînă mai înainte ; dar am avut parte de cu totul altceva. Cînd am aflat că ţinutul se răsculase împotriva noastră şi că nu mai puteam obţine furaje cu binişorul, am trimis o cămilă cu conducător şi un îngrijitor de cai să se intereseze de nutreţ. Aceasta s-a

întîmplat pe la douăsprezece şi jumătate înainte de amiază. Nu plecaseră de multă vreme cînd ne-a sosit înştiinţarea că forţe masive ale inamicului se află în apropiere. M-am grăbit să trimit un om după cei plecaţi, să-i aducă înapoi... Cînd am pornit la drum călare, am aflat că i se raportase căpitanului Delmain, Third Bombay Light Cavalry, că furajorii fuseseră doborîţi de inamic... Cavaleria, sprijinindu-se pe tunurile lui Leslie, porni în galop peste coline pentru a ridica trupurile celor omorîţi, în timp ce noi, împreună cu cavaleria, tunurile de nouă funţi ale căpitanului Bloods şi cele de şase funţi ale căpitanului Anderson, ne-am îndreptat spre satul fortificat, de unde se spunea că pornise atacul împotriva furajorilor. Era destul de mare şi avea trei turnuri. Cînd ne-am apropiat de el, un mare număr de oameni neînarmaţi au ieşit de acolo, gesticulînd, cerînd îndurare şi susţinînd că satul nu avea nici un amestec în toată povestea asta. Generalul îi ascultă, le ceru apoi să tacă, şi ordonă căpitanului F. White cu compania uşoară din Regimentul 41 al Majestăţii Sale să pornească înainte, să cerceteze satul şi să vadă care-i adevărul.

Pe cînd se apropiau de poartă, însoţiţi de maiorul Leech, care era tîlmaci, mizerabilii răsculaţi dădură buzna în sat şi traseră o salvă cu puştile împotriva companiei, cu toate că ne asiguraseră că vor capitula. Un glonte trecu pe lîngă maior. Soldaţii au înaintat. Compania uşoară din Regimentul 41 al Majestăţii Sale, o altă companie din Regimentul 40 al Majestăţii Sale, sub comanda căpitanului Neild, şi alte cîteva companii uşoare, din forţele indigene, primiră ordin să sprijine pe căpitanul White... S-a descoperit că satul era plin de oameni, că toţi erau înarmaţi şi că se instalaseră în linie de apărare. Fiecare uşă a fost spartă, fiecare om întîlnit în drum doborît. Urmăriţi din casă în casă, din turn în turn, cei mai mulţi au fost puşi pe fugă. O ceată de femei şi copii a fost aruncată afară, şi cîţiva au fost răniţi în această învălmăşeală. N-am văzut niciodată fiinţe mai nenorocite şi mai demne de milă. O uşă pe care locatarii casei au refuzat s-o deschidă a fost sfărîmată cu o ghiulea de şase funţi, şi toţi cîţi erau în casă străpunşi cu baioneta.

În acest timp, eu, cu statul-major al generalului, eram foarte aproape de zidurile satului, şi unii spuneau că salva care fusese trasă împotriva companiei trecuse razant pe dea-

supra capetelor noastre ; nici nu știu care a fost realitatea, întrucît, din cale-afară de uimit, urmăream cruzimile din sat. M-am apropiat încet-încet, pînă ce curiozitatea a învins orice prudență, și am intrat în sat. Cred că rareori îi este dat unui om să asiste la asemenea scene. Masacru în lege — trupuri moarte zăceau claie peste grămadă, sepoyeri [1] și brancardieri tîrau afară oi, boi, capre și catrafuse. Soldați europeni și indigeni spărgeau ușile în spatele cărora credeau că se afla cineva pitit și, din cînd în cînd, se auzea cîte o împușcătură dînd de veste că s-a mai descoperit o victimă în vreo ascunzătoare. Se înălțau trîmbe de fum albastru, iar din clădiri se auzeau pîrîituri care prevesteau că focul o să nimicească ceea ce cruțase sabia.

În sunetul goarnelor m-am retras din fața acestui spectacol penibil. E greu să întocmești un raport asupra numărului celor care au pierit în sat, dar e probabil că nu mai puțin de optzeci la sută au fost împușcați și, dacă vreo cîțiva au reușit să rămînă ascunși în clădiri, ei trebuie să fi pierit în flăcări, căci tot satul era o ruină și o vîlvătaie încă înainte de a-l fi părăsit, iar după plecarea noastră a continuat să ardă toată noaptea... Ne-am întors apoi în tabără, după ce — dacă se ține seama de slujba de dimineață — am stat în șa cam nouă-zece ore. Cea mai mare parte din acest timp am fost expuși unui soare torid care, împreună cu vălmășagul luptei, ne-a dat gata".

Iată acum corectitudinea cu care pastorul Allen a prezentat situația în predicile sale din timpul campaniei :

„Și, în sfîrșit, dacă ați prețuit izbăvirea din ghearele vrăjmașului omenirii pe care v-a adus-o Isus Cristos, ca semn de recunoștință din partea voastră, trebuie să răspîndiți cuvîntul evangheliei în toate țările lumii. Am văzut cu toții răutatea necruțătoare și sălbatică, trădarea infamă, mîrșăviile care nu au nume care se întîlnesc printre idolatrii unei religii false pentru care poruncile evangheliei adevărate și pașnice sînt necunoscute.

Cine poate oare să privească mica întindere care este ocupată de insulele patriei noastre și apoi să-și întoarcă privirile spre posesiunile noastre străine, deasupra cărora, literalmente, soarele nu apune niciodată, fără să înțeleagă că Domnul Dumnezeul nostru, pe față și nemijlocit, merge îna-

[1] Sepoyer, soldat indian din armata britanică.

intea noastră ; căci cum am fi putut altfel să dobîndim şi să păstrăm un asemenea imperiu ?"

Copiii aruncă cu pietre şi vorbe de ocară după noi. Pentru că toate acestea s-au întîmplat în sate ca acela în care am fost ospătaţi cu mure şi ceai la umbra pomilor stufoşi. Mă simt ca un neamţ în Lidice.

E pătată cu sînge civilizaţia noastră. Oriunde te-ai duce şi oriunde ai umbla prin lume te împiedici de morminte. Chiar şi acolo unde au fost păstori care au vrut să-şi apere turmele, sau ţărani care au refuzat să se lase măcelăriţi.

Kabul, oraşul de munte, e capitala Afganistanului. Acolo e înmormîntat Babur, împăratul mogul. Şi el e de timpuriu afgan ; Ibn Battuta îl descrie ca oraş afgan. Dar Kandahar, oraşul şesurilor, al stepelor şi al deşerturilor din Sud, e inima Afganistanului. Kandahar e capitala triburilor afgane. Împreună cu Peshawar, oraşul împarte cinstea de a fi centrul civilizaţiei afgane.

Cînd vii dinspre Kabul către Kandahar, treci pe lîngă noul aerodrom internaţional. În Kandahar e înmormîntat Ahmed Şah Durrani, primul monarh al afganilor şi întemeietorul statului afgan. Pe drumul de la Kandahar spre Girishk treci prin Maiwand. Locul de luptă unde trupele britanice au fost învinse pe cîmp deschis în cel de-al doilea război afgan. Prin aceasta, Kandahar simbolizează şi întrupează cele trei perioade din istoria modernă a Afganistanului.

Triburile afgane au fost întotdeauna nişte supuşi turbulenţi. La drept vorbind, ei au fost rareori supuşi. Oraşele erau sub stăpînirea marilor regate, dar afganii se menţineau liberi în munţii lor, iar drumurile puteau fi străbătute doar cu forţă armată. Uneori, triburile se dezlănţuiau, porneau la vale din munţi şi întemeiau o dinastie domnitoare în cîte o ţară străină.

Timp de secole, ţara afganilor s-a aflat pe linia de demarcaţie dintre imperiile persan şi indian. Afganii puteau să asmută una dintre marile puteri împotriva celeilalte. Chiar oraşele au ajuns din ce în ce mai mult sub influenţa afgană printr-un lung şir de intrigi şi contraintrigi, răzmeriţe, revoluţii şi diplomaţie, îndreptate cînd împotriva Persiei, cînd împotriva Indiei. Incursiunile armate ale triburilor afgane au început să ia din ce în ce mai mult caracterul răscoalelor naţionale. Barzii au început să cînte despre numele afgan şi

despre îndatoririle lui. Asmuţind marile puteri una împotriva celeilalte, afganii au început să-şi poată stăpîni propria lor ţară. Dar abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea au reuşit să înfiripeze o naţiune din răscoale de triburi, expediţii militare şi dorinţa de independenţă. Şahul turcmen al Persiei, Nadir, trezindu-se pe culmile gloriei, şi-a pierdut capul şi, în cele din urmă, a căzut răpus de mîna unui ucigaş. Familiile persane de frunte fuseseră cuprinse de spaimă în faţa lui şi se întorseseră împotrivă-i mai înainte ca el să fi avut timp să le stîrpească. Imperiul lui s-a prăbuşit. Garda lui personală afgană s-a trezit înconjurată de armate persane vrăjmaşe, dar a reuşit să scape şi a început retragerea spre patrie.

În timpul acestui marş, soldaţii mercenari au fost convertiţi în nucleul unei armate naţionale. Tînărul lor şef, Ahmed-han, conducătorul cetei Saddozai din tribul Abdali, a fost încoronat în acelaşi an, 1747, sub numele de Şah Durr-i-Durran. Perla perlelor, sau perla veacului. El era atunci doar de douăzeci şi nouă de ani.

A fost războinic şi comandant de oşti, luase parte la multe bătălii şi pustiise oraşe şi sate. Dar acum era primul monarh afgan. A fost cel dintîi care n-a vrut să folosească puterea militară afgană pentru a-şi făuri o situaţie de stăpînitor în ţara sa şi în ţinuturile sale străine, ci pentru a întemeia un Afganistan independent. Grandoarea lui constă în faptul că el şi-a dat seama că ţara putea fi clădită doar pe baza democraţiei de trib şi a sfatului poporului liber. Legătura lui strînsă cu triburile i-a adus puterea. N-a fost niciodată Padşah [1], niciodată un mare rege ; a fost conducătorul afganilor.

Într-adevăr, a fost un conducător de oşti şi războinic. A îngăduit partizanilor săi să devasteze şi să jefuiască din Bactria pînă la Delhi. Dar prin aceasta n-a urmărit să ajungă un nou Babur. Din scrisorile sale şi din memoriile contemporanilor reiese că ţelul lui a fost întemeierea unui stat afgan, care să aibă sub stăpînire şi Balkhul, şi Punjabul. Acestui fapt se datorează însemnătatea acestui monarh. Statul lui era de altă natură decît cel al mogulilor sau al lui Nadir Şah. Nu era numai o maşină militară devastatoare şi un aparat pentru strîngerea birurilor. A fost primul stat naţional modern care se înfiripa în această regiune.

[1] Padşah, padişah, sultan.

Regele nu şi-a văzut visul împlinit. Tentativa de a cuceri Punjabul a precipitat dezagregarea imperiului mogul. Maşina de război a maratterilor [1] a nimicit astfel ultima forţă care ar fi putut să fie destul de puternică pentru a se împotrivi britanicilor. Britanicii s-au văzut în faţa unor noi posibilităţi. Încercarea de a păstra Punjabul a dus la sporirea puterii sikhilor. Pe scurt, politica acestui şah a făcut ca afganii să piardă ţinuturile lor dintre Ind şi Khyber, în schimb datorită lui au ajuns la unitate. Cuceririle din nord s-au păstrat. Capitala a fost Kandahar, unde se şi află el înmormîntat.

Acesta a fost primul pas în istoria modernă a Afganistanului — constituirea unui stat naţional afgan, petrecută într-o perioadă cînd cele mai multe ţări europene nu ajunseseră încă la unitatea lor naţională şi la independenţă. Germania şi Italia erau împărţite în mici principate şi provincii lipsite de putere. Balcanii erau stăpîniţi de turci. Polonezii, cehii, slovacii, ungurii erau fără ţară, Norvegia era o provincie daneză, Irlanda una britanică ; printre ţările independente, Afganistanul nu face parte dintre cele mai vechi, dar, fără îndoială, dintre cele de vîrstă mijlocie.

Al doilea pas în dezvoltarea Afganistanului a fost făcut în timpul războiului de apărare împotriva încercării britanice de colonizare. Sciziunea a dus la unitate şi din ţinuturile triburilor s-a format un regat. Lîngă Maiwand, la 14 iulie 1880, britanicii n-au pierdut numai o bătălie. Pînă atunci se spusese că afganii şi celelalte popoare necivilizate puteau să cîştige cel mult războaie de hărţuială, întrucît nu erau gentlemeni şi nu respectau legile războiului. Dar, la 14 iulie 1880, o armată britanică a fost bătută pe cîmp deschis.

Învingătorul de la Maiwand, pretendentul la tron Yakub-han, a cîştigat bătălia, dar a pierdut şi războiul şi tronul. Abdurrahman preluase puterea în ţară. Istoria însă nu o hotărăsc destinele individuale, norocul ori ghinionul pretendenţilor la tron. Esenţial a fost că pentru prima oară o armată britanică instruită, bine pregătită şi bine echipată, care luptase cu soarele în spate pe un cîmp deschis, ca o curte de cazarmă, a fost bătută decisiv de o armată afgană. Britanicii n-au avut decît perspectiva fugii sau a nimicirii. Mitul despre maşina militară de neînvins s-a spulberat definitiv. Apă-

[1] Maratteri, sau maharaiţi, soldaţi în slujba maharadjahului din Bombay.

ruse un popor care a izbutit să învingă chiar şi pe cei mai instruiţi soldaţi britanici.

Victoria afganilor de la Maiwand avea să-şi arate toată însemnătatea mult mai tîrziu. Ea a făcut imposibilă orice înaintare ulterioară britanică şi avea să păstreze Heratul şi Kandaharul înăuntrul graniţelor Afganistanului.

Noul aerodrom internaţional reprezintă al treilea pas al Afganistanului. Pasul înainte spre un stat care se modernizează conştient de sine. Un aerodrom internaţional în Kandahar poate atrage traficul mondial. Ţara tinde iarăşi să ajungă o răscruce a căilor de comunicaţie ale lumii. Lungile piste de aterizare şi noile clădiri sînt un monument al speranţelor în viitor.

Spre Girishk duce un drum de prundiş, larg, construit de curînd. Pietricelele scrîşnesc, izbindu-se de aripi, mergem cu viteză, dar cîmpia se întinde nemişcată în jurul nostru. Pe mare şi în ţinuturile de şes, orizontul e mărginit. Cîmpul vizual e mic. Văzduhul e cenuşiu, încins şi uscat, chiar acum, în timpul dimineţii. Un automobil se iveşte în zare — ne apropiem treptat de el, pînă vedem limpede un combi mare american care staţionează pieziş pe drum. Două persoane stau lîngă el şi ne fac semne cu mîna. Un bărbat şi o femeie, amîndoi ingineri americani, care călătoresc de la cantonamentul lor spre Kandahar. Trebuie să ia avionul spre Karachi. Au o pană de cauciuc.

— Cred că mai întîi trebuie să scoatem roata, spune femeia.

Au cric. N-au însă nici pompă, nici scule, nici aparat de vulcanizat. Le ajut să scoată roata. Piuliţele roţii sînt înţepenite. Scot anvelopa, dau afară camera, localizez gaura, vulcanizez, controlez camera din nou, o bag înăuntru, îl pun pe el să stea pe cauciuc cînd îl pun pe geantă, fixez roata la loc. După aceea ei mă ajută să scot cricul.

— Ce minunat e să fii atît de îndemînatic, spune doamna.

— Şoferul meu s-a îmbolnăvit azi-dimineaţă, spune inginerul, scuzîndu-se.

Vîntul suflă fierbinte, năduşeala ne ustură pielea şi mîinile-mi sînt negre. Praful joacă în razele soarelui ce se lasă peste cîmpie, culorile sînt pale, fără viaţă.

— Locuim în cantonament, spune ea. Acolo e atît de bine. Aproape ca acasă. Avem frigider, canalizare, apă de băut şi de toate! Dacă nu te uiţi pe fereastră, ai putea să crezi că eşti chiar acasă.

— Exact, spun eu, aproape ca acasă! Cred că vă simţiţi bine.

Apoi ne vedem fiecare de drum. Noi mergem prin Afganistanul de Sud. Prin ţinutul Asistenţei Tehnice, prin ţinutul Morrison & Knudsen.

Aceasta e o regiune săracă a ţării. Deşerturi, stepe şi ponoare arse de soare. Secetă, praf şi arşiţă pînă în sud, spre mare, infinit de departe. După ce mongolii au devastat instalaţiile de irigare, ţinutul a devenit din ce în ce mai uscat, mai sărac şi mai nenorocit. În deşerturi răsar ruine de cetăţi masive, risipite prin nisip, şi relicve ale oraşelor antice, iar satele apar ca nişte resturi de ziduri şi gospodării, clădite din piatră. Aici a fost cîndva un district agricol, bogat, cu pămînt rodnic. Acum totul e uscat şi pîrjolit de arşiţă. Abia cînd zăpada se topeşte în munţi, încep rîurile să se umple cu apă. Ea se scurge fără nici un folos la vale spre lacurile puţin adînci, care nu ţin apa, de la graniţa cu Iranul.

Aici s-au plănuit de mult instalaţii de irigare. Oamenii au vrut să restabilească rodnicia ţinutului, să recucerească pămîntul pe care l-a cîştigat deşertul. Japonezii şi nemţii s-au ocupat de planurile de irigaţie înainte de cel de-al doilea război mondial. Morrison & Knudsen, după război. Ţinutul trebuia să fie transformat. Seistanul şi Deşertul Morţii trebuiau să devină un paradis terestru, un grînar al Asiei. În timpul ultimilor zece ani, în medie douăzeci de procente din bugetul Afganistanului au fost investite în acest proiect. Rîurile se cereau reglate, pămîntul irigat, trebuia să se construiască drumuri, energia electrică să fie pusă în slujba industriei, ţinutul să devină modern. Nomazii trebuiau să fie aşezaţi stabil, pe pămînt irigat, lîngă Hilmend.

Acesta e un vis măreţ. Paragina trebuie să înflorească. Alte instalaţii de irigare din ţară sînt mai puţin costisitoare, dau un randament aproape tot atît de mare, dar, prin faptul că sînt mai ieftine, sînt necunoscute. Întrucît acest proiect costă bani, săracul trebuie să plătească mereu mai mult. Numai bogaţii obţin credite pe termen lung. Afganistanul e sărac, iar proiectul de irigare reclamă într-una mai multă valută. Şi cum se poate obţine ea? Vînzînd maţe de oaie, fructe uscate, caracul!

E un preţ mare, pe care Afganistanul trebuie să-l plătească pentru a-şi vedea îndeplinit visul despre deşertul înfloritor. Atîta vreme cît ajutorul trebuie să fie lucrativ, cel ajutat trebuie să plătească dublu. Proiectul nu a fost chiar

atît de bun pe cît l-au lăudat inginerii hidrologi. Totul s-a transformat în problema politică de căpetenie a Afganistanului.

Cînd visul proprietarilor rurali a devenit realitate, n-a îndreptăţit speranţele legate de el. Fîşiile de pămînt nu produceau destul pentru un trai omenesc, dar nici atît de puţin ca oamenii să moară de foame. Apa curgea zi şi noapte în canale. Baza pentru existenţa cea veche a dispărut. Ţăranii înstăriţi au devenit mai înstăriţi, ţăranii săraci au ajuns proletari agricoli. Forţa care mînase pe nomazi spre noi păşuni sus, în munţi, care din păstori a făcut negustori şi lucrători agricoli ambulanţi, le-a dat pămînt pentru a-i aşeza, i-a amestecat laolaltă şi i-a despărţit din nou ; şi unii au devenit agricultori bogaţi, iar alţii muncitori salariaţi. Apa curge înainte prin şanţurile cele noi. Cablurile electrice zbîrnîie, iar soarele dogoreşte deasupra cîmpiei.

La Girishk ne întîmpină ogoare înverzite, o cetate mare şi un inginer italian. El stă în jeepul său, poartă chiloţi de baie albaştri şi ochelari de soare. E un bărbat voinic şi chel, cu pieptul păros şi lac de sudoare. Opreşte automobilul nostru şi ne salută :

— Bine aţi venit la Girishk !

Se bucură de venirea noastră, sîntem europeni şi-i face plăcere să stea de vorbă cu noi. Se interesează dacă dorim apă la gheaţă, ne conduce sus, spre locuinţa sa. Apa curge în canale de-a lungul pereţilor de beton. Se bucură ochii văzînd atîta apă, răcoriţi parcă de strălucirea ei.

— E cam pustiu pe aici, spune el.

Ne arată digul de reglare prin canalul Boghra. Apa curge năvalnic cu sclipiri argintii, construcţiile de beton strict funcţionale au un farmec al lor şi dau viaţă peisajului arid. Inginerul locuieşte aici singur, într-o casă de beton de lîngă barajul de acumulare, şi veghează ca instalaţia să funcţioneze fără greş. Broboane de sudoare îi acoperă faţa, îi picură pe umeri, se adună şi se preling şiroaie pe pieptul păros.

— Numai de n-ar fi atît de cald, spune el. Iarna mai merge. Dar în restul anului e cald, şi ziua, şi noaptea.

Ne toarnă apă de la gheaţă, iar în camera răcoroasă zdrăngăne radioul, tulburat de paraziţi. Kandahar cheamă pe cineva. Pereţii de beton din jurul nostru sînt albi-cenuşii de săruri ieşite la suprafaţă. Radioul zbîrnîie.

— Nu e pentru mine, spune italianul. Trebuie să fie întotdeauna deschis. Dar rareori e ceva pentru mine.

Ne interesăm de cîtă vreme lucrează aici.

— Stau aici de trei ani, spune el. Tot timpul am fost singur. Dar să ştiţi că nu sînt vreun idealist şi n-o fac decît pentru bani. Economisesc bani aici. Şi M & K economiseşte bani, căci e mai ieftin să angajezi un italian decît un american. Noi nu costăm atît de mult. Dar acum, soţia mea îmi scrie din Veneţia că, în sfîrşit, avem posibilitatea să ne deschidem un restaurant. Eu am stat aici, în deşert, am năduşit şi am strîns bani. Ea a stat acolo cu copiii şi a făcut economii, iar acum o să avem un restaurant. Aşa e viaţa!

Dintr-o cutie albă de carton scoate o legătură de scrisori pătate de degete şi nişte fotografii îngălbenite. Soţia e o femeie frumoasă, cu forme pline, oacheşă. Cei trei copii seamănă leit cu tatăl lor.

— Pe ea o cheamă Maritza, spune el. Eram căsătoriţi de doisprezece ani. Dar niciodată n-am putut pune ceva deoparte. Am fost mereu săraci. Italia e o ţară frumoasă, dar acolo nu te îmbogăţeşti. După aceea am luat lucrarea asta. Iar acum o predau. Stau aici de trei ani. Americanii pot să-şi aducă soţiile şi copiii, dar italienii şi filippinezii stau singuri. Nu-i, însă, nici o nenorocire. Ea a stat frumuşel în Veneţia, iar acum o să putem fi şi noi independenţi. Totdeauna am visat să-mi fac un rost al meu. Copiii îmi scriu în fiecare săptămînă. Sînt copii buni. Cînd o să mai veniţi în Europa trebuie să treceţi pe la noi, la Veneţia.

Camera e înspăimîntător de goală. Două scaune cu huse ponosite, o masă şi un aparat de radio. Pe masă sînt trei pahare şi o cutie albă de carton cu scrisori şi fotografii. Afară apa scînteiază, izbindu-se de beton, iar dincolo de aceasta se întinde pustiul. Italianul ne poftеşte la prînz.

— Propriu-zis, sînt obligat să trăiesc din conserve de la depozitul de alimente M & K. Aşa e prevăzut în contract. Dar eu îmi mai cumpăr şi păsări, ce să fac! Societatea n-are de unde să ştie. La urma urmei, societatea asta atotputernică a cumpărat trei ani din viaţa mea. Dar trebuie să existe şi o măsură. Asupra hranei vreau să hotărăsc singur. De altfel, se întîmplă atît de rar ca vreun inspector să vină încoace! Iar în filippinezii care trec din cînd în cînd pe aici poţi să ai încredere. Şi ei vor să facă economii, şi nici lor nu le plac conservele. În plus, americanii sînt mai aspri faţă de filippi-

nezi decît față de noi, europenii. Oricum, noi nu sîntem asiatici.

Lîngă frumoasa uzină de beton a barajului de reglare stă un inginer italian, într-o cameră pustie, cu o legătură de scrisori pătate de degete și un aparat de radio care rage. Tînjește după soție, după copii și un mic restaurant în Veneția, care va fi numai și numai al lui. Cînd se gîndește la societate, el o ortografiază cu un S mare

Afganii au acuzat pe antreprenorii proiectului de risipă. Au depus plîngere. Spun că inginerii le-au dat informații eronate. Societatea s-a îmbogățit din cale-afară. Afganistanul a trebuit să-și pună în gaj exportul său pentru multă vreme de aici înainte, iar proiectul nu e lucrativ.

Țara săracă trebuie să-și dea obolul pentru a fi ajutată de noi, cei înstăriți. E despuiată, trasă pe sfoară și trebuie să plătească scump pentru ajutorul ce i se dă. Dar barajele de reglare există. Drumurile există. Pămîntul poate fi cultivat.

În pofida acestor fapte, totuși, aici se cîștigă pămînt. Iar acum există apă din belșug, ea curge mereu, nu se termină niciodată. Apă la nesfîrșit. (Și conflictele Iranului în legătură cu codul apelor.) În lupta pentru pămîntul acesta nou se desfășoară revoluția socială pe care Morrison & Knudsen a declanșat-o fără să vrea cu baraje de reglare, motoare cu explozie, pămînt nou și apă. Munca salariată se impune. Se dau lupte pentru ogoare. Afganistanul a trebuit să plătească un preț mare. Dar transformarea devine mai vastă decît a visat vreodată „societatea".

Pornim mai departe prin deșertul încins.

Arşiţa e fumurie deasupra stepei. Munţii parcă ard în tremurul aerului. Stîncile răsar ca nişte insule colţuroase şi carbonizate din uscăciunea văluroasă a stepei. Vîrtejurile formează peristiluri deasupra deşertului prăfuit, iar pămîntul e inundat de apă cînd căldura produce refracţia luminii şi intervertește ochiul călătorului. Omul e o biată gînganie care se tîrăşte pe o bucată de tablă încinsă ca o tingire.

Drumul coteşte dincolo de o măgură stîncoasă, solitară, şi şerpuieşte, coborînd într-o vale îngustă unde stăvilarul e înconjurat de verdeaţă. Casele se înghesuie una lîngă alta împrejmuite cu ziduri de protecţie şi cu acoperişuri boltite în formă de cupolă. Cîteva femei s-au adunat la gura stăvilarului, sub copacii umbroşi. Mai departe, spre orizont, văzduhul încins şi cărămiziu vibrează dînd naştere mirajelor care prefac mici tufe ţepoase în păduri înverzite.

Acest sat sărac, aşezat într-un ţinut pîrjolit, are totuşi o arhitectură specifică. Este arhitectura argilei uscate la soare. Argila uscată la soare, construcţiile din lut amestecat cu paie, din vălătuci sau chirpici făcuţi de mînă şi uscaţi la soare, sau din chirpici presaţi au făcut începuturile arhitecturii. Prima formă în construcţii, cînd omul a început să creeze pentru ca apoi să dea viaţă lemnului şi pietrei ! Construcţiile noastre de mai tîrziu în lemn, piatră, beton şi sticlă au putut să devină arhitectură numai prin experienţele milenare ale ziditului din lut.

În asemenea ţinuturi aride şi-a creat omul prima sa civilizaţie ! Satele de lut pot fi considerate un eveniment arhitectonic. Locuitorii acestor sate, săraci şi oprimaţi fără milă, clădesc într-o arhitectură plină de posibilităţi viitoare. Ei întreţin vie marea tradiţie a construcţiei persane !

Construcţia în argilă nu cunoaşte totuşi monumente arhitectonice care să reziste peste veacuri. Cetăţile ei se prăbuşesc, monumentele ei masive sînt măcinate de ploi şi vînt şi se contopesc din nou cu pămîntul şi peisajul. Arhitectura argilei rezistă în tradiţia funcţională şi omenească.

Dar ce înseamnă oare monumentele pentru oameni ? Ele pot fi de interes arheologic, de interes istoric, de interes ştiinţific. Şi un monument al lui Hitler, din granit de Bohuslän [1], să zicem, ar fi putut să prezinte un asemenea interes dacă ar fi fost construit vreodată ! Numai de un interes omenesc nu sînt niciodată ! Nedreptatea a însoţit mereu procesul umanizării. Nedreptatea a existat în durerile facerii omenirii. Ea a făurit monumente şi religii. Orice monument este, însă, o imitaţie orgolioasă, confuză şi absurdă a unei arhitecturi utilitare şi a clădirilor de locuit. Monument înseamnă fast şi putere. Fast cu posibilităţi de a risipi resursele societăţii. Arderea cărămizii echivala pe timpul acela cu procedeul de a turna benzină peste boabele de cafea. Piramide şi Acropole ; fastul puterii şi al nedreptăţii care nu devine mai frumos prin faptul că a trebuit să învăţăm la şcoală că şi absurdul e frumos dacă e antic.

Istoricii de artă, ghizii turistici, ca şi alţii care-şi cîştigă existenţa datorită lor, pot fi fascinaţi de piramide şi de Acropole. Dar ce să facă un om oarecare cu o piramidă ? O casă de lut uscat la soare are, dimpotrivă, o frumuseţe umană. Tradiţia ei e tradiţia acelora care au trebuit să plătească piramidele, dar care voiau totuşi să trăiască.

Materialul e lutul. Pămînt. Se amestecă lutul moale cu paie şi se toarnă în forme de lemn. Cărămida se usucă şi se întăreşte cînd umiditatea aerului e scăzută şi arşiţa soarelui puternică. Acesta e un material de construcţie local. Împreună cu apa, cărămida îşi formează propriul său mortar. Nu prezintă nici o greutate să-ţi faci singur cărămida din propriul tău pămînt. E un material de construcţie din care poţi face orice. Nu se poate construi greşit din chirpici. Nu se pretează la excentricităţi. Casele din chirpici sînt uşor de întreţinut. Bine îngrijite, tencuite cu lut amestecat cu paie şi spoite cu var, sînt la fel de trainice ca şi casele noastre noi din suburbii.

[1] Bohuslän, provincie din sudul Suediei, celebră pentru granitul roşu suedez.

Zidurile groase împiedică să pătrundă frigul iernii şi căldura verii. Casa e aerisită şi izolată acustic. E plăcut să locuieşti într-o casă din chirpici.

Materialul imprimă forma. Acoperişurile sînt boltite, suprafeţele deschise, liniile armonioase. Se lucrează cu forma şi suprafaţa. O construcţie închisă, care e deschisă totuşi spre omenire şi viaţă. Te închizi împotriva vînturilor fierbinţi ale deşertului, împotriva asprimii naturii şi nesiguranţei vieţii. Te deschizi în faţa comunităţii omeneşti.

Forma acestor construcţii e potrivită nevoilor omului pentru că, supusă nemijlocit materialului şi funcţiunii obiectului, nu îngăduie încercări riscante. Forma este constrînsă să se adapteze necesităţii riguroase. Prin aceasta, libertatea formei este o libertate reală şi nu o deformare absurdă care închide pe oameni în limite mai restrînse decît cele ale strictului necesar. Spre deosebire de clădirile fără nici o noimă din Chandigarh sau din suburbiile Stockholmului, aceasta e o construcţie omenească.

Totul e bine chibzuit şi îmbunătăţit de mii de ani pentru a oferi omului mediul prielnic lui. Cupolele înalte formează perne de aer sub zidurile groase de lut, iar aerul e răcoros şi proaspăt în încăpere chiar în timpul celei mai călduroase veri de deşert. Faţada este îndreptată spre sud. Soarele de iarnă luminează în voie încăperea şi o încălzeşte ; soarele verii, în schimb, e prea sus pentru a ajunge înăuntru şi a o încălzi. Gura podului de pe acoperiş e îndreptată după vîntul predominant şi funcţionează ca un coş răsturnat, ca un ventilator. Răcoarea produsă de evaporare este folosită stropind cu apă preşurile de rafie aşezate în faţa uşilor. Umiditatea aerului dinăuntrul casei este păstrată prin pulverizarea cu apă. Grădina este inclusă ca o încăpere exterioară. Şi nici chiar căldura zilelor de iulie, care suflă ca din nişte foale, nu pătrunde în sardabe, odăile răcoroase aşezate sub nivelul pămîntului.

Americanii şi europenii construiesc complexe vrăjmaşe omului, ticsite cu maşini menite să răcorească şi să umezească aerul. Locuitorii lor au mereu guturai, capătă reumatism, îndură căldura şi consumă o energie capabilă să întreţină o fabrică mai mică. Pentru că sînt lipsiţi de civilizaţie. Au separat forma de funcţie. Nu sînt raţionali. Dacă ar fi raţionali, ar socoti cu chibzuială cheltuielile, ar cumpăni confortul şi frumuseţea, ar studia satele cu case de lut şi ar începe să clădească înţelept. Dar ei n-o fac pentru că sînt prizonierii sentimentului de superioritate. N-au locuit niciodată în case de

lut. Suferă şi îndură neajunsuri de dragul superiorităţii lor, şi nici măcar n-o înţeleg. Trăiesc incomod şi fără plăcere şi nutresc o mică speranţă de a deveni destul de bogaţi pentru a-şi cumpăra piramide proprii în grădinile periferiilor din patrie.

Longevitatea în aceste sate e totuşi mai mică decît la europeni şi americani, pentru că satul e sărac şi crunt oprimat. Sărăcia şi insalubritatea ceilalţi le văd, dar altceva nu sînt în stare să vadă.

Totuşi, omul a desţelenit ţinuturi. A scos apă şi a făcut deşertul să dea roade. Se pun în discuţie însă acele rele care nu se pot schimba, statornice, care se repetă la infinit. Se sapă kanate, dar sînt înnămolite din nou, se curăţă, pînă se surpă şi iar munca se ia de la început. Ani răi urmează în şir unul după altul şi rareori sînt întrerupţi de o recoltă bună. Fiecare recoltă reprezintă o trudă aprigă şi îndîrjită, care abia dacă dă pîinea de toate zilele pînă la recolta următoare. Anii se scurg unul după altul sub cerul dogoritor, şi nimic nou nu intervine, şi nici un gînd nu ajunge dincolo de pădurile verzi ale mirajelor care apar la orizont. Păduri iluzorii! Doar perceptorul furajor şi stăpînul pămîntului vin de la oraş şi strîng birul. Satul e veşnic, şi atît ţăranii cît şi stăpînii sînt mereu aceiaşi, oricît de des ar pieri şi ar fi înlocuiţi. Te-ai născut într-o lume jalonată. Locuitorul legat de pămînt şi jefuit constituie a treia latură a triunghiului.

Totuşi, chiar şi această neclintire e aparentă şi ea. În lupta pentru acest pămînt brun şi ars, sub cerul palid, încins de căldură, timp de milenii săpătorii de kanate şi agricultorii au fost străpunşi cu sabia, biciuiţi pînă la moarte, spînzuraţi, arşi şi ciopîrţiţi. Nu există loc mai scăldat în sînge decît cîmpul cultivat şi pămîntul arabil!

Ţăranii s-au răsculat rînd pe rînd. Lupta lor de trei sute de ani din perioada postsassanidă a sfărîmat stăpînirea nobililor şi economia sclavagistă. Dar revendicările mazdakiţilor din secolul al V-lea n-au fost încă satisfăcute. Se cerea împărţirea pămîntului, naţionalizarea bogăţiilor, eliberarea cadînelor şi introducerea monogamiei. O mişcare politică şi socială în haină religioasă. Aveau simpatizanţi pretutindeni, oamenii cei mai culţi şi mai pricepuţi ai timpului spuneau împreună cu Bruzoe, medicul de la curtea lui Cosroe I:

— Epoca noastră e putredă!

În luptele sîngeroase, agricultorii au fost în frunte. Cetăţile nobilimii au fost dărîmate, pămîntul a fost împărţit şi femeile eliberate din haremurile lor. Proprietăţile bogătaşilor au fost

împărţite şi s-a înălţat un strigăt puternic spre zei pentru nenorocirea care a lovit civilizaţia şi pentru neorînduiala care domnea în ţară. Despoţii cei mari vedeau cu bucurie că nobilimea pămîntului era făcută inofensivă. După aceea, monarhii, generalii, birocraţii şi alţi paznici sociali, împreună cu diverşi clerici s-au unit într-un război împotriva renegaţilor şi necioplţilor. Aceştia au fost vînaţi pe străzile oraşelor, au fost jupuiţi de vii, sfîşiaţi, tăiaţi în bucăţi, cărţile lor au fost arse, copiii lor măcelăriţi, proprietăţile lor luate în stăpînire. Regele, care s-a folosit de ei pentru a nimici nobilimea funciară, a făcut apoi ordine în ţară după cum a vrut.

Dar organizaţiile mazdakite au acţionat încă multă vreme. Conducătorii erau morţi sau în exil, dar mazdakiţii mai puteau să-şi concentreze forţele în atacuri împotriva ordinei în vigoare. Era alta decît cea dinaintea marilor bătălii, mai puternică. Acum se ridica împotriva poporului despotismul asiatic, nu numai moşierii învrăjbiţi între ei. La cincizeci de ani după înfrîngere, departe, spre nord-est, în Buhara, sărăcimea a făcut răscoală. Nobilii şi marii negustori au fost alungaţi, dar revolta a fost înăbuşită şi conducătorii ei sfîşiaţi. Încă de la începutul secolului al VIII-lea oamenii luptau cu arma în mînă. Cînd Horzad, fratele şahului din Horezm, a pus mîna pe putere, nobilimea a fost pedepsită, averile, turmele şi soţiile lor au fost confiscate şi împărţite poporului. Regele a chemat atunci pe arabi, care au înfrînt pe răsculaţi şi au restabilit ordinea. Cea nouă. Din perceptorii cei mulţi nu mai rămăsese decît unul singur şi niciodată sătul, perceptorul de biruri, care, pentru isprăvile despoţilor şi armatelor din ce în ce mai strălucite, aduceau satele la sapă de lemn.

Acum s-a terminat cu asta. Astăzi Agenţia de Presă Bakhtar anunţă că cel mai puternic om al satului a donat teren pentru o şcoală, şi-a luat obligaţia să plătească pentru întreţinerea ei şi salariul învăţătorului. Lupta îndelungată şi dîrză a început să se apropie de sfîrşit.

Aerul frige sub cerul cenuşiu. Satul cel mic de lîngă cei doi copaci este un loc de popas în marşul lung al omului. În depărtări se profilează munţii ca nişte insule colţuroase răsărite din deşert. Femeile scot apă din fîntîni. Bogătaşul a fost silit să înapoieze pămîntul. În îndepărtatul Kabul s-a declarat că femeia n-o să mai fie numai un animal de povară. Chiar şi femeia o să devină om, iar naţiunea trebuie să meargă spre o epocă de transformări sociale. În satele din sud se vorbeşte mult despre asta.

Din Africa de Nord pînă la depresiunea Turfan din Sinkiang, de la un capăt la celălalt al zonei secetoase a lumii, deşerturile sînt parcă ciupite de vărsat. Parcă nişte cîrtiţe uriaşe şi-ar fi scobit galerii, înaintînd pe sub cîmpiile pîrjolite, şi la intervale regulate ar fi scos grămezi de pămînt lîngă găurile lor. Sînt puţuri adînci, la depărtări mari de aşezările omeneşti şi de vegetaţie.

Dacă te uiţi mai de aproape, observi că găurile astea adînci nu sînt împrăştiate la întîmplare prin pustiu. Sînt făcute cu socoteală, se aranjează în şiruri şi înaintează în etape egale de pe coline sau de pe munţi spre satele galbene de lut şi ogoarele lor verzi. Acestea sînt kareze, kanate, canale de irigaţie subterane. Toată această parte a lumii e însetată de apă. Aici nu e lipsă de pămînt, e lipsă de apă. Lupta pentru existenţă e lupta pentru apă. Kanatele constituie una din probele cele mai delicate ale tehnicii inginereşti timpurii.

Bunicul meu după mamă avea ceva din omul cu nuiaua fermecată din basme. Într-o vară, cu vreo douăzeci de ani în urmă, a încercat să mă înveţe să mînuiesc şi eu „nuiaua fermecată". Trebuia să simt cum vinele de apă zvîcneau în furca pe care o înfigeam în pămînt. Ar fi rămas uluit de kanate.

Nimic nu e mai sfînt decît apa. Apa înseamnă viaţă. Fără apă n-ar fi aici decît paraginä. Nivelul apei subterane în largul stepelor şi deşerturilor e situat la adîncime. Evaporarea care se produce în canalele deschise e enormă. Nu se poate trage un şanţ cît de mic multe mile prin pămîntul ars de soare. Apa s-ar evapora, ar fi absorbită în aer şi ar dispare. Apă există pretutindeni, dar la mare adîncime. Sub acest pămînt, există apa de care el are nevoie pentru a da roade.

Climatul e secetos, ploile rare şi zăpada nu cade decît pe munţii înalţi. Apa rîurilor şi a pîraielor se scurge la vale din

munți și cu cît se apropie de șes, cu atît seacă mai mult, e absorbită de pămîntul sfărîmicios și dispare. Înainte ca pîrîul să ajungă la marginea deșertului, el s-a evaporat. Șesul se înclină ușor, urcînd spre munți și coline. La mare adîncime sub scoarța pămîntului curge apa peste depozitele de argilă sau printre straturile impermeabile de stîncă. Iar această apă trebuie scoasă pentru ogoare și sate.

Dacă urmărești un kanat de la gura lui din sat pînă la izvorul lui, urmezi un șanț care se adîncește din ce în ce mai mult pînă cînd devine un tunel. Continui să urmezi kanatul de la un puț la altul pînă sus, spre munți. Adîncimea puțurilor crește cu cît te apropii mai mult de munți. Ultimul puț întîlnește stratul de apă curgătoare.

Teoretic, această soluție pare simplă. Căci nu e vorba decît de a săpa un tunel a cărui înclinare să fie suficientă pentru ca apa să poată curge prin el, dar mult mai mică decît înclinarea ținutului de șes, așa fel ca tunelul să iasă la lumină exact în satul care are nevoie de apă. În practică însă aceasta e o lucrare grea și de specialitate. Kanatele ating lungimi de mile. Puțul principal, în care kanatul acumulează apa, e adînc ca o mină. În Iran există kanate vechi de cinci sute de ani, ale căror puțuri principale sînt adînci de mai mult de o sută de metri. Pămîntul e permeabil și nisipos. Totul trebuie etanșat pe centimetru.

Aș vrea să-l văd pe inginerul suedez care, fără instrumente, ar putea săpa un tunel ceva mai mult de o jumătate de metru înălțime, cincizeci de kilometri prin pămîntul nisipos, cu o înclinare de un metru la cinci sute. Totuși, așa ceva se face. Am stat de vorbă cu săpătorii de kanate și i-am văzut la lucru. Ei stabiliseră nivelul apei subterane din timpul verii sus, la poalele colinelor, la o depărtare de vreo douăzeci de kilometri. Săpaseră acolo galerii în diferite direcții și construiseră un rezervor de apă. Înaintau săpînd de la un puț la altul. Um om stătea în tunel. Umplea sacii de piele cu pămînt și-i împingea afară, spre ajutorul său, care stătea în fundul puțului. Doi oameni aveau grijă de scripetele de deasupra gurii puțului. Scoteau afară sacii plini și-i coborau deșertați. La intervale egale, introduceau segmenți de boltă făcuți din argilă arsă. Pămîntul era sfărîmicios și kanatul în primejdie să se surpe. Omul din tunel săpa și zidea, săpa și zidea. Douăzeci de mii de metri. O înclinare calculată cu precizie.

Kanatul e curățat în fiecare primăvară ; mai devreme sau mai tîrziu, cîte o secțiune se surpă. Trebuie să se sape o nouă

porţiune. Pînă la sfîrşit, se surpă în întregime. Atunci trebuie să se sape un alt kanat. Satele şi ogoarele se mută după kanate.

Ni s-a aşternut un covor la umbra plopilor. Kanatul curge într-una alături de noi. Apa năvăleşte rece şi limpede din gura tunelului, formează un iaz umbrit şi curge mai departe în canale de irigaţie prin sate şi peste cîmpii. Sîntem trataţi cu ceai şi pepeni. Dincolo de această mică oază de verdeaţă şi aşezare de oameni se întinde deşertul sterp şi arzător, departe, spre colinele care se leagănă şi tremură în văzduhul cald. Pe neaşteptate, colinele încep să se înalţe, ca nişte baloane. Ai impresia că se dezlipesc de pămînt. Le vezi lămurit plutind în înălţimi deasupra pămîntului. Sub ele se întinde cerul albastru. Arşiţa produce miraje. Ne bem ceaiul, gazdele noastre stau alături de noi ; ţin mîinile în apă, se joacă cu ea şi o lasă să se scurgă printre degete. Aceasta este una dintre marile izbînzi ale omului ! Izbînda muncii şi a minţii omeneşti asupra naturii.

Nu se ştie sigur unde a apărut pentru prima oară kanatul. Se presupune că e o construcţie care a fost născocită pe Podişul Iranian. Una dintre marile realizări ahemenide se consideră a fi construcţia de kanate pe scară mare. Irigarea prin kanate este o tehnică de irigaţie costisitoare şi cere multă muncă. Reclamă specialişti cu multă experienţă. Necesită mari investiţii de muncă şi materiale. Un kanat scurt ar putea fi, probabil, construit cu forţele proprii ale satului, dar un kanat mai mare trebuie construit de oameni de meserie. Lucrătorii de kanate pe care i-am întîlnit erau meseriaşi mîndri de specialitatea lor. Erau meşteri. Făceau parte din vechile familii de săpători de kanate, ale căror iscusinţă şi pricepere au fost moştenite din generaţie în generaţie.

Tehnicianul hidrolog modern şi de inspiraţie occidentală rareori dă vreo atenţie mai mare priceperii săpătorilor de kanate. El are buldozere, motoare, maşini şi pompe, beton, oţel, instrumente. El poate construi baraje uriaşe şi trasa planuri pentru ţinuturi întregi. N-are nevoie deci să aibă de-a face cu oameni învăţaţi după o tradiţie milenară să înainteze săpînd prin tuneluri strîmte pe sub deşerturi pentru a aduce apă proaspătă şi limpede în sate. În proiectele moderne de irigaţie nu se acordă nici o consideraţie constructorilor de kanate. N-am auzit niciodată să fi fost chemat vreun constructor de kanate atunci cînd era vorba de întocmirea planurilor pentru irigare.

Dar acest dispreţ faţă de tradiţia autohtonă este atît neştiinţific cît şi iraţional. Este iraţional atunci cînd ţine de

acel complex de superioritate de care tehnicianul modern se face adesea vinovat. Semidoct, cu noţiuni de mîntuială despre alte ţări şi alte civilizaţii, fără un sentiment mai profund faţă de propria sa civilizaţie şi fondul ei, ignorant în atîtea domenii ale culturii şi grozav de impasibil, el pune pe acelaşi plan caii putere cu raţiunea. Izbucniri pline de ifose împotriva a ceea ce nu cunoaşte, a ceea ce incomodează cercurile lui, sînt transformate preconceput în dispreţ faţă de înapoierea asiatică. Ei i se atribuie atît kanatele, cît şi casele de lut.

Cît e de neştiinţific ! Teoria asupra stării apei subterane e departe de a fi elaborată. A face abstracţie de cunoaşterea situaţiei apei subterane din Podişul Iranian, care în munca de generaţii a fost scoasă prin săpături de constructorii de kanate, înseamnă a nesocoti cunoştinţe pe care omul nu are mijloace să le afle. Iar a nu folosi pe săpătorii de kanate — meşterii apelor, în noile proiecte de irigare, a nu-i învăţa noile metode ale tehnicii pentru a le permite să le aplice la cunoştinţele şi posibilităţile lor, înseamnă a irosi materialul uman.

Există de asemenea şi tehnicieni occidentali care nu suferă de acest complex de supraestimare. Oameni care văd limpede şi raţional. Din nefericire, însă, ei au rareori vreo posibilitate de a influenţa acele forţe care pun la dispoziţie maşini şi capital. Iar o societate ca Morrison & Knudsen nu e preocupată decît de lucrarea pe care o are de executat. Discuţiile asupra tehnicii săpătorilor de kanate, asupra priceperii lor, asupra folosului lor pentru ţară n-o privesc. Conducătorii ei nici nu sînt în ţară.

Mulţi dintre afganii cu care am stat de vorbă erau conştienţi de lucrul acesta. Ei spuneau :

— Noi nu putem să privim indiferenţi la ajutorul tehnic. Trebuie să asociem tehnica nouă la cunoaşterea personală a ţării noastre. Pînă şi cel mai priceput tehnician din ţara dumneavoastră ştie, la drept vorbind, mai puţin despre apă decît cel mai simplu ţăran din Seistan. Dar el ştie mai multe despre beton, despre maşini, despre pompe. El ştie de asemenea mai mult despre noile metode de irigare, despre procedeele de a economisi apa şi de a cultiva pămîntul într-un mod nou. Deci este necesară o colaborare. Noi nu sîntem nişte cîini de circ care trebuie să fie învăţaţi să sară prin cercuri sau urşi care să fie învăţaţi să meargă pe bicicletă.

După aceea, cînd am ajuns în Herat şi am admirat din nou verdeaţa lui înfloritoare, ne-am dat seama cît de mult se poate face chiar cu metodele de irigaţie care sînt folosite

în țară din vremuri străvechi. Noile instalații mari de irigare constituie o problemă importantă, dar aceasta nu trebuie să se facă sacrificînd ceea ce omul a dobîndit deja.

Climatul și condițiile geografice au contribuit în aceste ținuturi la determinarea dezvoltării sociale. Nici un cultivator din deșert nu putea să pornească singur, să înceapă lucrarea unui kanat personal și kanatul să rămînă numai al său. Comunitatea era o necesitate vitală. Sclavii puteau să construiască un kanat pentru stăpînul pămîntului. Obștea pentru sat. Deci guvernatorul, statul, monarhul puteau construi. Individul nu.

Exploatarea kanatului constituia fundamentul statului. Lupta pentru kanat era lupta pentru putere. Kanatul hotăra cadrul înăuntrul căruia se ducea bătălia. Puteau intra în joc stăpînii de pămînt, obștea, despoții. Era exclus țăranul proprietar de pămînt. Ar fi fost o imposibilitate pentru el.

Acum, o dată cu instalațiile colosale de irigare, s-a pus capăt acestei situații. O tehnică nouă, care poate pune apă la dispoziția tuturor, face să înceteze lupta pentru pămînt.

Apa kanatului clipocește rece și limpede printre degetele noastre. Ne jucăm cu apa. Gazdele noastre ne mai tratează cu ceai. De data asta nu mai punem zahăr în ceai. Ar însemna să nesocotim obiceiurile locului. Toți bărbații satului stau jos în jurul nostru, femeile pîndesc după colțurile caselor pentru a-i vedea pe străini. Copiii trag cu coada ochiului spre noi, dar sînt repeziți de părinți. Nu se cade să fie curioși și obraznici.

Apa rece curge neîntrerupt din gura kanatului.

Venim iarăşi dinspre Herat. Trecem prin Sabzak, cea mai fantastică dintre trecători. Mergem pe drumul mătăsii spre nord-est, către Balkh, de data aceasta pentru a urca mai departe, spre Badakhshan şi Pamir.

La Sabzak, munţii cu eroziuni se înălţau ca nişte posturi de strajă roşii sub bolta albastră a cerului. Norii treceau plutind pe deasupra noastră, iar mesagerii stepelor, mărăcinii uscaţi, smulşi din rădăcină, se rostogoleau ca nişte mingi spre noi. În faţa noastră se zăreau stîncile albe şi rîpile adînci ale rîurilor. Acum mergem pe drumul mătăsii cunoscînd mai bine importanţa şi istoria lui. Îl urmasem în jurul ţării. Văzusem Bamianul şi trecusem de Kapisa. Drumul mătăsii nu mai era un nume romantic al unei căi de caravane central-asiatice. Devenise cotidiană realitate, baza propriei noastre civilizaţii.

Trecerea de la epoca de piatră cioplită pînă la epoca de piatră şlefuită constituie o revoluţie socială colosală. Nu este numai o problemă a pietrei şlefuite. Nici măcar numai arta olăritului. Căutarea hranei şi vînătoarea fac loc creşterii vitelor şi agriculturii. O lungă perioadă de frămîntări şi de luptă. Hoardele devin triburi şi clanuri. Nici o „nouă rasă" necunoscută imigrînd din ţări străine (există oare ?) n-a adus cu sine civilizaţia, n-a stîrpit pe oamenii din Neanderthal [1] şi nu şi-a impus dominaţia. Noul a apărut şi s-a dezvoltat din elementele existente.

Marile schimbări de climat de la sfîrşitul perioadei glaciare au pus omul la noi încercări. El a mers pe urmele gheţurilor prin tundre, îndreptîndu-se spre nord. Vînatul mare a devenit mai rar o dată cu căldura. Noile cerinţe au scos la iveală so-

[1] Neanderthal, localitate în regiunea Düsseldorf, unde s-au găsit resturi ale oamenilor primitivi.

luţii noi : arcul şi săgeata, născociri nemaipomenite, care au schimbat condiţiile de viaţă ale omului, alte arme de vînătoare mai bune pentru a doborî prada greu de vînat. E o lungă perioadă de prefacere, o perioadă în care omul evoluează atît biologic cît şi social. Astfel, ia naştere noua societate.

Uneltele de piatră şlefuită, ale noii epoci de piatră, olăritul şi arta ţesutului, agricultura şi creşterea vitelor deschid acea perioadă de autotransformare din ce în ce mai rapidă care împinge societatea omenească înainte.

În această perioadă de diviziune primitivă a muncii şi a specializării sînt bătătorite primele căi comerciale. Noua societate cere schimburi comerciale. Apare reţeaua de poteci şi drumuri care leagă valea Indului cu Marea Baltică, Coreea cu Normandia. Comerţul precede civilizaţia urbană. Dar nu se transportă numai mărfuri, obiecte : se negociază civilizaţii, noi cuceriri, experienţă umană. Şi, în acelaşi timp, pe noile căi înaintează primele expediţii războinice organizate.

Drumurile constituie osatura Eurasiei. Le vezi apărînd, dezvoltîndu-se ; aceasta este embriologia civilizaţiei noastre. În jurul coloanei vertebrale a drumurilor se dezvoltă organismul societăţii.

Drumul mătăsii ajunge marea cale între civilizaţiile care se dezvoltă spontan în văile roditoare ale rîurilor. El face legătura dintre diferitele civilizaţii mari. Civilizaţia omenească nu se răspîndeşte pornind dintr-un centru care avea monopol asupra progresului. Ea se dezvoltă independent, şi în acelaşi timp în mod diferit, în multe centre care au avut premise asemănătoare şi, prin aceasta, au impus aceleaşi cerinţe. Dar tocmai pentru faptul că e un progres general, şi nu o excepţie locală, căile de comunicaţie unesc civilizaţiile laolaltă. Ele se influenţează reciproc.

Chiar şi atunci cînd statele devin puternice, cînd comerţul sporeşte, iar reprezentanţii societăţilor bancare stau în centrele comerciale ale Asiei Centrale şi onorează cecuri la prezentare, mărfurile nu reprezintă prin ele însele decît o parte din importanţa drumului. Comerţul face tranzacţii. Nici măcar comerţul roman cu China sau comerţul chinez cu India nu ajunge voluminos. Doar obiectele de lux puteau fi transportate prin întinderile deşerturilor nesfîrşite.

Războinicii şi armatele lor au dus rareori civilizaţia înainte. Olăritul nu s-a răspîndit prin victoria armatei, şi nu Alexandru a fost acela care a răspîndit civilizaţia greacă. Contribuţia civilizatoare a imperiului bactrian nu prezintă

interes decît pentru numismat. Îndelungatele şi intimele contacte au fost acelea care au fecundat civilizaţia. De-a lungul drumului comercial circulau misionari şi meşteşugari. Se poate urmări marşul civilizaţiilor, fecundarea lor reciprocă, în idoli şi monumente religioase. Ele au fost durate trainic deoarece erau nefolositoare ; de aceea au rămas în picioare multă vreme după ce cartierele bazarurilor au dispărut şi caravanseraiurile au fost dărîmate. Cu toate acestea, idolii enormi şi mănăstirile-grote fără număr din Bamian nu constituiau învelişul material al unei teorii culturale peste care se poate trece. Sînt monumente ale muncii şi bogăţiei conducătorilor de caravane, ale negustorilor şi meşteşugarilor. Nu biserica din Nässjö [1] a fost aceea care a construit staţia de cale ferată. Nodul de căi ferate a fost acela care a dat destui oaspeţi patronului de restaurant Peterson pentru a avea mijloace să doneze bani pentru clădirea unei biserici.

În istoria artelor se pune în discuţie problema — cine pe cine a influenţat. Părerile sînt împărţite. Se descoperă ornamente. Se născocesc teorii. Se măsoară influenţa. Se compară estetica indiană cu cea romană. Se ajunge la diferite rezultate. Pentru că toţi sînt amăgiţi de ideea că orice civilizaţie trebuie urmărită pînă la punctul de plecare, exact pînă la mica regiune pe care cercetătorii înşişi au ales-o. Dar statuia lui Buda, care apare în civilizaţia vest-budistă a roţii înalte, sau statuia lui Cristos, care apare în Bizanţ, sînt realizate de aceiaşi artişti.

Pictorul roman de provincie, pe nume Tatus, care a pictat fresce budiste departe, în Sinkiang, la Miran, pe drumul comercial chinez, era un pictor ca toţi pictorii de pretutindeni. El studia şi învăţa pe alţii. Influenţa şi era influenţat. Crea. E absurd să încerci să demonstrezi că figura lui Buda îşi are originea în sculptura de provincie romană. Tot atît de absurd ca şi cînd ai încerca să dovedeşti că figura lui Cristos provine din India. Ele au apărut dintr-un lung şi intim contact cu pictorii şi sculptorii din toate ţările. Artiştii băteau încoace şi-ncolo drumurile comerciale şi luau de lucru acolo unde puteau obţine. Făceau tablouri pe la diferiţi clienţi, învăţau şi creau, făceau schimb de experienţă, iar unii mureau în ţări îndepărtate, în timp ce alţii se întorceau în ţinuturile lor natale. Istoria e povestea despre oameni. Tot aşa şi istoria artelor. La ce foloseşte oare dacă un istoric de artă a clasificat

[1] Nässjö, localitate în Suedia Centrală (Götaland), important nod de căi ferate.

opt sute cincizeci de forme ale ornamentației indiene din perioada guptă cînd nu știe nimic despre condițiile de muncă ale artizanatului artistic ?

Tehnica a însoțit mărfurile prin pustiuri și munți. Exportul roman de sticlă spre Vhina a făcut loc exportului tehnicii romane în domeniul sticlăriei. Exportul chinez de mătase a făcut loc tehnicii chineze de sericicultură.

Drumul mătăsii a fost pentru statele antichității o mare problemă politică. Poate cea mai mare problemă de politică externă. Se străduiau să stăpînească drumul și comerțul drumului. În jurul problemei drumului mătăsii gravita politica de stat central-asiatică. Războaiele pustiitoare, măcelurile omenești și devastarea pe de o parte, pe de altă parte civilizațiile care se întîlnesc, se amestecă și nasc noul...

Hîrtia, sticla, fierul forjat, textilele, războaiele de țesut. zeii, misionarii și comandanții de oști, totul a călătorit pe drumul mătăsii. Da, pînă și șoarecii, întîi cei negri, apoi cei cafenii, au străbătut munții Hinducuș călătorind pe drumul mătăsii spre Europa.

Stepele fierbinți și cenușii au rămas în urma noastră. Pe drumul de stepă care se desfășoară pustiu de la Tash-Kurgan pînă la Kunduz, acolo unde căile se ramifică și dispar în depărtări, iar drumul e de vreun kilometru, vîntul sufla rostogolind spre noi ghemotoace de plante cenușii agățate unele de altele. Erau mărăcini, plante spinoase ale căror ramuri îndoite se încîlcesc și se prind laolaltă cînd se usucă și sînt smulse din rădăcină. Ghemotoacele cresc ca niște bulgări de zăpadă; rostogolindu-se pe colinele întinse, vin înspre noi purtate de vîntul fierbinte. Gheme uriașe de doi metri trec, zornăind, pe lîngă noi și se mistuie în depărtări.

Am trecut pe lîngă Kunduz, am lăsat în urmă lanurile de orez; acum urcam spre munți. Orizontul este întrerupt de crestele munților. Am ajuns sus, pe povîrnișuri, și orizontul se lărgea, crenelat. Rîul Khanabad era lat și năvalnic. Așezările agricole de pe malul celălalt al rîului erau înverzite, iar talazurile de nisip de lîngă drum duceau sus, spre locurile de pășune. Un om trecea peste rîu, plutind pe o piele de capră umflată ca un burduf. Își ducea hainele într-o boccea așezată pe cap. Am văzut cum e prins de curent și cărat în vîrtej, dar el dădu vîrtos din picioare și ajunse la malul negru noroios, de sub așezarea agricolă plină de verdeață care parcă ne zîmbea.

Văile urmează una după alta, cursul rîului e din ce în ce mai năvalnic. Trecem prin primul vad de la Bend-i-Turkestan. Acum vadul are un fund de lut alunecos, nivelul apei e înalt, vîltori cenușii pline de pămînt se răsucesc în jurul capotei motorului. Dar noi trecem dincolo și dăm de locuri care arată chiar așa cum scrie Marco Polo:

„Drumul străbate un ținut frumos, populat, bogat în fructe, cereale și struguri".

În jur se înalţă munţii. Primele piscuri acoperite cu zăpadă se desluşesc prin ceaţa cîmpiei, iar defileul se îngustează mereu. Apa de sub noi e mai limpede. Mergem înainte pînă la capătul drumului ca să constatăm că am mers prea departe. Ne întoarcem şi găsim drumul nostru care urcă din valea rîului Khanabad spre Badakhshan. Se caţără de-a lungul unui pîrîu secat. Şoseaua a fost surpată de cîteva inundaţii de primăvară. Roţile derapează prin bolovani şi prundiş, dar după cîţiva kilometri mohorîţi ajungem sus, pe cumpăna apelor, şi podişul înalt se întinde cafeniu în jurul nostru. Sate cenuşii, clădite din piatră şi lut.

Drumul trece pe lîngă saline, şi caravane de sare vin în întîmpinarea noastră. Măgari greu împovăraţi. Jos, în oraşe, oamenii stau pe pămînt şi pisează sarea gemă cu ciocanele pînă cînd o prefac într-o pulbere cenuşie. Urmăm drumul la vale printre coline cafenii. Şoseaua coboară în pantă abruptă. E tăiată într-un conglomerat nisipos şi pietros. Turme de oi. O altă vale înverzită sub noi. În amurg, intrăm în Kishm, învăluit în parfumul greu şi compact al florilor. Ţînţarii ţiuie şi apa clipoceşte în pîraie şi canale de irigaţie.

În dimineaţa următoare ajungem, în sfîrşit, la Kocha şi mergem în susul rîului, intrînd în Badakhshan. Ţinutul devine mai aspru, din ce în ce mai arid. Pereţii de stîncă sînt goi. Rîul, Kocha cel purtător de aur, e acum, spre sfîrşitul verii, din ce în ce mai pămîntiu din cauza gheţarilor care se topesc. Spumegă şi curge în vîltoare sub noi. Drumul se cramponează de marginea stîncilor şi rîul e năvalnic. Şi-a săpat albia la vale, printre munţi, şi curge vijelios către Amu-Daria şi cîmpii. Dinspre răsărit vine un pîrîu cu apă limpede-verzuie. El împlîntă o lance verde ca smaraldul în apele cenuşii-albastre ale rîului Kocha. Pe suprafaţa verde aleargă vălurele albastre, iar marginile ei sînt nişte vîltori albe. Linia telegrafică merge înaintea noastră pe stîlpi noduroşi. Satele de lîngă rîu devin cenuşii ca piatra. Ţinutul e mai aspru, iar cînd se înveşmîntă în verdeaţă capătă un farmec smolandez. În spatele zidurilor de piatră cresc meri.

„Acest regat — scrie călugărul şi geograful chinez Hsuan-chuang prin secolul al VII-lea — face parte de multă vreme din tu-ho-lo, e de aproape 2 000 de li [1] în circumferinţă, iar capitala, care se află sub peretele de stîncă, măsoară vreo 6 sau 7 li în perimetru. E întretăiat de munţi şi văi, mari în-

[1] Li, măsură itinerară chineză, aproximativ 576 m.

tinderi de nisip şi piatră ; pămîntul e propice pentru grîu şi bob, produce struguri, piersici de soiul hamil, prune şi altele. Climatul e foarte rece."

Acum vedem Faizabadul pe celălalt mal al rîului. Apa spumegă sub pod, iar cînd intrăm în oraş munţii se conturează slab sub noi. Acesta este ţinutul cutremurelor de pămînt. Hinducuşul se zgîlţîie încă pentru a se înălţa din ce în ce mai sus. Acum cîţiva ani, Faizabadul a fost avariat. Cutremurul de pămînt a ridicat un talaz de apă, zăgazul s-a rupt şi oraşul a fost distrus de puhoaiele revărsate. În Kabul ne obişnuisem să simţim cum se zgîlţîia pămîntul. Maşina de scris scîrţîia pe masă cînd zguduiturile creşteau, şi auzeam cum Hinducuşul îşi trosnea oasele. Aici însă e chiar epicentrul cutremurelor de pămînt.

Badakshanul nu este un colţ de ţară bogat. Aurul şi pietrele lui preţioase merg şi acum, ca întotdeauna, spre marile oraşe din vale. Pămîntul e pietros. Oamenii aspri, ca şi ţinutul, iar femeile vestite pentru frumuseţea lor. Arta populară îşi etalează culorile proaspete, iar păstorii umblă prin munţi cu picioarele goale, înfăşurate în fîşii de cîrpe.

Badakshanul e acum un colţ de ţară îndepărtat, într-o ţară îndepărtată. Dar nu e mult de cînd veneau aici marile caravane care mergeau pe drumul mătăsii călătorind spre răsărit. Pe aici trece calea cea veche, care urcă de-a lungul rîului Kocha spre cursul superior al rîului Amu-Daria, spre Punjab şi Pamir. Marco Polo povesteşte despre pietrele preţioase, e fascinat de gîndul la nişte munţi numai şi numai din nestemate, dar, ca un negustor practic ce era, adaugă :

„Sînt aici şi nişte munţi care conţin filoane de argint, cupru şi plumb în mari cantităţi".

Badakshanul este una dintre cele mai sărace provincii ale ţării. Dar, din punct de vedere potenţial, e bogat. Aici există hidrocentrale, minereuri şi aici vor fi construite mari industrii în decursul unei generaţii. Cînd spui Badakshan, te gîndeşti la lapislazuli sau la aer tare de munte. Badakshanul are reputaţia de a fi una dintre cele mai sănătoase regiuni de pe glob. Reputaţia i se datorează lui Marco Polo şi e exagerată. Sărăcia e o sănătate şubredă. Satele sărace sînt rareori locuri salubre. Dar, în viitor, Badakshanul o să fie cunoscut pentru minele sale de fier, pentru plumbul, argintul şi zincul său, adevărata lui bogăţie. Atunci o să poată deveni şi una dintre cele mai sănătoase regiuni ale lumii. Aerul este

tare şi curat, iar cînd sărăcia va fi învinsă satele vor putea fi sănătoase.

Mergem mai departe, în susul rîului Kocha. Trecem de Borak şi acum rîul se bifurcă. Continuăm să urmăm braţul de nord, Wardouf, urcînd spre cumpăna apelor. Natura e din ce în ce mai aspră, dar în acelaşi timp din ce în ce mai scandinavă. E ciudat să întîlneşti flora patriei tale, nu deplasîndu-te spre cercul polar de nord, ci numai urcînd spre munţi, departe, în inima Asiei Centrale. Munţii se înalţă pleşuvi ca Alpii, iar pe marginile şanţurilor înfloreşte colţul-babei. În faţa noastră linia telegrafică se îndreaptă spre nord-est. Florile albe de hasmaţuchi se clatină în vînt, şi pajiştile sînt acoperite de ghiocei albaştri. Chiar şi aerul pare a fi suedez, umed, răcoros.

Drumul e construit de curînd. Rîul bubuie, lovindu-se de maluri, se aruncă dintr-un cot în altul. Drumul e ameninţat în permanenţă de surpare. E greu de parcurs. Pante care coboară abrupt duc peste coame pe unde rîul a mîncat taluzul drumului. Într-un loc, taluzul a fost luat în întregime de ape. Peretele de stîncă se înalţă perpendicular din apa spumegîndă. Trebuie să coborîm chiar în vîltoarea rîului. Am încercat să confecţionăm un scut de răchită pentru a trece prin apă, dar spuma împroaşcă în parbriz. E anevoios să porneşti din nou în sus, şi nu putem decît foarte încet să urcăm spre munţi. Valea se îngustează din ce în ce. Munţii sînt mai înalţi, aerul mai limpede şi troiene albe de zăpadă acopăr culmile. Ele se înalţă viguroase după văile înguste. Intrăm prin viroage de munte, unde mari dune de nisip călătoresc peste drum. Eroziuni eoliene.

E un ţinut mare. Satele s-au aciuat prin crăpăturile munţilor, urcînd pînă spre pereţii de stîncă înalţi şi negri, iar sub ele se desfăşoară o tablă de şah din terase înverzite.

După o călătorie neînchipuit de obositoare, ajungem pe înserat la Zebag. E un ţinut mlăştinos de munte. Bate un vînt rece, umed. Zăpada abia s-a topit şi mlaştina e încă mocirloasă, iar mîlul fără fund. Chiar şi drumul e mlăştinos. Apa musteşte printre bolovanii verzi şi o ceaţă plumburie se lasă ca o lînă deasupra văii. Contururile se şterg şi nu se mai vede decît cerul negru şi înstelat deasupra noastră, scînteind rece.

În timpul nopţii reflectez asupra Badakshanului. E un ţinut îndepărtat, în prezent vizitat rareori. Dar peisajul era atît de nord-suedez în amurg, încît mă întrebam dacă sol-

dații carolini[1] văzuseră țara într-adevăr sau dacă nu cumva au încercat să pună regiunea pe hartă după spusele oamenilor, după ce nu reușiseră să ajungă la dominația lumii și, în schimb, intraseră în slujba țarului Petru și a civilizației. Adevărata bravură a perioadei suedeze de mare putere a fost aceea că prăbușirea ei a contribuit la cercetarea științifică a Asiei Centrale și a Siberiei. Nici o expediție războinică n-a fost atît de glorioasă pentru noi ca înfrîngerea firească de la Poltava care a făcut ca ofițerii noștri să intre în slujba umanității. Dacă aș fi în Siberia, aș căuta să găsesc în arhive urmele carolinilor suedezi prin Afganistan.

Bate vîntul și urlă printre pietrele robatului. Oricum, eu știu că pe harta editată de Strindberg, care a fost executată de adjutantul de artilerie suedez Johan Renat după 1720, în Faizabad, e scrisă însemnarea : „Badashaner ; se găsește aur".

Ceața de seară s-a risipit. Robatul din Zebag, caravanseraiul de sub munte, e lăsat pradă frigului. E expus spre mlaștină și valea întunecată.

---

[1] Carolini, soldații lui Carol al XII-lea.

Lampa cu petrol aruncă o lumină caldă şi gălbuie pe peretele robatului tencuit cu argilă. Dincolo de conul galben de lumină, întunericul moţăie prin colţuri. Un vînt de munte rece şi umed măturâ acoperişul. Se aude geamătul vîntului şi un curent de aer jilav se strecoară, fluierînd, prin tavan. Dar lumina blîndă creează o atmosferă primitoare.

Laviţele joase sînt acoperite cu cergi cam roase de vreme, ţesute cu modele simple, vopsite în culori rezistente. Lutul de pe jos, din coridorul ce trece prin mijlocul locuinţei, a prins luciu de cît s-a umblat pe el. Rucsacul stă rezemat de bîrna de lemn ; îmi scot hanoracul. Ne-am desfăcut sacii de dormit şi am mîncat bucate alese : orez cu carne de oaie, rougan. Ni s-a dat ceai, iar acum bărbaţii se retrag afară pentru ca Gun să poată intra în sacul ei de dormit.

Afară e frig şi pustiu, dar la adăpostul casei îşi duc traiul oamenii într-o atmosferă caldă, de familie. Dorm unul lîngă altul, pe laviţele scunde, înfăşuraţi ca nişte pupe, iar zidurile groase îi apără de frig, de vînt şi de duhuri rele.

Pe toate căile şi pe toate drumurile se află robate şi caravanseraiuri gata să primească vizitatori la fiecare sfîrşit de etapă. Aceasta este o civilizaţie a cărăuşiei. Iar aici, sus, lîngă Zebag, unde drumul dinspre Faizabad se întîlneşte cu cel care vine dinspre Chitral şi duce mai departe spre Ish-Kashim şi Wakhan, robatul e bine întreţinut şi solid. Trecusem de răspîntia spre Chitral cu puţin înainte de a ajunge la Zebag. E însemnat pe hărţile lumii. După harta mea englezească, trebuia să fie un „road", un drum, iar noi ar fi trebuit să călătorim pe un „track", o cale. Dar nu era decît o punte îngustă întinsă peste torenţi. Dincolo se înălţau munţii albi şi înalţi din Chitral. Aici nu se mai potriveşte nici o hartă.

Cînd mă trezesc de dimineaţă, mă uit drept în sus, spre plafonul robatului. Abia acum, la lumina dimineţii, se distinge ceea ce ieri era ascuns de întuneric. Plafonul e un acoperiş-lanternă. Bîrne dispuse artistic în forma unui dom de lemn. O cupolă de lemn cu o gaură pentru fum. Ultima dată cînd am văzut un astfel de acoperiş a fost în Bamian. În grota-templu a lui Buda. Dar grotele-temple erau doar cópii în piatră ale templelor din lemn. Există o legătură directă între pseudo plafonul-lanternă din Bamian şi acoperişul-lanternă autentic şi în stare de funcţionare din Zebag. Nu ne aflăm într-o colibă de piatră de la marginea lumii locuite. Sîntem mai departe pe marele drum al civilizaţiei.

Acoperişul-lanternă a fost perfecţionat pe Podişul Iranian şi a fost răspîndit de meşteşugarii şi negustorii care au călătorit prin Asia. Acoperişul-lanternă din Zebag mă încîntă. Nu mă mai pot opri de a mă tot uita la el. Constituie o verigă din lanţul civilizaţiei. Puntea peste Wardouf, pe care trecea calea spre Chitral, nu era nici ea o punte obişnuită. Era o punte pe console. O construcţie care a fost realizată în China şi care a dus drumul acesta prin munţi spre India şi Europa.

Aici se întîlnesc marile curente ale civilizaţiei. Dar ele nu se întîlnesc ca nişte curente abstracte. Se întîlnesc sub forma muncii de toate zilele a meşteşugarilor de toate zilele. Dar tocmai această muncă constituie senzaţionalul. Speculaţia abstractă, meditările religioase, ideile despre zei sînt fără interes, ele sînt legate de locul unde se nasc, nu au avînt, nu depăşesc niciodată graniţele înguste ale existenţei. Dar a construi un pod pe console, acolo unde mai înainte nu exista nici un pod, e un lucru senzaţional ; aceasta sparge, lărgeşte graniţele existenţei. A deprinde o tehnică şi a face ca ea să învingă natura, a folosi forţele naturii în slujba omului — în aceasta constă esenţialul.

Drumul care s-a căţărat peste culmi, s-a cramponat pe pereţii de stîncă, a fost consolidat pe terenurile mlăştinoase şi pus peste torenţi, e vechi de mii de ani. Podurile peste care am trecut erau construite artistic din lemn şi din piatră, şi aproape în fiecare an trebuiau să fie reconstruite. Era o luptă omenească milenară încununată de izbîndă împotriva puhoaielor de apă provenite din topirea zăpezilor şi a avalanşelor bubuitoare pentru a menţine calea de trecere peste ele. Prin aceasta, podurile pe console în Wardouful superior sau acoperişul-lanternă din Zebag sînt nişte monumente colo-

sale. Ele au pornit de la acoperişurile de lemn ale colibelor de munte şi punţile întinse deasupra pîraielor alpine. Nici un templu şi nici o artă nu se poate înălţa pînă la ele. Templele şi artele sînt doar palide reflexe ale acestei realităţi. Acoperişul-lanternă din Zebag nu e o abstracţie istorico-culturală ; el reprezintă viaţa omului şi munca omului, astăzi ca şi acum două mii de ani.

Dimineaţa e însorită, dar rece. Nori sfîşiaţi atîrnă deasupra crestelor muntoase. Valea de dincolo de mlaştină e încă întunecoasă, învăluită în umbra proiectată. Tadjici munteni cu raniţe conice de răchită trec pe lîngă noi. Cărăuşi care duc unt la vale, spre oraşe.

Pornim mai departe în dimineaţa răcoroasă, urcînd de-a lungul rîului. Munţii sînt pleşuvi. La poalele stîncilor se află mormane de piatră prăvălită. Apa şi frigul macină încet munţii de deasupra noastră. Cerul se adînceşte, iar aerul capătă prospeţimea ozonată a înălţimilor. Deodată mi se năzare că am urcat de mult mai sus de Kebnekaise [1], dar că abia acum am început să dăm de peisaj alpin.

Ne aflăm încă în văi locuite. Satele sînt mai sărace, dar în acelaşi timp mai bogate în vegetaţie, străjuite de munţii cenuşii. Copiii se uită după noi, iar cîinii ciobăneşti latră bănuitori în urma noastră. Deasupra munţilor înalţi din jurul nostru se clăbucesc norii, munţii încep să capete asprimea alpilor erodaţi. Dăm de stînci crăpate de ger, apoi din nou de văi înverzite. Sub talazuri de nisip înalte şi întunecate se pitulează corturi. Coborîm la vale şi intrăm iarăşi în rîu. De data asta vadul e lat de o jumătate de milă. Din cînd în cînd, trecem prin şanţuri adînci, apa urcă pînă la portiere. Ne croim drum pe un banc de prundiş şi eu merg înainte pentru a cerceta cu piciorul locurile de trecere cele mai puţin adînci.

Apa e rece ca gheaţa şi se învolburează în jurul picioarelor. E greu să înaintezi, nu ai stabilitate pe pietrele alunecoase de pe fundul rîului, care se rostogolesc mereu. Un păstor îşi mînă oile peste rîu. Ele intră în apă, behăind înduioşător, sînt prinse de curent şi se zbat cu ochii negri plini de spaimă. Cînd au trecut pe malul celălalt, se opresc şi se strîng ciopor, tremurînd. Mieii refuză să intre în apă. Oile îşi cheamă puii. Păstorul îi aruncă în rîu. Se rostogolesc în bulboane, strînşi în mici gheme cenuşii de spaimă. Pe cei mai

[1] Kebnekaise, cel mai înalt pisc din Suedia, 2 123 m.

mici îi trece el dincolo. Un miel îi scapă din mîini. Cade în curent şi e dus în josul apei. Spuma albă îl acoperă. Mă aflu chiar în mijlocul rîului, apa îmi ajunge pînă la brîu şi curentul e puternic. Sub picioarele goale zornăie pietrele. Prind mielul şi-l duc pe bancul de pietriş. Munţii din jurul nostru sînt acum nişte spinări colţuroase care se înalţă din coline de prundiş. Trecem cu chiu, cu vai peste şanţul adînc. De data asta apa depăşeşte capota motorului şi spală parbrizul. Roţile se ridică de pe fund, automobilul se clatină pe valuri şi Gun apucă strîns şi cu nelinişte volanul cînd automobilul se răsuceşte şi apa se prelinge înăuntru prin ferestre. Munţi colţuroşi şi pleşuvi, iaci şi un pîlc de plopi. Nu sîntem în Şarek, urcăm prin defileu spre Wakhan.

Am trecut cu bine dincolo, şi drumul urcă mai sus. Rîul a devenit un pîrîu. Un mormînt sfînt. Mai încolo pajişti odihnitoare, care ne însoţesc la deal. Tadjici călări ne salută prietenos. În faţa noastră se află ultima trecătoare. Pasul Sarda. O trecătoare alpină în pantă blîndă prin care chiar munţii par că se scufundă în cîmpie cu cît urci mai sus.

Pîrîul a dispărut. Pămîntul e moale, mlăştinos. Pe crestele joase ale munţilor din vest e zăpadă. Ajungem pe culme prin trecătoare şi peisajul se schimbă dintr-o dată. Ca şi cum nu ne-am fi mişcat noi, ci s-au schimbat decorurile ca la un semn magic. Pămîntul e mai departe mlăştinos, dar munţii albi se înalţă în semicerc în faţa noastră. Pamir şi Hinducuş. Drept peste vale se află Uniunea Sovietică, spre răsărit Pakistanul, iar Ab-i-Panja se răsuceşte jos în adînc. O depresiune uriaşă de pajişti verzi, unde cursul superior al rîului Amu-Daria vine dinspre Wakhan şi Pamir şi se întoarce spre nord.

Norii aleargă deasupra munţilor, iar noi coborîm într-un amfiteatru. Un povîrniş înverzit, smălţat cu flori de primăvară, cu zare întinsă, întreruptă de munţi înalţi şi negri cu vîrfuri albe. Ish-Kashim — Cheia Pamirului. De aici drumul urcă spre Pamir. Noua autostradă, care într-o bună zi va fi deschisă mai departe prin întregul Wakhan pînă la Sinkiang, în China. Vîntul e tăios, dar pajiştile sînt verzi şi proaspăt primăvăratice, şi ni se spune că am sosit o dată cu primăvara. Zăpada tocmai s-a topit în Ish-Kashim. Mai sus, pe culmi, continuă să ningă. Sîntem în 16 iulie, iar ceasul de kilometraj arată că am parcurs 37 480 de kilometri de cînd am plecat din Suedia.

Rîul Kocha îşi sporea mereu apele. Vîjîiau cafenii, lutoase, pe sub ferestrele noastre. Gheţarii se topeau în Pamir şi Hinducuş. De pe salteaua mea, vedeam bagajul îngrămădit lîngă peretele spoit cu var. Sus, spre munţi, plutea ceaţa, şi o pulbere fină de apă cădea peste hanul din Faizabad. Am fost silit să abandonez, şi nu ajunsesem nici în Pamirul Înalt, nici în Badakshanul de nord. Doctorul Lindberg tocmai pornise singur la drum cu cai şi călăuze urcînd spre lac [1].

Mă îmbolnăvisem, şi numai cu mare greutate fusesem în stare să cobor pînă la Faizabad şi să ajung la han. Compătimirea înşală adesea. Autocompătimirea nu mai puţin. Compătimirea priveşte cu ochii înlăcrimaţi cazul izolat pentru a fi scutită să recunoască efectele generale ale acţiunilor personale. Nu-mi dădeam încă lămurit seama de starea mea.

Abia mult mai tîrziu, cînd m-am dumirit că protozoarele erau pe punctul de a-mi pătrunde în ficat, am fost silit să mă trezesc la realitate. E instructiv să fii forţat să pricepi. Şi e fascinant să înveţi coerenţa realităţii, chiar dacă aceasta roade din propriul tău ficat.

Asia e săracă şi exploatată. Sărăcia şi oprimarea cultivă mizeria şi murdăria. În mizerie şi murdărie înfloresc bolile. Noi am clădit bunăstarea continentului nostru pe mizeria altora. Noi avem compasiune pentru copilul orb şi muştele care se plimbă pe ochii lui pentru că vrem să fim scutiţi de a recunoaşte că e vina noastră că atîţia oameni sînt bolnavi. Căci morbiditatea Asiei n-o constituie copiii orbi, hoiturile de pe străzi şi lepra. Sînt boli cronice. Boli de lungă durată, care macină organismul şi duc la invaliditate.

[1] E vorba de lacul Shiva din Pamirul Înalt.

E vina civilizaţiei noastre. O vină pentru care zadarnic şi-ar cumpăra indulgenţe. Nici o colectă, nici un discurs frumos, nici un gest binevoitor nu ne poate absolvi de păcat. Am devastat marile ţinuturi din Asia, iar acum bolile înaintează pe urmele mizeriei.

Dar morbiditatea nu este numai o schelă ; ea influenţează bogăţia noastră din ce în ce mai substanţială şi deţinerea din ce în ce mai sigură a puterii. Morbiditatea nu îmboldeşte spre activitate şi eroism. Boala este o apologie a societăţii nedrepte. Morbiditatea asiatică este cronică.

Irascibilitatea generală, oboseala şi apatia pe care n-am avut puterea să le înving o jumătate de an după aceea nu ţineau de persoana mea numai. Era o stare generală. Toţi sufereau de aceeaşi boală. Orice investigaţie dovedea că locuitorii marilor ţinuturi de şes erau atinşi cu toţii de boli latente şi debilitante. Această vitalitate scăzută care, după scribii populari — politici, psihologi şi sociali, pentru a nu ne lega de literaţi — a fost numită pace sufletească asiatică, misticism oriental, înţelepciunea sărăciei, nu este în realitate decît un simptom patologic al unei boli cronice.

Iar europenii, grozav de ahtiaţi după o viaţă interioară, pe care-i întîlneşti în aceste ţinuturi unde s-au dus pentru a-şi cultiva pacea sufletească, se simt jigniţi cînd le arăţi că tot acel misticism de care au fost captivaţi e doar un simptom produs de protozoarele din vilozităţile intestinale. Starea sufletească după care tînjesc ei e caracterizată sumar şi obiectiv în lucrarea clasică a lui Manson, *Tropical diseases* [1] :

„Apatie fizică şi psihică, introspecţie şi neurastenie", simptomul caracteristic al amoebiazei cronice.

Această murdărie, creată de noi, constituie scutul orînduirii lumii noastre. Dar nici măcar murdăria şi bolile nu pot împiedica la infinit pe om să se elibereze. I se cere un singur efort grozav de greu, dar care se impune. Afganistanul e mai sănătos decît ţinuturile joase. Nu numai pentru că aerul e mai pur şi climatul e mai bun, pentru că puricii şi păduchii nu se simt în largul lor la mare altitudine deasupra mării, dar şi pentru că ţara îşi păstrează libertatea. Britanicii n-au reuşit niciodată s-o dezbine şi s-o anexeze. Cu toate acestea, ţara e bolnavă. Iar lupta pentru igienă devine în aceste ţinuturi lupta pentru o orînduire socială mai înţeleaptă. Nu se poate vorbi despre latrine fără să se vorbească despre dreptul de proprietate la

[1] *Bolile tropicale.*

pămînt. Dreptul la sănătate şi la o viaţă omenească înseamnă acelaşi lucru.

Boala mi-a dat posibilitatea să înţeleg care era forţa ce se cerea pentru a obţine acel strict necesar omului şi a înfrînge apatia conservatoare a murdăriei şi a stării morbide.

Dar dacă boala mea a avut implicaţii sociale, ea a avut de asemenea şi implicaţii personale. Era pentru prima dată cînd fusesem doborît. Pînă atunci am fost mîndru de rezistenţa mea, de puterea mea de a înfrunta orice încercare. Eram tare de cerbice. Destul de bărbat pentru a răbda. Dar acum eram de nerecunoscut. N-am ajuns la lacul Shiva. Lîngă mine se afla o ceaşcă de ceai rece, iar Gun ieşise în oraş ca să deseneze. Soldaţii vorbeau în încăperea de alături. Rîdeau. Pe cînd zăceam singur în odaia aceea văruită, zidită direct pe o stîncă lîngă apa galbenă care curgea învolburat în urma dezgheţului, mi-am dat seama că eşuasem. Ajunsesem la capătul puterilor. Era deprimant. Era mai rău decît a fi înşelat.

Am ştiut întotdeauna că există organism cu predispoziţiile lui, boli care sînt proprii omului şi mai presus de puterile lui. E un lucru firesc în sistemul universal conform cu natura. Dar nu-l simţisem niciodată pe pielea mea. Aceasta nu putea să mă privească pe mine. Îmi aminteam de iarna anului 1949 cînd hoinăream prin Norvegia în haine de vară. M-am adăpostit într-o noapte de februarie sub scara de ciment a unui magazin de consum şi mă consolam spunîndu-mi că eu nu pot să răcesc. Eu nu pot să fiu bolnav. Stele sclipeau îngheţat în acea noapte neagră, ţinutul dormea, iar eu eram încredinţat că sînt în stare să merg mai departe cu toată oboseala şi cu tot frigul. În noaptea aceea am scris chiar versuri (probabil proaste). Asta mă încălzea.

Cu un an mai tîrziu, după marşul acela de iarnă, mă aflam în Sud, străbătînd Franţa, de la Strassbourg la Calais şi de la Calais prin Paris spre miazăzi. Încet-încet, am început să am, cum era şi firesc, halucinaţii provocate de foame. Devenisem neaşteptat de visător. Visam treaz, în timp ce mergeam spre sud prin cîmpiile întinse, că eram fugărit de tauri sălbatici. În cele din urmă, m-am prăbuşit într-un orăşel din valea Ronului, la sud de Lyon. Dar nu m-am simţit demoralizat, pentru că, după ce-am fost transportat în cafeneaua cea mai apropiată, unde m-au întins lîngă sobă, mi-au tras cizmele îmblănite şi mi-au turnat un coniac pe gît, mi-am venit în fire şi, după ce am dormit două-trei ore lîngă sobă, am putut să-mi continui drumul. Acum însă zăceam neputincios şi singurul

lucru care-mi mai rămăsese din tăria mea erau nevralgiile. Urmele răcelilor şi ale încordării. Şi mă simţeam atît de apatic şi atît de indiferent, încît greu mă mai putea impresiona ceva. Convingerea mea de altă dată că totul este posibil, numai să vrei, se dovedise justă în privinţa automobilului, nu însă în privinţa propriului meu organism. Mi se spusese că trebuie să urmez un curs de tehnică auto înainte de a porni la drum. Am ripostat că există manuale de reparaţii, că pot să învăţ după ele, că automobilul e un sistem de principii mecanice simple destinat unui anumit scop. Nu există nimic de neînţeles în automobile, totul fiind bazat pe logică şi raţiune. Învăţasem să demontez şi să montez la loc motorul şi sistemul de suspensie ca un mecanic. Automobilul a putut fi expus la cele mai neaşteptate încercări, pentru că întotdeauna am fost în stare să-l desfac în bucăţi după aceea şi să montez o nouă piesă, să improvizez o piesă sau să născocesc vreo inovaţie pentru a-l face să-şi îndeplinească funcţia. Dar corpul meu nu era un automobil, şi atunci cînd s-a pus în grevă n-am mai avut ce-i face.

A trebuit să treacă paisprezece zile înjositoare mai înainte de a abandona. Începusem să fiu apatic şi irascibil încă de la Kandahar. Cînd am intrat în Şibarghan din deşert, eram indispus, obosit şi indiferent. Abia dacă am putut să revizuiesc automobilul cum trebuie. Am simţit încă de atunci oboseala ca pe o degradare. Muşchii erau leneşi, moi, o sfîrşeală de neînvins îmi paraliza orice mişcare. Cîteva zile mai tîrziu am căpătat insolaţie în stepa dintre Tash-Kurgan şi Kunduz. Mă comportam ca un copil — săream din automobil în plină viteză, în mijlocul cîmpiei fără pic de umbră, şi anunţam că vreau să mă întorc acasă. Revolta îndărătnică a copilului fără minte. Cînd am ajuns, în sfîrşit, la umbră şi mi-am venit în fire, mi-a fost teribil de ruşine. Încercam un sentiment de uimire profundă — aşa ceva nu mi se mai întîmplase, şi îndurasem doar călduri şi mai mari.

Călătoria spre nord, prin Badakshan, devenea o luptă din ce în ce mai acerbă între voinţa mea de a merge mai departe şi corpul meu care se împotrivea din ce în ce mai mult. Vărsam cînd schimbam cauciucurile şi vulcanizam camerele. Numărul penelor de cauciuc creştea din zi în zi. Anvelopele erau putrede, camerele uzate. Cricul se rupsese, pompa răsufla. Toate aceste mici plictiseli se uneau cu durerile de stomac şi oboseala. Şi partea cea mai tristă era că-mi dădeam seama cum resortul principal, voinţa, se tocea. Totuşi am

ajuns la Ish-Kashim. În ziua aceea am avut şase pene de cauciuc.

În cele din urmă am ajuns să privesc călătoria ca pe o înjosire. Nu e nici un eroism să ai crampe la stomac. Pînă la urmă, n-a mai mers. Înapoi! Fără Pamir. Nu te putea încălzi prea mult să ştii că mica noastră „Tiţeră" a fost primul turism obişnuit care a urcat pînă la Ish-Kashim, atunci cînd te chinuia gîndul că ar fi putut să fie, dar n-a fost, primul turism care a urcat pe drumul mătăsii spre Pamir. Şi această înfrîngere datorită unei boli stupide! De ruşine, nu cutezam nici măcar în oglindă să mă uit în propriii mei ochi!

Dar, dacă şederea în hanul din Faizabad a însemnat eşec, slăbiciune, o stare jalnică şi prin aceasta neputinţa contactului normal cu lumea exterioară, călătoria cea lungă spre casa din Kabul mi-a redat atît încrederea în mine însumi, cît şi în omenia semenilor. Cu toate că n-am reuşit şi n-am ajuns în Pamir, am putut să ies învingător pe drumul de întoarcere spre casă. Trebuia cu orice preţ să coborîm spre Kabul! Nu puteam rămîne la infinit pe înălţimile din Badakshan. Trebuia să ajungem la casa noastră! Cînd aceasta a devenit o necesitate absolută, a reuşit şi voinţa să fie destul de tare pentru a o scoate la capăt. Iar o dată ce voinţa a început să funcţioneze, se putea face orice. Dacă voinţa a început să lucreze normal, corpul trebuia să i se supună în ciuda tuturor duhurilor rele. Călătoria a fost un infern. În cele din urmă, camerele se spărgeau la fiecare trei mile. Cele două camere de rezervă erau neutilizabile, iar celelalte patru erau numai petice vulcanizate. Cauciucurile erau şi ele putrede. Camerele se dezumflau într-una. Cauciucul se fărîmiţa printre degete ca un lemn mîncat de carii, ventilele nu mai funcţionau. A trebuit să le astup cu pastă de lipit Karlsson.

Cricul nu mai putea fi pus în lucru decît cu ciocanul şi cheia, iar eu eram atît de slab şi de extenuat, încît vărsam, ameţeam şi mă făceam leoarcă de sudoare rece la fiecare pană de cauciuc. Dar aveam destulă tărie să-i spun lui Gun să se folosească de penele de cauciuc ca să lucreze. Ele îi dădeau timp să facă schiţe. Mult timp. Cînd camera era reparată, roata înşurubată la loc şi cricul scos, mă aşezam cu chiu, cu vai la volan şi mă clătinam la curbe ca un sac cu cartofi. Ultima zi am avut paisprezece pene de cauciuc.

Tot atunci s-a dovedit că, îndată ce mi-am revenit din apatie, s-a restabilit de la sine legătura cu oamenii şi com-

portarea firesc umană. Şoferii de pe marile camioane se opreau şi se apropiau de noi ca să ne dea o mînă de ajutor. Într-o zi, o mare autocisternă de benzină a mers în urma noastră şase ore. Şoferul ne-a reparat toate penele de cauciuc.

— Oamenii trebuie să se ajute între ei, spunea el.

Atunci am înţeles că numai indiferenţa aduce singurătatea. De îndată ce te integrezi în societate, primeşti ajutorul ei.

În cele din urmă am ajuns la casa noastră din Kabul. Grădina era uscată şi pîrjolită de arşiţa verii. Ultima pană de cauciuc din timpul călătoriei am avut-o pe cînd coboram din trecătoarea Khair-Khana şi puteam să vedem oraşul şi casa noastră sub noi.

În clipa aceea înfrîngerea a devenit o izbîndă. Ea mi-a dat imbold să revin între oameni şi astfel am fost în stare să mă ridic. Am putut să mă tîrăsc pînă în casă, să mă întind pe ciarpoiul meu şi să mă bucur că, oricum, am biruit şi această încercare grea la care am fost pus. Restul se va orîndui, răul va trece. Cînd nu mai trebuia să mă dispreţuiesc eu însumi, puteam să înţeleg situaţia.

Şi i-am spus lui Gun :

— Peste un an, sau doi, o să ajungem în Pamir.

Afganistanul a fost odată marea răscruce a căilor de transport. Prin aceasta şi răscrucea civilizaţiilor. Prin văile şi prin trecătorile munţilor călătoreau caravanele care transportau mătase din China şi caravanele încărcate cu mirodenii din India. Pe înălţimile din valea Bamian domneau stăpîni puternici, în bazaruri se întîlneau negustori şi călători din toate colţurile lumii. Acolo cerşeau oamenii sfinţi din India, vizionari din ţinutul Mării Mediterane, călugări din China şi Coreea, stînd unul lîngă altul.

În acest creuzet al comerţului mondial se amestecau mărfurile greceşti din Alexandria cu cele persane, indiene şi chinezeşti. Acolo s-au petrecut transmutările civilizaţiei. De acolo au pornit atît pictura ajantă cît şi cea a Bizanţului şi templul-grotă spre Răsărit, în China. De acolo se trage, mai înainte de toate, acea realitate faţă de care icoanele şi idolii nu erau decît un palid reflex.

Au trecut nenumăraţi ani de la vremea cînd istoria civilizaţiei se învîrtea în jurul pivotului afgan. Chiar Marco Polo a călătorit desigur printr-o ţară devastată, iar mai tîrziu stagnarea a dus la regres.

Cînd ţara cunoaşte din nou o perioadă de înflorire, către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, privind dinafară, face impresia că se restabileşte ca un ţinut sălbatic de munte ai cărui locuitori năvălesc jefuind, cucerind şi devastînd imperiul mogul. Ocupă Delhi, îşi întind dominaţia în Punjab, Sind şi Kaşmir.

Pentru afgani, perioada aceasta reprezintă un mare progres : este cucerirea suveranităţii naţionale. Epoca lor de glorie din timpul lui Ahmed Şah i-a ajutat să-şi păstreze independenţa şi să evite de a cădea pradă colonizatorilor chiar în anii cei mai întunecaţi din secolul al XIX-lea. Dar oricît de importantă a fost această perioadă pentru Afganistan din punct de vedere istoric, pe plan mondial n-a avut aceeaşi

pondere cu perioada mutațiilor de civilizație. Era o țară îndepărtată, cu drumuri care, chiar în raport cu starea de lucruri a epocii, erau sub orice critică. Comerțul era slab dezvoltat și izolarea din secolul al XIX-lea în afara granițelor Imperiului Britanic, dar în cadrul sferei lui de interese, nu oferea nici o posibilitate de dezvoltare expansivă. Țara era stabilizată. Nimic mai mult.

Drumurile continuă să rămînă mizerabile, comunicațiile anevoioase, chiar dacă nu în măsura în care erau descrise uneori. Este adevărat că mai întîlnești și astăzi afgani care vorbesc de perioada lor de grandoare, aceea cînd ardeau și devastau cîmpiile. La fel cum există astăzi unii — cu o generație în urmă existau chiar foarte mulți — care vorbeau în Suedia despre perioada noastră de grandoare. Aceea cînd năvăleam spre Sud, arzînd și pustiind prin Europa.

Totuși a apărut ceva nou, s-a petrecut ceva. Dacă profesorul de evoluție socială al lui Ludvig Nordström ar avea ocazia să se pronunțe, el ar spune cam așa :

„Afganistanul se află în fața celei de-a doua perioade de grandoare. Istoria a mers mai departe. Ahmed Șah (Perla Perlelor) a coborît pe pămînt și-și conduce din nou țara de vreo cîțiva ani. De data asta, el vrea să-și ducă la bun sfîrșit intențiile. Dar timpul îndelungat pe care l-a petrecut în paradis, împreună cu huriile și învățații, l-a făcut mai înțelept. Știe că independența care a fost cîștigată cu trupe trebuie consolidată prin drumuri și industrie. Nu mai vrea să cucerească Delhi sau să aibă în stăpînirea sa Punjabul. S-a dedicat unor probleme mai importante. Să pregătească țara pentru o prefacere necesară. Aceasta a început prin anul 1930, o dată cu drumul cel nou către nord"...

Comunicațiile constituie premisa progresului unei țări. Pînă nu vor exista mijloace de transport, bogățiile naturale nu vor putea fi valorificate ; atîta vreme cît o mare parte din transporturi trebuie să fie făcută cu ajutorul cămilelor, nu există nici o posibilitate de a recuceri poziția de răscruce a drumurilor din Asia.

După primele încercări aviatice din perioada 1920—1930, rețeaua aeriană a Afganistanului a fost înfăptuită. Între orașele mai mari există acum curse aeriene regulate. Marele aerodrom internațional din Kandahar este un îndemn, o investiție în viitor. Într-o lume dezlegată de opreliști politice, Kandaharul va deveni marele nod aerian al Asiei Centrale

de vest. Încă de pe acum o să urmeze după Karachi. Afganistanul cel sărac face planuri în mod conştient pentru viitor.

Mari cote din comerţul Afganistanului pătrund deja spre Asia Centrală. Se transportă cantităţi enorme de mărfuri, şi o să se transporte prin U.R.S.S. În nord, la Qizil-Qala, pe Amu-Daria, fluviul de graniţă cu Uniunea Sovietică, se construieşte acum primul port fluvial modern al Afganistanului. Cheiuri de piatră şi beton răsar din fluviu, macarale pentru încărcat şi descărcat instalaţii de pompare pentru benzină vor uşura transportul de mărfuri. Prin acest port, Afganistanul va intra în legătură cu marea reţea de canaluri şi fluvii din Asia Centrală sovietică. Împreună cu Uniunea Sovietică, reglează acum şi Afganistanul fluviul Amu-Daria. Fluviul va da apă pentru irigaţie şi centrale electrice. Căile lui navigabile vor fi adîncite.

Dar aviaţia nu poate efectua decît o parte din transporturi, iar traficul fluvial atinge graniţa Afganistanului numai în nord. Transporturile terestre sînt acelea care vor fi hotărîtoare.

Primul drum practicabil pentru autovehicule, de la Kabul prin Hinducuş spre nord, a fost terminat încă după 1930. Atunci s-a construit şi drumul spre Khyber. Aceste două drumuri au însemnat, la timpul lor, un mare progres. Astăzi sînt considerate învechite şi se construiesc noi drumuri. Noile şosele vor fi largi şi asfaltate. Ele trebuie să suporte camioane grele de transport. În presa mondială se scrie, cît mai des cu putinţă, că aceste drumuri sînt de interes militar. Este adevărat, întrucît orice drum e de interes militar. Orice casă, orice şanţ, orice buturugă şi pietroi pot avea o valoare militară într-o situaţie dată. Dar drumurile nu sînt construite din considerente militare. Pentru Afganistan, mijloacele de transport sînt o necesitate vitală. Lucrul acesta apare atît de limpede pentru toată lumea, încît atît S.U.A. cît şi Uniunea Sovietică acordă credite pentru construcţia de drumuri.

De la Khyber pînă la Kabul s-a construit o autostradă largă prin prăpastiile ţinutului Sarobi. Ultima dată cînd am parcurs-o, era aproape în întregime asfaltată. Ea scurtează enorm timpul de călătorie, cheltuielile de transport şi uzura. Pînă acum statul afgan, Naţiunile Unite şi particularii au calculat că un automobil care a parcurs treizeci de mii de kilometri e scos din uz, nemaivînd nici o valoare. Acum se multiplică parcul de automobile cu o uzură scăzută. Drumul de la Kabul spre nord e construit cu credite sovietice. El trece prin tunel pe sub pasul Salang, la răsărit de Shibar.

Leagă direct Kabulul cu districtul industrial din Kathagan şi cu portul fluvial de la Qizil-Qala. Face joncţiune cu marele drum nordic din Faizabad pînă la Andkhoi. Peste cîţiva ani, cînd drumurile acestea vor fi terminate, camioanele grele vor putea ajunge într-o zi şi o noapte de la Qizil-Qala pînă la Torkham, pe Khyber. Lumea pare să se restrîngă.

De la Kabul spre Kandahar, de la Kandahar pînă la Spin-Baldak, de la graniţa cu Pakistanul şi de la Kandahar prin Girish, Farah pînă la Herat se construieşte de asemenea o nouă autostradă. Acolo munca este împărţită între americani şi ruşi.

În felul acesta, Afganistanul este conectat la reţeaua mondială de comunicaţii. Fără a construi căi ferate, face joncţiune prin autostrăzi moderne cu căile ferate din toate ţările învecinate. În afară de aceasta, se creează o reţea de drumuri locale şi şosele de provincie. În timp ce transporturile din interiorul ţării sînt înlesnite şi mărfurile pot circula în voie, guvernul construieşte silozuri pe credit. Se combate specula cu cereale, păstrînd în permanenţă rezerve de grîu în oraşele mai mari.

Dar lucrul cel mai important e acela că aspectul comercial asiatic se schimbă o dată cu aceste drumuri. Enormele regiuni industriale din părţile central-asiatice ale Uniunii Sovietice vor avea pentru transport două căi mari şi una mai mică, via Afganistan. Afganistanul este, aşadar, din nou pe cale de a deveni un punct de joncţiune.

Căci comerţul şi comunicaţiile, necesităţile economice cîntăresc mai greu decît zăngănitul de arme al generalilor sau pactele militare. Pactele sînt doar nişte petice de hîrtie, mărfurile reprezintă însă realitatea. Pakistanezii se străduiesc şi ei să-şi organizeze transportul în tranzit. În tranzacţiile comerciale ei au propus să construiască o cale ferată pînă la Kandahar şi la Kabul.

Construcţia de drumuri reprezintă vitalitatea afgană în fiecare regiune. Soldaţii sînt folosiţi ca lucrători de drumuri. Pînă şi lipsa de şcoli este remediată prin intermediul construcţiei de drumuri. Lipsa de şcoli înseamnă, de fapt, lipsă de învăţători. O casă de lut poate fi construită oricînd. Acum guvernul dă tuturor celor care au terminat cursurile şcolare posibilitatea să aleagă : sau doi ani de serviciu militar, ceea ce înseamnă pentru ei construcţii de drumuri, sau şase ani de slujbă ca învăţători la sate, acolo unde îi plasează guvernul. Comunicaţiile constituie primul şi cel mai important lucru pentru Afganistan. Ele unesc ţara şi aceasta este condiţia strict necesară pentru înfăptuirea instrucţiunii publice şi asistenţei medicale.

O zicală veche suna astfel :
„Du-te la Kunduz dacă vrei să mori !"

Toată această provincie, Kathagan, a fost locul de deportare al Afganistanului. La Kunduz, Khanabad şi Baghlan bîntuia malaria. Ţînţarii anofeli ţiuiau prin văile mlăştinoase dintre Hinducuş şi Amu-Daria. Acolo erau doborîţi funcţionarii recalcitranţi cu ajutorul frigurilor palustre. De acolo porneau mullahii stăruitori spre o lume mai bună ; verdeaţa şi vegetaţia luxuriantă din jurul rîurilor erau un văl care ascundea boala şi mizeria abrutizantă.

Chiar pe vremea cînd Robert Byron a trecut pe acolo, prin anul 1930, Kunduz era un oraş adormit, şi el spune despre zidurile oraşului : „albe, obosite şi vechi..." El a dormit un somn agitat în districtul malariei.

Dar, cu puţin înainte ca Byron să fi trecut prin Kunduz în călătoria sa spre Kabul, drumul cel nou prin Hinducuş fusese deschis. El a avut efecte directe şi revoluţionare asupra stării sanitare şi a economiei. Provincia a fost legată de Kabul, ceea ce a creat posibilitatea cultivării, a dezvoltării. Acum Kathagan este regiunea industrială a Afganistanului. Kunduz, Khanabad, Talikhan, Baghlan şi Pul-i-Khumri — pretutindeni se ridică centre industriale. Prin aceasta, oamenii şi natura se schimbă. Industrializarea este speranţa viitorului. Acum freamătă de viaţă şi provincia. Am observat lucrul acesta atunci cînd am trecut prin regiune, venind dinspre apus. Calea dinspre stepe era un drum săpat printre coline. Ţinutul era la fel de uscat şi la fel de aspru de o parte şi de alta a graniţei, dar spre Kunduz am călătorit pe un drum construit, nivelat. Raţiunea a pătruns mai departe prin stepele dinspre Kunduz, căci construcţia înseamnă raţiune. Drumul era străjuit de

copaci şi am trecut rîul cu un bac. Bacul era de tip vechi şi arhaic. Acelaşi pe care trecuse Byron. Era tras peste rîu cu ajutorul unui scripete. Dar acel Kunduz pe care l-am văzut noi e un oraş în care viaţa pulsează într-un ritm accelerat. Oamenii sînt comunicativi, malaria este aproape stîrpită. Zidurile albe, obosite şi vechi dispăruseră. Aici s-a construit industria de bumbac. Noua realitate a dat altă înfăţişare oraşului şi a creat alţi oameni. În hotel atîrna pe perete un uriaş plan urbanistic. Ne-am uitat îndelung la el, am admirat industriile frumos însemnate şi parcurile. Erau însemnate şi două staţii de benzină. Am pornit spre staţia de benzină II. Am ieşit de-a dreptul în stepă. Nu se construise încă nimic. Ne-am întors în oraş şi am pornit spre staţia de benzină I. Dar tocmai faptul că întocmeau planuri de viitor şi le expuneau înainte de a fi traduse în viaţă denota certitudinea că intenţia va deveni fapt, ceea ce nu poate fi decît lăudabil.

Kathagan a început să-şi construiască industria pe cultura bumbacului. Se cultivă bumbac şi orez — şi printre paiele de orez înoată peşti. Anofelofagi ! La Kunduz se află marea industrie nouă. Aceea care a început să fie construită înainte de război şi care acum se ocupă de bumbac, de la recoltare pînă la produsul finit. Nimic nu trebuie să se piardă. Baloturile de bumbac merg la export. Stau presate şi aliniate ca nişte cuburi de construcţii dintr-o cutie de jucării. Iar seminţele de bumbac sînt presate şi transformate în ulei. Uleiul e rafinat pînă la ulei comestibil, el constituie şi baza noii fabricaţii de săpun. Săpunul urît şi verde cu care ne spălăm nu prea face spumă. Tehnicianul spune, scuzîndu-se :

— Aceasta e doar o primă probă, n-am trecut încă la procesul de fabricaţie.

Dar e totuşi un săpun, curăţă, miroase plăcut şi aceasta e prima industrie de săpun a Afganistanului. E un simbol al unei îndelungate dezvoltări, un simbol al noului ; industrializarea care sistematizează şi raţionalizează viaţa. Nu e un produs izolat ; e faza finală a unui proces de producţie. Cultivarea bumbacului după metode noi. Recoltarea bumbacului. Egrenarea. Prepararea uleiului din seminţele de bumbac. Fabricarea săpunului. Un proces în care au fost angajaţi mii de oameni. În aceasta constă esenţialul. Faptul că săpunul de probă nu prea face spumă e un amănunt fără însemnătate.

Acest calup de săpun include totuşi speranţa într-o viaţă nouă, mai bogată.

O fabrică din Kunduz nu e impunătoare la prima vedere. Fabricile noastre sînt mai mari. Maşinile noastre mai scumpe. Tehnicienii noştri mai pricepuţi. Lucrătorii noştri mai îndemînatici şi mai conştienţi. Dar dacă am susţine că fabrica din Kunduz (sau uzina electrică din Sarobi, drumul prin Hinducuş sau cablul electric spre Kabul) nu prezintă interes pentru motivul că ar fi inferioare celor de la noi ar însemna să fim orbi şi ignoranţi. Un drum în Suedia nu înseamnă nici o revoluţie, o fabrică de săpun în plus în Germania nu e nici o noutate, aici însă drumul e o revoluţie, iar fabrica de săpun o noutate.

Drumurile au schimbat ţinutul. Acum industria poate începe să se înalţe. Greutăţile sînt încă enorme, muncitorii industriali sînt puţini, tehnicienii — să-i numeri pe degete. Dar noile localităţi industriale se remarcă prin optimism, încredere în viitor, o atmosferă de muncă, energie şi sănătate. Încă de pe acum muncitorul industrial duce o viaţă mai liberă şi mai îndestulată decît aceea pe care o ducea ca muncitor agricol sau ca nomad. Dar nu numai viaţa lui personală s-a transformat. Întreaga societate se transformă împreună cu el. Noile construcţii de hidrocentrale, noile canale de irigaţie, noile industrii transformă ţara acolo unde ajung. Numărul muncitorilor din industrii se reduce deocamdată la mii şi zeci de mii. Dar aceste noi industrii au şi creat lipsă de mînă de lucru în ţară.

Munca industrială cere pricepere. Drumul, industria şi şcoala formează o unitate. Pe vechiul drum al mătăsii prin Hinducuş, satele clădesc şcoli. Chiar foarte departe de localităţile industriale copiii sînt strînşi spre a fi învăţaţi, spre a li se da unelte pentru a fi utili vieţii. Ne-am oprit lîngă o şcoală de construcţie. Se ridicaseră doar zidurile de bază deocamdată. Dar învăţătorii se şi aflau la posturi, iar copiii învăţaseră să citească.

Drumul care trece prin Kathagan este drumul care trece prin viitorul Afganistanului. Cartierele muncitoreşti moderne din Pul-i-Khumri reprezintă o nouă formă de oraş afgan. Cîţiva flăcăi în salopete stau în faţa ceainăriei din centrul oraşului Pul-i-Khumri. Deocamdată nu există nici un sindi-

cat în Afganistan. Dar nomazii și muncitorii agricoli au fost transformați în muncitori industriali. Ei privesc lumea cu alți ochi și prezintă noi revendicări.

Țara e colosal de bogată. Doar cu o generație în urmă era aici o împărăție a malariei asiatice care dormita de veacuri. Astăzi și-au făcut loc hidrocentrale, fabrici de ciment, fabrică de zahăr, industrie de bumbac, fabrici textile ; muncitori industriali. Iar peste încă o generație...

Țara a obținut acea forță care poate dărîma tot ce e vechi, tot ce pune piedici și înrobește.

Purdahul [1] a fost abolit în Afganistan. Femeia e pe cale de a deveni om. Aceasta e cea mai mare reformă din istoria modernă a ţării. E o revoluţie socială. E o repercusiune directă a transformărilor pe care le-au inclus drumurile şi industriile. Eliberarea femeii, asistenţa medicală şi înfiinţarea de şcoli sînt primele semne ale epocii noi care a început. Prima dată cînd s-a încercat abolirea purdahului, ţara a fost aruncată într-un război civil sîngeros şi îndelungat de reacţiunea autohtonă şi de intrigile străine. Acum, guvernul lui Daud are un sprijin popular destul de mare de partea sa, datorită programului noii industrializări care cere braţe de muncă, pentru a putea emancipa femeia fără riscul unor lupte armate mai generale [2].

În marile oraşe, femeile trăiau în purdah. Ele nu aveau voie să se arate decît în faţa propriei familii. Doar cu mare greutate izbuteau să iasă din casă. Şi dacă ieşeau, trebuiau să poarte burqa : un veşmînt asemănător unui sac care le acoperea trupul din creştet pînă în tălpi. Numai prin nişte orificii pentru ochi, acoperite cu tul, sau ţesături din iarbă-de-mare putea o afgană să privească pe furiş spre lumea din-afară. Aceşti saci ambulanţi, baloturi feminine informe, constituiau o amintire permanentă a faptului că Afganistanul era totuşi şi cea mai puternică fortăreaţă a reacţiunii islamice de pe continentul asiatic. Numai în Arabia Saudită mai aveau

[1] Purdah, sau pardah (hindi parda, lit. paravan, văl, din persană) practică inaugurată de musulmani şi adoptată de diferiţi hinduşi, care prevedea izolarea femeilor de public prin respectarea unei îmbrăcăminţi riguroase (care includea vălul) şi prin folosirea împrejmuirilor cu ziduri înalte, paravane şi draperii înăuntrul casei. Concret : serai, gineceu, harem.

[2] Cartea a apărut, în original, în anul 1960.

mullahii aceeaşi putere. O putere paralizantă, de inhibiţie, care prinsese rădăcini în sufletele oamenilor, măcinîndu-le facultatea de gîndire şi îngrădindu-le orizontul.

Dar burqa e un fenomen urban. Un fenomen al stării superioare. Femeile ţăranilor umblau neînvăluite. Ele întorceau capul cînd venea cineva şi nu vorbeau cu străinii, dar nu erau închise în carcere de stofă. Aşa ceva ar fi fost, de altfel, imposibil. Nici chiar cea mai riguroasă religiozitate nu e în stare să pună burqa pe femeia unui ţăran, atîta timp cît ea e obligată să muncească. Nu poate strînge recolta îmbrăcată într-un sac.

Nici femeile kochîlor, femeile nomade, nu purtau văl. Poziţia lor în sînul familiei era superioară. Misiunea lor mai importantă.

Burqa era un semn de distincţie pentru acele femei care erau onorabile, care trăiau în purdah, care nu erau nevoite să muncească pentru alţii, care nu trebuiau şi n-aveau voie să se arate în afara căminului altfel decît deosebindu-se de starea ţăranilor. Burqa era mai mult decît o modă. Reprezenta o concepţie de viaţă : femeia lipsită de demnitate umană, incapabilă de a munci, văduvită de orice drepturi. Dar nici noi nu avem de ce să ne mîndrim. Nu e chiar atît de departe timpul cînd doamnele noastre din înalta societate îşi puneau colivii de sîrmă de oţel în jurul părţii inferioare a corpului şi-şi blindau mijlocul cu balene. Aceasta se poate numi o modă, dar atunci trebuie să nu uităm ce fel de funcţii îndeplinesc modele.

Burqa n-a fost totuşi — aşa cum se crede în ţările noastre, unde romantismul şeicului şi visul haremului mai trăiesc încă — o expresie a geloziei faţă de soţie. Gelozia a fost o consecinţă a veşmîntului burqa. Burqa era o chestiune de prestigiu pentru bărbat. Demonstra că era destul de bărbat pentru a putea să întreţină mai multe neveste. Că nu făcea parte dintre cei mai de rînd, ale căror femei erau obligate să muncească pentru alţii, nu purtau burqa şi nu puteau să-şi ascundă faţa goală decît cu un colţ al mantilei.

Faptul că bărbaţii suedezi au ezitat, şi ezită destui încă, să-şi lase soţiile să muncească nu se bazează pe aceea că ei ar considera locurile de muncă drept case de plăceri şi le-ar fi teamă că femeile ar veni acasă cu bastarzi. Împotrivirea lor — la fel ca a bărbaţilor afgani — are explicaţii mult mai ample. În ambele cazuri se poate observa uşor care sînt condiţiile şi forţele care au produs un iraţionalism prezumţios şi

trag foloase de pe urma lui. Aşa cum cîinii sînt condiţionaţi să salveze sau să-şi arate colţii prin anumite semnale sonore, tot aşa sîntem şi noi condiţionaţi de societăţi vechi şi demodate să ne conformăm, să mîrîim, să votăm şi să ne batem pentru conservarea lor. Diferenţa constă totuşi în faptul că noi, spre deosebire de cîini, putem să curmăm reflexele noastre iraţionale cu ajutorul raţiunii. Nu numai *Homo*, ci *Homo Sapiens* !

Dar cînd regele Amanullah, prin anul 1929, a încercat să realizeze o modernizare forţată a ţării după modelul lui Kemal în Turcia şi al lui Reza Şah în Iran, a suprimat chiar şi vălul. El a permis soţiei sale să se arate neînvăluită. S-a dus personal, ca Kemal, prin sate pentru a învăţa pe copii să citească. S-a ridicat în faţa adunării naţionale pentru a-i convinge că viitorul Afganistanului reclama o republică democratică. Încercarea lui de reformă era bine intenţionată. Dar a subapreciat împotrivirea şi nu s-a îngrijit să ţină armata în stare de luptă şi destul de bine plătită pentru a consolida reformele pe care le-a decretat.

Mullahii au răzvrătit triburile împotriva lui. (Ia te uită ! Să nu aibă un bărbat nici măcar dreptul să-şi înece nevasta dacă vrea !) Dar, chiar şi în ciuda acestui fapt, ar fi putut reuşii ; avea tineretul ţării de partea sa şi reformele lui erau necesare încă de pe vremea aceea.

Războiul civil a fost lung şi sîngeros. În multe rînduri a fost mai crunt decît s-ar fi aşteptat cineva. Lucrurile nu s-au petrecut aşa cum scontaseră aţîţătorii. Intrigile împotriva lui Amanullah şi adepţilor lui n-au transformat o ţară vecină molipsitor reformistă într-o zonă liniştită şi paşnică. Ei au adus în schimb la putere pe cei mai sîngeroşi briganzi, elementele cele mai decăzute ale societăţii. Intervenţia transformase o ţară vecină relativ liniştită în arena unui război civil confuz. Un război care ameninţa oricînd să se întindă peste graniţe şi să ajungă în imperiul indian care trebuia să fie salvat. Nu exista nici o forţă paşnică pentru a fi ridicată împotriva reformelor necesare, nu exista decît căpetenia de bandiţi Bace-Saqau.

De aceea, britanicii au fost nevoiţi să dea sprijin tatălui actualului rege să poată pătrunde în ţară, să pună mîna pe putere şi să continuie politica pentru care fusese jertfit Amanullah. Un exemplu de ironie a istoriei care a caracterizat toate intervenţiile britanicilor în Afganistan.

Dar războiul civil, vărsarea de sînge şi marea confuzie aruncase ţara cu multe decenii de dezvoltare în urmă. Mullahii fuseseră într-adevăr siliţi să-şi dea seama că lupta armată împotriva reformelor nu făcea decît să aducă banditismul la putere ; cu toate astea, ei n-au renunţat la opoziţia lor. Între 1930—1940, nu mai era vorba, aşadar, pentru noii conducători să clădească mai departe pe reformele lui Amanullah, ci să reconstruiască ţara şi să-i pună în ordine administraţia pînă cînd va fi din nou pregătită pentru reforme. Mai înainte de a putea ridica din nou problema în legătură cu educaţia femeilor, trebuia să se pună în funcţie cîteva şcoli pînă una alta.

Cu toate că majoritatea occidentalilor pe care i-am întîlnit la Kabul spuneau că guvernul n-o să îndrăznească niciodată să-i stîrnească pe mullahi, că, în realitate, guvernul prefera să menţină pe femei în purdah, şi că, din pricina asta, nicicînd n-o să se facă ceva pentru emanciparea femeilor, a devenit clar, în decurs de cîţiva ani, că guvernul pregătise eliberarea femeilor.

Această pregătire poate că n-a fost tot timpul atît de conştientă din punct de vedere politic, ca urmările directe ale orientării ţării spre dezvoltare şi industrializare.

Puterea mullahilor a fost cu vremea din ce în ce mai diminuată. Şcolile cele noi au eliberat de sub puterea lor o parte mereu crescîndă a tineretului. Nu se poate uni o cunoaştere raţională cu ortodoxia religioasă. Dezvoltarea aduce cu ea nevoia cunoaşterii. Copiii trebuie să fie educaţi spre a putea să folosească ştiinţa şi uneltele, pentru a întreţine maşinile cele noi, pentru a ridica planuri de noi drumuri şi oraşe. Ortodoxismul religios a trebuit să cedeze, aşa cum a cedat în ţările noastre între mijlocul şi sfîrşitul secolului al XIX-lea. În acelaşi timp, radioul şi filmul, drumurile şi fabricile au înlesnit secularizarea generală.

Încă din anul 1953, guvernul a luat în secret hotărîrea ca purdahul să fie desfiinţat. Avea să rămînă o chestiune particulară. Acum a devenit pentru ţară un lux mult prea costisitor de a menţine neproductivă o jumătate din populaţie. Industrializarea şi construcţia de drumuri au început să creeze lipsă de braţe de muncă. Guvernul s-a adresat cărturarilor de la marea şcoală religioasă din Paghman, de lîngă Kabul, şi i-a întrebat dacă burqa era prescrisă în Coran. A fost o întrebare şireată. Se ştia doar că nu exista aşa ceva. Mullahii au fost siliţi să recunoască. După aceea s-au făcut declaraţii tăioase prin presă. S-au adresat parlamentului. Camera supe-

rioară a votat ca purdahul să fie abolit, dar camera inferioară a votat contra. Mullahii aveau mai departe destulă putere pentru a se împotrivi progresului.

Guvernul a continuat totuşi o propagandă cu caracter educativ împotriva purdahului. La radio au început să se audă crainice. În primăvara anului 1959, se considera că se ajunsese atît de departe, încît primele femei afgane erau libere să iasă din purdah. Societatea Afgan Air Lines a primit stewardese.

Nu trebuie să se uite ce reformă dură reprezintă aceasta. În toate ţările vecine cu Afganistanul, purdahul a fost desfiinţat prin lupte sîngeroase. Au fost înecate femei, ciopîrţite în bucăţi şi violate, căci, a scoate burqa, nu înseamnă numai o schimbare a veşmîntului ; e o lovitură îndreptată împotriva zidurilor de temelie ale vechii societăţi.

Se părea că istoria se va repeta. Mullahii, agenţii străini şi elementele retrograde o să arunce din nou ţara într-un război civil sîngeros şi vor aduce pe briganzi la putere, vor nimici munca grea de ani şi ani şi vor pune capăt dezvoltării.

Dar ţara se transformase în decurs de treizeci de ani. Forţele care se pronunţau pentru progres erau puternice. Industriile erau în lucru, drumurile în curs de a fi construite. Tineri de educaţie nouă se şi aflau în posturi cheie. Mullahii nu mai aveau aceeaşi putere.

Devenea din ce în ce mai necesar să se declanşeze din nou lupta împotriva purdahului în societate. Nu era vorba decît să se pîndească momentul potrivit. Se zvonea în vara aceea, pe la cocteilurile oferite de străinii din Kabul, că guvernul a convocat pe toţi exegeţii conducători din ţară pentru dezbateri la masa rotundă în legătură cu purdahul. Cei care încă nu înţelegeau că purdahul trebuia desfiinţat fuseseră trimişi în concedii onorifice în Jalalabad şi erau ţinuţi acolo într-o izolare din oficiu pînă cînd vor fi fost de acord cu guvernul. Dacă e adevărat, nu ştiu. Totuşi pare posibil. Abdurrahman aşa ar fi procedat.

Şcolile de fete scoseseră între timp primele promoţii. Elevele din ultima clasă din şcolile de fete au fost întrebate dacă erau pregătite să lucreze în birouri sau în fabrici după ce vor fi terminat şcoala. Toate au răspuns că vor să lucreze şi să-şi cîştige existenţa. Au fost îndemnate deci să-şi procure certificat de la tutorii lor din care să reiasă că aceştia le permit să lucreze în afara căminului. Li se atrăgea atenţia că munca în birouri sau în fabrici nu se putea concilia cu burqa şi purdahul. Toţi părinţii şi-au dat consimţămîntul. Avuseseră loc vii

dispute în sînul familiilor. În anumite cazuri, părinţii se învoiseră de la început şi salutaseră reforma cu bucurie chiar. În alte cazuri, părintele a rămas izolat şi a fost silit să cedeze. În alte cazuri, tot aşa, tatăl a fost de acord, dar bunicul şi bunica au continuat să privească lucrurile drept o ruşine. Guvernul nu scontase că opinia publică o să se schimbe atît de repede, dar s-a hotărît să folosească momentul şi să suprime definitiv purdahul. Elevele şcolilor de fete făcuseră de asemenea repetate petiţii pentru abolirea purdahului. Ameninţaseră că vor demonstra cu feţele descoperite prin Kabul, cu toate că se expuneau la atacuri şi acte de violenţă din partea fanaticilor.

În timpul sărbătorii independenţei din anul 1959, celebrarea a patruzeci de ani de la victoria afganilor în cel de-al treilea război afgan, s-a făcut cunoscut că femeia care voia putea să apară în public fără văl. Totodată, s-a atras atenţia că guvernul nu privea cu ochi buni faptul că funcţionarii apăreau în public fără soţiile lor sau cu soţii care purtau văl. După cîţiva ani, funcţionarii au înţeles de asemenea că acela care-şi lua mai multe soţii obţinea cu greu avansarea.

În cîteva zile, aspectul străzii a căpătat altă înfăţişare. Una după alta, femeile ieşeau din purdah. Dar europenii regretau. Afganele nu umblau îmbrăcate în fuste de rafie. Ele ieşeau în nişte pelerine de ploaie de o singură culoare încheiate pînă sub bărbie, cu basmale şi ochelari de soare. După cîteva zile, ochelarii de soare au început să dispară, dar îmbrăcămintea femeilor era severă ca o rasă de călugăriţă. Acesta era un veşmînt plănuit conştient. Organizaţia femeilor discutase problema şi ajunsese la soluţia de a duce reforma pînă la capăt, într-un asemenea mod, încît să nu dea prilej să li se blameze reputaţia. O emancipare sub semnele fardului, decolteurilor şi a fustelor de rafie ar fi fost binevenită pentru mullahi. Pe aceasta ei ar fi putut s-o facă să eşueze. Îmbrăcămintea sobră constituia o trăsătură de tactică politică.

Autorităţile au anunţat că nu e obligatoriu de a lăsa burqa acasă. Declaraţia se încheia cam aşa : „Sîntem totodată pregătiţi de a face faţă oricărei situaţii neprevăzute, oricărei încercări de provocare sau de zădărnicire a mersului nostru spre un viitor mai bun şi mai luminos". Poliţia şi armata primise ordine să împiedice cu toată energia ca vreo femeie să fie molestată.

La început, reforma a mers surprinzător de paşnic. Aspectul străzii se schimbase, nimeni nu părea să se ridice îm-

potriva reformei. Dar în timpul iernii a izbucnit revolta. În Kandahar, de multă vreme centrul reacţiunii „ortodoxe", s-au tras cîteva împuşcături. Era o alianţă între mullahi, proprietari de imobile care refuzau să plătească impozite şi oameni care-şi vedeau puterea ciuntită. Totul a eşuat însă. Nu s-a produs nici un ecou mai puternic al revendicării pentru întoarcerea la vechea stare de lucruri. Chiar şi acei care erau mai neliniştiţi în faţa evoluţiei îşi aminteau de anul 1929 şi de baia de sînge şi-şi vedeau de treabă. În plus, poliţia şi armata erau acum puternice, disciplinate, îşi primeau soldele la timp şi în ordine. Ofiţerii erau trup şi suflet strîns uniţi în jurul programului guvernului. Încercarea de revoltă a fost înăbuşită fără prea mare greutate.

Acum aveau loc mitinguri populare pe tot cuprinsul ţării. Femeile apăreau în adunări şi susţineau că a lua parte la conducerea ţării era nu numai un drept al lor, ci şi datoria lor. Numai dacă femeile îşi exercitau toate drepturile şi-şi îndeplineau toate îndatoririle lor acum, cînd căpătaseră drepturi cetăţeneşti şi libertatea, ţara putea să păşească spre un viitor luminos. Locurile de adunare erau protejate de armată.

Eliberarea femeii în Afganistan a fost o operă mare. A vedea o ţară transformîndu-se şi năruindu-se concepţia despre lume a orientaliştilor occidentali atotştiutori era o profundă satisfacţie. Epoca în care trăim e grea şi adesea nedreaptă, totuşi ea are avantajul că fiecare dintre noi are şansa să vadă, să susţină şi să trăiască marile ei prefaceri. Trăim într-o vreme cînd lumea îşi schimbă înfăţişarea, multe dintre legile ei — chipurile de nezdruncinat — se spulberă ca fumul în vînt şi schimbările survin cu iuţeala fulgerului.

Căci eliberarea femeii în Afganistan nu este numai o mică reformă, aşa cum a fost în ţările noastre. Afganistanul e o ţară săracă şi slab dezvoltată, în care nici o reformă nu poate fi un simulacru de reformă.

În ţările noastre, emanciparea femeii a fost un simulacru şi o înşelătorie. Numai un mic număr de femei au ieşit la lucru şi au devenit independente. Dintr-o gospodină în societatea rurală, femeia a fost transformată într-o soţie casnică, domnind în două camere cu bucătărie. Ea n-a devenit mai liberă. A devenit mai înrobită. La noi, eliberarea a rămas o iluzie. Dintr-o ţărancă gospodină, folositoare societăţii şi productivă, cu o viaţă exterioară activă, femeia a devenit un trîntor al locuinţelor din suburbii. Ea n-a ajuns, de fapt, om întreg. Doar doamnă în cămin, cu tot dreptul ei de vot. În jurul

acestei situaţii eronate, s-a construit o întreagă ideologie. Cămin, siguranţă, bunăstare.

În Afganistan, femeia este emancipată, în timpul unei prefaceri necesare, din gospodină folositoare societăţii în lucrător folositor societăţii. Afganistanul e mult prea sărac pentru a se ocupa de elemente neproductive. Nu are nici o colonie, nici o regiune slab dezvoltată pe care s-o poată folosi pentru propria sa relaxare. Dimpotrivă, eliberarea locuitorilor ei devine mai concludentă, posibilităţile lor mai mari. În timp ce noi ne-am închis în cercurile restrînse ale unei false bunăstări, ei sînt împinşi de necesitatea aspră şi amară spre o libertate adevărată.

Prin aceasta, viitorul Afganistanului va fi mai luminos decît al nostru. Afganii au posibilităţi să-l realizeze şi sînt datori să le folosească.

E toamnă, 1959. Am venit încă o dată prin Hinducuş. Şibar era în amurg şi valea Gorband întunecată. Soarele asfinţise după munţii înalţi. Prin satele mohorîte farurile sfîşiau întunericul. Fascicule de lumină ascuţite, galbene, băteau peste drumuri şi se întindeau pînă departe, spre copaci şi cîmpii.

Urcăm pe marginea drumului. Rulăm pe pajişte. În liniştea nopţii se aude ţîrîit de greieri cînd oprim motorul. Murmurul rîului şi vîntul care susură în frunziş. Stăm în automobil. Sîntem obosiţi ; avem o călătorie lungă la activul nostru, dar oboseala e o desfătare. Pliem scaunele spre spate şi ne odihnim rezemaţi de bagaje. Răsucesc butoanele aparatului de radio. Prind un post suedez. Transmite programul pentru străinătate. În necuprinsul lumii răsună mormăitul geniului nostru. Difuzorul zdrăngăne, pîrîie de paraziţi şi anunţă că o doamnă din Säffle a găsit un vizon viu şi natural în scaunul de toaletă. Alergase după corpul de pompieri, dar mai înainte ca acesta să sosească, vizonul se salvase prin canalul de scurgere şi ieşise în pîrîul Säffle.

Şocul e puternic. Închid radioul şi-l arunc cît colo printre bagajele împachetate. Frumuseţea nopţii se risipeşte dintr-o dată. Simt un gust amar. Aşadar, asta e patria ? ! Asta e tot ceea ce Suedia are de spus lumii ? ! Şi în ce chip ! Da, sîntem în stare să răspîndim acest mesaj prin eter, avem tehnică, maşini şi destulă ştiinţă pentru a lansa pînă în colţurile cele mai îndepărtate ale lumii roadele vieţii noastre spirituale, pe care ne bazăm grandomania noastră suedeză, încîntaţi şi siguri de noi.

Aşadar, rezultatul unei munci milenare, strădania şi suferinţa oamenilor nu se rezumă decît la aceasta ? A trebuit ca civilizaţiile să se dezvolte, milioane de oameni să se sacrifice şi lumea să fie torturată numai pentru ca nişte mici ţări bogate

din nordul Europei şi din America să aibă posibilitatea de a se lăfăi în frivolitate şi de a se răsfăţa cu tot felul de nimicuri. Asta nu poate fi adevărat !

Oamenii de stat din ţările noastre vorbesc atît de siguri de ei că şi acest sărac Afganistan (în care s-a clădit totuşi atît de mult din zidurile de bază ale civilizaţiei noastre) o să aibă posibilităţi pentru a ajunge pe culmile noastre. Vor avea destulă tehnică pentru ca ei înşişi să poată spune lumii că au construit canale colectoare pentru ca vizonii să fugă prin ele. Ieftin calambur, care nu este măcar destul de spiritual pentru a fi burlesc !

Asta nu se poate. Nu pentru a ajunge la aceasta se desţeleneşte pămîntul, se înaintează săpînd pe sub deşerturi, se construiesc poduri ; nu pentru a ajunge aici se străduiesc oamenii, şi studenţii afgani se angajează după ce absolvă şcolile să lucreze în condiţii aspre, în pustietăţi, cunoscînd nenumărate privaţiuni.

De altfel, niciodată n-o să se întîmple aşa. Afganistanul nu poate să păşească pe urmele noastre şi să atingă culmile noastre. Dezvoltarea îl pune în faţa altor cerinţe. Şi nu ei sînt aceia care intră pe o linie secundară. Noi sîntem aceia care ne şi aflăm acolo. Muşchii fără creier se atrofiază. Timpul reptilelor a trecut. Noile civilizaţii se dezvoltă. A noastră ar trebui, aşadar, trecută la arhivă. La noi, civilizaţia a fost clădită pentru a oferi posibilităţile ei vanităţii şi platitudinii. Am îmblînzit căderile de apă, am construit reţele de energie electrică, am montat staţii de radio ; stăpînim natura numai pentru a vorbi despre o doamnă din Säffle care a găsit un vizon într-un scaun de toaletă. Civilizaţia noastră n-are nici un viitor. Va deveni o simplă pată pe harta lumii.

Noi popoare şi noi civilizaţii ne vor conduce mai departe. În ţările noastre a fost dezvoltată tehnica industrială ; alţii trebuie să fie capabili s-o folosească. Şi vor face aceasta, căci ei n-au posibilităţile noastre de a se sustrage de la răspundere. Timpul colonialiştilor şi al imperialiştilor a trecut. Acum trebuie să construiască ei înşişi.

Noi vom ocupa locul ce ni se cuvine în dezvoltarea mondială. Dar nu va fi cel mai înalt. O treaptă pe drumul care urcă. Nimic mai mult. Civilizaţiile au pierit rînd pe rînd şi au lăsat urmaşilor ca moştenire bunurile pe care le-au creat. O civilizaţie a adus pe lume pe cealaltă.

Nu lăsăm nimic după noi în afară de tehnica noastră. Şi noi înşine n-am fost în stare s-o folosim la altceva decît să

împrăştiem bombe şi brutalitate. Va fi sarcina altora de a o folosi în aşa fel încît chiar noi să putem învăţa s-o utilizăm în mod înţelept şi să mergem mai departe.

Aici, în ţări ca Afganistanul, roata vieţii îşi schimbă direcţia, şi din noua lor dezvoltare se naşte viitorul nostru. Aici se plămădeşte ceea ce ne va elibera din meschinăria noastră filistină !

Şocul a trecut. Putem asculta din nou radio Suedia. Se aude ca o amintire dintr-o epocă trecută. Acea civilizaţie aparţine acum istoriei, la fel ca statuile lui Buda din valea Bamian. E deja depăşită. Şi simţim un dor nostalgic pentru ea. A încercat atît de multe, a jertfit atîta, a făcut să se verse atîta sînge şi n-a ajuns totuşi la ţintă. A apucat pe un drum greşit. Lucrurile mari pe care le-a creat le-a lăsat moştenire altora. A contribuit la curmarea stagnării cu tehnica ei industrială modernă. Tot aşa cum stagnarea Europei a fost întreruptă odinioară de civilizaţiile urbane ale Orientului. A doborît la pămînt ceea ce lega aceste ţări, dar ea însăşi n-a putut să se elibereze. Un drum se închide, dar se deschide un altul. Se merge totuşi mereu înainte.

Ne învăluie o noapte de catifea. Stăm întinşi pe spate peste bagaje şi ne odihnim. În aer pluteşte un cîntec, iar în depărtare se aud camioane grele urcînd spre noi prin valea Gorband.

Cerul e plumburiu şi perdele călătoare de ploaie voalează munţii. O vreme ceţoasă, cu burniţă, care ne aminteşte de ţara natală şi de pădurile din Norrland [1]. Picură din tavan ; a trebuit să ne mutăm paturile astfel încît picăturile să nu cadă pe sacii de dormit. În locul lor am aşezat cutii goale de conserve sub picături. Deasupra mesei de scris tavanul ţine încă apa, dar Gun a fost nevoită să-şi mute locul de lucru cu şevaletul şi tot restul de ustensile în odaia mea. Aşteptăm oamenii care trebuie să vină pentru a da jos lutul acoperişului şi a-l bătuci zdravăn. Iarba din grădină e de un verde închis, iar cînd ieşim spre şopronul-garaj, pentru a lua automobilul ca să ne ducem după poştă, ghetele se scufundă în lut. Apa împroaşcă în jurul roţilor, şi ştergătoarele se zbat pe parbriz.

Oamenii se zoresc zgribuliţi prin mijlocul străzii pentru a se feri de şiroaiele de pe acoperişuri. Jgheaburile sînt pline cu apă cafenie. Acolo unde strada n-a ajuns să fie asfaltată a fost preschimbată într-o mlaştină fără fund. Jeepurile nu pot să înainteze prin această clisă.

Noi rafale de ploaie se năpustesc asupra oraşului, venind dinspre munţi. Toarnă cu găleata. Ne ghemuim cînd părăsim automobilul şi intrăm buzna pe poartă pentru a ne ridica poşta : două scrisori şi un pachet de la Librăria Sandberg.

Rîul Kabul se umflă. Stăm în maşină şi ne uităm cum apa se revarsă din munţi şi rîul urcă spre poduri. În cartierul bazarului străzile sînt pline de noroi, inaccesibile. Oamenii îşi ţin şalurile înfăşurate în jurul feţei, iar pe străzile bătute de ploaie strălucesc pelerinele din material plastic ale femeilor ca nişte pete atrăgătoare, viu colorate. Gun tîrguie carne

[1] Norrland, provincie din nordul Suediei.

de oaie şi cartofi în bazarul de legume şi fructe de lîngă parc.

Un vînt rece şi necruţător ne bate peste picioare cînd ajungem acasă. Nu mai plouă. Mergem prin grădină spre casa noastră scundă şi albă. Tencuiala de la uşă a fost muiată de ploaie şi cade în bucăţi mari de pe perete. Trestia şi lutul sînt despuiate, paiele sînt grele şi cenuşii de umezeală. Miroase a jilav şi mucegai în cameră. Tencuitorii acoperişului au sosit. Pun lut proaspăt pe acoperiş şi-l bătucesc bine după ploaie. Acum o să ţină din nou o jumătate de an.

Punem carnea de oaie să fiarbă încet, iau pe mine un pulover uscat şi începem să lucrăm. Picură din pomi, dar cerul începe să se însenineze deasupra munţilor, spre sud. Îmi ţin cărţile în lada de ambalaj care serveşte ca masă de expediţie. Deasupra ei e întins un plastic pentru ca umezeala să nu poată pătrunde pînă la cărţi, dacă ploaia ar veni pe neaşteptate.

Seara răsună un flaut în curtea vecină. Îl auzim în fiece seară. Un om cîntă şi cîntecul e flamenco [1]. Îmi aminteşte că, oricum, ne aflăm pe marea cale a civilizaţiei. Flautul amuţeşte cînd seara face loc nopţii. Citim sau ascultăm aparatul de radio, ne ducem uneori pînă la prietenii noştri şi luăm un păhărel de grog. A doua zi de dimineaţă mă duc iarăşi la Delegaţia Arheologică Franceză din biblioteca „Afganistan". Este cea mai agreabilă bibliotecă din Kabul. Britanicii au mai multe cărţi, dar nu le împrumută nebritanicilor. Preferă să nu fie citite de loc. Biblioteca Departamentului de Presă e bună, tot aşa şi cea a Ministerului Educaţiei şi a Ministerului pentru Afacerile Naţionalităţilor. Totuşi, cea a Delegaţiei Arheologice Franceze e cea mai agreabilă.

Citesc despre Afganistan, mă duc să iau noi cărţi de la poştă. Şi cu cît citesc mai mult, cu atît sînt mai uimit. Încet-încet, îmi dau seama însă că n-ar trebui să fiu surprins. Cele mai multe lucruri care s-au scris despre această ţară nu pot face altceva decît să mă indispună. Dar aceasta e firesc. Noi privim realitatea într-un mod cu totul diferit, şi aceşti scribi, şi eu. Dar citesc, de exemplu, în *A History of Afghanistan* a lui Brig. Gen. Sir Percy Skyes, K.C.I.E., C.B., C.M.G.X. :

„Nimic n-a fost în stare să pună stavilă curajului eroic al trupelor care înaintau în iureş prin sate şi vii cu o asemenea vigoare, încît apărătorii din Estalef au fost cuprinşi de panică, iar coasta muntelui din spatele lor era plină de bărbaţi şi femei, cu văluri albe (ar trebui savurat în original : ...men and

[1] Flamenco, din spaniolă : „flamingo", dans ţigănesc.

white-veiled women...) care fugeau afară din oraş. Cu o adevărată mărinimie britanică, Mc. Gaskill n-a îngăduit nici o urmărire, dar două tunuri şi o bogată pradă a căzut în mîinile învingătorilor". Dacă citesc aceste lucruri şi mă gîndesc la acel Estalef pe care îl cunosc, un mic sat de munte pe drumul care duce spre Charikar ; ţinta unei excursii unde obişnuim să ne ducem duminicile pentru a bea ceai şi a intra în bazarul în care se vinde ceramică albastră şi argint filigranat ; un mic sat frumos şi sărac ; atunci înţeleg că există o deosebire fundamentală între mine şi ceilalţi în modul de a privi oamenii şi viaţa oamenilor.

Ţara nu este nedescrisă. Bibliografia de care m-am folosit în special este :

Donald N. Wilber, *Annotated bibliography of Afganistan*, New Haven, 1956.

Ea cuprinde 163 de titluri. La aceasta se adaugă încă vreo mie de cărţi, extrase şi articole din ziare care n-au fost incluse de Wilber sau au fost publicate după anul 1956. E adevărat că eu n-am citit toate aceste lucrări. Dar, în doi ani şi jumătate, ai timp să citeşti o mulţime, şi, cînd călătoreşti vreo treizeci de mii de kilometri prin ţară, ai posibilităţi să pui cele citite în concordanţă cu realitatea. Pentru a înţelege ţara e necesar să citeşti autobiografia lui Abdurrahman : *The Autobiography of Abdur Rahman, Emir of Afghanistan*, Ed. Mir. Munschi, London, 1900.

Două descrieri de călătorie din Afganistan le consider demne de a fi citite :

Robert Byron, *The road to Oxiana*, London, 1937.

Paul Mohnm, *Resa till Afghanistan*, Stockholm, 1930.

E posibil să mai existe vreo bună descriere de călătorie în Afganistan. În acest caz, ea trebuie să-mi fi scăpat din vedere. Pachetul din care am citit face parte din acea categorie de cărţi care mi-au îngăduit să înţeleg de ce, atunci cînd am sosit la Kabul întîia oară, cei de la Departamentul de Presă m-au întîmpinat cu cuvintele :

— Aha, sînteţi încă unul dintre acei călători mincinoşi, blonzi şi cu ochii albaştri.

Un raport comercial, astăzi însă puţin cam învechit, a apărut în limba suedeză :

Bengt Rösiö, *Afghanistan, en marknadsrapport*, Exportföreningen, Stockholm, 1957.

El prezintă un rezumat de informaţii, dar, evident, nu cuprinde referiri la dezvoltarea din ultimii ani.

Trei compilaţii sînt interesante :

Caspani et Cagnacci, *Afghanistan, Crocecia del Asia*, Milan, 1951 ;

J. Humlum, *La géographie de l'Afghanistan*, Köpenhawn, 1959 ;

Donald N. Wilber, *Afghanistan*, New Haven, 1956.

E poate totuşi puţin cam nedrept să numim lucrarea italienilor o compilaţie. Sînt doi preoţi catolici care, cu întreaga minuţiozitate metodică a tradiţiei catolice, în timpul unei şederi de cîteva decenii în ţară, au strîns materiale şi au făcut observaţii.

Cartea cu siguranţă cea mai bună despre Afganistan este totuşi :

Mountsturat Elphinstone, *An account of the Kingdom of Caubul*, London, 1814. Ediţie nouă cu harta revăzută 1918. Ea poate fi considerată mai departe drept cea mai mare lucrare model în genul respectiv. Multe compilaţii se bazează încă pe datele ei. Conţinutul real al informaţiilor scade totuşi de obicei în raport cu numărul de rezumate şi compilaţii la care au fost supuse.

Istoria Afganistanului a fost descrisă de nenumărate ori : Relativ noi sînt :

Olof Caroe, *The Pathans 55 B.C.-A.D. 1957*, London, 1958;

Sir Kerr Fraser-Tytler, *Afghanistan, A study of political developmens in central Asia*, London, 1950 ;

Sir Percy M. Skyes, *A History of Afghanistan*, London, 1940. Istoricii britanici au, ca întotdeauna, puncte de vedere foarte speciale în legătură cu zona limitrofă a imperiului lor de odinioară. Un istoric afgan a descris istoria ţării sale în multe tomuri. Volumul cel mai interesant, acela care prezintă date proprii este : Mohammed Ali, *Afghanistan, The Mohammedzai period*, Kabul, 1959.

O istorie a Indiei apărută de curînd în Suedia :

Erik Gren, *Indien*, Stockholm, 1959 :

dă date în vreo zece locuri despre situaţia şi evenimentele din perioada istoriei moderne a Afganistanului, aceea de după 1747. Într-un singur loc, informaţiile corespund adevărului.

În afară de aceste lucrări cu caracter mai general, există o serie de lucrări speciale care se referă la diferite regiuni,

limbă, civilizaţie, floră, faună etc. Ele sînt indicate în bibliografii.

Multe lucruri despre care vrem să ştim în legătură cu ţara se găsesc în operele care tratează despre Persia, Asia Centrală, China şi India. În special, multe pot fi aflate de la acel Gibbon [1] al Orientului, eruditul profesor rus :
W. Barthold, *Turkestan down to the mongol invasion ; A short history of Turkestan.*
O lectură folositoare este de asemenea :
E.C. Brown, *Literary history of Persia*, 4 vol., London, 1902, 1906, 1920, 1924.

Dar, aşa cum susţineau prietenii mei de la Delegaţia Arheologică Franceză, deocamdată prea puţine locuri de interes arheologic au fost dezgropate. Abia după ce se va scoate la lumină totul, cînd istoria Persiei, a Asiei Centrale şi a Indiei va fi cercetată amănunţit ; cînd ţara va fi transpusă precis pe hartă ; cînd vor fi făcute studii etnografice cum trebuie ; cînd prospecţiunile geologice vor fi terminate, atunci se va putea întocmi un tratat real despre Afganistan.

Dar atunci, alta va fi ţara.

---

[1] Gibbon Eduard, celebru istoric englez (1737—1796), autorul lucrării *Istoria decadenţei şi a prăbuşirii Imperiului Roman.*

Faizabad.
Bazarul de stofe

Drumuri...

Drumuri...

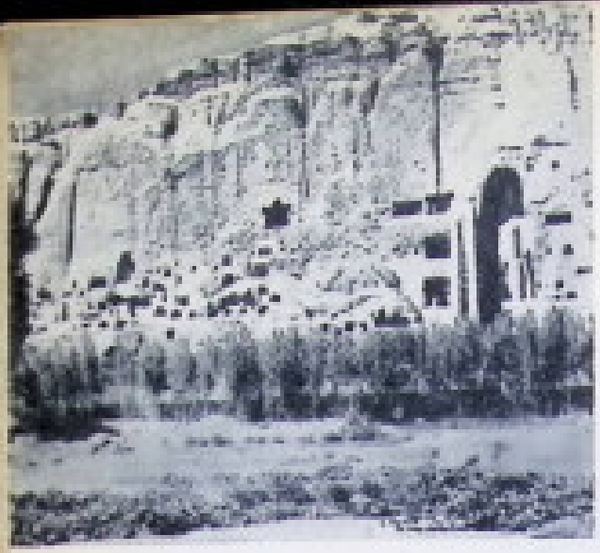

Grota-templu
din Bamian

Odihnă
de amiază

Copiii sfgani

Cîmpii de orez
pînă departe

Școala
în aer liber

Fată din
Nuristan

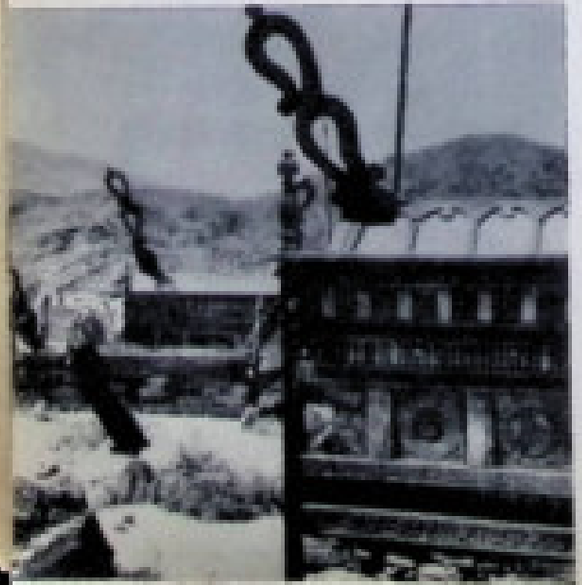

Construcții
kafire

Gazargah. Mozaicurile
te impresionează prin culorile lor clare...

...iar inscripțiile monumentelor
prin delicatețe și eleganță

Mozaicarii din Herat
— adevărați bijutieri în faianță

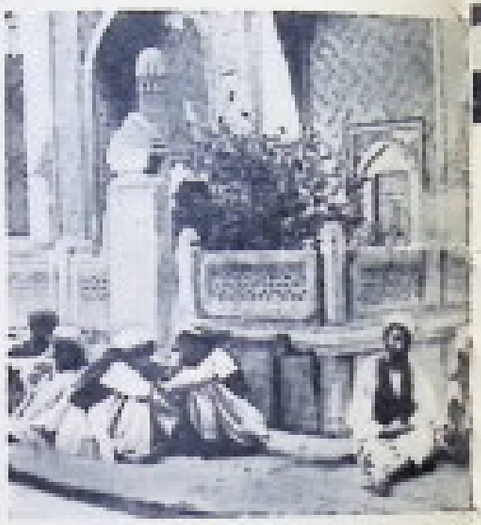

Gozargah

Moscheea din Herat întinerește

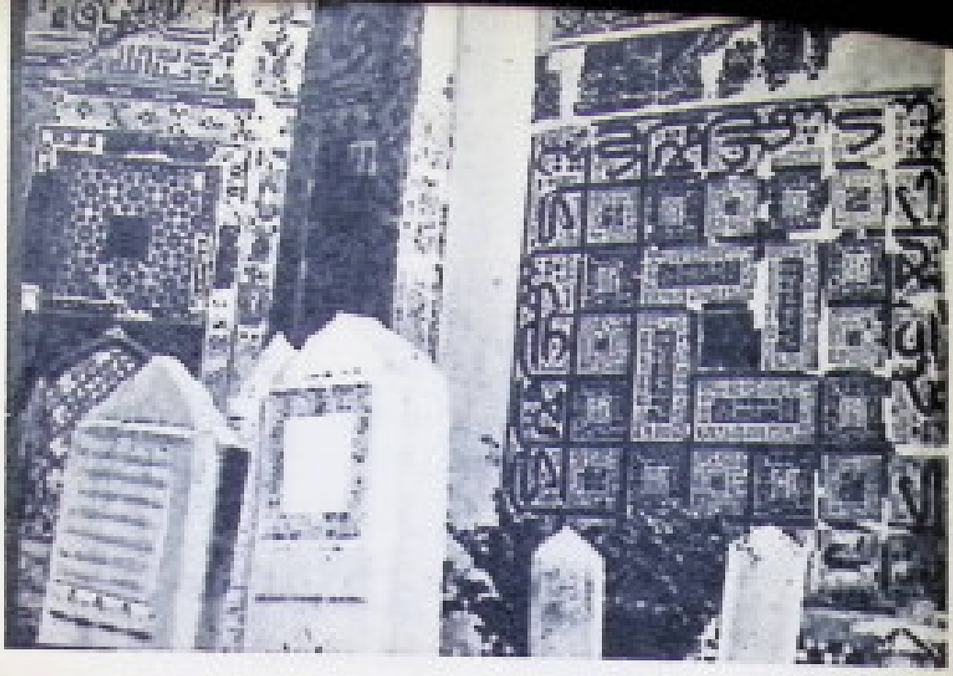

Incrustații în piatră

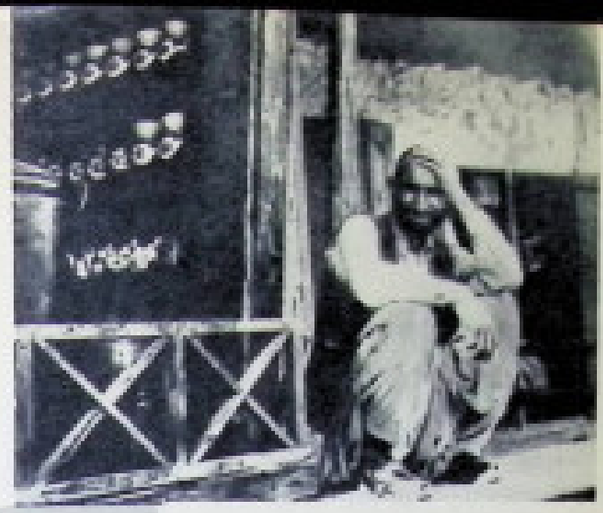

Ceainăria.
În așteptarea amatorilor
care nu vor întârzia să vină

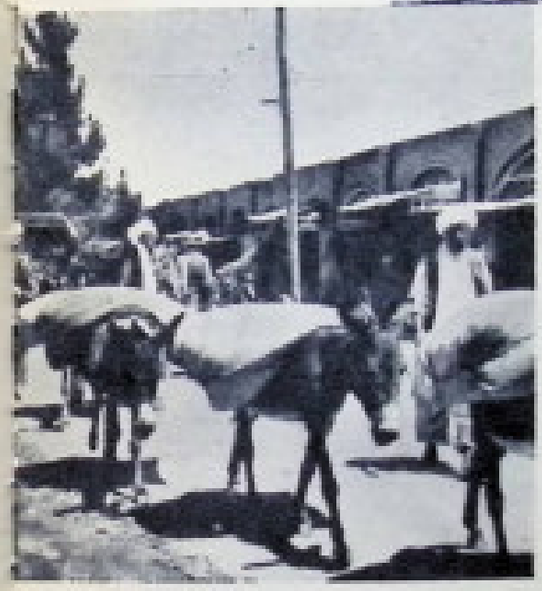

O caravană de măgari
străbate orașul...

Bazar din Harar

...în timp ce
«corăbiile deșerturilor»
străbat întinsurile
nesfârșite de nisip

Conducător
de cămilă

Nomazi...

Drumul
spre oază

Imagini din vechiul Kabul

Kabul.
În bazar.

Burqa

Copii pe străzile noului Kabul.

Lemnul
— foarte scump —
se vinde la kilogram

Interior
de ceainărie

Om și cal
— tovarăși nedespărțiți

Bamian

Virfurile înzăpezite străpung înălțimile

Decoliu de măiestrie
și frumusețe (Ghazni)

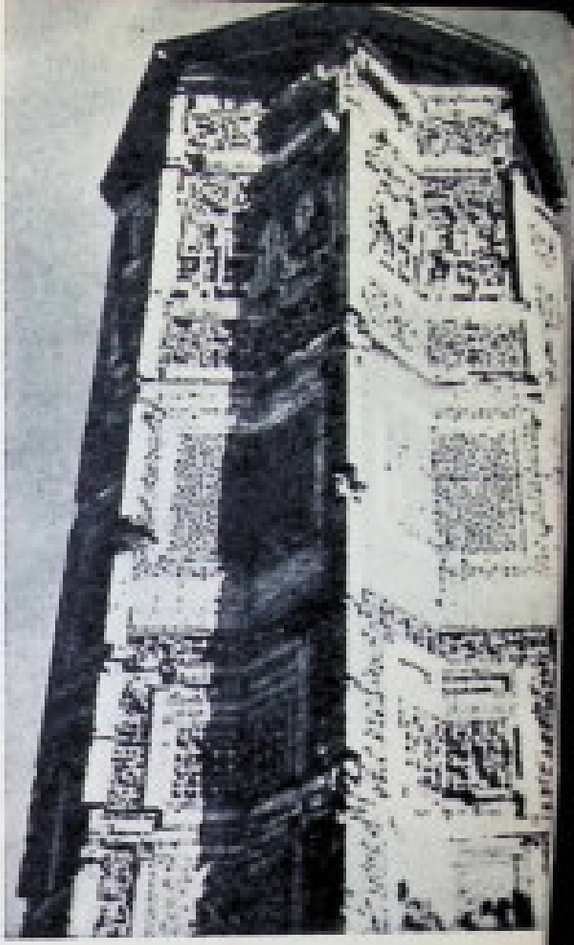

Sarcofagul lui Mahmud cel Mare

Bazaruri în Ghazni

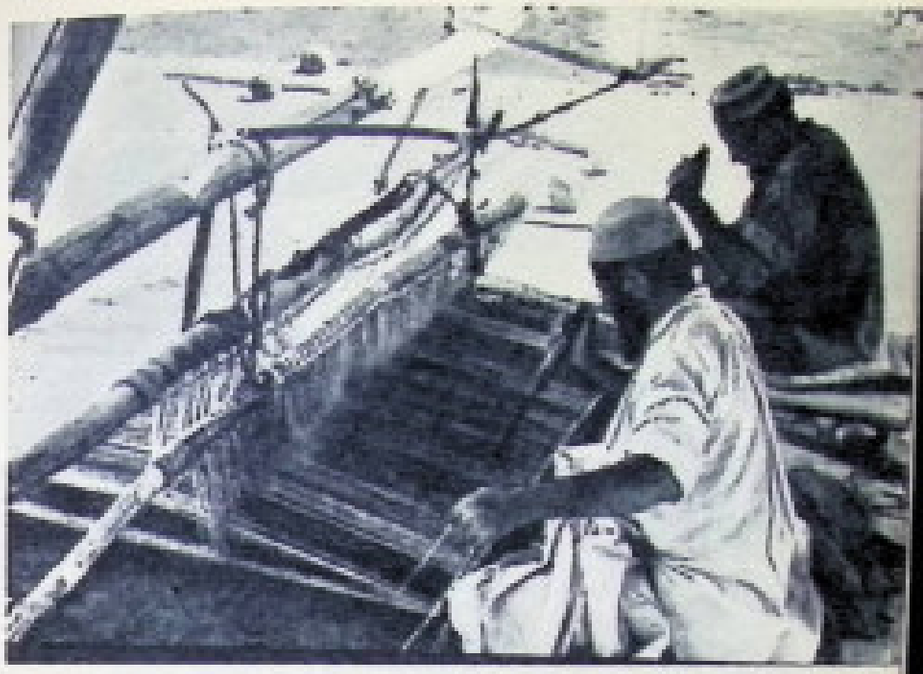

În timp ce în arta țesutului
se mai practică vechile metode...

Străzi în Ghazni

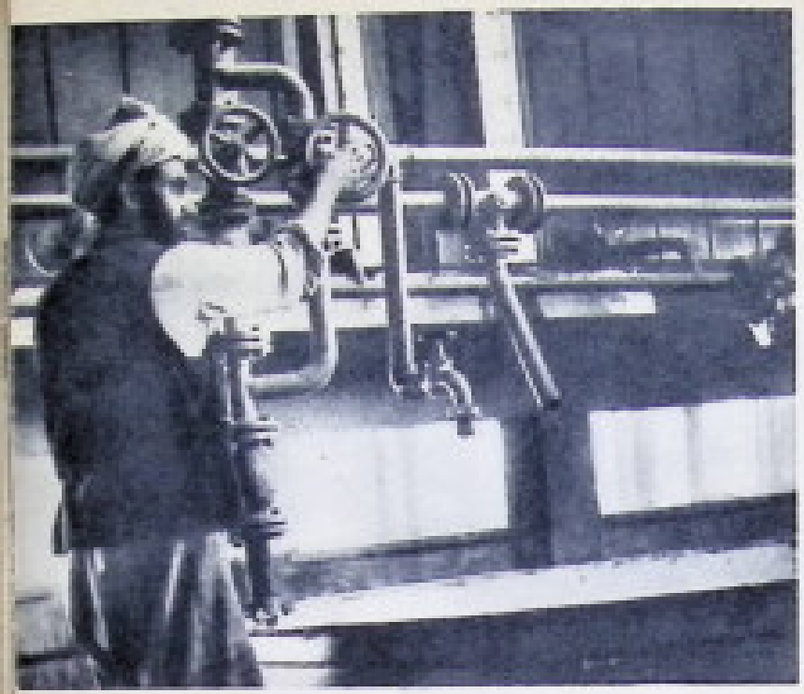

...industria pătrunde cu pași siguri
în viața alganilor

Fațada unei casinării
poate fi o adevărată operă de artă

Popas...

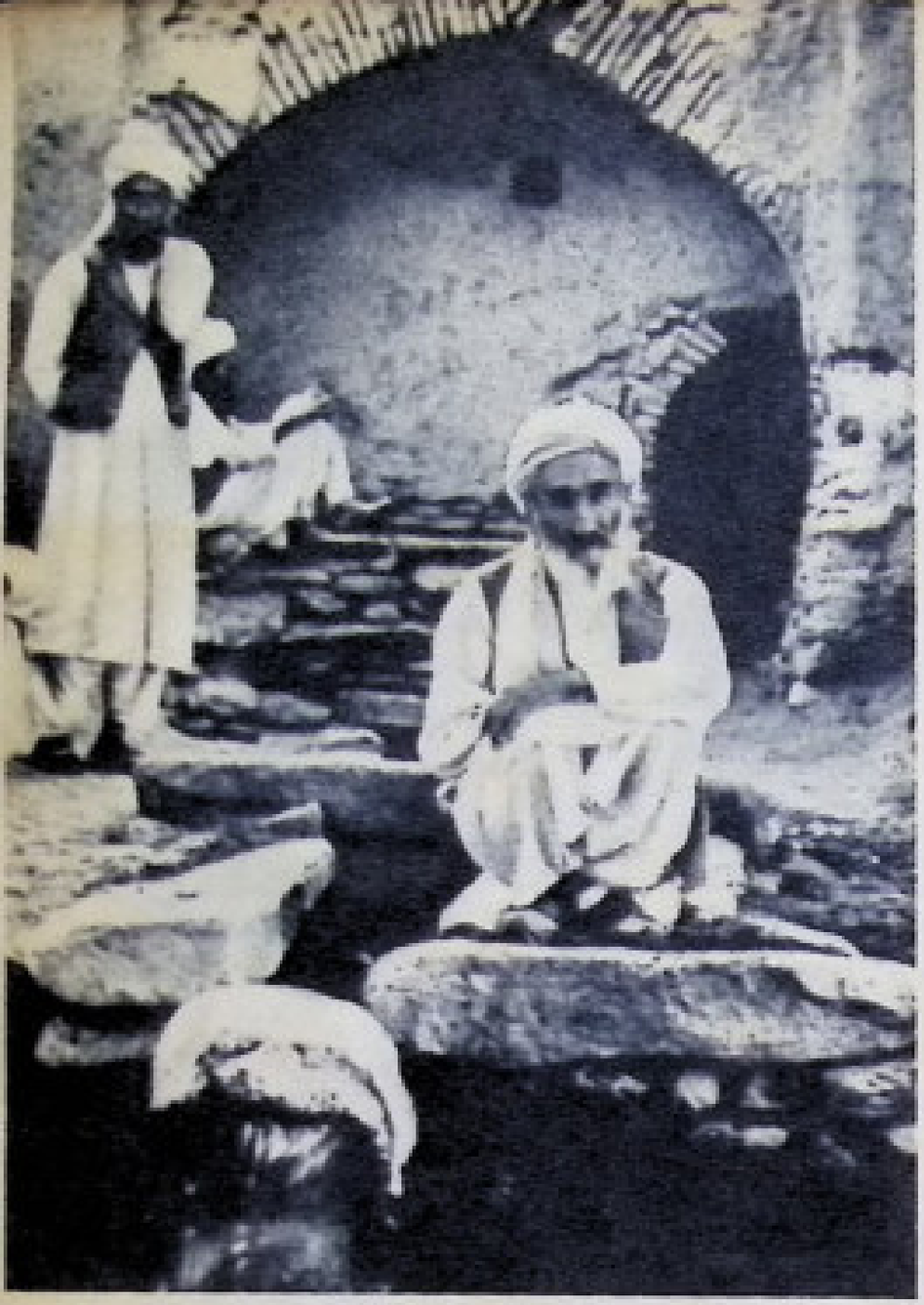

Constructorii
de kanate

Drumul spre
Faizabad

Colecția „În jurul lumii"

Redactor responsabil : SUFRIN ARMAND
Tehnoredactor : GHEORGHE CHIRU

Dat la cules 07.01.1967. Bun de tipar 30.05.1967. Apărut 1967. Comanda nr. 7437. Tiraj 22.160. Broșate 20 100 + legate 2060. Hîrtie tipar înalt B de 61 g/m² 540×840/16. Coli editoriale 14,72. Coli de tipar 16,5. Planșe 10. A. T. 19203. C.Z. pentru bibliotecile mici 5 R—93=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 021, la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România

351

EDITURA TINERETULUI

Lei 9,75